T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

NAḤL SŪRESİ'NİN İÇERİKSEL VE BİÇİMSEL ANALİZİ

Doktora Tezi

Hasan YÜCEL

Ankara 2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

NAḤL SŪRESİ'NİN İÇERİKSEL VE BİÇİMSEL ANALİZİ

Doktora Tezi

Hasan YÜCEL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Ankara 2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

Hasan YÜCEL

NAḤL SŪRESİNİN İÇERİKSEL VE BİÇİMSEL ANALİZİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK	.....
Prof. Dr. Nahide BOZKURT	.....
Prof. Dr. Mevlüt ERTEN	.....
Dr. Öğretim Üyesi Esra GÖZELER	.....
Dr. Öğretim Üyesi Davut ŞAHİN	.....

Tez Sınavı Tarihi: 18.7.2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK danışmanlığında hazırladığım "Nahl Sûresinin İçeriksel ve Biçimsel Analizi (Ankara 2018)" adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih :
Adı-Soyadı : Hasan YÜCEL
İmza :

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
KISALTMALAR III
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ IV
ÖNSÖZ V
TEŞEKKÜR VI
AÇIKLAMALAR ve YAZIM İLKELERİ VIII
GİRİŞ 1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi 4
2. Yöntem ve Kaynaklar 9
3. En-Naḥl Sūresi'ne İlişkin Genel Mülāhazalar 15
3.1. En-Naḥl Sūresi'nin Tanıtımı 15
3.2. En-Naḥl Sūresi'ne Dair Bir Literatür İncelemesi 15
3.3. Ḳur'ān İlimleri Açısından en-Naḥl Sūresi'nin İncelenmesi 20
3.3.1. Tarih Alanına Dair Olanlar 23
3.3.2. Dil Alanına Dair Olanlar 26
BİRİNCİ BÖLÜM 32
EN-NAḤL SŪRESİ'NİN NUZŪLÜNÜN TARİHSEL SÜRECİ 32
1. Genel Mülāhazalar 32
2. Nuzūl Sırası Denemeleri Çerçevesinde en-Naḥl Sūresi'nin İndiği Tarih Aralığı 32
2.1. Nuzūl Tertībine Dair Hazırlanan Listeler 40
2.2. En-Naḥl Sūresi'nde Medenī Olduğu Rivāyet Edilen Āyetler, Delilleri ve Sūrenin Nuzūlüne Yönelik Değerlendirmeleri 48
2.3. En-Naḥl Sūresi'nde Nāsih ya da Mensūḫ Āyetlerin Olup Olmadığına Dair 127
2.4. Hakında Herhangi Bir Tarihe İşaret Eden Sebeb-i Nuzūl Rivāyeti Bulunan en-Naḥl Sūresi Āyetleri 133
3. En-Naḥl Sūresi'nin İndiği Tarihi Süreçte Olaylar ve İlişkili Āyetler 156
3.1. Olaylar 156
3.2. İlişkili Āyetler 162
İKİNCİ BÖLÜM 164
EN-NAḤL SŪRESİNİN SÖYLEM ANALİZİ 164
1. Genel Mülāhazalar 164
2. En-Naḥl Sūresi'nde Söylemin İçeriksel Analizi 165
2.1. En-Naḥl Sūresi'nin Merkezī Konuları 165
2.1.1. Tevhid 165
2.1.2. Nübüvvet 180
2.1.3. Āhiret 193
2.2. En-Naḥl Sūresinin Tālī Konuları 198
2.2.1. Nimetler 198

2.2.2. Öneriler ve Yönlendirmeler 213
3. En-Naḥl Sūresi'nde Söylemin Biçimsel Analizi 222
3.1. Bilgilendirici Anlatım 225
3.1.1. Yalın Anlatım 226
3.1.2. Vurgulu Anlatım 229
3.2. Karşılaştırmacı Anlatım 238
3.3. Benzetmeci Anlatım 243
3.4. Örnek Verici Anlatım 244
3.5. Öğütsel Anlatım 249
3.6. İbret Verici Anlatım 251
3.7. Müjdeleyici/Özendirici - Korkutucu/Sakındırıcı Anlatım 253
3.7.1. Müjdeleyici/Özendirici Anlatım 253
3.7.2. Korkutucu/Sakındırıcı Anlatım 254
3.8. Sorularla Buldurucu / Zihin Tetikleyici Anlatım 256
3.9. Meydan Okuyucu Anlatım 258
3.10. Şaşkınlık Belirten Anlatım 260
3.11. Övücü Anlatım 261
3.12. Kınayıcı Anlatım 262
3.13. Diyalogsal Anlatım 263
3.14. Hitapsal Anlatım / Nida ve Seslenme İfadeleri 264
SONUÇ 269
BİBLİYOGRAFYA 276
EK I - SENED TAHLİLLERİ 291
EK II - RİSĀLETİN YILLARI İLE MİLĀDĪ YILLARIN DENKLİĞİ TABLOSU 311
EK III - SŪRENİN YAPISI 313
EK IV - SŪREYE İLİŞKİN LİTERATÜR BİLGİSİ 314
EK V - LİSTELER TABLOSU 317
EK VI - TEKLİF EDİLEN SŪRE ANALİZ ŞABLONU 324
ÖZET 325
ABSTRACT 326

KISALTMALAR

AÜİFD	*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*
AÜİFY	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
Bkz.	Bakınız
b.	İbn
b.y.	Basım yeri yok
DİA	*Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İAA	*İslām Ālimleri Ansiklopedisi*
md.	Maddesi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
ss.	Sayfaları arası
şrh.	Şerh eden
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
t.y.	Basım tarihi yok
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire
Yay.	Yayınları/Yayıncılık
yy.	Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ء	ʾ	ظ	Ẓ/ẓ
ب	B/b	ع	ʿ
ت	T/t	غ	Ġ/ġ
ث	Ṯ/ṯ	ف	F/f
ج	C/c	ق	Ḳ/ḳ
ح	Ḥ/ḥ	ك	K/k
خ	Ḫ/ḫ	ل	L/l
د	D/d	م	M/m
ذ	Ẕ/ẕ	ن	N/n
ر	R/r	و	V/v
ز	Z/z	هـ	H/h
س	S/s	ي	Y/y
ش	Ṣ/ṣ	ـَا	Ā/ā
ص	Ṣ/ṣ	ـُو	Ū/ū
ض	Ḍ/ḍ	ـِي	Ī/ī
ط	Ṭ/ṭ		

ÖNSÖZ

İlāhī bir hitab olarak muhatabın durumuna göre 23 yıllık bir süreçte söylenen Ḳurʾān, kayda alınıp metne dönüştürülerek bize kadar herhangi bir değişikliğe uğramaksızın ulaşmıştır. Tabiatı söz olan Ḳurʾān metnini bugünün okuyucusunun anlaması, sözün, söylendiği bağlam ve zamanda ilk muhatapları tarafından nasıl anlaşıldığının görülebilmesini gerektirmektedir.

Ḳurʾān'da sure içi dizayn yani āyet sıralaması āyetlerin gerçek iniş sıralarını göstermemektedir. Bu nedenle çeşitli sāiklerle mümkün mertebe āyetlerin tarihlendirilebilmesi, söylenen sözün, muhatabın hangi durumunda ve ne gibi şartlarda söylendiğini gerçeğe uygun bir şekilde ortaya koyabilecektir. Bu çalışma, Ḳurʾān'ın bir sūresi özelinde āyetlerin indiriliş tarihlerinin ve sūrelerin indiriliş süreçlerinin tespitine dair bir analiz örneğidir. Bu analiz vesilesiyle indiriliş süreci tespit edilen sūrenin söylemi, içerik ve biçim açısından, anakronizme düşmeksizin değerlendirilebilmiştir. Bu yönüyle Ḳurʾān'ın diğer sūrelerine de bir şablon olabileceğini düşünüyoruz. Ayrıca çalışma, vahiy sürecinde hatibin muhataplarıyla ilişki yönlerine dair çıkarımlar içermesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Beşer olmamız hasebiyle çalışmada bazı eksiklerin olması kaçınılmazdır. Bu nedenle çalışmaya yapılabilecek ilmī eleştiriler ile sūre analizine dair bu şablonun geliştirilmesine katkı sağlanabileceği kanaatindeyiz.

Başarı Allāh'tandır ve her şeyin en doğrusunu ancak her şeyin yaratıcısı Allāh (c.c.) bilir.

Hasan YÜCEL

Ankara 2018

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, Allāh'ın üzerimizdeki nimetlerine, bize başkaları tarafından yapılan iyiliklere teşekkür etmenin İslām inancının bir gereği olduğunu göstermiştir. Hakkı hak sahibine vermenin adālet olduğu vurgusu, teşekkürde de ādil olunması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu da teşekkürü, onu hak edene, teşekkür edene ve edilene yakışacak şekilde yapmakla gerçekleştirilebilir. Bu çerçevede inancımın bir gereğini ve erdemli bir insanın bir vazifesini yerine getirmek adına çalışmama maddī mānevī katkı sağlayan varlık, kişi ve kuruluşlara şükranlarımı arz etmek istiyorum.

Her şeyden evvel, kendisinden başka her kime veya her neye övgü edilirse edilsin, her şeyin yaratıcısı olması hasebiyle netice de kendisi övülmüş olan Yüce yaratıcımız Allāh'a, üzerimizdeki nimetleri için teşekkür ediyorum. Var ettiği için, varlığından haberdar ettiği için, ilim yolunda bizleri istihdam ettiği için, güzel insanlarla beraber yaşamayı nasip ettiği için, saymakla bitiremeyeceğimiz bütün nimetleri için teşekkür ediyorum.

Çalışmanın planlanmasından son halini alıncaya kadar her aşamasında çok değerleri yönlendirmeleri, katkıları ve eleştirileri için danışman hocam Prof. Dr. Halis Albayrak'a teşekkür ediyorum. Tez izleme komitesinde yer alan ve ciddi katkılar sunan Prof. Dr. Nahide Bozkurt ve Dr. Öğretim Üyesi Esra Gözeler'e teşekkür ediyorum.

Çalışmamı okuyarak önemli katkılar sunan Doç. Dr. Yasin Meral'e, Ar. Gör. Mustafa Murat Batman'a, Ar. Gör. Hüseyin Yücel'e, Dr. Ar. Gör. Hadi Ensar Ceylan'a teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmanın çeşitli kısımlarını değerlendiren Şamil Aşbay'a ve Elif Erdem'e teşekkür ediyorum.

Riyad'daki Kral Suud Üniversitesi'nde araştırmalarda bulunduğum süreçte tezime dair müzakerelerde bulunduğumuz ve fikirleriyle önemli açılımlar sunan

Prof. Dr. ʿAbdurraḥmān İbn Maʿāḍa eş-Şehrī ve Prof. Dr. Musāʿid b. Suleymān eṭ-Ṭayyār hocalarıma teşekkür ediyorum.

Çalışmamı satır satır müzakere ettiğimiz, maddī mānevī her türlü desteği mutluluk ve fedakarlıkla gösteren kıymetli eşim Fethiye Hanım'a muhabbetle teşekkür ediyorum.

İyi bir insan, iyi bir müslüman ve iyi bir ilim adamı olabilmem için canla başla çalışan, prensipli, ahlaklı, varlık alemine yararlı bir birey olmam için özveriyle uğraşan çok kıymetli fedakar annem Güler Yücel ve babam Ergün Yücel'e her türlü desteklerinden ve dualarından ötürü teşekkür ediyorum.

Doktora eğitimim esnasında bana dört yıl yurt içinde ve bir yıl yurt dışında burs imkanı sunan TÜBİTAK'a teşekkür ediyorum.

Son olarak tanıdığım ya da tanımadığım, bir vesileyle (dersleri, nasihatlari, kitapları, makaleleri, videoları vs.) kendisinden, fikirlerinden istifade ettiğim herkese teşekkür ediyorum.

AÇIKLAMALAR ve YAZIM İLKELERİ

Çalışmada Arapça kelimeler transiliterasyon sistemine göre yazılmıştır. Metnin bize ait olan kısımlarında Türkçe'de yaygın olarak kullanılan tefsir, hadis fıkıh gibi kelimeler, Türkçe'deki genel kullanım esaslarına uygun şekilde yazılmış, transiliterasyon sistemine göre düzenlenmemiştir. Şapkalı sesli harfler harfin üzerinde düz çizgi ile (ā,ī,ū) yazılmıştır. Hemze 'ء', kelimenin başında geldiği zaman herhangi bir simgeyle gösterilmemiştir. Allāh, Ḳurʾān, sūre, āyet kelimeleri bu şekilde yazılmıştır. Alıntılarda yazarın imlâsı esas alınmıştır. Ancak dipnotlarda eser isimleri transiliterasyona göre düzenlenmiştir. Lâm-ı taʿrīf (el-takısı) cümle başlarında geldiğinde ilk harfi büyük, haricinde küçük yazılmıştır.

Āyetlerin tercümesinde Elmalılı Hamdi Yazır'ın (1361/1942) Dücâne Cündioğlu tarafından hazırlanan meali kullanılmıştır.[1] Yanı sıra birinci bölümde incelenen ayetlerin tefsīrī mealleri ise Hasan Elik ve Muhammed Coşkun'un hazırladıkları *Tevhit Mesajı* adlı eserden verilmiştir.[2]

Şahıs isimlerinin vefat tarihleri sadece metin içerisinde ilk geçtikleri yerde ve dipnotlarda kaynak gösterilirken ilk geçtikleri yerde hicrī/mīlādī ya da mīlādī doğum tarihi/mīlādī vefat tarihi şeklinde verilmiştir.

Ayetlerin muhtemel iniş tarihleri hem risâletin falanca yılı falanca ayı şeklinde siyer kaynaklarında Mekke dönemi için kulanılan ifade biçimiyle, hem de mīlādī tarih ve ay karşılıkları ile verilmiştir.

---

1 Elmalılı Ḥamdi b. Nuʿmān Yazır (1361/1942), *Ḳurʾān-ı Kerīm ve Yüce Meāli*, sad.: Dücâne Cündioğlu, Merve Yay., İstanbul t.y..

2 Hasan Elik, Muḥammed Coşkun, *Tevhit Mesajı - Özlü Ḳurʾān Tefsīri-*, İFAV Yay., İstanbul 2015.

GİRİŞ

Varlığı gereği her insanın hak ve sorumuluları vardır. Aslında sadece insanoğlunun değil, canlı-cansız, maddī-manevī her varlığın kendi varlık boyutları çerçevesinde bir takım hak ve sorumluluklara sahip olduğu söylenebilir. Varlıkları var eden, ilk var olan, varlığı ezelī ve ebedī olan yaratıcıyı düşünelim. Yaratıcı olması hasebiyle yarattıkları üzerinde hakları olduğu gibi yarattıklarına karşı sorumlulukları[3] da vardır. Örneğin bir varlığı yok iken var etmesi onun üzerinde tasarruf etme hakkını ona verirken, yarattığı her varlığın varlığını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu gereksinimleri karşılaması da yaratıcının sorumluluklarındandır. Varlıklar içerisinde kendi dışındakilere etki edebilmesi yönüyle önemli bir yere sahip olan insan örneği üzerinde konuşalım. İnsanı 'yok'tan 'var' ederek ondan bazı isteklerde bulunması yaratıcının hakkı iken, insanın yaşamını devam ettirebilmesi için ihtiyacı olan havayı, suyu ve diğerlerini ona ulaştırması da insanın yaratıcısı üzerindeki haklarındandır. İnsanın bu ve benzeri maddī ihtiyaçlarının yanı sıra bir yaratıcıya inanma tabiatı ile var edilmesi

---

[3] Bu sorumluluk, insanın yaratıcıya bir dayatması şeklinde algılanmamalıdır. Bu zaten söz konusu bile olamaz. Aksine bizzat yaratıcının kendinden kaynaklanmaktadır. Yani Allāh kendisine, yarattıklarına karşı bazı sorumluluklar yüklemektedir. Zira Hūd sūresi altıncı āyette bunu şu ifadelerle dile getirmiştir: وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ "Yeryüzünde rızkı Allāh'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur. O, onların karar kıldıkları yerleri de, emaneten durdukları yerleri de bilir. Onların hepsi apaçık bir kitaptadır." Elmalılı Hamdi Yazır, āyetteki و ما من دابة في الأرض إلا على الله رزقها ibaresini şu şekilde izah etmiştir: "Yani gerek insan gerek diğer diğer her bir hayvanın rızkını, kuvvetini, gıdasını, bütün yaşam nedenlerini vermek-sağlamak Allāh'a aittir; rızkını yaratması yönüyle de, onu ona ulaştırma yönüyle de ondandır. Doğal veya iradi şekilde ulaştırma onun yükümlülüğü altındadır. Gerçi yaşatmak istemediği zaman kesiverir ve o kesince kimsenin vermesine imkān ve olasılık yoktur. Fakat yaşatmak istediği müddetçe de bütün evren engel olmaya çalışsa, yine göndereceği rızkı gönderir." Bkz.: Elmalılı Ḥamdi b. Nuʿmān Yazır (1361/1942), *Hak Dīnī Ḳurʾān Dili Tefsīri*, sad.: Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç ve Orhan Atalay, Akçağ Yay., Ankara 2015, 5/130.

sebebiyle, yaratıcının onunla iletişime girmesi ve onu yönlendirmesi yine yaratıcı olmasının bir sonucudur diye düşünülebilir. İşte yaratıcı olan Allāh, içlerinden kendileriyle iletişime geçeceği elçiler seçerek ve insanın hayatını mümkün olan en iyi şekilde yaşayabilmesi için kendilerine rehberlik etme özelliği taşıyan mesajlarını onlara ulaştırarak insana karşı bu sorumluluğunu yerine getirmiştir. Kısaca Allāh'ın yaratıcı olarak insan üzerindeki hakkı onlardan kendisine inanıp onu ilah olarak kabul etmeleri ve buna göre yaşamaları iken, Allāh'ın yaratıcı olarak insana dair yapmayı gerekli gördüğü iş de/sorumluluğu da onu muhatap kabul etmesi ve ona yol göstermesi şeklinde özetlenebilir.

İşte Allāh, biz insanlara insanlık tarihi boyunca elçiler ve beraberlerinde mesajlar göndermiştir. Bu mesajların kronolojik olarak en sonuncusu da Hz. Muḥammed (s.a.v.) ile gönderdiği Ḳurʾān'dır. O halde Allāh'ın muhatap olarak kabul ettiği biz insanlara düşen de bu hitabı, en doğru şekilde anlamaya ve öğüt almaya çalışmaktır.

Peki Ḳurʾān'ın nuzūlünden bu yana insanoğlunun Ḳurʾān'ı anlamak adına sarfettiği çabaların hepsinin bu amacı taşıdığı söylenebilir mi? Sorumuzu biraz değiştirerek şu şekilde de ifade edebiliriz: Acaba kendisini bu hitabın muhatabı olarak görsün ya da görmesin, bu hitaba olumlu cevap versin ya da vermesin, bu mesaj üzerinde kafa yoran her ilim/bilim insanı az önce söylediğimiz amacı taşıyor denilebilir mi? Açıkçası her ne maksatlı olursa olsun bu hitab üzerinde çalışan herkesin yaptığı eylemin 'anlama' hedefini ya da niteliğini taşıdığını söyleyebiliriz. Burada 'anlama'dan kastımız, salt bir anlama faaliyetidir. Herkes hitabı bilgi birikimine, sahip olduğu kültüre göre yani kendi öznelliği içerisinde değerlendirerek anlamlandıracaktır.[4]

---

[4] Tefsirde öznellik ve nesnellikle ilgili detaylı analiz ve değerlendirmeler için bkz: Mevlüt Erten, *İslam Tefsir Geleneğinde Öznellik*, Araştırma Yay., Ankara 2011; Mevlüt Erten, *Nass-Yorum İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013.

Bu çalışmaları bilimsel anlamda nesnelliğe yaklaştıran ölçü ise 'anlama' faaliyetinde delil olarak kullanılan tarih bilgisi, rivāyetler vs. gibi nesnel verilerin olup olmadığıdır.

Peki bir hitap olan Ḳurʾān'ın anlaşılmasında ya da anlamlandırılmasında nesnel-bilimsel veriler var mıdır? Hadis, tefsir, tarih gibi kaynaklar ile bize ulaşan rivāyetler, anlama/yorum/anlamlandırma sürecinde nesnel-bilimsel veri olarak değerlendirilebilir mi? Bu soruya kendisini hitabın muhatabı olarak gören bilim insanlarının çoğunun olumlu, görmeyenlerin ise genellikle olumsuz yanıt verdiklerini söyleyebiliriz. Çünkü bu ikinci gruptakilerin çalışmalarının temelinde İslām kaynaklarının bilimsel açıdan güvenilir olmadığının ve ilk döneme ait olmadıkları yani otantik olmadıkları fikrinin ispatlanma hedefi olduğu kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.[5] Ancak sorumuza verilen cevaptan her iki grubun da kendilerine göre nesnel öncüllerinin var olduğu āşikārdır. Bu nedenle bundan sonra yapılacak çalışmalarda her iki grubun ürünlerinin incelenerek araştırmacının yöntem ve ilkelerine göre bunlardan istifade etmesi, bunları eleştirmesi ya da kullanmaması bilimsel anlayış ya da ahlakın gereği olarak düşünülebilir.

Buraya kadar Ḳurʾān için sürekli 'hitap' kavramını kullandık. Peki neden Ḳurʾān'ı anlama/anlamlandırma faaliyetinde Ḳurʾān'ın iki kapak arasında bulunan elimizdeki mushaf halinden ziyade onun söz/hitap olma özelliğini ön plana çıkarmaktayız? Malum olduğu üzere Ḳurʾān öncelikle insanlara bütün bir kitap ya da levha şeklinde değil, söz olarak, peyderpey inen bir mesajdır. Bu mesajın doğru anlamlandırılması da onun bu özelliğine dikkat edilerek söz konusu olabilir. Tabiki bu durum bizim 'söz'ün ilk muhatabını, onun içinde bulunduğu sosyal,

---

[5] Bu düşünce ilk kez Ignaz Goldziher (1921) tarafından *Muḥammedanische Studien* adlı eserinde, daha sonra da Joseph Schacht (1969) tarafından *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı eserinde açıkça dile getirilmiştir. Bkz. Cornelis H. M. Versteegh, *Arabic Grammer and Quranic Exegesis in Early Islām*, E.J. Brill, Leiden-New York-Köln 1993, s. 43-45.

siyasi, iktisadi ve hatta psikolojik boyutlarını mükün mertebe tespit edip hesaba katarak sözü anlamamızı gerekli kılmaktadır.

Özetle bu ifadelerimizden çalışmamıza ışık tutacak çıkarımlarımız şunlardır:

- Ḳurʾān, Alah'ın insana elçisi vasıtsıyla ulaştırdığı anlaşılması gereken bir hitaptır.
- Ḳurʾān'ın anlaşılması için şimdiye kadar yapılan çalışmalardan istifade edilmelidir.
- Bir söz olan Ḳurʾān'ı, indiği şartları göz önünde bulundurarak anlamaya çalışmak, doğru anlamı yakalamaya vesile olacaktır.

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Araştırmamızın konusu en-Naḥl Sūresi'nin iniş süreci, içerik ve üslup analizi ve İslām tarihi-sīret, hadis ve tefsir temel kaynaklarına dayanarak en-Naḥl Sūresi'nin āyetlerinin ilk muhataplarınca nasıl anlaşıldığının tespitidir.

En-Naḥl Sūresi özelinde 'hitab'ın, kendi tarihinde ilk muhataplarınca nasıl anlaşıldığını ortaya koyabilmek, ayrıca Ḳurʾān ilimleri rehberliğinde ilgili sūreyi içerdiği merkezī ve tālī konular üzerinden analiz edebilmektir. Bir başka ifadeyle 'söz'ün bir sūre örneğinde anlaşılmasına yönelik siyer, hadis ve tefsir ana kaynakları ışığında tarihte yaşanan olaylarla āyetler arasında bağ kurmaya çalışarak āyetleri kronolojik okuyabilmeyi hedefleyen bir deneme, incelemedir.

Araştırmamızda özellikle en-Naḥl Sūresi'nin seçilmesinin nedeni şudur: Bu araştırma, Ḳurʾān'ın ilk muhataplarınca nasıl anlaşıldığını ortaya koyabilme fikrinin test edilmesinde/gerçekleştirilmesinde birer basamak sayılabilecek çalışmaların, yanı sıra āyetlerin tarihlendirilmesi, nübüvvetin çeşitli yıllarında ya da dönemlerinde inen āyetlerin tespiti ve değerlendirilmesi gibi alanlarda yapılan

ya da yapılmakta olan çalışmaların devamı ancak farklı renge sahip bir basamağı niteliğindedir.[6] Benzer şekilde bir veya birkaç sūrenin tek tek analizini ele alan çalışmalar da kaleme alınmıştır.[7] Sadece bu çalışmalar içerisinde değil geçmişten günümüze genel olarak en-Naḥl Sūresi ile ilgili yeteri kadar inceleme olmadığının görülmesi hatta tespit edebildiğimiz kadarıyla bizim düşündüğümüz çerçevede bir çalışmanın yapılmamış olması ve özellikle sūrenin hedeflediğimiz yöntem denemesini uygulayabilmek için içerdiği āyetler, konular ve üslūb bakımından elverişli olması bizi bu sūreyi tez konusu olarak çalışmaya sevk etmiştir.

Çalışmamızın başlıca amacı, en-Naḥl Sūresi özelinde āyetlerin nāzil oldukları zaman dilimini ve yeri ortaya koyabilmek, āyetleri iniş sırasına göre dizebilmek ve böylece āyetlerin kendi tarihī bağlamları içerisinde okunmalarını sağlamaktır. Ayrıca en-Naḥl sūresinde ele alınan konuların Ḳurʾān'ın indiriliş sürecindeki yeri ve taşıdığı önemi değerlendirmektir. Bu çerçevede çalışmamızın hedeflerini şu şekilde sıralayabiliriz:

---

6 Bkz.: Mustafa Ünver, *Tefsir Usūlünde Mekkī - Medenī İlmi,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998; Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Kuramer Yay., İstanbul 2016; Abdülvahid Yakub Sipahioğlu, *Vahiy ve Muhasara - Boykot Dönemi Nāzil Olan Sūrelerin Tespiti*, Pınar Yay., İstanbul 2015; Hatice Merve Çalışkan, *Mīlādī 615 Yılında İnen Āyetler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014; Burhan Çonkor, *Boykot Döneminde Nāzil Olan Sūrelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.

7 İdris Kalay, *İlāhī Hitābın Şekillenişi (Ḥacc, Muzzemmil ve Tevbe Sūreleri Örnekleri)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2006; Fatih Özaktan, *Enfāl ve Tevbe Sūreleri Bağlamında Siyerin Tefsirdeki Yeri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010; Sami Kilinçli, *Mekkī Sūrelerde Mümin Kimliğinin Oluşumu ve Gayrimüslimlerle İlişkileri*, Araştırma Yay., 2013; Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekkī Sūrelerin Tahlili*, Ankara okulu Yay., Ankara 2015; Mehmet Faik Kırtay, *Tevbe Sūresi Bağlamında Tebük Savaşının Müslümanlar Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2014.

- En-Naḥl Sūresi örnekliğinde Ḳurʾān'ın sūre bazlı tefsirine/anlaşılmasına/incelenmesine yönelik bir yöntem geliştirilebilmesi,
- Literatürde en-Naḥl Sūresi ile ilgili yapılan araştırmaların tespiti ve değerlendirilmesi,
- En-Naḥl Sūresi'nin nuzūl sürecinin ortaya konulması,
- En-Naḥl Sūresi'nin Ḳurʾān İlimleri çerçevesinde incelenmesi,
- En-Naḥl Sūresi'nin merkezī ve tālī konularının belirlenmesi ve her konunun kendi bütünlüğü dikkate alınarak Ḳurʾān'ın nuzūl sürecindeki öneminin ve yerinin tartışılması,
- En-Naḥl Sūresi'nde söylem analizi yapılması,
- Sūre içeriğinin, sūrenin nuzūl ortamı ile ilişkisinin incelenmesi,

Bu çalışmanın hedeflerinden birisi, Ḳurʾān'ın bir sūresinin ilk indiği anda ilk muhatapları tarafından nasıl anlaşıldığını tespit edebilmektir. Peki Ḳurʾān'ın ilk muhataplarınca nasıl anlaşıldığının tespiti bizim için neden önemlidir ve bu tespit nasıl yapılabilir? Bu soruya şu şekilde cevap verebiliriz: Ḳurʾān'ın ilk muhatapları olan sahabe, Hz. Peygamber'i ve āyetlerin iniş sürecini bizzat yaşayan insanlardı. Hatta zaman zaman āyetlerin inmesine sebep olan olayları yaşayan, adeta āyetlerin indirilmesinde rol alan canlı birer karakterdiler. Hz. Peygamber'in, āyetleri tebliğ ederken yaptığı jest ve mimiklerine varıncaya kadar süreci izleyebilecek bir durumun içindeydiler. Bugün ilim çevrelerince çözülenmeye uğraşılan, Ḳurʾān'ın kendisi ile indiği o dönemin dili onların diliydi. Anlamadıkları bir durum olduğunda, konuyu ister kendi görüşüyle isterse Allāh'tan alacağı vahiyle kendilerine açıklayacak bir peygamber yanlarında bulunmaktaydı. Dolayısıyla hitabı, hitabın özünü, hitabın taşıdığı evrensel mesajı en iyi anlayabilme imkanına sahiptiler. Sahabeden sonraki nesiller ise Ḳurʾān ile ilgili herşeyi, onlardan öğrendiler. Sırasıyla her yeni nesil bu bilgileri bir önceki

nesilden almış ve zaman zaman yeni açılımlar katarak geliştirmek sūretiyle bir sonraki nesle aktaragelmiştir. Ancak bu açılımlar sahabenin anladığı anlamdan taban tabana zıt olan anlamlar değildi, sadece sahabenin anlama derinliğinin bir geniş çerçevesi niteliğindeydi. Zaten sahabenin edindiği anlama tamamen aykırı beyan edilen fikirler, cumhur ulemâ tarafından kabul edilmemiştir. Şāyet bu fikirler de doğru anlama olarak kabul edilseydi o halde, sahabenin hatta vahyi getiren peygamberin Ḳurʾān'ı tam olarak anlamamış olduğu olgusu ile karşı karşıya kalınacaktı ki bu durum izah edilmesi ve kabul edilmesi pek de mümkün olmayan bir durum olurdu. Düşünelim, acaba birimiz sahabeden Hz. Ömer olsaydık ve bırakalım bir āyeti, bir āyetteki bir kelimeyi bile anlamasaydık, onu öğreninceye kadar Hz. Peygamber'e sormazmıydık?! O kelimeyi anlamadan öylece bırakırmıydık? Kanaatimizce bu soruya olumlu cevap verilemeyeceği aşikārdır. Kısacası sahabenin anlama çerçevesi, āyetlerin taşıdığı özü/temel evrensel prensibi barındırmaktaydı. Zamanın geçmesiyle ilim ehlince yapılan yeni açılımlar ise sahabenin anlama çerçevesini biraz daha geliştiren ancak aynı özü barındıran, āyetten çıkarılabilecek aynı prensibe ulaştıran farklı anlama boyutlarıdır diyebiliriz. Bu nedenle sahabenin anlama mantığı, boyutu, çerçevesi ve derinliğinin, āyetlerden çıkarılması gereken temel/evrensel prensipleri ortaya koyması açısından önem taşıdığını düşünmekteyiz. Peki sahabenin anlama mantığına, çerçevesine ve derinliğine nasıl ulaşabiliriz? Bu bilgilere ulaşabilmek için özellikle kendisine kadar hemen hemen bütün rivāyetleri içinde barındırması hasebiyle eṭ-Ṭaberī tefsiri başta olmak üzere erken dönem tefsir külliyātı, kitābu't-tefsīr bölümleri öncelikli olmak üzere erken dönem hadis külliyatı ve Hz. Peygamber'in özellikle risālet sonrası hayatını anlatan erken dönem İslām tarihi külliyatının beraber incelenmesi ve değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

İşte bu çalışma, söz konusu anlama boyutlarını/çerçevelerini/derinliklerini tespit ederek, Ḳurʾān algımızı gözden geçirmemize ve gerekirse tashih etmemize vesile olabileceği için önem taşımaktadır. Ayrıca araştırma kapsamında Ḳurʾān'ın ne olduğu ve onunla nasıl verimli bir ilişkiye girilebileceği sorularına verilebilcek cevapların bizi fıtratımızla uyum içinde olan bir yaşam tarzına yönlendirebileceğini ve bu nedenle dikkate değer bir öneme sahip olduğunu düşünmekteyiz. Biz de çalışmamızda Ḳurʾān'ın bir sūresi ışığında bu sorulara cevap bulmaya çalışarak hedeflerimize ulaşabilmeyi umuyoruz.

Çalışmamızı önemli kılan bir diğer husus da çalışmanın sūre tefsiri niteliğinde olmasıdır. Zira literatürde yer alan Ḳurʾān araştırmaları içerisinde, Ḳurʾān'ın bütünlüğü fikrinden koparılmaksızın her sūreyi kendi bütünlüğü içerisinde incelemeye yönelik çok sayıda nitelikli çalışma bulunmadığı kanaatindeyiz.[8] Aslında buna pek de önem verilmediği söylenebilir. Genellikle konu bazlı çalışmalar tercih edilmiş ve edilmektedir. Ḳurʾān'da insan, Ḳurʾān'da ahlāk vs… gibi. Ancak bir sūreyi başlı başına, kendi bütünlüğünü ve Ḳurʾān bütünlüğü içerisindeki konumunu dikkate alarak okumak ayrı bir önemi hāizdir. Bizim 'sūre tefsiri' ifademizden kastımız da budur. Şöyleki; sūrelerin Ḳurʾān'daki dizilişlerinin tevkīfī ya da ictihādī oldukları noktasında alimler arasında ihtilaf

---

8 Sūre tefsiri şeklinde çalışmalara örnek olarak bkz: Muḥammed Abdullah Draz, *en-Nebeʾu'l-ʿAẓīm*, New York 1984; Mahmood Ayyoub, *The Quran and Its Interpreters*, New York 1992 (Baḳara ve Āl-i ʿImrān sūresini içermektedir.); Suat Yıldırım, *Fātiha ve Enʿām Sūresi Tefsiri*, İzmir 1993; M. Zeki Duman, *Beş Sūrenin Tefsiri*, Ankara 1999; Ian Richard Netton, "Towards a Modern Tafsīr of Sūrat al-Kahf: Structure and Semiotics", *Journal of Qur'anic Studies,* 2:1 (2000), ss. 67-87; Muhsin Demirci, *Lokman Sūresi ve Ahlākī Öğütler*, İstanbul 2001; Neal Robinson, "Mu'minūn Sūresi'nin Yapısı ve Tefsiri", çev. İsmail Albayrak, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 / 2004 s. 185-206; Davut Aydüz, *Ḥucurāt Sūresi Tefsiri*, İstanbul 2006; Bilal Gökkır, *Meryem Sūresi Tefsiri (Metin ve Yorum İncelemesi)*, Fecr Yay., Ankara 2012; Joseph E. Lowry, "When Less is More: Law and Commandment in Sūrat al-Anʿām", *Journal of Qur'anic Studies,* 9:2 (2007), ss. 22-42; M.A.S. Abdel Haleem, "How to Read the Qur'an: Sūrat al-Ḥadīd (Q. 57)", *Journal of Qur'anic Studies,* 10: 2 (2008), ss. 124-130.

bulunmaktadır, ancak cumhur sūre tertibinin ictihādī olduğu kanaatindedir.[9] Bir sūreyi oluşturan āyetlerin sıralaması ise Cebrāʾīl'in bildirmesi ile belirlenmiştir.[10] O halde her sūrenin kendi içinde Allāh tarafından dizayn edilen bir bütünlüğünün olduğu söylenebilir. Yani her sūre Ḳurʾān'ın kendi özgünlüğü içerisinde yer alan müstakil bir bölüm özelliğine sahiptir.[11] Her sūreyi bu özelliği nedeniyle başlı başına incelemek de, içerisinde barındırdığı anlam örüntüsünü ve muhatabı ulaştırmak istediği hedefi ortaya koyabilmek, dolayısıyla hitabı hatibin maksadına göre anlayabilmek açısından önem taşımaktadır. Tabi bu inceleme sürecinin de sadece türedi yöntemlerle değil, bugünün gözüyle geçmişin ve anın birikimini harmanlama şeklinde yani klasik ve modern yaklaşımlar ve kaynaklar ışığında yürütülmesi halinde bizleri daha somut ve nesnel/bilimsel sonuçlara ulaştıracağını düşünmekteyiz. İşte bu düşünceler çerçevesinde araştırmamızın en temel amacının yukarıda çerçevesi çizilen şekilde *Ḳurʾānın sūre bazlı tefsirine/anlaşılmasına/incelenmesine yönelik bir yöntem arayışı* olduğunu ifade edebiliriz.

2. Yöntem ve Kaynaklar

Araştırmamızı, Ḳurʾān'ın anlaşılmasında yöntem geliştirme hedefi taşıyan daha önceki çalışmaların devamı ancak çeşitli yönleriyle farklı bir basamağı şeklinde tarif etmeye çalışmıştık. Devamı niteliğinde olduğumuzu düşündüğümüz bu çalışmalar şunlardır:

- Mustafa Ünver, *Tefsir Usūlünde Mekkī - Medenī İlmi,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998.

---

9 Ebū'l-Faḍl Celāluddīn ʿAbdurraḥmān b. Ebī Bekr es-Suyūṭī (911/1505), *el-İtḳān fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān*, thk. Muḥammed Ebū'l-Faḍl İbrāhīm, el-Mektebetu'l-ʿAṣriyye, Beyrūt 2012, 1/147-149.

10 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān,* 1/144-147.

11 Krş: Bilal Gökkır, *Meryem Sūresi Tefsiri*.

- Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Kuramer Yay., İstanbul 2016.
- Abdülvahid Yakub Sipahioğlu, *Vahiy ve Muhasara - Boykot Dönemi Nāzil Olan Sūrelerin Tespiti*, Pınar Yay., İstanbul 2015.
- Hatice Merve Çalışkan, *Mīlādī 615 Yılında İnen Āyetler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.
- Burhan Çonkor, *Boykot Döneminde Nāzil Olan Sūrelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.

Yöntem arayışı hedefini taşıyan bu çalışmalar temel olarak āyetlerin ya da āyet gruplarının iniş tarihlerinin rivāyetler, āyetlerin içerdiği konular ve tarihi verilerle test edilmesi şeklinde tarihsel-tenkidçi bir metoda sahiptir. el-Cābirī'nin (1431/2010) *Fehmu'l-Ḳurʾān*'ında ve el-Mevdūdī'nin (1399/1979) de *Tefhīmu'l-Ḳurʾān*'ında bazı yönleriyle görebildiğimiz bu yöntem çalışmamızın metodolojik esası olacaktır. Çalışmamızın sūre bazlı bir inceleme olması ise onun farklı yönünü oluşturmaktadır. Bu yönüyle de, özellikle ikinci bölümün ilk kısmı itibariyle konulu tefsir araştırmaları kapsamına girmektedir. Ayrıca āyetlerin tarihlendirilmesinde izlenilen yöntem açısından da diğerlerinden farklı bir özelliğe sahiptir. Son olarak çalışmamızı kendince özel kılan bir diğer yanı ise ikinci bölümde söylem analizine yer verecek olmasıdır. Bu analiz söylemin içerik analizi ve söylemin biçimsel analizi olarak iki başlık altında gerçekleştirilecektir.

Çalışmamızın başında önsöz, içindekiler, dipnot kısaltmaları, transkripsiyon alfabesi ile araştırmanın konu, önem, yöntem ve kaynaklarına dair bilgiler ve sūrenin tanıtımı ile literatürde sūre ile ilgili yapılmış çalışmaların değerlendirmelerini ve Ḳurʾān ilimleri açısından sūrenin teknik analizini içeren bir girişe yer verdikten sonra birinci bölüm ve ardından ikinci/son bölüme

geçilecektir. Çalışmamızın giriş, birinci ve ikinci bölümünde sırasıyla yöntem denememizin heykelini oluşturan şu altı başlığı takip etmeyi planlıyoruz:

I. *Literatürde en-Naḥl Sūresi'ne dair yapılan çalışmaların tespiti*

Bu başlık altında en-Naḥl sūresine dair bir literatür çalışması yapılacak, eserler kendi grupları içerisinde kronolojik olarak sıralanacak ve eserler hakkında tanıtıcı kısa bilgiler verilecektir.

Bu süreçte kullanacağımız başlıca tarama kaynakları şunlardır:

- ✓ http://kutuphane.ankara.edu.tr/
- ✓ http://library.kennesaw.edu/
- ✓ http://papirus.ankara.edu.tr/web/catalog
- ✓ http://ktp.isam.org.tr/
- ✓ www.altafsir.com
- ✓ www.jstor.org/search
- ✓ www.pisai.it/library/catalogue
- ✓ http://hip.jopuls.org.jo/c/portal/layout?p_l_id=PUB.1010.1

II. *Ḳurʾān İlimleri açısından sūrenin incelenmesi*

Bu başlık altında sūre ġaribu'l-Ḳurʾān, esbābu'n-nuzūl, muḥkem-muteşābih, sūrenin isimlendirilmesi, āyet sayıları, iʿcāzu'l-Ḳurʾān gibi Ḳurʾān ilimleri açısından incelemeye tabi tutulacaktır.

Bu süreçte kullanacağımız başlıca kaynaklar şunlaradır:

- ✓ *Funūnu'l-Efnān fī ʿUyūni ʿUlūmi'l-Ḳurʾān* İbnu'l-Cevzī (597/1201)
- ✓ *El-Burhān fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān* ez-Zerkeşī (794/1392)
- ✓ *El-İtḳān fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān* es-Suyūtī (911/1505)

III. En-Naḥl Sūresi'nin indiği tarih aralığının literatürde yapılan nuzūl sırası denemelerinden yaklaşık olarak tespiti

Bu tertipleri sūrelerin 'kronolojik nuzūl sırasına göre tertibi' ve 'risāletin dönemlerine göre tertibi' şeklinde iki başlık altında toparlamak mümkündür.[12] Biz burada bu tertipleri yöntemleri, özellikleri ya da listeleri hazırlayanların niyetleri açısından değerlendirmeyeceğiz. Zira bizden önceki çalışmaların bu konuları yeterince işlediğini düşünüyoruz. Bu nedenle biz sadece bilimsel birer veri olarak en-Naḥl sūresinin bu listelerde risāletin hangi yıllarına tekabul ettiğini irdeleyerek mevcut listeler arasında uyum olup olmadığını görebilme ve buradan hareketle sūrenin nuzūlünün muhtemel tarih aralığını bulabilmeye çalışacağız.

Bu süreçte kullanacağımız başlıca kaynaklar şunlaradır:

- ✓ *el-ʿAḳl ve Fehmu'l-Ḳurʾān* — Ḥāris el-Muḥāsibī (243/857)
- ✓ Feḍāilu'l-Ḳurʾān — el-Becelī İbnu'ḍ-Ḍureys (294/907)
- ✓ *El-Fihrist* — İbnu'n-Nedīm (385/995)

---

[12] Sūrelerin nuzūl sıralarına dair yapılan tertipleri bu iki başlık altında toplama fikri, Burhan Çonkor'un doktora çalışmasından örnek alınmıştır. Bkz.: Burhan Çonkor, *Boykot Döneminde Nāzil Olan Sūrelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, içindekiler kısmı. Bu başlıklandırmada ilgili çalışmaların hangi esas üzere yapıldıkları dikkate alınmıştır. Es-Suyūṭī'nin naklettiğine göre el-Caʿberī'nin semāī ve kıyāsī olarak adlandırdığı bu yöntemlerden ilki rivāyet yoluyla mekkī-medenīyi belirlemeyi öngörmektedir. İkincisi ise özellikle Mekkī ve Medenī sūrelerin uslūb, hitap özelliklerini ve konusal içeriklerini dikkate alarak sūrelerin mekkī ya da medenī olduğunun belirlenmesini öngörmektedir. Bkz.: es-Suyūṭī, *el-İtḳān,* 1/51. 20. yy. alimlerinden Mennāʿu'l-Ḳaṭṭān (1925-1999) ise bu iki yöntemi semāī-naklī ve kıyāsī-ictihādī olarak adlandırmıştır. Bkz.: Mennāʿu'l-Ḳaṭṭān (1925-1999), *Mebāḥiṯ fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān,* Mektebetu'l-Maʿārif, Riyāḍ t.y., s. 59-60. İlāveten 19. yüzyıldan itibaren sūre ya da āyet tertibinde, kıyasī yöntemin kapsamının, sūreler ya da āyetlerle vahiy süreci dönemlerinin olayları arasındaki (kesin ya da muhtemel) bağları ortaya çıkarma boyutu ile genişletilip, semāī yöntemle birleştilerek uygulandığı da görülmektedir. El-Mevdūdī, ʿİzzet Derveze, el-Cābirī, Ömer Rıza Doğrul gibi isimler bu yöntemi geliştirenler ya da tercih edenler arasında zikredilebilir. Konuyla ilgili detaylı bilgi ve değerlendirmelere ulaşmak için Ṣubḥī eṣ-Ṣāliḥ'in (1407/1986) kitabının *Mekkī ve Medenī İlmi* kısmına bakılabilir: Ṣubḥī eṣ-Ṣāliḥ (1407/1986), *Mebāḥiṯ fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān,* Dāru'l-ʿİlm li'l-Melāyīn, 12. baskı, Beyrūt 1981, s. 164-233.

- ✓ *Funūnu'l-Efnān fī ʿUyūni ʿUlūmi'l-Ḳurʾān* İbnu'l-Cevzī (597/1201)
- ✓ *El-Burhān fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān* ez-Zerkeşī (794/1392)
- ✓ *El-İtḳān fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān* es-Suyūtī (911/1505)
- ✓ *Muḳaddimetān fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān* Arthur Jeffery (1378/1959)
- ✓ *Ḳur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi* Esra Gözeler
- ✓ *Boykot Döneminde Nāzil Olan Sūrelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi* Burhan Çonkor

IV. *En-Naḥl Sūresi'nin indiği düşünülen muhtemel tarih aralığında yaşanan olayların belirlenmesi ve ilişkili olduğu düşünülen āyetlerin serdedilmesi*

Bu başlık altında ilk olarak ilgili dönemde yaşanan ve tarih kitaplarında yer alan olaylar tespit edilmeye çalışılacaktır. Tabiki bu olaylar ifademizin kapsamı, o dönemde tümüyle dünya genelinde yaşanan olayları değil, Hz. Peygamber, sahabe ve onlarla ilişkisi bulunan kişilere dair ilgili coğrayfada yaşanan ya da kısaca risāletle ilgili diyebileceğimiz kaynaklarda yer alan olaylardır.

Bu süreçte kullanacağımız başlıca kaynaklar şunlaradır:

- ✓ *Sīratu İbn İsḥāḳ* İbn İsḥāḳ (150/767)
- ✓ *Es-Sīratu'n-Nebevī* İbn Hişām (213/828)
- ✓ *El-Meġāzī* el-Vāḳidī (207/823)
- ✓ *Kitābu'ṭ-Ṭabaḳāti'l-Kebīr/eṭ-Ṭabaḳātu'l-Kubrā* İbn Saʿd (230/845)
- ✓ *Futūḥu'l-Buldān* el-Belāzurī (279/892)
- ✓ *Tārīḫu'ṭ-Ṭaberī : Tārīḫu'l-Umem ve'l-Mulūk* eṭ-Ṭaberī (310/923)
- ✓ *El-Kāmil fi't-Tārīḫ* İbnu'l-Eṯīr (630/1233)
- ✓ *El-Bidāye ve'n-Nihāye* İbn Keṯīr (774/1373)

Daha sonra sūrenin āyetleri tek tek taranacak, kendileriyle ilgili kaynaklarda bulunan rivāyetler ve içerdikleri konular dikkate alınarak, belirlenen

tarihi olaylarla aralarında -mümkünse- bağ kurulmaya çalışılacaktır. Bu çalışma neticesinde sūrenin nuzūl dönemine ilişkin daha somut tarihlere ulaşılabilmesi beklenmektedir.

V. *En-Naḥl Sūresi'nde söylem içeriğinin konu bazlı incelenmesi.*

Bu başlık altında sūre, içerdiği merkezī ve tālī konular açısından değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Her konu, Ḳurʾān bütünlüğü dikkate alınarak incelenecek, nihāyetinde en-Naḥl sūresinde bu konuya yer verilmesinin, konunun Ḳurʾān genelinde işlenme boyutlarından/aşamalarından hangisini karşıladığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu süreçte kullanacağımız başlıca kaynaklar şunlaradır:

- ✓ *Haḳ Dīnī Ḳurʾān Dili* — Elmalılı Hamdi Yazır (1361/1942)
- ✓ *fī Ẓilāli'l-Ḳurʾān* — Seyyid Ḳuṭub (1386/1966)
- ✓ *Konularına Göre Ḳurʾān (Sistematik Ḳurʾān Fihristi)* — İlhami Güler, Ömer Özsoy

VI. *En-Naḥl Sūresi'nde söylemin biçimsel analizi*

Bu başlık altında en-Naḥl sūresi özelinde Allāh'ın muhataplarına hitap tarzı/şekilleri incelenecektir. Böylece vahiy sürecinin en-Naḥl sūresi döneminde, Allāh'ın insanlar ile söylem düzlemindeki ilişki biçimi ve Allāh'ın insanoğluna bilfiil rehberliğinin ya da müdahalesinin nasıllığı görülmeye çalışılacaktır.

Bu başlıklardan sonra çalışmanın nihāyete erdirilmesi için sonuç yazılacak, devamında bibliyografya ve ekler verilecektir.

3. En-Naḥl Sūresi'ne İlişkin Genel Mülāhazalar

3.1. En-Naḥl Sūresi'nin Tanıtımı

Çalışmamızın hemen başında, inceleyecek olduğumuz sūreye dair, sūreyi ana hatları ile tanıtacak deskriptif bir bilgilendirmeye yer vermenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

En-Naḥl sūresi, hicretten kısa bir süre önce Mekke'de nāzil olmuştur. Ancak sūrenin bazı āyetlerinin Medīne'de indiğine dair rivāyetler de bulunmaktadır. Sūre adını 68. āyetinde geçen *en-naḥl / bal arısı* kelimesinden almıştır. Sūreye ayrıca, içeriğinde insanlara verilen nimetlere temas edildiği için *en-niʿām / nimetler* sūresi de denmektedir. Sūrede genel olarak Allāh, nübüvvet, āhiret gibi inanç konularına, şirk eleştirisine ve Ḳurʾān'ın ibrāhimī gelenek çizgisinde bir vahiy ürünü olduğuna değinilmektedir. Sūre 128 āyetten oluşmakta ve mushaf tertibine göre 16. sırada bulunmaktadır. Sūrenin fāsılası ر، م، ن harfleridir.

3.2. En-Naḥl Sūresi'ne Dair Bir Literatür İncelemesi

En-Naḥl Sūresi ile ilgili detaylı incelemelere geçmeden evvel sūreyle ilgili yapılan, önemli gördüğümüz bazı çalışmaları kısaca tanıtmak istiyoruz. Böylece ilgili çalışmalar ile bu çalışma arasındaki farklılıklar ya da benzerlikler görülebilecektir. Burada hedefimiz yapılan bütün çalışmaları listelemek değildir. İlgili çalışmaları künyeleriyle birlikte bütünüyle içeren bir liste çalışmamızın sonunda ek olarak verilmiştir.[13]

Bu çalışmaların büyük çoğunluğu sūrenin bir āyetini (18, 90 ya da 125) açıklamayı hedeflemiştir. Bunlardan kimi *Sebīlu'r-Reşād (Ṣırāṭ-i Musteḳīm)* dergisinde kısa makaleler şeklinde, kimi de 4-5 varaklık yazma eser halindedir. Kimi ise detaylı analiz içeren uzun makale ya da tez formatındadır. Sūreyle ilgili

---

[13] Bkz: Ek IV.

diğer çalışmalar ise, sūrenin bir konusunu ya da bütün konularını inceleyen konulu tefsir niteliğindedir.

Sūrenin 18. āyeti ile ilgili Ramazan Şahan'ın "İbrāhīm Sūresi 34 ile Naḥl Sūresi 18. Āyetlerin Tefsir ve Belağat Yönünden Değerlendirilmesi"[14] adlı makalesinde ilgili āyetler Ḳurʾān'ın bütünlüğü çerçevesinde tefsir edilmiş, ayrıca belāgat açısından taşıdıkları özellikler karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Özellikle nimet kavramının bu āyetler bazında tefsiri yapılmıştır. Buna göre en-Naḥl sūresi konuyu nimeti veren (Allāh) açısından ele alırken, İbrāhīm sūresi konuyu nimeti alan (insan) açısından ele almıştır. Makalede dikkati çeken önemli hususlardan biri, bir āyetin belāgat açısından nasıl bir yöntemle değerlendirilebileceğinin uygulamalı olarak görülebilmesidir.

Sūrenin 67. ve 68. āyetleri ile ilgili Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi'nde bulunan ancak yazarı bilinmeyen *Tefsīr-i Sūre-i Naḥl*[15] adlı yazma eserde, 'āyetu'n-Naḥl' diye bilinen bu iki āyetin tefsiri yapılmıştır. Eser vahiy ve ilham kavramlarını açıklayarak başlamış, Hz. Peygamber'in "Mü'min, bir bal arısı gibidir. Temiz olanı yer, temiz olan şeyler ortaya koyar, konduğu yeri ne kırar ne de bozar."[16] hadisi çerçevesinde āyetleri tefsir etmiştir. Ayrıca bal arısında var olan 21 çeşit özelliğin müminde de var olduğunu dile getirmiş, bunların bazılarını da açıklamıştır. Eser, tasavvufī tefsir niteliğindendir.

---

[14] Ramazan Şahan, "İbrāhīm Sūresi 34 ile Naḥl Sūresi 18. Āyetlerin Tefsir ve Belāgat Yönünden Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, CÜİFD,* Haziran 2015, c. XIX, sayı 1, ss. 315-346.

[15] …., *Tefsīr-i Sūre-i Naḥl,* Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi, nr. 42 Yu 9951/2, yazma, 784/1382, 1-5 vr..

[16] Ebū ʿAbdillāh Aḥmed b. Muḥammed eş-Şeybānī Aḥmed b. Ḥanbel (241/855), *Musnedu'l-İmām Aḥmed b. Ḥanbel*, Muessesetu Ḳurṭuba, Ḳāhire t.y., 2/199.

Sūrenin 90. āyeti ile ilgili Yener Öztürk'ün, "Hayır ve Şerri Özetleyici Muhtevasıyla Naḥl 90. Āyetin Düşündürdükleri"[17] adlı makalesinde āyette yer alan üç pozitif üç negatif kavramın izahı ve birbirleri ile ilişkileri dile getirildikten sonra, ilgili āyet özellikle kelāmī düşünceler açısından incelenmiştir. Sonuç yerine bu altı unsur, sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiş, bu hususlar ışığında ideal-ahlākī toplumsal yaşantının nasıl oluşturulabileceği fikri, satır aralarında verilmeye çalışılmıştır.

Sūreyi konu bazlı inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin ʿAbdulḥamīd Maḥmūd Ṭahmaz sūreyi tevhid ve şükür konusu özelinde inceleyen *et-Tevḥīd ve'ş-Şukr fī Sūrati'n-Naḥl*[18]adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserden sūrenin içeriği ile ilgili istifade edilebilir. Buna göre sūrenin özü tevhid ve şükürdür. Şükretmek ise zaten tevhidi kabul ve izhar etmek demektir. Yani şükür ile tevhid, Allāh'a, peygamberine ve dinine itaat arasında bağ kurulmuştur. Ayrıca Allāh'ın insanlara olan ve bu sūrede yer alan nimetlerinin üç grup halinde anlatıldığı ve bunların temel gayesinin insanları tevhide iletmek olduğu söylenmiştir. Āyetlerin açıklanmasında dikkat çekici tespitler bulunmaktadır. Ayrıca bu açıklamalar yapılırken modern bilimsel gelişmelerden de istifade edilmiştir.

Sūreyi konulu tefsir metodu ile inceleyen bir diğer eser Mācid b. ʿAbdulʿazīz b. Saʿīd el-Ḥārisī'nin *et-Tenāsuḳu'l-Mevḍūʿī fī sūrati'n-Naḥl*[19] adlı doktora çalışmasıdır. Eserde sūrenin tarihi ve tefsiri ele alınmıştır. Sūrenin tarihi

---

17 Yener Öztürk, "Hayır ve Şerri Özetleyici Muhtevasıyla Naḥl 90. Āyetin Düşündürdükleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 2005, c. IX, sayı 22, s. 87-102.

18 ʿAbdulḥamīd Maḥmūd Ṭahmaz, *et-Tevḥīd ve'ş-Şukr fī Sūrati'n-Naḥl,* Dāru'l-Kalem, Şam 1415/1994.

19 Mācid b. ʿAbdulʿazīz b. Saīd el-Ḥārisī, *et-Tenāsuḳu'l-Mevḍūʿī fī sūrati'n-Naḥl,* Ummu'l-Kurā Üniversitesi Davet ve Usūlu'd-dīn Fakültesi Ḳurʾān ve Sünnet Kürsüsü Tefsir ve Ḳurʾān İlimleri Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mekke 1432/2011.

incelenirken mekkī-medenī olduğu net olmayan āyetler not edilmiş, buna delalet edebilecek rivāyetlerin bir kısmı yazılmış, ancak farklı görüşler karşılaştırılmadan direk tercih edilen görüş dile getirilmiştir. İkinci bölümde ise āyetler on dokuz grup halinde, her gruba bir başlık verilerek konulu tefsir metodu ile tefsir edilmiştir.

Sūreyi konulu tefsir metodu ile inceleyen bir diğer çalışma da Mustafa Göksu'nun yüksek lisans tezi olarak hazırladığı *Naḥl Sūresinin Konulu Tefsir Çalışması*[20] adlı eseridir. Bu eserde ilk olarak konulu tefsir metodunun tanıtımı, tarihi ve kısımları incelenmiştir. Ardından yazar sūreyi bu metoda göre dört başlık altında incelemiştir. Bu başlıklar Allāh'ın birlik ve kudretinin delilleri, nübüvvet, āhiret ve ahlāk şeklindedir. Bu yönüyle sūredeki söylemin içeriksel analizini yaptığımız çalışmamızın ikinci bölümünün birinci kısmına benzemektedir. Ancak biz orada sūreyi merkezī ve tālī konuları itibariyle inceledik. Ayrıca sūrenin merkezi konularının Ḳurʾān'ın genelindeki işlevini/konumunu da dile getirmeye çalıştık.

Sūredeki āyetlerin tarihlendirilmesine yönelik bir makale kaleme alan Ali Rıza Gül'ün hazırladığı "Ḳurʾān'ın Āyetlerini Tarihlendirmede Nuzūl Sebeplerinin Rolü"[21] adlı makalede, sebeb-i nuzūl rivāyetlerinden āyetlerin iniş tarihlerini tespitte nasıl istifade edilebileceği tartışılmıştır. Bu çerçevede en-Naḥl sūresinin son üç āyeti ile ilgili de önemli bir değerlendirmede bulunulmuştur.

Literatürde sūre, āyet ya da kelimeleri ses uyumu açısından inceleyen eserler de kaleme alınmıştır. Türkiye akademyasında pek örneğine rastlamadığımız bu tür çalışmalardan birini Mīs̱āḳ Ḥasūnī Ṣulṭān, "Sūratu'n-Naḥl

---

[20] Mustafa Göksu, *Naḥl Sūresinin Konulu Tefsir Çalışması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Konya 2017.

[21] Ali Rıza Gül, "Ḳur'an Ayetlerini Tarihlendirmede Nuzūl Sebeplerinin Rolü", *Dīnī Araştırmalar Dergisi*, c.7 ss. 191-220, s. 217-218.

Dirāseten ve Ṣavtiyyeten”[22] adlı makalesiyle en-Naḥl sūresi özelinde kaleme alınmıştır. Makalede, insanda etki uyandıran Ḳurʾān’ın işitsel göstergelerine dikkat çekilmiş, en-Naḥl sūresinden seçilen örnekler üzerinden bunlar açıklanmaya çalışılmıştır. Temelde vurgulanan konu, Ḳurʾān’ın seçtiği bir kelimeyi, hem ses uyumu, hem de anlatılan mana ile kullanılan kelimenin uyumu hedefiyle seçme özelliğidir. Buna göre okuyucu āyeti okurken hem işitsel olarak zevk alır ve etkilenir hem de bu ses örüntüsü okuyucunun zihnini āyetin içerdiği manaya sürükler. Çalışmamız, kapsamı gereği sūreyi bu yönüyle incelemeyi gerektirmediği için böyle sessel bir analizi içermemektedir.

Sūrenin uslūbuna dair bazı çalışmalar da yapılmıştır. Sūrelerin üslup ve ses analizini hedefleyen çalışmalar daha çok Arap ülkelerinde ve fakültelerin dil ve edebiyat bilim dallarında yapılmıştır. Usāme ʿAbdulmelik’in hazırladığı *Ẓavāhiru Uslūbiyyetin ve Fenniyyetin fī Sūrati’n-Naḥl*[23] adlı çalışması buna örnek olarak gösterilebilir. Bu eser sūrenin āyetlerini ses örüntüsü, lafız tercihi, cümlelerin kuruluşu (terkīb) ve uslūbun manaya etkisi yönlerinden analiz etmiştir. Bu anlamda eserin, çalışmamızın sūredeki söylemin biçimsel analizini yaptığımız bölümünde katkısı olmuştur. Ancak biz çalışmamızda söylemin biçimini ses boyutuyla analiz etmedik. Sadece kullanılan lafızlardan hareketle anlatım çeşitlerini tasnif etmeye çalıştık.

Uslūba ilişkin yapılan diğer çalışmalar ise, uslūbun bir ya da birkaç yönünü (istifhām, edebī sanatlar gibi) analiz etmişlerdir.

---

22 Mīṯāḳ Ḥasūnī Ṣulṭān, “Sūratu’n-Naḥl dirāseten ve savtiyyeten”, *Mustansıriyye Üniversitesi İslamī Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı 68, s. 137-150.

23 Usāme ʿAbdulmelik İbrāhīm Oṯmān, *Ẓavāhiru Uslūbiyyetin ve Fenniyyetin fī Sūrati’n-Naḥl*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, en-Necāḥ el-Vaṭaniyye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü, 1422/2001.

Son olarak literatürde sūredeki bal arısı āyetinden hareketle konuyu tıp, mühendislik gibi alanların bilimsel verileriyle analiz eden çalışmalar da yapılmıştır.[24]

3.3. Ḳurʾān İlimleri Açısından en-Naḥl Sūresi'nin İncelenmesi

Bu başlık altında sūre Ḳurʾān ilimleri açısından incelemeye tabi tutulacaktır. Bu inceleme sonucu elde edilecek veriler, bir sonraki başlıkta gelecek olan sūrenin içerik analizinde kullanılacaktır.

Bu başlığın amacına dair yukarıdaki açıklamalarımız, tefsir usūlü ile Ḳurʾān ilimlerini birbirinin aynı ya da gayrı görme şeklindeki güncel bir tartışma alanına dair kendi kanaatimizi işaret etmektedir. Buna göre Ḳurʾān ilimlerini Ḳurʾān ile ilgili bir envanter çalışması gibi nitelediğimizi, tefsir usūlünü ise bu verileri tefsir ameliyesinde nasıl kullanabileceğimizi gösteren bir yöntem ilmi olarak algıladığımızı ifade etmek istiyoruz.[25]

Ḳurʾān ilimlerinin bir kısmı tefsiri doğrudan etkilerken bir kısmı ise dolaylı olarak etkilemektedir. Örneğin ġarību'l-Ḳurʾān, muḥkem-muteşābih, iʿrābu'l-Ḳurʾān, vucūh ve neẓāʾir, haḳīḳat ve mecāz gibi ilimler tefsiri doğrudan etkilerken, ṭabakātu'l-mufessirīn, feḍāʾilu'l-Ḳurʾān gibi ilimler dolaylı olarak tefsire katkı sunmaktadırlar. Biz burada sūreyi, tefsire doğrudan etki edecek Ḳurʾān ilimleri açısından irdelemeyi hedefliyoruz. Peki söz konusu ilimleri nasıl belirlemeliyiz? Bu noktada, Ḳurʾān ilimleri alanında kendisinden sonra gelen neredeyse bütün müfessirlerce atıfta bulunulan es-Suyūtī'nin *İtḳān'ını* temel almayı tercih edebiliriz. Eserinde es-Suyūtī seksen adet Ḳurʾān ilmini -

---

24 Bkz: Ek IV.

25 Konuyla ilgili detaylı inceleme ve değerlendirme için bkz.: Mustafa Öztürk, "Müteşābih Kavramı Bağlamında Tefsir Usūlü'nün (ʿUlūmü'l-Ḳurʾān) Māhiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", *Bilimnāme : Düşünce Platformu,* 2008/2, cilt: VI, sayı: 15, ss. 29-46, s. 29-31.

zikretmemiş olsa da- kendi tasavvurundaki bir tasnif çerçevesinde sıra sıra izah etmiştir. Ancak eserdeki Ḳurʾān ilimlerini yeni bir tasnife tabi tutmanın, genel anlamda bütün araştırmacılar için, özel anlamda ise çalışmamızın bu aşaması için kolaylık sağlayacağını ve daha etkin kullanıma elverişli kılacağını düşünüyoruz. Buna göre söz konusu yeni tasnifi[26] ve tefsire etkisi açısından bu ilimlere dair değerlendirmelerimizi şu tablo ile gösterebiliriz:

El-İtḳān'daki Ḳurʾān İlimlerine Dair Yeni Bir Sınıflandırma Cetveli			Tefsire Etkisi Açısından
Sınıflar	İlgili Ḳurʾān İlimleri	Es-Suyūtī'nin Eserindeki Sıra Numaraları	
Nuzūlu'l-Ḳur'ān (Ḳur'ān'ın inişi ile ilgili Ḳur'ān ilimleri)	Mekkī - Medenī	1	Direk
	Haḍarī - Seferī Āyetler	2	Direk
	Gündüz - Gece İnen Āyetler	3	Dolaylı
	Yazın - Kışın İnen Āyetler	4	Dolaylı
	Yatakta - Uykuda İnen Āyetler	5	Dolaylı
	Yerde - Gökte İnen Āyetler	6	Dolaylı
	İlk İnen Āyetler	7	Dolaylı
	Son İnen Āyetler	8	Dolaylı
	Esbābu'n-Nuzūl	9	Direk
	Bazı Sahabi Sözlerine Uygun İnen Āyetler	10	Dolaylı
	Nuzūlü Tekrar Eden Āyetler	11	Direk
	Hükmü İnişinden - İnişi Hükmünden Sonraya Kalan Āyetler	12	Dolaylı
	Parça Parça ya da Topluca İnen Sūreler	13	Dolaylı
	Tek Başına ya da Meleklerin Refakatinde İnen Āyetler	14	Dolaylı
	Bazı Peygambelere İnen Āyetlerle Sadece Hz. Peygamber'e İndirilen Āyetler	15	Dolaylı
	Ḳurʾān'ın İndiriliş Şekli	16	Dolaylı

26 Bu yeni tasnif önerisi, Kral Suʿūd Üniversitesi Ḳurʾān ve ilimleri kürsüsü öğretim üyesi Prof. Dr. Musāʿid b. Suleymān eṭ-Ṭayyār'a aittir. Henüz herhangi bir yerde yayımlanmayan bu öneriyi kendisi öğrencilerine kolaylık olması için hazırlamıştır. Kendisi ile birebir yaptığımız "*el-İtḳān* Okumaları" derslerinde benim de istifademe sunduğu bu öneriyi tezime eklememe izin verdiği için kendisine şükranlarımı arz ederim. Tablonun "Tefsire Etkisi Açısından" başlıklı sütunu tarafımızca düşünülmüş ve ilave edilmiştir.

	Hicāz Dili Dışındaki Kelimelerle İnen Āyetler	37	Direk
	Arap Dili Dışındaki Kelimelerle İnen Āyetler	38	Direk
	Hakkında Ḳurʾān Āyeti İndirilmiş Olanların İsimlerine Dair	71	Direk
Tedvīnu' l-Ḳur'ān	Ḳurʾān'ın Toplanması ve Tertībi	18	Dolaylı
	Ḳurʾān'ın Yazıya Geçirilmesi ve Yazılış Ādābı	76	Dolaylı
Edāu'l-Ḳur'ān	Ḳurʾān'ı İlk Ezberleyenler – Ḳurʾān'ı Rivāyet Edenler	20	Dolaylı
	Kıraatte Ālī - Nāzil Senedler	21	Dolaylı
	Mutevātir Kıraatler	22	Direk
	Meşhur Kıraatler	23	Direk
	Āhad Kıraatler	24	Direk
	Şāzz Kıraatler	25	Direk
	Mevḍū' Kıraatler	26	Direk
	Mudrec Kıraatler	27	Direk
	Vaḳf - İbtidā'	28	Direk
	Lafzen Mevṣūl – Maʿnen Mefṣūl	29	Dolaylı
	İmāle, Fetḥ ve İkisi Arasındaki Kıraat	30	Dolaylı
	İdġām, İẓhār, İḫfā', İḳlāb	31	Dolaylı
	Medd - Ḳaṣr	32	Dolaylı
	Taḫfīfu'l-Hemz	33	Dolaylı
	Taşınma Keyfiyeti (Ezberlenmesi ve Öğretilmesi)	34	Dolaylı
	Ḳurʾān Tilāvetinin Ādābı	35	Dolaylı
Delāletu Elfāzı'l-Ḳur'ān	Muḥkem - Muteşābih	43	Direk
	Muḳaddem – Muaḫḫar	44	Direk
	ʿUmum - Ḫuṣuṣ	45	Direk
	Mucmel - Mubeyyen	46	Direk
	Nāsiḫ- Mensūḫ	47	Direk
	Muşkil – İḥilāf – Tenāḳuḍ	48	Direk
	Muṭlak – Muḳayyed	49	Direk
	Manṭūk - Mefhūm	50	Direk
Tefsīru'l-Ḳur'ān	Ġarību'l-Ḳurʾān	36	Direk
	Vucūh – Neẓāir	39	Direk
	Müfessirin İhtiyaç Duyacağı Edatların Anlamları	40	Direk
	İʿrābu'l-Ḳurʾān	41	Direk
	Müfessirin İhtiyaç Duyacağı Önemli Kurallar	42	Dolaylı
	Muteşābih Āyetler	63	Direk
	Ḳurʾān'ın Te'vīlini, tefsirini bilmek - Ḳurʾān'ın Şerefinin Beyānı		Dolaylı
	Ġarāibu't-tefsīr	79	Dolaylı
	Ṭabakātu'l-Mufessirīn	80	Dolaylı
Belāgatu' l-Ḳur'ān	Hitap Çeşitleri	51	Direk
	Haḳīḳat - Mecāz	52	Direk
	Teşbīh – İstiʿāre	53	Direk

	Kināye – Taʿrīz	54	Direk
	Ḥaṣr – İḫtiṣāṣ	55	Direk
	Īcāz – İṭnāb	56	Direk
	Haber – İnşā	57	Direk
	Bedāiʿu'l-Ḳurʾān	58	Direk
	İʿcāzu'l-Ḳurʾān	64	Direk
Sūrelere Dair İlimler	Sūrelerin İsimleri	17	Bazen Dolaylı Bazen Direk
	Sūrelerin, Āyetlerin, Kelimelerin Ve Harflerin Sayısı	19	Dolaylı
	Āyetlerin Fāsılaları	59	Dolaylı
	Sūrelerin Başlangıçları	60	Dolaylı
	Sūrelerin Sonları	61	Dolaylı
	Sūrelerin ve Āyetlerin Birbirleriyle İlişkileri (Munāsebāt)	62	Direk
	Feḍā'ilu'l-Ḳurʾān	72	Dolaylı
Diğer Sınıflar	Ḳurʾān'dan Çıkarılan İlimler		Dolaylı
	Meşeller	66	Direk
	Yeminler	67	Direk
	Cedel	68	Dolaylı
	Özel İsimler, Künyeler ve Lakaplar	69	Direk
	Mubhemāt	70	Direk
	Efḍalu'l-Ḳurʾān ve Fāḍiluhū	73	Dolaylı
	Mufredātu'l-Ḳurʾān	74	Dolaylı
	Ḫavāṣṣu'l-Ḳurʾān	75	Dolaylı

Buna göre tefsire direk etkisi olduğunu düşündüğümüz ve detaylıca incelemek istediğimiz Ḳurʾān ilimleri 34 adet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilimlerden tarih alanına dair bilgiler verenlerini, sūrenin ve āyetlerin tarihlerinin belirlenebilmesi için birinci bölümde detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. Bu nedenle burada sadece sayısal bazı bilgiler vermekle yetinmek istiyoruz. Ardından geriye kalanları, yani dil alanına dair olanları inceleyebiliriz.

3.3.1. Tarih Alanına Dair Olanlar

Bu başlık altında Ḳurʾān ilimleri kaynaklarımızda en-Naḥl sūresine dair mevcut bilgileri derlemeyi hedeflemekteyiz. Yukarıda 34 ilimle sınırladığımız incelememiz gereken Ḳurʾān ilimlerinden kaynaklarımızda en-Naḥl sūresi āyetleri ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamız halinde bu başlıkları tek tek yazmaya ve sūre ile iligli falanca ilme dair bir bilgiye ulaşılamamıştır şeklinde bir açıklamaya

gerek olmadığını düşünüyoruz. Dolayısıyla sadece sūreye dair herhangi bir bilgi içeren Ḳurʾān ilimlerini not etmekle yetineceğiz.

Mekkī - Medenī:

En-Naḥl sūresi mekkī bir sūre olarak kabul edilse de, kaynaklarda sūrenin içerisinde mekkī ya da medenī olduğu ihtilaflı olan āyetler de bulunduğu aktarılmıştır. Buna ilişkin ulaşabildiğimiz bilgililer şunlardır: [27]

- İbn ʿAbbās'tan naklen ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa; Mucāhid, ʿAṭıyye, Cābir; aynı şekilde el-Ḥasen, ʿİkrime ve ʿAṭā'ya göre en-Naḥl sūresinin tamamı mekkīdir.
- İbn Merduveyh'in İbn-i ʿAbbās ve İbnu'z-Zubeyr'den naklettiğine göre en-Naḥl sūresi mekkīdir.
- İbn ʿAbbās'tan gelen bir rivāyete göre sadece 126. āyet medenīdir.
- İbn ʿAbbās'tan gelen bir başka rivāyete göre 95, 96 ve 97. āyetler medenīdir.
- Eş-Şa'bī'den gelen bir rivāyete göre 126, 127 ve 128. āyetler medenīdir.
- Ḳatāde'den gelen bir rivāyete göre 95, 96, 126, 127 ve 128. āyetler medenīdir.
- Ḳatāde'den gelen bir başka rivāyete göre 41, 106 ve 112. āyetler medenīdir.
- İbnu's-Sāib'den gelen bir rivāyete göre 41, 110, 126, 127 ve 128. āyetler medenīdir.

---

[27] Ebū'l-Ferec Cemāluddīn ʿAbdurraḥmān b. ʿAlī b. Muḥammed Baġdādī İbnū'l-Cevzī (597/1201), *Zādu'l-Mesīr fī ʿİlmi't-Tefsīr*, el-Mektebu'l-İslāmī, Beyrūt 1404/1983, 4/425-426; Ebū'l-Faḍl Celāluddīn ʿAbdurrahmān b. Ebī Bekr es-Suyūṭī (911/1505), *ed-Durru'l-Menṯūr fī't-Tefsīri bi'l-Me'ṯūr*, thk.: ʿAbdullāh b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkī, Merkezu Ḥicr, Ḳāhire 1424/2004, 9/5; Muḥammed eṭ-Ṭāhir b. Muḥammed b. Muḥammed eṭ-Ṭāhir b. ʿĀşūr et-Tūnusī (1393/1973), *et-Taḥrīr ve't-Tenvīr*, ed-Dāru't-Tūnusiyye, Tūnus 1984, 14/93-94.

- Muḳātil'den gelen bir rivāyete göre 41, 106, 110, 112, 126, 127 ve 128. āyetler medenīdir.
- Ḳatāde ve Cābir b. Zeyd'den gelen bir rivāyete göre en-Naḥl sūresinin ilk 40 āyeti mekkī, diğerleri medenīdir.

Ḥaḍarī - Seferī Āyetler:

Sūrenin 126 ilā 128. āyetlerinin Mekke fethi gününde (seferī), ya da Uḥud savaşında indiği aktarılmıştır.[28]

Esbābu'n-Nuzūl:

Kaynaklarda en-Naḥl sūresinin 22 tane āyeti hakkında sebeb-i nuzūl rivāyeti zikredilmiştir.[29] Bu āyetler şunlardır: 1, 4, 38, 41-42, 43, 75-76, 83, 90, 91, 92, 95, 97, 101-102, 103, 106, 110, 126-128.

Nāsiḫ- Mensūḫ:

En-Naḥl Sūresi'nde nāsih āyet olmadığı, 5 āyetin ise (67, 82, 106, 125 ve 127. āyetlerin) mensūḫ olduğu düşünülmüştür. Bu āyetlerin hepsini nesḫeden āyet ise kılıç āyeti olarak kabul edilmiştir.[30]

Nuzūlü Tekrar Eden Āyetler:

Es-Suyūtī, sūrenin son üç āyeti olan 126, 127 ve 128. āyetlerinin tekrar indirildiğine dair bir bilgi aktarmıştır.[31]

---

28 es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/54-58.

29 Bkz: es-Suyūṭī, Ebū'l-Faḍl Celāluddīn ʿAbdurraḥmān b. Ebī Bekr es-Suyūṭī (911/1505), *Lubābu'n-Nuḳūl fī Esbābi'n-Nuzūl*, Dāru İḥyāi'l-ʿUlūm, Beyrūt t.y..

30 Ebū'l-Ḳāsim Hibetullāh b. Selāme (410/1019), *en-Nāsiḫ ve'l-Mensūḫ*, s. 7, 59-60.

31 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/90.

Hakkında Ḳurʾān Āyeti İndirilmiş Olanların İsimlerine Dair:

Sūrenin 24. āyetinin en-Naḍr İbnu'l-Ḥāriṯ (2/624) hakkında[32]; 41. ve 42. āyetlerinin Bilāl b. Rebāḥ (20/641), Ṣuheyb b. Sinān b. Mālik er-Rūmī (38/659), Ḫabbāb b. el-Eret b. Cendele et-Temīmī (37/657-58), ʿAmmār b. Yāsir b. ʿĀmir el-ʿAnsī (37/657) ve Ebū Cendel b. Suheyl hakkında indikleri söylenmiştir. Sūrenin 106. āyeti ise ʿAmmār b. Yāsir hakkında inmiştir.

3.3.2. Dil Alanına Dair Olanlar

Bu gruba dahil olan Ḳurʾān ilimlerinin çoğuna, āyetleri konu başlıkları altında işlerken ihtiyaç duyulması halinde değinilecektir. Zira örneğin umum ya da husus ifade eden bir āyet varsa bunu ya da mucmel - mubeyyen āyet varsa vs… bunları burada detaylıca işlemek esasen içerik analizine girmek olacağından sonraya bırakmayı tercih ediyoruz. Burada ise sadece bir takım net, sayısal bilgileri ya da sonraki bölüme veri olabilecek teknik bilgileri vermek istiyoruz.

Sūrenin İsimlendirilmesine Dair:

Sūrenin biri en-Naḥl diğeri en-Niʿām olmak üzere iki ismi vardır.[33] Sūreye en-Naḥl / bal arısı denmesinin sebebi, sūrenin 67. āyetinde bu kelimenin yer almasından ibarettir. En-Niʿām / nimetler denmesi ise sūrenin içerisinde Allāh'ın insanlara bahşetmiş olduğu pek çok nimetten bahsedilmesindendir. O halde sūreye ilk ismi, diğer sūrelerde olmayan, sadece bu sūrede bulunan bir kelimenin seçilmesi ile verilmiştir. İkinci ismi ise, sūrenin içeriğine binaen

---

32 Muḥammed b. Aḥmed b. Ebī Bekr b. Ferḫ el-Ḳurṭubī (671/1273), *el-Cāmiʿu li Aḥkāmi'l-Ḳurʾān*, tsh: Hişām Semīr el-Buḫārī, Dāru ʿĀlemi'l-Kutub, Riyāḍ 2003/1423, 10/64.

33 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān,* 1/.

verilmiştir. Bu nedenle sūrelerin isimlendirilmesindeki belirleyici unsurun ya da temel hedefin sūreleri birbirlerinden ayırdetmek olduğunu söyleyebiliriz.

Ġarību'l-Ḳurʾān:

Es-Suyūtī'ye göre en-Naḥl sūresinde 11 adet ġarīb kelime vardır:[34] er-rūḥ/vahiy, difʾ/kendisiyle ısınılan şey,[35] cāʾir/doğruluktan her türlü ayrılma,[36] tusīmūn/güdüyorsunuz, mevāḫir/geminin suyu yara yara gitmesi,[37] tuşāḳḳūne fīhim/onlar hakkında muhalefet ediyorsunuz, yetefeyye'u/çekildiğini (dönen gölge için kullanılır),[38] ḥafede/canla başla insanın hizmetine koşan kimse,[39] el-feḥşā'/hayāsızlık,[40] yaʿıẓukum/tavsiye ediyor, hiye erbā/daha fazlası.

Bunun yanı sıra en-Naḥl sūresinde bize ġarīb/yabancı olan, yani sūrede bulundukları yerlerde taşıdıkları anlamlarını net olarak bilmediğimiz kelimeleri de anlamları ile birlikte not etmenin ileride faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu kelimeler şunlardır:

Āyet No	Ġarīb Kelime	Ġarīb Kelimenin Anlamı
1	اتى	Gelmiş ve tahakkuk etmiş sayılır. Çünkü vukuu kaçınılmazdır.
2	الروح	Vahiy ya da Ḳurʾān. Zira bir ayet inice sahabe Ḳurʾān indi diyordu.

34 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 2/274-275.

35 Ebu'l-Ḳāsim Ḥuseyn b. Muḥammed b. Mufaḍḍal Râġib el-İṣfehānī (425/1033), *Müfredât - Ḳurrʾān Kavramları Sözlüğü-*, çev.: Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, Yarın Yay., İstanbul 2015, s. 358.

36 Er-Râġib el-İṣfehānī, *Müfredât*, s. 234.

37 Er-Râġib el-İṣfehānī, *Müfredât*, s. 925.

38 Er-Râġib el-İṣfehānī, *Müfredât*, s. 762.

39 Er-Râġib el-İṣfehānī, *Müfredât*, s. 272.

40 Er-Râġib el-İṣfehānī, *Müfredât*, s. 732.

5	انعام	Deve, sığır, koyun ve keçi. (Çünkü bunlar insanın yaşamı için asli ihtiyaçları karşılar. Diğer eti yenen hayvanlar tedavi ya da meyve kabilindendir.)
9	قصد السبيل	Hakka ulaştıran doğru yol
10	شراب شجر	İçecek Hayvanların otladığı şeyler (toprakta biten herşey şecerdir.)
14	حلية	Süs eşyası
16	نجم	Yıldız cinsi
26	السقف خر على	Çatının , tavanın çökmesi
27	اوتوا العلم	Melekler, ya da alimler ve peygamberler
38	جهد ايمانهم	En kuvvetli yemin
43	اهل الذكر	Ehl-i kitap alimleri
44	زبر	Kitaplar
44	تقلب	Dolaşıp dururlarken, ticaret veya seyahatle meşgullerken
44	تخوف	Hüzeyl lehçesinden bir kelime. Noksan kılmak demektir.
48	داخرون	
48	تفيؤ	Çekilmek (dönen gölge için kullanılır.)
48	سجدا	İster fıtri ister iradi hakka teslim olmaktır. Boyun eğmektir. Mesela ağacın meyveleri çok olup aşağı meylettiğinde "ağaç secde etti" denir. Üzerine binilmesi için deve başını eğdiğinde ise "deve

		secdeye vardı” denilir.
49	دابة	Göklerde ve yerde hareket halinde olan herşey.
58	ظل وجهه مسودا	Yüzün kapkara kesilmesi
58	على هون	Zillet ve horluğa katlanarak
58	يدسه في التراب	Toprağa gömmek
60	مثل	Meṯel (sıfatlar olsa gerek)
61	اجل مسمى	Ömürleri ya da azapları için belirlenen süre
65	لآية	Onları cehaletten ilme geçiren bir delalettir.
66	انعام	Süt veren hayvanlar
66	فرث	Karındaki fışkı
66	سائغ	İçimi kolay
67	سكرا	İçki
68	يعرشون	İnsanların kurduğu kovanlar
68	نحل	Bal arısı
69	ذللا	Kolay kılınan
69	شراب	Bir sıvı yani bal
70	ارذل العمر	Yaşlılık
72	حفدة	Kelime anlamı hizmette süratli olandır. Burada Torunlar; kızlar; damatlar; üvey evlatlar olabilir.
72	الباطل	Putlar

72	نعمت	Āyetin öncesinde geçen temiz rızıklar.
74	امثال	Örnek verme , darb-ı mesel.
76	ابكم	Dilsiz, doğuştan dilsiz, ne anlayabilir ne de anlatabilir.
76	كلٌّ	Yük, ağırlık.
77	غيب	Burada kıyāmettir. Genelde göklerde ve yerde kullara gizli kalan, duyularla algılanmayan şeylerdir.
80	سكنا	Sukunet yeri, 594; taştan çamurdan yapılan evler.
80	ظعنكم	Göç
80	اوبار	Yapağı, (keçi kılı gibi bir şey)
81	اكنانا	Barınak; dağlardaki mağaralar ve yontularak yapılan evler.
81	سرابيل	Elbiseler.
84	شهيد	Her milletin kendi peygamberi
92	انكاثا	Söküp bozmak
102	روح القدس	Cebrāʾīl

Muteşābih Āyetler:[41]

En-Naḥl Sūresi içerisinde birbiriyle tamamen ya da büyük ölçüde aynı olan āyetler yoktur. Ancak Ḳurʾān geneline baktığımızda sūrenin 42. āyetinin[42] el-

[41] Bu başlıktaki ‘muteşābih’ kavramı, benzerlik anlamında kullanılmıştır.

[42] ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ وَعَلَىٰ رَبِّهِمۡ يَتَوَكَّلُونَ

ʿAnkebūt 59 ile; sūrenin 55. āyetinin[43] ise er-Rūm 35 ile tamamen aynı olduğu görülecektir.

Yine Ḳurʾān genelinde sūredeki āyetlerden birbiri ile büyük ölçüde örtüşen iki āyet vardır. Bunlar en-Naḥl sūresinin 34. āyeti[44] ile el-Cāṯiye sūresinin 33. āyeti[45] ve ez-Zumer sūresinin 48. āyeti[46]; en-Naḥl sūresinin 43. āyeti[47] ile el-Enbiyāʾ sūresinin 7. āyetidir[48]

Kısmī ya da cüzī benzerlik taşıyan āyetler ise şunlardır: en-Naḥl 11[49] ile en-Naḥl 12[50] ve 13[51]; en-Naḥl 14[52] ile el-Fāṭir 12[53]; en-Naḥl 18[54] ile İbrāhīm 34. āyetidir.[55]

---

43 لِيَكْفُرُواْ بِمَآ آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُواْ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ

44 فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُواْ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

45 وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُواْ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

46 وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُواْ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

47 وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلاَّ رِجَالاً نُّوحِيَ إِلَيْهِمْ فَٱسْأَلُواْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنْتُم لاَ تَعْلَمُونَ

48 وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلاَّ رِجَالاً نُّوحِيَ إِلَيْهِمْ فَاسْئَلُوْاْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ

49 يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

50 وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۙ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَۙ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِاَمْرِهٖۙ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَۙ

51 وَمَا ذَرَاَ لَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهٗۙ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ

52 وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَاۚ وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

53 وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِۖ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهٗ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌۖ وَمِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَاۚ وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

54 وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۗ اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

55 وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُۗ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۗ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ

BİRİNCİ BÖLÜM

EN-NAḤL SŪRESİ'NİN NUZŪLÜNÜN TARİHSEL SÜRECİ

1. Genel Mülāhazalar

Bu bölümde temel olarak iki konu ele alınacaktır. Bunlardan ilki, sūrenin indiği tarih aralığının/iniş sürecinin tespiti; diğeri ise bu süreçte yaşanan olayların belirlenmesi ve sūredeki āyetlerle bu olaylar arasında bağ/ilişki kurmaya çalışılması olacaktır. Bu çerçevede, hedeflenen konuları analiz etmeye ve değerlendirmeye geçebiliriz.

2. Nuzūl Sırası Denemeleri Çerçevesinde en-Naḥl Sūresi'nin İndiği Tarih Aralığı

Sahabe devrinden içinde bulunduğumuz 21. yüzyıla kadar sūrelerin ve āyetlerin nuzūl tertiplerine dair pek çok çalışma yapılagelmiştir. Bu çalışmaların bir kısmında yer alan nuzūl tertibi listelerini sūrelerin 'kronolojik nuzūl sırasına göre tertībi' ve 'risāletin dönemlerine göre tertībi' şeklinde iki başlık altında toparlamak mümkündür. Bu tertipler üzerinde incelemeye başlamadan evvel, listeleri daha iyi anlayabilmek ve çözümleyebilmek adına kısaca āyetlerin ve sūrelerin Ḳurʾān'daki tertībine dair temel görüşleri ve alimlerin çoğunluğuna göre tercih edilen görüşü sunmak gerektiğini düşünüyoruz.

Āyet ve Sūre Tertībine Dair:

Āyetlerin tertibi ile ilgili İslām geleneğinde Ḳurʾān ilimleri eserlerinde iki görüş ortaya çıkmıştır.

- ✓ Āyet tertibi tevkīfīdir.
- ✓ Āyet tertibi ictīhādīdir.

Bunlardan birincisi alimlerin ittifakıyla tercih edilen görüştür.[56]

Sūrelerin tertibi ile ilgili ise İslām geleneğinde Ḳurʾān ilimleri eserlerinde üç görüş ortaya çıkmıştır.

- ✓ Sūre tertibi tevkīfīdir.
- ✓ Sūre tertibi ictīhādīdir. (Sahabenin İctihādı)
- ✓ Sūre tertibi hem tevkīfī hem de ictihadīdir.

Bunlardan ikincisi cumhura göre tercih edilen görüştür.[57]

Āyet ve sūre tertibine dair bu kısa ve öz bilgileri verdikten sonra bir de bu tertip işlemi için āyet ve sūrelerin nuzūl tarihlerini belirleyebilmede temel olguları ve bu olguların kendi içerisinde alimlerin çoğunluğuna göre tercih edilen kriteri aktarmanın söz konusu listeleri anlama ve analiz etme adına gerekli/faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Āyet ve sūrelerin nuzūl tarihlerini belirleyebilme ile ilgili İslām geleneğinde Ḳurʾān ilimleri eserlerinde üç kriter ortaya konmuştur. Bunlar nesḫ, esbābu'n-nuzūl ve mekkī-medenī kriterleridir. Bunlardan ilk ikisi āyetlerin, sonuncusu ise sūrelerin nuzūl tarihlerini belirleyebilmeye yönelik kriterlerdir.[58]

Nesḫ Olgusu

Bu olguyu görmenin, sūrede mensūḫ olduğu söylenen bazı āyetlerin incelenebilmesi için gerekli olduğunu düşünüyoruz.

---

56 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/144-147.

57 es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/147.

58 Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s. 275. Aslında Esbābu'n-Nuzūl āyetlerin nuzūl tarihleri hakkında bilgi verdiği gibi sūrelerin nuzūl tarihleri hakkında da bilgi verebilmektedir. Zira ʿulūmu'l-Ḳurʾān kaynaklarında bazı sūrelerin bir bütün halinde indirildiğine dair rivāyetler vardır. Fātiḥa, İḫlāṣ, Kevṯer, Tebbet, Beyyine, Naṣr, Felaḳ, Nās, Murselāt, Ṣaff gibi. Bkz. es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/94.

Nesḫ konuda tartışma iki aşamalı cereyan etmiştir. Birincisi Ḳurʾān'da nesḫin olup olmadığı sorusudur. İkicisi ise bu soruya olumlu cevap verildiği takdirde gündeme gelecektir ki bu da nesḫin ne şekilde Ḳurʾān'da var olduğu sorusudur.[59]

Birinci Soruya Verilen Cevaplar

- ✓ Ḳurʾān'da nesḫ vardır.
- ✓ Ḳurʾān'da nesḫ yoktur.

İkinci Soruya Verilen Cevaplar - Nāsih/Mensūḫ Āyetlerin Çeşitleri

- ✓ Hükmü ve tilāveti mensūḫ āyetler,
- ✓ Hükmü mensūḫ, tilāveti bākī āyetler,
- ✓ Tilāveti mensūḫ, hükmü bākī āyetler.

Bu iki soruya dair cumhurun görüşü şudur diyebilmek zor görünmektedir. Zira literatürde buna dair çok farklı ve detaylı açıklamalar bulunmaktadır.[60]

Esbābu'n-Nuzūl Olgusu

Bu olguyu görmenin, sūredeki hakkında nuzūl bilgisi aktarılan āyetlerin incelenebilmesi için gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Esbābu'n-nuzūl'ün ne olduğu sorusuna, efrādını cāmī ağyārını mānī bir şekilde şu tanım cevap vermektedir:

"Nuzūl ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla āyetin, (hadiseyi-soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek), cevap vermek veya

---

59 Bkz. Naṣr Ḥāmid Ebū Zeyd, *İlāhī Hitabın Tabiatı*: *Metin Anlayışımız ve Ḳurʾān İlimleri Üzerine*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitābiyāt Yay., Ankara 2001, s. 168-172.

60 Detaylar için bkz. es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 3/537-539; Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s. 116-120.

hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nāzil olduğu ortamı resmeden hadisedir."[61]

Esasen bu tanımın, birazdan açıklanacağı üzere mekkī-medenī için tercih ettiğimiz tarifin dört temel unsuruna (zaman-mekan-muhatap/vākıā-nass) dair bilgileri kapsaması açısından āyet ve sūrelerin tarihlendirilebilmesi için büyük önemi hāiz olduğunu ifade etmeliyiz.

Mekkī-Medenī Olgusu

Sūrede hakkında mekkī ya da medenī olduğu tartışmalı āyetler olduğu için bu olguyu ele almanın gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Ḳurʾān ilimleri literatüründe bu konuyla ilgili üç yaklaşım görülmektedir.[62]

- ✓ Hicret Kriteri: Buna göre hicretten önce inenler mekkī, hicret sonrası inenler medenīdir. Bu kriter (hicret esnasında inen āyetleri bile içine alacak derecede) mekkī-medenīyi belirlemede çok kesin sınırlar belirlemektedir. Zira hicret işlemi, Medīneye varınca tamamlanmış olacağı ve o zaman tam anlamıyla hicret edilmiş olunacağı için Medīne yolunda inenler de mekkī kabul edilmiştir.[63]

---

61 Ahmet Nedim Serinsu, *Ḳurʾān'ın Anlaşılmasında Esbāb-ı Nüzūl'ün Rolü*, Şule Yay., İstanbul 1994, s. 68; Ahmet Nedim Serinsu, *Ḳurʾān ve Bağlam*, Şule Yay., Ankara 2008, s. 56.

62 Bedruddīn Muḥammed b. ʿAbdillāh b. Bahadır ez-Zerkeşī (794/1392), *el-Burhān fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān*, thk.: Muḥammed Ebu'l-Fadl İbrāhīm, Dāru İhyāi'l-Kutubi'l-Arabiyye Īsā el-Bābī el-Ḥalebī ve Şurakāuhū, Beyrūt 1957, 1/187; es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/33; Muḥammed ʿAbdulAẓīm ez-Zurḳānī (1367/1948), *Menāhilu'l-ʿİrfān fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān,* Dāru İḥyā'i-Kutubi'l-ʿArabiyye, Ḳāhire 1362/1943, s. 193-194; Mennāʿu'l-Ḳaṭṭān, *Mebāḥis*, s.60-61. Bu yaklaşım/tanımlarla ilgili önemli gördüğümüz değerlendirmeler için bkz. Ṣubḥī eṣ-Ṣāliḥ, *Mebāḥis* s. 167-168; Ünver, *Mekkī - Medenī İlmi,* s. 79-86.

63 Konuyla ilgili Es-Suyūṭī şu rivāyeti aktarmaktadır: Oṯmān b. Saʿīd er-Rāzī'nin rivāyetine göre Yaḥyā b. Sellām şöyle demektedir: "Hz. Peygamber Medīne'ye henüz ulaşmadan önce, Mekke'de ve Medīne yolundayken inmiş olan āyetler mekkīdir. Diğer taraftan Hz.

- ✓ Mekan Kriteri: Hicret öncesi ya da sonrası Mekke'de inen mekkī, Medīne'de inen medenīdir. Bu ikisi arasında inenler için Mekkī ya da Medenī tabirleri kullanılmaz.
- ✓ Muhatap Kriteri: Mekke ehline hitap eden mekkī, medīne ehline hitap eden medenīdir.[64]

Bunlardan birincisi cumhura göre tercih edilen görüştür.[65] Biz de çalışmamızda mekkī-medenī kavramlarını bu görüşe göre kullanacağız.

20. yüzyıldan itibaren mekkī-medenī olgusuna dair, bu üç kriterin üçünü birden kapsayan yeni bir tanım daha geliştirilmeye çalışılmıştır. Yeni tanım girişiminde bulunanlar arasında el-Mevdūdī, el-Cābirī, Subḥī Ṣāliḥ ve ondan hareketle Mustafa Ünver gibi isimleri sayabiliriz. Bu çalışmalarda zaman-mekan-vākıā-nass dörtlüsünü[66] aynı anda kucaklayabilmek esastır diyebiliriz. Böylece nass-vākıā ilişkisi daha belirgin hale gelebilecektir. Buna göre vahiy sürecini Mekke ve Medīne diye iki döneme ayırmak yeterli olmayacaktır. Bunun yerine Mekke'yi ve Medīne'yi çeşitli aşamalara ayırma ve sūreleri bu şekilde sınıflandırma önerilmektedir.

Bu fikrin ortaya atılmasındaki temel kaygı şu şekilde açıklanabilir: Erken dönem islam tarihi kaynaklarımızda Mekke döneminde müslümanlarla özellikle müşrikler ve diğer insanlar arasında yaşanan olaylara dair zaman bilgisini barındıran tarih malzemesi, rivāyetler ve kayıtlar, Medīne dönemine nazaran çok

---

Peygamber'in Medīne'ye ulaşmasından sonra yapılan yolculuklarda inmiş olan āyetler de medenīdir." Bkz. es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/ 33.

64 Burada mekkeliler yerine mekke ehli demeyi tercih ettik. Zira Mekke'de yaşayıp da mekkeli olmayan ama hitabın muhatabı olanlar bulunabilir. Aynı gerekçeyle medīneliler yerine Medīne ehli ifadesini kullanmayı tercih ettik.

65 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān,* I/33.

66 Bu ifade Mustafa Ünver'den alınmıştır. Ünver, *Mekkī - Medenī İlmi*, s. 93

azdır.[67] Sadece o dönemde yaşanan, İslām'ın açıktan tebliğe başlanması, Habeş hicretleri, Hz. Hatice ve Ebū Ṭālib'in vefatları, isrā olayı, akabe biatları gibi bazı büyük ve özelde müslümanlar için genelde ise dönemin ve o bölgenin insanları açısından önemli hadiselerin tarihlerine ulaşılabilir. Bu tarihler de genel olarak bi'setten şu kadar sonra, hicretten şu kadar önce gibi ifadelerle gelmektedir.[68] Bu durum, mekkī āyetlerin iniş tarihlerinin ya da mekkī sūrelerin iniş dönemlerinin tesbit edilebilmesini zorlaştırmaktadır. O halde biz araştırmacılara düşen, āyet ve sūreleri, bu eserlerin satır aralarıyla birlikte okumaya çalışarak, o dönemdeki olaylarla āyet ve sūreler arasındaki muhtemel bağları ortaya çıkarmak sūretiyle nuzūl tarihlerini (şu gün şu ay şeklinde olmasa da) yaklaşık olarak tespit edebilmek olacaktır.

Örneğin el-Mevdūdī, āyet ve sūrelerin satır aralarında bulunan bu delillerden hareketle (tartıştıkları konular, ele aldıkları sorunlar, taşıdıkları uslūb, nuzūl sebeblerine ve ilgili olaylara doğrudan veya dolaylı telmihler gibi) sūrelerin iniş ortamlarına dair çıkarımlar yaparak nuzūl zamanını tespit etmeye çalıştığını ifade etmektedir.[69]

---

67 Bu bilgi ve rivāyet azlığının sebebine dair Sipahioğlu'nun şu değerlendirmesini önemli buluyoruz: "Rivāyet külliyatı özellikle dönemi yaşayan kimselerin hafızasına bağlıdır. Davet sürecinin Hz Muḥammed'in (sav) takipçileri açısından en zor geçen yılları, bizim konu aldığımız Kureyş baskısının giderek sertleştiği ve inananları Mekke'yi terk etmeye zorlayan, bisetin 4. ve 10. yılları arasındaki dönemdi. Dolayısıyla bu yıllarda yaşanan hadiseleri nakletmesi beklenen insanların özellikle boykot yıllarını Mekke'nin dışında geçirmiş olmaları göz önüne alındığında, baskının arttığı ve şiddetlendiği 5. yıldan itibaren yaşadıkları zor şartlar içinde sūrelerin nüzul zamanlarını hafızalarına kaydetmeleri zordur. Zira anın sıkıntıları içinde sūrelerin iniş zamanının kaydedilmesine ilişkin bir soruları olması beklenemez." Bkz.: Sipahioğlu, *Vahiy ve Muhasara*, s. 66.

68 Açıktan davet emrinin tarihi *biʾsetten üç sene sonra*; Hz. Hatice'nin vefatı *Hz. Peygamber'in Medīne'ye hicretinden üç sene önce*; Hz. Peygamber'e henüz savaş izni verilmemiş olması *akabe biatından önce* gibi ifadelerle aktarılmıştır.

69 Ebū'l-Aʿlā el-Mevdūdī (1399/1979), *Tefhīmu'l-Ḳurʾān (Ḳurʾān'ın Anlamı ve Tefsiri),* ed. Ali Bulaç, trc. Muḥammed Ḫan Kayanī ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul t.y., 1-7, 1/529.

Bu bağlamda bahsi geçen bu yeni tasnif önerilerinden çalışmamıza ışık tutacağını düşündüğümüz el-Mevdūdī ve Mustafa Ünver'in tasnif önerilerini sunmak istiyoruz.

El-Mevdūdī'nin Tasnif Önerisi:[70]

Mekke Dönemi

- ✓ Birinci dönem (1-3): Hz. Muḥammed'e risālet görevinin verilmesi ile başlayıp peygamberliğini açıkça ilan etmesiyle biten ilk 3 yıllık süredir. Bu dönemde mesaj, gizli olarak bazı seçkin kimselere iletiliyor ve genelde Mekke halkı bundan habersiz kalıyordu.
- ✓ İkinci dönem (4-5): Peygamberliğin Mekke'ye ilanıyla başlayıp 2 yıl süren bu dönemde bireysel karşı çıkışlar, alay etme veya ciddiye almama, Hz. Peygamber'i vazgeçirme çabaları ve Hz. Peygamber'e kāhin, şāir, yalancı gibi kötü sözler söylenmesi gibi tepkilerle karşılaşılır. Bu dönem yoksul ve zayıf inananlara (şiddetli) işkence edilmeye başlanmasıyla biter.
- ✓ Üçüncü dönem (6-10): Risāletin 5. yılı itibariyle başlayan bu dönemde, müslümanlara yapılan işkencelerin gittikçe ağırlaştığı ve vahşi bir hal aldığı, neticesinde pek çoğunun Habeşistan'a hicret etmek zorunda kaldığı dönemdir. Bu dönem, Ebū Ṭālib ve Hz. Hatice'nin peşpeşe vefatları ile sona eren 5 yıllık süreci kapsar. Boykot hadisesinin de gerçekleştiği bu süreç risāletin 10. yılında sona erer.
- ✓ Dördüncü dönem (10-12): Risāletin 10. yılında başlayıp Hz. Peygamber'in Medīne'ye hicreti ile sona ermiştir. Bu dönem Hz. Peygamber ve ashābı için zorlu sınavlar ve elem verici işkencelerin

---

70 El-Mevdūdī, *Tefhīmu'l-Ḳur'ān,* 1/529-530.

artarak devam ettiği bir dönem olmuştur. Mekke'de hayat çekilmez hale gelmiş hatta Mekke dışında bile sığınılacak bir yer bulunamamıştır. Hz. Peygamber'in Ṭā'if seferi de bu dönemde gerçekleşmiş, ancak kendisi orada da herhangi bir destek bulamamıştır. Bunun yanısıra, hac vesilesiyle Mekke'ye gelen arap kabilelerine, kurulan panayırlarda ya da çeşitli yerlerde İslāmın tebliği ve özellikle destek arayışları da bu süreçte yaşanmış ancak hep olumsuz cevaplar alınmıştır. Ayrıca Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'i hapsetme, sürgün etme ya da öldürme planları, kısacası ondan bir şekilde kurtulma arzuları da bu süreçte doruk noktasına ulaşmıştır. Akabe biatları da yine bu dönemde gerçekleşmiştir.

Mustafa Ünver'in Tasnif Önerisi:[71]

Mekke Dönemi

- ✓ Vahyin Başlangıcından Habeşistan'a Hicret Arasında İnen Āyet ve Sūreler
- ✓ Habeşistan'a Hicretle İsrā Mūcizesi Arasında İnen Āyet ve Sūreler
- ✓ İsrā Mūcizesi ile Medīne'ye Hicret Arasında İnen Āyet ve Sūreler

Medīne Dönemi

- ✓ Medīne'ye Hicret ile Bedir Gazvesi Arasında İnen Āyet ve Sūreler
- ✓ Bedr Gazvesi ile Hudeybiye Barışı Arasında İnen Āyet ve Sūreler
- ✓ Hudeybiye Barışı ile Tebuk Gazvesi Arasında İnen Āyet ve Sūreler
- ✓ Tebuk Gazvesi ile Hz. Peygamber'in Vefatları Arasında İnen Āyet ve Sūreler

---

[71] Ayrıca tasnifin detayları için bkz.: Ünver, *Mekkī - Medenī İlmi*, s. 94-109.

Yukarıda iki örneğini verdiğimiz vahiy sürecini dönemlere ayırma faaliyeti kanaatimizce kesin hatlar içermemelidir. Yani bir önceki dönemde olan olaylar, ardından gelen dönemin başlamasıyla bıçakla kesilmiş diye düşünmemeliyiz. Bu tasnifler sadece sūrelerin iniş dönemlerini tespite yardımcı olması için oluşturulmuştur. Dolayısıyla dönemleri birbirinden ayırmak için bir döneme dair zikredilen bazı özellikler ve olaylar, ardından gelen dönemde de yaşanmış olabilir. Örneğin el-Mevdūdī Mekke'nin ikinci döneminde Hz. Peygamber'e karşı kötü sözlerin ve alay etme, eğlenme maksatlı tavırların yaşandığını söylemekte ancak üçüncü dönemi açıklarken bunlardan bahsetmemektedir. Buna rağmen Mekke'nin üçüncü dönemine dahil ettiği el-Enbiyā' sūresinin 5. āyetini açıklarken Mekkeli müşriklerin hac için gelen kişilere Hz. Muḥammed'e inanmamalarını, hatta onunla konuşmamalarını zira onun sihirbaz ve deli olduğunu söylediklerini aktarmıştır.[72] O halde Mevdūdī'nin bu tutumu, vahiy süreci dönemlerinin birden ve kesin hatlarla ayrılmadığını aksine içiçelik özelliğini barındırdıklarını göstermetedir diye düşünüyoruz.

Āyet ve sūrelerin tarihlendirilmesine yönelik bu temel bilgileri ve çalışmamız açısından önem arz eden yöntemsel tercihleri verdikten sonra artık āyet ve sūre tertiplerine dair günümüze kadar yapılmış, öne çıkan, tespit edebildiğimiz listeleri konumuz açısından inceleyebiliriz.

2.1. Nuzūl Tertībine Dair Hazırlanan Listeler

Sahabe devrinden içinde bulunduğumuz yirmi birinci yüzyıla kadar sūrelerin ve āyetlerin nuzūl tertiplerine dair bir çok çalışma yapılagelmiştir. Bu tertipleri daha önce söylediğimiz gibi sūrelerin 'kronolojik nuzūl sırasına göre tertibi' ve 'risāletin dönemlerine göre tertibi' şeklinde iki başlık altında

---

[72] El-Mevdūdī, *Tefhīmu'l-Ḳur'ān,* 3/296.

toparlamak mümkündür. Biz burada bu tertipleri yöntemleri, özellikleri ya da listeleri hazırlayanların niyetleri açısından değerlendirmeyeceğiz. Zira bizden önceki çalışmaların bu konuları yeterince işlediğini düşünüyoruz. Bu nedenle biz sadece bilimsel birer veri olarak bu listelerde en-Naḥl sūresinin nuzūlünün risāletin hangi yıllarına tekābul ettiğini irdeleyerek mevcut listeler arasında uyum olup olmadığını görebilme ve buradan hareketle sūrenin nuzūlünün muhtemel tarih aralığını bulabilmeye çalışacağız.

Sahabeden günümüze kadar İslām geleneği içerisinde yapılan nuzūl tertibi listeleri tespit edebildiğimiz kadarıyla şu isimlere aittir:[73]

1. Nuʿmān b. Beşīr (11/633)[74]
2. ʿİkrime (12/634) ve Ḥasen b. Ebi'l-Ḥasen el-Eşʿarī (110/728)[75]
3. ʿUs̱mān b. ʿAffān (36/656)[76]
4. ʿAlī b. Ebī Ṭālib (61/661)[77]
5. İbn ʿAbbās I (68/688)[78]
6. İbn ʿAbbās II (68/688)[79]

---

73 Burada son dönem islam coğrafyasında yapılmış ancak klasik sūre sıralamasının dışına çıkılmayan kişilere yer verilmemiştir.

74 İbnu'n-Nedīm (385/995), *el-Fihrist*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrūt 1978, s. 37-8.

75 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/34-35.

76 ez-Zerkeşī, *el-Burhān*, 1/193-194; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usūlü*, TDV Yay., Ankara 1997, s. 62, 86-97; Abdulhamit Birışık, "Kur'an: II. Tarihi", *DİA,* 2002, 26/385. Sūrelerin yaygın kabule göre iniş sıraları Hz. Os̱mān'a nisbet edilmiştir. Onun listesinde tek fark Fātiḥā'nın ilk sırada olmayışıdır. İbn ʿAbbās I tertibi ise yaygın kabulle aynıdır. Dolayısıyla bu kabulün temel dayanağının bu tertip olduğunu söyleyebiliriz. Bkz.: Ek V - Listeler Tablosu.

77 Muḥammed b. ʿAbdilkerīm eş-Şehristānī (548/1144), *Mefātīḥu'l-Esrār ve Meṣābīḥu'l-Ebrār*, nşr. Muḥammed Āzerşeb, Tahran 1997, 1/128-139; Arthur Jeffery (1892-1959), *Muḳaddimetān fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān*, b.y., Mısır 1954, s. 14-15.

78 Ebu'ḍ-Ḍureys el-Becelī (294/907), *Feḍāʾilu'l-Ḳur'ān,* Dāru'lk-Fikr, Dimeşḳ 1987, s. 33-34; es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/36.

79 Arthur Jeffery (1892-1959), *Muḳaddimetān*, s. 8-9, 12; *Materials for the History of the Text of the Qur'an,* J. Brill, Leiden 1937.

7. Cābir b. Zeyd (93/711-12)[80]
8. İbn ʿAbbās'tan naklen Mucāhid (103/721)[81]
9. Ḳatāde I (117/735)[82]
10. Ḳatāde II (117/735)[83]
11. ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa (143/760)[84]
12. İbnu'l-Cevzī (597/1201)[85]
13. El-Mevdūdī (935/1979)[86]
14. El-Cābirī (1935-2010)[87]
15. ʿİzzet Derveze, (1888-1984)[88]
16. Mehdī Bāzergān (1907-1995)[89]

19. yüzyıldan günümüze kadar batılı araştırmacılar tarafından yapılan nuzūl tertibi listeleri tespit edebildiğimiz kadarıyla şu isimlere aittir:[90]

1. Gustav Weil (1808-1889)[91]

---

80 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/69.

81 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/34.

82 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/37.

83 El-Ḥāris el-Muḥāsibī (243/857), *el-ʿAḳl ve Fehmu'l-Ḳurʾān*, thk. Hüseyin Kuvvetli, Dârü'l-Fikr, İrbid 1982, s. 395.

84 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/36-37.

85 Ez-Zerkeşī, *el-Burhān*, 1/193-194; İbnu'l-Cevzī, *Funūnu'l-Efnān fīʿ Uyūni ʿUlūmi'l-Ḳurʾān,* thk. Ḥasen Ḍiyāuddin ʿIṭr, Dāru'l-Beşāʾiri'l-İslāmiyye, Beyrūt 1987, s.338.

86 El-Mevdūdī, *Tefhīmu'l-Ḳurʾān*.

87 Muḥammed Ābid el-Cābirī (1431/2010), *Fehmu'l-Ḳurʾāni'l-Ḥakīm -et-Tefsīru'l-Vāḍiḥ Ḥasebe Tertībi'n-Nuzūl-*, Matbaatu Dāri'n-Neşri'l-Mağribiyye, Fas 2008.

88 Muḥammed ʿİzzet Derveze (1404/1984), *et-Tefsīru'l-Hadīṯ*, Dāru İḥyāiʾl-Kutubi'l-ʿArabiyye, Ḳāhire 1383.

89 Mehdi Bazergan (1907-1995), *Kurʾān'ın Nuzūl Süreci*, Fecr Yay., 1998.

90 Listede bulunan isimlerin her biri āyet ya da sūre tertibine ve mekki-medeni olgusuna dair edindikleri bilgileri ve görüşlerini telif ettikleri eserlerde dile getirmiştir. Bkz. William Montgomery Watt (1909-2006), "Table Of Suras With Chronology," *Bell's Introduction to the Quran*, Edinburgh Üniversitesi Yay., Edinburgh 1970, ss. 205-212.

2. Theodor Nöldeke (1836-1930)[92]
3. J. Medows Rodwell (1808-1900)[93]
4. Régis Blachère (1900-1973)[94]
5. J. William Muir (1819-1905)[95]
6. Hartwig Hirschfeld (1854-1954)[96]
7. Richard Bell (1876-1952)[97]
8. William Montgomery Watt (1909-2006)[98]

Biz bu listeleri sūrelerin 'kronolojik nuzūl sırasına göre tertibi' ve 'risāletin dönemlerine göre tertibi' başlıkları altında incelemeyi hedeflediğimizi bu aşamamın başında ifade etmiştik. Bu nedenle listeleri daha verimli bir analize tabi tutabilmek adına yukarıda zikredilen isimleri bu tasnife göre sıralamak istiyoruz.

Sūrelerin kronolojik nuzūl sırasına göre tertibini esas alan şahıslar

1. Nuʿmān b. Beşir (11/633)
2. ʿİkrime (12/634) ve Ḥasen b. Ebi'l-Ḥasen el-Eşʿarī (110/728)
3. ʿUs̱mān b. ʿAffān (36/656)

---

91 Gustav Weil, (1808-1889), "Kur'an", *Alman Oryantalizminde Kurʾān'a Bakış*, haz. ve trc. Hüseyin Yaşar, İzmir 2002, ss. 39-68.

92 Theodor Nöldeke, (1836-1930), "The Koran", *The Origins of the Koran*, ed. Ibn Warrāq, Prometheus Books, New York 1998, s. 36-63.

93 John Medows Rodwell, (1808-1900), *The Koran*, Everyman's Library, London 1963.

94 Régis Blachère, (1900-1973), *Le Coran*, I-II, Librairie Orientale et Americaine, Paris 1949-1950.

95 Sir William Muir, (1819-1905), *The Corân. Its Composition and Teaching and the Testimony it bears to the Holy Scriptures*, Society for Promoting Christian Knowledge, London 1896.

96 Hartwig Hirschfeld (1854-1954), *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, (London: Royal Aisatic Society, 1902), s. 143.

97 Richard Bell (1371/1952), *The Qur'ān*, I, ss. 1-336; II, ss. 353-687.

98 Watt (1909-2006), "Table Of Suras With Chronology", *Bell's Introduction to the Quran*, Edinburgh Üniversitesi Yay., Edinburgh 1970, ss. 205-212.

4. ʿAlī b. Ebī Ṭālib (61/661)
5. İbn ʿAbbās - I (68/688)
6. İbn ʿAbbās - II (68/688)
7. Ḳatāde I (117/735)
8. Ḳatāde II (117/735)
9. ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa (143/760)
10. J. Medows Rodwell (1808-1900)

Sūre ya da āyetleri risāletin dönemlerine göre tertip eden araştırmacılar

1. İbnu'l-Cevzī (597/1201)
2. Gustav Weil (1808-1889)
3. Theodor Nöldeke (1836-1930)
4. Régis Blachère (1900-1973)
5. J. William Muir (1819-1905)
6. Hartwig Hirschfeld (1854-1954)
7. Mehdī Bāzergān (1907-1995)
8. William Montgomery Watt (1909-2006)

Richard Bell (1876-1952), bu iki gruptan herhangi birine dahil edilememiştir. Çünkü o tasnifini mushaf tertibini esas alarak yapmıştır. Her sūreyi mushaftaki sırasına göre ele almış ve ilgili sūrenin āyet gruplarını mekkī ya da medeni şeklinde nitelemiştir. Bu listede Naḥl sūresi āyet grupları genel olarak geç mekkī kabul edilmiştir.

Aynı şekilde İbn ʿAbbās'tan naklen Mucāhid (103/721)'in listesi de mushaf tertibine göre oluşturulmuş, mushaf sırasına göre önce mekkī sūreler daha sonra da medenī sūreler sayılmıştır.

Yukarıda verilen listeler incelendiğinde en-Naḥl sūresinin nuzūl tarihi ile ilgili şu veriler elde edilmektedir:

- ✓ William Montgomery Watt (1909-2006) listesine göre en-Naḥl sūresi'nin bir kısmı 60. mekkī sūredir.
- ✓ İbn ʿAbbās - II (68/688) listesine göre en-Naḥl sūresi 66. mekkī sūredir.
- ✓ ʿİkrime (12/634) ve Ḥasen b. Ebi'l-Ḥasen (110/728) listelerine göre en-Naḥl sūresi 67. mekkī sūredir.
- ✓ ʿAlī b. Ebī Ṭālib (61/661) ve İbnu'l-Cevzī (597/1201) listesine göre en-Naḥl sūresi 68. mekkī sūredir.
- ✓ Nuʿmān b. Beşir (11/633) ve İbn ʿAbbās - I (68/688) listelerine göre en-Naḥl sūresi 69. mekkī sūredir.
- ✓ ʿUṯmān b. ʿAffān (36/656) ve ʿİzzet Derveze (1404/1984) listelerine göre en-Naḥl sūresi 70. mekkī sūredir.
- ✓ El-Cābirī (1431/2010)'nin listesine göre en-Naḥl sūresi 71. mekkī sūredir.
- ✓ J. Medows Rodwell (1808-1900) ve Theodor Nöldeke (1836-1930) listelerine göre en-Naḥl sūresi 73. mekkī sūredir.
- ✓ Régis Blachère (1900-1973) listesine göre en-Naḥl sūresi 75. mekkī sūredir.
- ✓ Gustav Weil (1808-1889) listesine göre en-Naḥl sūresi 85. mekkī sūredir.
- ✓ J. William Muir (1819-1905) listesine göre en-Naḥl sūresi 88. mekkī sūredir.
- ✓ Ḳatāde - I (117/735) listesine göre en-Naḥl sūresi 7. medenī sūredir.

- ✓ William Montgomery Watt (1909-2006) listesine göre en-Naḥl sūresinin diğer kısmı kendi sıralamasında 96. sūre iken, yine kendi sıralamasındaki medenī sūreler içinde 8. medenī sūredir.
- ✓ Ḳatāde - II (117/735) listesine göre en-Naḥl sūresi 9. medenī sūredir.
- ✓ Richard Bell (1876-1952) listesine göre en-Naḥl sūresinin 3-9, 10-16, 20-22, 17-19, 50-52 (?), 53-57 (?), 58-62, 67-71, 63-66, 76-89, 72-83, 92-99 āyetleri mekkī; 1-2, 23-26, 27-30-31-24-28-29-32-35-33-34-36, 37-39, 40-42, 45-46, 43-44, 47-49, 90-91, 100-102 (geç mekkī), 103, 104, 105 (geç Mekkī), 106, 107, 108-110, 113-114, 115-118, 127-128b, 111-112, 119-120, 121-124, 125-126-128a āyetleri medenīdir.
- ✓ ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa (143/760) listesi sadece medenī sūreleri içermektedir. Kendisine ait mekkī sūreleri içeren bir rivāyet bulamadığımız için en-Naḥl sūresi ile ilgili bir bilgiye ulaşamıyoruz. Sadece bu listedeki medenī sūreler arasında olmadığına göre mekkī kabul edildiğini söyleyebiliriz.

Değerlendirme:

Sūrelerin kronolojik nuzūl sırasına göre tertibini esas alan araştırmacılara göre en-Naḥl sūresi en erken 60. en geç 88. mekkī sūre olarak gözükmektedir. Sūre ya da āyetleri risāletin dönemlerine göre tertip eden araştırmacılara göre ise en-Naḥl sūresi en erken 68. ve en geç 78. mekkī sūre olarak gözükmektedir. Ayrıca bu gruptaki bütün listelerde en-Naḥl sūresi Mekke'nin son dönemi içerisinde yer almaktadır.

Listelerde sūrenin bazı āyetlerinin medenī olduğuna dair rivāyetler de bulunmaktadır ve bu āyetlerin nuzūl tarihleri de Medīne'nin ilk yıllarına rastlamaktadır.

Ulaştığımız bu verilere göre incelememiz gereken tarih aralığı Mekke'nin son dönemi ile Medīne'nin ilk dönemi arası olarak karşımıza çıkmaktadır. Peki hareket noktamız tam olarak hangi tarih ya da olay olacak sorusuna nasıl cevap verebiliriz? Bütün listelerde en-Naḥl Sūresi el-İsrāʾ sūresinden sonra yer almaktadır. İsrā olayı (621) ise tarihi net olarak bilinen bir olaydır. Bu nedenle hareket noktamızı isrā olayı olarak seçebiliriz. Yine bu listelerden çıkan verilere göre Medīne'nin ilk dönemlerine dair nihai sınırımızı ise Uḥud savaşı (625) olarak belirleyebiliriz. *Yani 621-625 tarih aralığı.* Çalışmamızda yararlanacağımızı söylediğimiz Ünver'in vahiy süreci (mekkī-medenī) tasnifine göre ise Mekke'nin üçüncü ve son dönemi (İsrā Mūcizesi ile Medīne'ye Hicret Arasında İnen Āyet ve Sūreler) ile Medīne'nin üçüncü dönemi (Hudeybiye Barışı ile Tebuk Gazvesi Arasında İnen Āyet ve Sūreler) olmaktadır.[99]

Vardığımız bu noktada zihnimizi şu soru kurcalamaktadır: Acaba sūrenin nuzūl dönemine dair başka veriler tespit etmek mümkün müdür? Zira şu ana kadar belirlediğimiz incelenmesi gereken tarih aralığı, ilgili listelerdeki sūrelerin sıra sıra indiği izlenimini uyandırmaktadır. Yani bir sūre inmeye başlayıp bitmiş, diğeri ondan sonra başlamış ve devam etmiş gibi bir izlenim. Ancak her sūrenin cem'an/tek seferde inmediği āşikardır. O halde listelerde örneğin en-Naḥl sūresinin el-İsrāʾ sūresinden sonra yer alması, onun el-İsrāʾ sūresinden önce inmeye başlamaması anlamına gelmeyecektir. Dolayısıyla incelememiz gereken tarih aralığının daha net tespiti için başka verilere de ihtiyaç duymaktayız.[100]

Kanaatimizce en-Naḥl sūresinde hakkında herhangi bir tarihe işaret eden sebeb-i nuzūl rivāyeti bulunan āyetleri; özellikle hakkında mekkī ya da medenī

---

99 El-Mevdūdī, sūreleri sadece ait olduklarını düşündüğü dönemler içerisinde zikredip, belli bir sıraya koymadığı için burada onun tasnifine göre bir açıklama yapmadık.

100 Kanaatimizce sūrelerin inmeye başlamaları esas alınarak yapılacak olan bir nuzūl tertibi listesine ihtiyaç vardır. Böylece söz konusu izlenim ortadan kalkmış olacak ve āyetlerin tarihlendirilme çalışmaları daha sağlıklı sonuç verebilecektir.

olduğuna dair zıt fikirler bulunan āyetleri; ve bir de hakkında nāsih-mensūḫ olduğuna dair bilgiler bulunan āyetleri irdelemek, bize sūrenin indiği tarih aralığını daha isabetli ve somut bir şekilde tesbit etme imkanı verebilir. Bu amaçla şimdiye kadar elde ettiğimiz veriler ışığında öncelikle en-Naḥl sūresinde medenī olduğu düşünülen āyetleri incelemeyi istiyoruz.

2.2. En-Naḥl Sūresi'nde Medenī Olduğu Rivāyet Edilen Āyetler, Delilleri ve Sūrenin Nuzūlüne Yönelik Değerlendirmeleri

Bu incelemede öncelikle ilgili āyetlerin metni, mealleri ve tefsīrī mealleri verilecek, daha sonra āyetlere dair sebeb-i nuzūl bilgileri varsa zikredilecek, ardından āyetin medenī ve mekkī olduğuna dair deliller aktarılacak ve nihāyetinde bu veriler āyetlerin bağlamı da dikkate alınarak birlikte değerlendirilecektir.

Değerlendirmemizde esaslarımız şunlar olacaktır:

- ✓ *Sened İncelemesi:* Rivāyetlerin senedlerinin, içerdikleri rāvīlerin güvenilirlikleri açısından karşılaştırılması.[101]

Burada sened incelemesi ile ilgili bir hususa değinmekte fayda olacağını düşünmekteyiz.

Hadis ve tefsir ilmi açısından rivāyetlerin dikkate alınma ya da bilgi değeri ifade etme derecesi birbirinden farklıdır. Hadis ilmi açısından rivāyetlerin senedleri sıkı bir araştırmadan geçerek sıhhat açısından sahih, hasen, zayıf gibi derecelendirilirken tefsir ilmi açısından rivāyetin senedine göre sıhhat derecesi büyük bir önem taşımamakta, rivāyetlerin kullanımına daha müsamahalı yaklaşılmaktadır. Çünkü tefsirde önemli olan Allāh'ın kelāmının açıklanabilmesidir. Doğru ya da muhtemel anlama

---

[101] Rāvīler hakkında cerḥ ve taʿdīl değerlendirmeleri yeri geldikçe dipnotlarda zikredilecektir. Ayrıca sened ve rāvīlerle ilgili detaylı bilgiler ve değerlendirmeler, kolay ulaşılabilmesi adına ekte sened tahlilleri başlığı altında toplu halde verilmiştir.

delālet eden bir ipucunu, bir veriyi içeren rivāyet, zayıf bile olsa müfessir tarafından kullanılabilir. Bu durum eṭ-Ṭaberī, İbn Ebī Ḥātim, İbn Keṯīr gibi alimlerin tefsirlerinde açıkça görülebilmektedir.[102] Bu konuyu hadis alimleri benzer şekillerde şöyle dile getirmişlerdir:

"ʿAbdurraḥmān b. Mehdī der ki: Sevap, günah, amellerin faziletleri gibi konularda rivāyette bulunurken senedlerinde kolaylığı seçer, rāvīlerde müsamahalı davranırız. Ancak haram, helal ve ahkāma dair konularda rivāyette bulunurken senedlerinde çok sıkı davranır, rāvīlerini eleştiririz."[103]

"Yaḥyā b. Saʿīd el-Ḳaṭṭān der ki: Hadiste kendilerine güvenmediğiniz (kendilerini sika kabul etmediğiniz) bir gruptan tefsir için faydalanabilirsiniz. Örneğin Leyṯ b. Ebī Suleym, Cubeyr b. Saʿīd, eḍ-Ḍaḥḥāk ve Muḥammed b. es-Sā'ib el-Kelbī gibi. Onların hadisleri övülür[104] (sözün akışına göre kanaatimizce övülmez olmalı), ancak onlardan tefsir yazılır."[105]

Bir tefsir çalışması olmasına rağmen tezimizin bu bölümünde senedlerin sıhhat açısından derecelerini dikkate almak isteyişimiz ise bu açıklamalarla çelişmemektedir. Zira biz bu aşamada özellikle *āyetlerin ne zaman indiğini bulmaya* yani *tarihī bir bilgiyi elde etmeye* çalışıyoruz. Bu

---

102 Musāʿid b. Suleymān b. Nāṣir eṭ-Ṭayyār, *Maḳālāt fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān ve Usūli't-Tefsīr*, Ḳurʾān Araştırmaları Tefsir Merkezi Yay., Riyāḍ 2015, I/412.

103 Ebū Bekr Aḥmed b. el-Ḥuseyn b. ʿAlī el-Beyhaḳī (458/), *Delāilu'n-Nubuvve*, thk.: ʿAbdulmuʿṭī Ḳalʿacī, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 1405, I/34.

104 Sözün siyākına göre burada övülmez denilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Benzer bir kanaat için bkz.: eṭ-Ṭayyār, *Maḳālāt*, 1/412. Zira sözün öncesi ve sonrasında dile getirilen konu ve örnekler bunu gerektirmektedir. Burada konu hadis uydurmakla itham edilmeyen ancak sū-i hıfz, kesretu'l-galat vs. gibi sıfatları taşıyan kimselerin rivāyetlerinin kabulu ile ilgilidir. Bkz. el-Beyhaḳī (458/), *Delāilu'n-Nubuvve*, I/34-38. Şu halde biz tahkik esnasında لا olumsuzluk edatının düşmüş olduğunu ya da yazarın sehven bu edatı hiç yazmadığını düşünüyoruz.

105 El-Beyhaḳī (458/), *Delāilu'n-Nubuvve*, I/35-37.

nedenle senedler arası sıhhat karşılaştırması yapmanın yerinde ve gerekli olduğunu düşünmekteyiz.

- ✓ *Metin İncelemesi:* Rivāyetlerin metinlerinin sebeb-i nuzūl kalıpları açısından karşılaştırılması.

Sahabe ve tābiīnden gelen rivāyetlerde sebeb-i nuzūl kalıpları temelde ikiye ayrılır:

1. fā-i sebebiyye'nin bulunduğu فنزلت أو فأنزل ibareleri: Sebep olmada en güçlü olan ibarelerdir. Bu ibarenin yer aldığı rivāyetlerin neredeyse tamamı āyetin iniş sebebini aktarır.[106]
2. نزلت في كذا، أنزلت في كذا، عنى بهذه الأية كذا ibareleri: Sebep olmaktan çok tefsir mahiyetinde olan ibarelerdir. Bu ibarelerin yer aldığı rivāyetlerin neredeyse tamamı āyetin tefsiri niteliğinde bilgiler içermektedir.[107]

Bu konuya dair ez-Zerkeşī şu açıklamayı yapmıştır: "Sahabe ve tābiīnin نزلت هذه الآية في كذا dediklerinde, āyetin bu hükmü içerdiğini, yoksa bunun āyetin iniş sebebi olmadığını söylemek istedikleri (zaten) bilinmektedir. İşte bu olan şeyin nakli anlamında değil, āyetle hükme istidlāl anlamındadır."[108]

Türkiye'de ise bu alanda söz sahibi olan Ahmet Nedim Serinsu, bu rivāyetleri sırasıyla sebep ifade etmede nass olan (esbāb-ı nuzūl) ve sebep ifade etmede nass olmayan (tefsir için olan) sebeb-i nuzūl rivāyetleri diye adlandırmış, ayrıca esbāb-ı nuzūl alanındaki birçok problemin, hadis usūlü

---

106 Musāʿid b. Suleymān b. Nāṣir eṭ-Ṭayyār, *el-Muḥarrar fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān*, el-Cemʿiyyetu'l-Ḫayriyyetu li Taḥfīẓi'l-Ḳurʾāni'l-Kerīm, Cidde 2006, s. 133.

107 Eṭ-Ṭayyār, *el-Muḥarrar*, s. 133.

108 Ez-Zerkeşī, *el-Burhān*, 1/31-32.

kriterlerinin bu rivāyetlere uygulanmasıyla çözülebileceğini dile getirmiştir.[109]

Peki āyetin inişine dair birden fazla rivāyet varsa ne yapmak gerekir? es-Suyūtī buna dair şu altı durumu ve çözüm yolunu dile getirmiştir:[110]

1. Rivāyetlerden her ikisinde de نزلت في كذا ibaresi varsa bu rivāyetler āyetin iniş sebebi değil āyetin tefsiri niteliğindedir. Şāyet āyetin lafzı bu iki açıklamaya müsaitse bu durumda iki rivāyet eşit derecede güvenilir kabul edilir.
2. Rivāyetlerin birinde نزلت في كذا ibaresi varken diğerinde ilkindekinin aksini kanıtlayan, açıklayan, tasrīh eden bir sebep varsa ikinci rivāyet güvenilir kabul edilip ilk rivāyet nuzūl sebebi olarak değil de istinbāt olarak değerlendirilir.
3. Şāyet iki rivāyet de birbirinden farklı birer sebep zikrediliyorsa ve birinin senedi sahih iken diğeri değilse, o zaman sahih olan tercih edilir.
4. Her iki rivāyetin senedi de sıhhat açısından eşitse, o zaman rāvīsi olay esnasında hazır bulunan (ya da bunun gibi tercih biçimlerinden birine binaen) rivāyet tercih edilir.
5. Āyetin her iki sebepten sonra inmesi durumunda, ki rivāyetlerde geçen sebeplerin āyetin inşine yakın zamanlarda gerçekleştiği bilinmeli, her ikisi de āyetin iniş sebebi kabul edilir. Buna *taʿaddudu'l-esbāb* denir.

---

109 Serinsu, *Ḳurʾān ve Bağlam*, ss. 79-86.

110 Detaylar ve örnekler için bkz. es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/82-86.

6. Şāyet bu mümkün olmazsa āyetin birden fazla kez indiğine hükmedilir. Buna da *taaddudu'n-nuzūl* ya da *tekerruru'n-nuzūl* denir.

Bu açıklamalardan sonra mekkī ya da medenī oldukları ihtilaflı olan āyetleri incelemeye geçebiliriz. Bu āyetler Ḳurʾān ilimleri açısından sūrenin analizinde de zikrettiğimiz gibi şunlardır:

- İbn ʿAbbās'tan naklen ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa; Mucāhid, ʿAtiyye, Cābir; aynı şekilde el-Ḥasen, ʿİkrime ve ʿAtā'ya göre en-Naḥl sūresinin tamamı mekkīdir.
- İbn Merduveyh'in İbn-i ʿAbbās ve İbnu'z-Zubeyr'den naklettiğine göre en-Naḥl sūresi mekkīdir.
- İbn ʿAbbās'tan gelen bir rivāyete göre sadece 126. āyet medenīdir.
- İbn ʿAbbās'tan gelen bir başka rivāyete göre 95, 96 ve 97. āyetler medenīdir.
- eş-Şaʿbī'den gelen bir rivāyete göre 126, 127 ve 128. āyetler medenīdir.
- Ḳatāde'den gelen bir rivāyete göre 95, 96, 126, 127 ve 128. āyetler medenīdir.
- Ḳatāde'den gelen bir başka rivāyete göre 41, 106 ve 112. āyetler medenīdir.
- İbnu's-Sāib'den gelen bir rivāyete göre 41, 110, 126, 127 ve 128. āyetler medenīdir.
- Muḳātil'den gelen bir rivāyete göre 41, 106, 110, 112, 126, 127 ve 128. āyetler medenīdir.
- Ḳatāde ve Cābir b. Zeyd'den gelen bir rivāyete göre en-Naḥl sūresinin ilk 40 āyeti mekkī, diğerleri medenīdir.

41. ve 42. Āyetler:

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (41)

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (42)

"Allāh uğrunda zulme maruz olduktan sonra hicret edenlere gelince de elbette onları dünyada güzel bir surette yerleştiririz. Māmāfih āhiret ecri (mükafatı) her halde daha büyüktür, eğer bilseler! Onlar ki sabretmişlerdir ve hep Rablerine tevekkül ve itimad kılarlar."

"Kuşkusuz, Muḥammed'in peygamberliğine ve tevhide iman eden ve bu uğurda çeşitli sıkıntılara katlanan, Mekkeli müşriklerin baskıları sonucu ülkelerini terk edip hicret etmek zorunda kalan o fedakar müminleri Allāh, dünya hayatında güzel bir şekilde ödüllendirecektir. Āhiretteki ödülleri ise çok daha büyük olacaktır. Çünkü onlar rablerine iman etmiş, O'na güvenmiş ve müşriklerin her türlü baskılarına karşı sabretmişlerdir. Keşke müşrikler bu müminlerin inandıkları hakikati anlayabilselerdi!"[111]

Āyetin Sebeb-i Nuzūl'üne dair bilgiler:

- ✓ El-Vāḥidī, āyetin Hz. Peygamber'in Mekke'deki arkadaşları Bilāl, Ṣuheyb, Ḫabbāb, ʿAmmār ve Ebū Cendel b. Suheyl hakkında indiğini söylemiştir. Müşrikler onları Mekkeye götürüp işkence ve eziyet etmişler, daha sonra Allāh onları Medīne'ye yerleştirmiştir.[112]

---

111 Hasan Elik, Muḥammed Coşkun, *Tevhit Mesajı - Özlü Ḳurʾān Tefsīri-*, İFAV Yay., İstanbul 2015, s. 639.

112 Ebū'l-Ḥasen ʿAlī b. Aḥmed b. Muḥammed en-Nisābūrī el-Vāḥidī (468/1076), *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, thk: Kemāl Besyūnī Zaġlūl, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 1411/1991, s. 285.

- ✓ es-Suyūtī ise eṭ-Ṭaberī'den naklen āyetin Ebū Cendel b. Suheyl hakkında indiğini söylemiştir.[113]

Āyetin mekkī olduğuna dair delil gösterilen rivāyet şudur:

Ḳatāde'den Gelen Rivāyet:[114]

حدثنا بشر،[115] قال: ثنا يزيد،[116] قال: ثنا سعيد،[117] عن قتادة،[118] قوله (وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ) قال: هؤلاء أصحاب مُحَمَّد ظلمهم أهل مكة، فأخرجوهم من ديارهم حتى لحق طوائف منهم بالحبشة، ثم بوأهم الله المدينة بعد ذلك فجعلها لهم دار هجرة، وجعل لهم أنصارا من المؤمنين[119].

Bu rivāyete göre bu iki āyet Mekke'den Habeşistan'a hicret eden kişiler hakkındadır.

Āyetin medenī olduğuna dair delil gösterilen rivāyetler şunlardır:

Dāvūd b. Ebī Hind'den Gelen Rivāyet:[120]

---

113 Es-Suyūṭī, *Lubābu'n-Nuḳūl,* s. 132.

114 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

115 Bişr b. Muʿāẕ el-ʿAḳadī (240 küsür/?). Tebeu't-Tābiʿīnden sonraki nesildendir. Ṣiḳa ve ṣadūk olarak nitelendirilmiştir. Bkz.: Yūsuf b. eẕ-Ẕekī ʿAbdurraḥmān Ebu'l-Ḥaccāc el-Mizzī (742/1341), *Tehẕību'l-Kemāl fī ʿİlmi'r-Ricāl,* Muessesetu'r-Risāle, Beyrūt 1400/1980, 4/146-147; Şihābuddīn Aḥmed b. ʿAlī b. Ḥacer el-ʿAsḳalānī (852/1449), *Tehẕību't-Tehẕīb*, Dāru'l-Fikr, Ḳāhire 1404/1984, 1/401.

116 Yezīd b. Zureyʿ el-ʿAyşī (182/798). Tebeu't-Tābiʿīndendir. Saʿīd b. Ebī ʿArūbe'nin en iyi talebelerindendir. Ṣadūk ve ṣiḳa olarak nitelenmiştir. Bkz.: el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 32/124-129; el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 11/284-286.

117 Saʿīd b. Ebī ʿArūbe (125/743). Tābiʿīnden olup Mihrān el-ʿAdevī diye de bilinir. Benī ʿAdī'dendir. İbn Muʿīn, en-Nesā'ī, Ebū Zurʿa onu ṣiḳa olarak nitelendirmiştir. Ancak sonraları aklının karıştığı da ilave edilmiştir. Bkz.: el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 11/5-9; el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 4/56-57.

118 Ebū'l-Ḫaṭṭāb Ḳatāde b. Diʿāme b. Ḳatāde es-Sedūsī el-Başrī (117/735). Tābiʿīnin ileri gelenlerindendir. Hadis alimlerince ṣiḳa kabul edilmiştir. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 8/315-319; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 23/498-517.

119 Ebū Caʿfer İbn Cerīr Muḥammed b. Cerīr b. Yezīd eṭ-Ṭaberī (310/923), *Cāmiʿu'l-Beyān fī Teʾvīli'l-Ḳurʾān*, thk: Aḥmed Maḥmūd Şākir, Muessesetu'r-Risāle, b.y. 2000, 17/205-206.

حدثني المثنى، قال: أخبرنا إسحاق، قال: ثنا عبد الرزاق، قال: ثنا جعفر بن سليمان، عن داود بن أبي هند، قال: نزلت (وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا) ... إلى قوله (وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ) في أبي جندل بن سهيل.[121]

Bu rivāyete göre bu iki āyet Kureyşli sahabi Ebū Cendel b. Suheyl b. ʿAmr hakkında inmiştir. İbn Hişam'ın ifadesine göre o hudeybiye anlaşması esnasında (628) Hz. Peygamber'e sığınmış, anlaşma gereği babası Suheyl b. Amr'a iade edilmişti.[122]

İbn-i ʿAbbas'tan Gelen Rivāyet:[123]

حدثني مُحَمَّد بن سعد،[124] قال: ثني أبي،[125] قال: ثني عمي،[126] قال: ثني أبي،[127] عن أبيه،[128] عن ابن عباس،[129] قوله (وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً) قال: هم قوم هاجروا إلى رسول الله ﷺ من أهل مكة بعد ظلمهم، وظلمهم المشركون[130].

---

120 Rivāyetin senedine dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

121 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/207.

122 Ebū Muḥammed Cemaluddīn ʿAbdulmelik b. Hişām (213/828), *es-Sīratu'n-Nebeviyye*, thk: Ṭāhā ʿAbdurra'ūf Sa'd, Dāru'l-Cīl, Beyrūt 1411/1991, 4/286-287.

123 Rivāyetin sened değerlendirmesi için Ek-I'e bakınız.

124 Muḥammed b. Saʿd b. Muḥammed b. el-Ḥasen b. ʿAṭiyye (?). Hadiste esnek davranırdı. (el-Ḫaṭīb); Kendisinde bir beis yoktur. (ed-Dāraḳuṭnī). Bkz.: Muḥammed Nāṣiru'd-Dīn el-ʿHāc Nūḥ el-Albānī (1420/1999), *Silsiletu'l-Eḥādīs̱ eḍ-Ḍaʿīfe ve'l-Mevdūʿa ve Eseruhā es-Seyyiʾu fī'l-Umme*, Dāru'l-Meʿārif, Riyāḍ 1412/1992,14/884.

125 Saʿd b. Muḥammed b. el-Ḥasen (?). Kendisinden (hadis) yazılmaya ehil olan kimselerden değildi. Bkz.: el-Albānī (/1999), *Silsiletu'l-Ehādīs̱ eḍ-Ḍaʿīfe,*14/885.

126 El-Ḥuseyn b. el-Ḥasen b. ʿAṭiyye (201/817). Zayıflığı noktasında ittifak edilmiştir. Hadisi zayıftır. (Ebū Ḥātim); Bir müddet Bağdat'ın eş-Şerḳiyye bölgesinin kadılığını yaptı. Kadılığı da hadisi de zayıftı (İbn Muʿīn). Bkz.: Şemsuddīn Muḥammed b. Aḥmed b. Os̱mān eẕ-Ẕehebī (748/1348), thk. Şuʿayb el-Arnavūṭ, Muessesetu'r-Risāle, Beyrūt 1985/1405, 9/995-396; el-Albānī (/1999), *Silsiletu'l-Ehādīs̱ eḍ-Ḍaʿīfe*, 2/291.

Rivāyete göre āyetteki hicret edenler, Hz. Peygamber'e hicret etmişlerdir. Bu da ancak Hz. Peygamber'in Medīne'de olması ile mümkün olabilir. Bu durumda bu kişiler Habeşistan'a hicret edip, Mekke'nin fethi esnasında Medīne'ye hicret eden Habeş muhacirleri olacaklardır.

Değerlendirme:

- ✓ Āyetin medenī olduğunu işaret eden Dāvūd b. Ebī Hind'den gelen rivāyette sebeb-i nuzūl kalıplarından sebep ifade etmede kesinlik arz etmeyen, 'نزلت ..... في' kalıbı kullanılmıştır. Bu da söz konusu olay gerçekleşince Dāvūd b. Ebī Hind'in bu āyetle olay arasında bağ kurduğunu ifade edecektir. Zira rivāyette āyetin Ebū Cendel b. Suheyl hakkında indiğine dair bir tasrīh/açık ifade/açıklama da yer almamaktadır. Yani bu rivāyet sebep ifade eden değil, tefsir için olan sebeb-i nuzūl rivāyetidir. Diğer rivāyetler ise sebeb-i nuzūl kalıbı içeren rivāyetler değildir.
- ✓ Āyetin Ebū Cendel hakkında indiğini düşünelim. Bu durumda āyetin anlamına göre onun zulme uğradıktan sonra, herhangi bir yere hicret etmiş

---

127 El-Ḥasen b. ʿAṭiyye b. Saʿd b. Cenāde el-ʿAvfī (181/797). Tābiʿīnin küçüklerinden sayılır. Hadisi zayıftır (Ebū Ḥātim) ve münkerdir (İbn Ḥıbbān). Kendisinden kutub-i sitte müelliflerinden Ebū Dāvūd sadece bir tane hadis rivāyet etmiştir. Diğerleri ondan herhangi bir haber aktarmamıştır. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 2/255; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 6/211-212.

128 ʿAṭiyye b. Saʿd b. Cenāde el-ʿAvfī (111/729). Tābiʿīndendir. Zayıf ve mudellis olarak zikredilmiştir. Bkz.: Caʿfer Muḥammed b. ʿAmr b. Mūsā b. Ḥammād el-ʿUḳaylī el-Mekkī (322/934), *Kitābu'ḍ-Ḍuʿafā' el-Kebīr*, thk.: ʿAbdulmuʿṭī Emīn Ḳalʿacī, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 1418/1998, 3/359; es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 4/896.

129 ʿAbdullāh b. ʿAbbās b. ʿAbdilmuṭṭalib b. Hāşim b. ʿAbdi Menāf el-Ḳuraşī (68/687-88). Tercumānu'l-Ḳurʾān. Sahābidir. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 5/242-245; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 15/155-163.

130 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/206.

olması ve ardından dünyada iyi bir yere yerleştirilecek olması gerekmektedir. Zira Ebū Cendel Hudeybiye anlaşması esnasında babasına iade edilmiş, bir müddet işkence görmüş, daha sonra bir fırsatını bulup kendi gibi hapsedilmiş olan 70 kadar müslümanla beraber, Kızıldeniz sahilindeki Sīfulbaḥr'e kaçmıştır. Onların Sīfulbaḥr'deki müslümanların ticaret kervanları için tehlikeli bir güç haline geldiğini gören Kureyşliler, müslüman olup Medīne'ye gidenlerin iadesini öngören maddeden vazgeçtiklerini Hz. Peygamber'e bildirmiştiler. Buna karşılık ticaret kervanlarının vurulmasına meydan verilmemesini istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara bir mektup göndererek Medīne'ye gelmelerini emretmiştir. Böylece Ebū Cendel, arkadaşlarıyla birlikte Medīne'ye hicret etmiştir. Şu halde āyetin onun hakkında inmesi dolayısıyla medenī olması muhtemel gözüküyor. Bunu netleştirebilmek için bir de el-Vāḥidī'nin āyetin sebeb-i nuzūlüne dair aktardığı rivāyette Ebū Cendel'le beraber isimleri geçen diğer sahabilerin hayatlarına bir göz atalım.

- ✓ *Bilāl b. Rabāḥ (20/641):* Müslüman olduğunu açıktan söyleyen ilk yedi kişiden biridir. Efendisi Umeyye b. Ḫalef bu haberi alınca onu öğle güneşi altında kızgın kumlara yatırıp üzerine büyük bir kaya parçası koymak sūretiyle onu İslāmdan döndürmeye çalışmış ancak muvaffak olamamıştır. Bu esnada olayı gören Hz. Ebū Bekir onu satın alarak ya da müslüman olmayan güçlü siyahī bir kölesi ile değiştirerek onu kurtarmış ve azad etmiştir. Bundan sonra da diğer müslümanlarla beraber Medīne'ye vakti gelince hicret etmiştir.[131]

---

131 Mustafa Fayda, "Bilāl-i Ḥabeşī" md. , *DİA*, 6/152.

- ✓ *Ṣuheyb b. Sinān b. Mālik er-Rūmī (38/659):* Müslüman olduğunu açıktan söyleyen ilk yedi kişiden biridir. Bu nedenle müşrikler tarafından aşırı derecede dövülmüş, çıplak vücuduna demirden zırh giydirilerek güneşin altında bırakılmıştır. Hz. Ali'yle beraber Medīne'ye en son hicret edenler arasında olduğu rivāyet edilmiştir.[132]
- ✓ *Ḫabbāb b. el-Eret b. Cendele et-Temīmī (37/657-58):* Müslüman olduğu için eziyet gören ilk kölelerden biridir. Müşrikler ona kızgın taşlar üzerinde eziyet etmiştir. Habbāb müşriklerin işkencesine dayanamayıp Hz. Peygamber'e; "Bize yardım dilemeyecek, Allāh'a bizim için dua etmeyecek misin?" demiş, Hz. Peygamber de geçmiş ümmetler içinde daha ağır işkencelere māruz kaldıkları halde dinlerinden dönmeyen müminlerin bulunduğunu hatırlatmış, yakında kurtulacaklarını söyleyerek kendilerine sabır tavsiye etmiştir.[133]
- ✓ *ʿAmmār b. Yāsir b. ʿĀmir el-ʿAnsī (37/657):* Müslümanlığını ilk açıklayan yedi kişiden biri dir. Bu nedenle ağır işkencelere maruz kalmıştır. O kadar ki anne ve babası gözleri önünde şehit edilmiş, bu işkencelerden kurtulmak adına Hz. Peygamber'in aleyhinde, putların ise lehinde konuşmuştur. Ancak salındıktan hemen sonra Hz. Peygamber'e gitmiş ve pişmanlığını belirtmiş, af dilemiştir. Hz. Peygamber ona bu sözleri söylerken neler hissettiğini sorunca, kalbinin iman ile dopdolu olduğunu ve asla bu noktada bir değişiklik hissetmediğini belirtmiştir. Buna binaen Hz. Peygamer ona bir daha aynı durumla karşılaşırsa yine aynısını yapmasını söylemiştir.[134]

---

132 Ebū Nuʿaym, 1/152, Mehmet Efendioğlu, "Ṣuheyb b. Sinān" md., *DİA*, 37/476.

133 El-Buḫārī, "İkrāh", 1; "Menāḳıbu'l-Enṣār", 29; M. Yaşar Kandemir, "Ḫabbāb b. Eret" md., *DİA*, 14/340.

134 Mustafa Fayda, "ʿAmmār b. Yāsir" md., *DİA*, 3/75.

Bu hadisenin ne zaman gerçekleştiği kaynaklarda tam olarak belirtilmemiştir. Hz. Peygamber'in risāletin 4. yılı / 613 yılı Temmuz ayı itibariyle açıktan davetle emrolunmasının[135] ardından Müslümanların inançlarını açıklamaya başlaması ile, risāletin 4 ya da 5. yılında / 613 yılının ikinci yarısından itibaren ya da 615 yılının ikinci yarısına kadar ilk işkencelerin ortaya çıkması[136] sonrası olduğu söylenebilir. Ancak ʿAmmār b. Yāsir'in anne ve babasının ölüm tarihlerinin risāletin 5. yılı Recep ayından önce / 615 yılı Mayıs ayından önce olduğu söylenmiştir[137] ve bu süreçte risāletin 5. yılı Recep ayında / 615 yılı Mayıs ayında ilki gerçekleşen Habeş hicreti[138] de henüz gündemde değildir. Dolayısıyla bu olayın risāletin 5. yılı Recep ayından önce / 615 yılı Mayıs ayından önce gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

- ✓ O halde āyet bu kişiler ile ilgili inmiş ise mekkī olmalıdır. Çünkü āyette dünyada iyi bir yere yerleştirilecek oldukları (yerleştirilmiş oldukları değil) haber verilmektedir. Bu bilgilere göre diyebiliriz ki, el-Vāḥidī'nin bu beş kişiyi içeren āyetin nuzūl sebebine dair aktardığı bu rivāyetin, āyetin inişine dair bilgi vermek yerine, āyetin bahsi geçen herkesin durumunu ifade ettiğine, yani āyetin hükmüne bunların hepsinin gireceğine dair bir delil olabilir. Dolayısıyla sadece bu rivāyetten āyetin iniş zamanına dair, yorumdan öte bir bilgi elde edilemeyeceği kanaatindeyiz.
- ✓ El-Vāḥidī'den gelen bu rivāyet, Dāvūd b. Ebī Hind'den gelen rivāyetle beraber düşünüldüğünde ise şöyle denilebilir: Āyette zulme uğradıktan

---

135 Ebū'l-Ferec Nūruddīn ʿAlī b. İbrāhīm b. Aḥmed el-Ḥalebī (1044/1635), *es-Sīratu'l-Ḥalebiyye fī Sīrati'l-Emīn el-Me'mūn*, Dāru'l-Maʿrife, Beyrūt 1400/1990, 3/498.

136 el-Ḥalebī, *es-Sīratu'l-Ḥalebiyye*, 3/498.

137 el-Ḥalebī, *es-Sīratu'l-Ḥalebiyye*, 3/498.

138 el-Ḥalebī, *es-Sīratu'l-Ḥalebiyye*, 3/498.

sonra hicret edenler denilmesi zulme uğrama ile hicretin yakın olduğuna işaret olabilir. Bu durumda iki ihtimal aklımıza gelmektedir. Birincisi, āyet, müslümanlığını ilk dile getirip zulme uğrayan ve ardından Habeşistan'a hicret edenlerle ilgili indirilmiş olabilir. İkincisi ise, āyet, hapiste tutulan, işkenceye maruz bırakılan ve bir yolunu bularak hapisten kaçıp Medīne'ye göçenler ile ilgili olabilir. Şu halde birinci olasılık āyetin mekkī olmasını gerektirecektir. Ancak Habeşistan'a hicret edenler arasında el-Vāḥidī'nin zikettiği hiçbir ismin yer almaması[139] bu ihtimali zayıflatmaktadır. Ancak söz konusu kişilerden ve hatta el-Vāḥidī rivāyetinden bağımsız bir şekilde āyeti düşündüğümüzde bu ihtimal hala geçerliliğini koruyacaktır. İkinci olasılık ise āyetin medenī olmasını gerektirecektir. Ancak burada da aklımıza şu soru gelmektedir? Şāyet ikinci olasılık doğru ise neden Dāvūd b. Ebī Hind rivāyeti sadece Ebū Cendel hakkında indi diyor da Ebū Cendel ve beraberindekiler hakkında indi demiyor? Zira Ebū Cendel tek başına kaçmış değildi. Dolayısıyla onun özellikle zikredilmesi için bir sebep görememekteyiz. Ayrıca Dāvūd b. Ebī Hind'den önceki iki rāvī (sahabe ve tābiʿī) düşmüştür. Bu nedenle muʿḍal[140] bir hadistir. Bu durumda bu iki rivāyetin de āyetin iniş tarihine dair birer delil olarak kullanılamayacağı sonucuna varmış oluyoruz.

- ✓ Āyetin medenī olduğunu işaret eden İbn-i ʿAbbās rivāyetine gelince, rivāyetin isnādı Ṭaberī Tefsir'inde, Ḳurʾān'ın bütün sūrelerinde 1560 yerde geçmektedir.[141] Ancak aile isnadı da denilen bu sened, bir sülalenin

---

139 Bkz.: Ebū ʿAbdillāh Muḥammed b. İsḥāḳ b. Yesār İbn İsḥāḳ (150/767), es-*Sīretu'n-Nebeviyye*, by., ty., 1/79-80.

140 Senedinde iki ya da daha fazla rāvīsi düşen hadislere denir. Bkz: Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yay., İstanbul 1987, s. 105.

141 Heribert Horst, "eṭ-Ṭaberī'nin Ḳurʾān Tefsirindeki Rivāyetler", çev.: Sabri Çap, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 16 Sayı 1, ss. 309-328, s. 322.

fertlerinden oluşan zayıf rāvīlerle dolu bir seneddir. Rivāyeti İbn ʿAbbās'tan nakleden tābiʿī ʿAṭiyye b. Saʿd el-ʿAvfī (111/729)'dir ki bu şahıs zayıf ve mudellis[142] olarak zikredilmiştir.[143]

- ✓ Āyetin mekkī olduğunu işaret eden Ḳatāde'den gelen rivāyete göre āyet, Hz. Peygamber'in ashābından olup Mekke'de zulme uğrayan, yurtlarından çıkarılan ve Habeşistan'a hicret eden kişiler hakkında inmiştir. Bu rivāyetin senedi Ṭaberī'de 3060 kere tekrar etmektedir ki Ṭaberī'nin en muteber saydığı rivāyettir.[144] Senedi ṣiḳa rāvīlerden oluşmaktadır ve yukarıda verilen diğer rivāyetler içerisinde senedi en sağlam olanıdır. İbn Keṯīr de bu āyetin sebeb-i nuzūlünün Habeş muhacirleri olabileceğini ifade etmiştir.[145] Aynı şekilde İbn ʿAṭiyye āyetin nuzūl sebebinin Habeş muhacirleri olduğunu ve bunun da cumhurun görüşü olduğunu şu sözleri ile belirtmektedir: "Allāh teālā Mekke müşriklerini "*Onlar, Allāh ölen kimseyi diriltmez diye en kuvvetli yeminleriyle Allāh'a yemin eden kimselerdir*." diyerek zikredip (*onların bu iddialarına "Hayır, bu ölüleri diriltmek, Allāh'ın kendisine karşı bir vaadidir. Ancak insanların çoğu bunu bilmezler*." [146] diye) cevap verdikten sonra, aynı dönemin Mekke müminlerini (*"Zulme uğradıktan sonra Allāh yolunda hicret edenlere gelince, biz dünyada mutlaka onları güzel bir yere yerleştiririz. Halbuki bilirlerse āhiretin mükafatı elbette daha büyüktür."* diye) zikretmiştir ki onlar Habeşistana hicret edenlerdir. Bu da cumhurun

---

[142] Rivāyet ettiği hadiste bulunan bir kusuru gizleyip onun olmadığını zannettirecek bir şekilde rivāyette bulunan rāvī. Bkz: Aydınlı, *Hadis Istılahları*, s. 106.

[143] El-ʿUkaylī, *Kitābu'd-Duafā'*, 3/359; es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 4/896.

[144] Horst, "eṭ-Ṭaberī'nin Ḳurʾān Tefsirindeki Rivāyetler", s. 322.

[145] Ebu'l-Fidā' İsmāʿīl b. ʿUmer b. Keṯīr el-Ḳuraşī ed-Dimeşḳī (774/1373), *Tefsīru'l-Ḳurʾāni'l-ʿAẓīm*, thk: Sāmī b. Muḥammed Selāme, Dāru Ṭaybe, b.y. 1999, 4/572.

[146] En-Naḥl, 16/38.

görüşüdür ve āyetin iniş sebebi hakkında da doğru görüş budur. Çünkü Medīne'ye hicret āyetin indiği vakitte henüz gerçekleşmemişti."[147]

- ✓ Sonuç olarak bu iki āyetin medenī olduğunu işaret eden rivāyetler zayıf görünmekte, āyetlerin mekkī olduğunu işaret eden rivāyet ise daha doğru görünmektedir. Ayrıca āyetin içeriği ve içinde bulunduğu bağlam, āyetin mekkī olduğuna işaret etmektedir. Zira henüz Medīne hicretinin gerçekleşmemiş olduğu, āyetteki geleceğe dair bir haberi vermekte olan ve Ḳatāde rivāyetinde de açıkça bu yerin Medīne olduğu ifade edilen "*onları güzel bir yere yerleştireceğiz"*cümlesinden çıkarılabilir.
- ✓ Yine āyetin içinde bulunduğu bağlamda (43. ve 44. āyetlerde) müşriklerin melek peygamber isteklerine cevap verilmektedir ki bu isteklerin Mekke'de gerçekleştiği bilinmektedir. Zira onların bu isteklerine dair bilgilere, her ikisi de mekkī olan el-Furḳān ve el-Muʾminūn sūrelerinde de yer verilmiştir.[148]
- ✓ Bu nedenlerle bu iki āyetin Habeş hicretinden sonra inen mekkī āyetler oldukları kanaatine varmış bulunuyoruz. Bu Habeş hicretinin ilk mi yoksa ikinci Habeş hicreti mi olduğu noktasında bir veriye ulaşamadık. Eğer ilk Habeş hicreti ise āyetler risāletin 5. yılı Recep ayından / 615 yılı Mayıs ayından sonra, ikinci Habeş hicreti ise risāletin yaklaşık 6. yılının başından sonra 7. yılının Muharrem ayından önce bir tarihte / yaklaşık 615 yılının Temmuz ayından sonra 616 yılının Ekim ayından önce bir tarihte ancak herhalükarda Medīne'ye hicret öncesi Mekke'de inmiştir diyebiliriz. Ancak āyetlerin peşpeşe gerçekleşen her iki hicretteki kişileri de

---

147 Ebū Muḥammed ʿAbdulḥaḳ b. Ġālib İbn ʿAṭiyye el-Endelūsī (541/1147), *el-Muḥarraru'l-Vecīz fī Tefsīri'l-Kitābi'l-ʿAzīz*, thk.: ʿAbdusselām ʿAbduşşāfī Muḥammed, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 1413/1993, 3/394.

148 El-Furḳān, 23/24,33-34; el-Muʾminūn, 25/7-9.

kapsaması açısından bu hicretin, ikinci Habeş hicreti olabileceğini düşünüyoruz.

95., 96. ve 97. Āyetler:

وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (95) مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ

وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (96) مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ

فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (97)

"Allāh'ın ahdini cüzī (az) bir bedele değişmeyin. Herhalde Allāh yanındaki, sizin için daha hayırlıdır, eğer bilirseniz! Sizin yanınızdaki tükenir, allāh'ın yanındaki ise bākīdir. Elbette Biz o sabredenlere yaptıkları amelin daha güzeliyle ecirlerini (mükafatlarını) muhakkak vereceğiz. Erkekten dişiden her kim mümin olarak iyi bir amel işlerse, muhakkak ona hoş bir hayat yaşatacağız ve yapmakta oldukları amellerin daha güzeliyle ecirlerini vereceğiz."

"Sakın fani dünya kazancına aldanıp da imanınızdan dönmeyiniz. Unutmayınız ki Allāh'ın āhirette vereceği ödül dünya kazancından çok daha büyüktür, çünkü dünyada elde ettiğiniz şey ne olursa olsun bir gün tükenecektir. Oysa Allāh'ın size müjdelediği nimetler sonsuzdur. Müşriklerin baskılarına aldırmaksızın imanlarında sebat edenler emin olsunlar ki ödüllerini en güzel şekilde vereceğiz. Kadın ve erkek her kim elçimiz Muḥammed'e iman eder ve ilahi emirler doğrultusunda yaşarsa ona muhakkak huzur dolu bir hayat bahşedecek, ödülünü en güzel şekilde vereceğiz."[149]

Āyetlerin mekkī ya da medenī olduğuna dair delil gösterilen rivāyetler şunlardır:

<u>El-Ḥasen, 'İkrime ve Cābir'den Gelen Rivāyet:</u>

---

149 Elik, *Tevhit Mesajı*, s. 652.

سورة النحل مكية كلها في قول الحسن وعكرمة وجابر: و قال ابن عباس : هي مكية إلا ثلاث آيات منها نزلت بالمدينة وهي قوله (ولا تشتروا بعهد الله ثمناً قليلاً) إلى قوله (ولنجزينهم أجرهم بأحسن ما كانوا يعملون) نزلت بعد قتل حمزة بأحد .[150]

El-Ḥasen, ʿİkrime ve Cābire göre en-Naḥl sūresinin tamamı mekkīdir. İbn ʿAbbās ise "O, Medīne'de inen üç āyeti hariç mekkīdir. Bunlar: *"Allāh'ın ahdini az bir bedel karşılığında değişmeyin."* den *"ve yapmakta oldukları amellerin daha güzeliyle mükafatlarını elbette vereceğiz."* sözüne kadar olan āyetlerdir, Ḥamza'nın Uḥud'da öldürülmesinden sonra inmiştir.

El-Hasen, ʿİkrime, ʿAtā' ve Cābir'den Gelen Rivāyet:

سورة النحل وهي مكية كلها في قول الحسن وعكرمة وعطاء وجابر وتسمى سورة النعم بسبب ما عدد الله فيها من نعمه على عباده وقيل : هي مكية غير قول تعالى : { وإن عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به } (النحل : 126) الآية نزلت بالمدينة في شأن التمثيل بحمزة وقتلى أحد وغير قوله تعالى: { واصبر وما صبرك إلا بالله } (النحل : 127) وغير قوله : { ثم إن ربك للذين هاجروا } (النحل : 110) الآية وأما قوله : { والذين هاجروا في الله من بعد ما ظلموا } (النحل : 41) فمكي في شأن هجرة الحبشة وقال ابن عباس : هي مكية إلا ثلاث آيات منها نزلت بالمدينة بعد قتل حمزة وهي قوله : { ولا تشتروا بعهد الله ثمنا قليلا } (النحل : 95) – إلى قوله – { بأحسن ما كانوا يعملون } (النحل : 96)[151]

---

150 Ebu'l-Ḥasen ʿAlī b. Muḥammed b. Ḥabīb el-Māverdī (450/1058), *en-Nuket ve'l-ʿUyūn*, thk.: es-Seyyid b. ʿAbdulmaḳsūd b. ʿAbdirraḥīm, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 1412/1992, 3/177.

151 El-Ḳurṭubī, *el-Cāmiʿ*, 10/61.

El-Ḥasen, ʿİkrime, Atā' ve Cābir'e göre en-Naḥl sūresinin tamamı mekkīdir. İçerisinde Allāh'ın, kullarına olan nimetlerini sayması sebebiyle en-Niʿam diye de isimlendirilmiştir. Ayrıca denilir ki; *"Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız size yapılan azab ve cezanın misli ile ceza verin."* En-Naḥl 126 āyeti Medīne'de, Ḥamza'ya müsle yapılması[152] hadisesi ve Uḥud savaşı ile ilgili inmiştir. "*(Ey Peygamber!) Sabret! Sabrın da ancak Allāh'ın yardımı iledir."* En-Naḥl 127 ve *"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret eden..."* En-Naḥl 110 āyetleri de medenīdir. Ancak en-Naḥl 41 āyeti mekkīdir, Habeş hicreti hakkındadır. İbn ʿAbbās şöyle demiştir: "En-Naḥl sūresi, Ḥamza'nın öldürülmesinden sonra Medīne'de inen üç āyeti hariç mekkīdir. Bunlar: *"Allāh'ın ahdini az bir bedel karşılığında değişmeyin…" āyetinden "..ve yapmakta oldukları amellerin daha güzeliyle mükafatlarını elbette vereceğiz."* āyetine kadar olan kısımdır.

<u>İbn ʿAbbās'tan Gelen Rivāyet:</u>

(تفسير سورة النحل) مكية إلا قوله تعالى وإن عاقبتم بمثل ما عوقبتم به إلى أخر السورة فإنها نزلت بالمدينة في قتل حمزة قاله ابن عباس وفي رواية أخرى عنه أنها مكية غير ثلاث آيات نزلت بالمدينة وهي قوله تعالى ولا تشتروا بعهد الله ثمنا قليلاً إلى قوله يعلمون[153]

(En-Naḥl sūresinin tefsiri); <u>İbn ʿAbbās der ki</u>: *"Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız size yapılan azab ve cezanın misli ile ceza verin."* den itibaren sūrenin sonuna kadar hariç, sūre mekkīdir. Onlar Medīne'de Ḥamza'nın öldürülmesi hakkında inmiştir. Ondan gelen başka bir rivāyette ise; "Medīne'de

---

152 Müsle; putperest arapların eski geleneği olan bir cezalandırma şeklidir. Ölen kişinin gözleri, kulakları, burnu, dudakları, elleri ve ayakları, vesair organlarının kesilmesinden ibarettir.

153 ʿAlā'uddīn ʿAlī b. Muḥammed b. İbrāhīm el-Baġdādī el-Ḫāzin (741/1341), *Lubānu't-Teʾvīl fī Meʿānī et-Tenzīl*, Dāru'l-Fikr, Beyrūt 1399/1979, 4/78.

inen üç āyeti hariç sūre mekkīdir. Bu āyetler: *"Allāh'ın ahdini az bir bedel karşılığında değişmeyin…" āyetinden "ve yapmakta oldukları amellerin daha güzeliyle mükafatlarını elbette vereceğiz."* āyetine kadar olan kısımdır.

ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa Kanalıyla İbn ʿAbbās'tan Gelen Rivāyet:[154]

Buna göre en-Naḥl sūresinin tamamı mekkīdir.

Bu bilgiyi İbnu'l-Cevzī sened olmaksızın aktarmıştır.[155] Ebū ʿUbeyd'in (224/838) *Feḍāilu'l-Ḳurʾān* adlı eserinde en-Naḥl sūresinin mekkī sūreler grubuna dahil edildiği bir rivāyet ise, senedi ile birlikte şu şekilde yer almaktadır:[156]

حدثنا عبد الله بن صالح[157]، عن معاوية بن صالح[158]، عن علي بن أبي طلحة[159]، قال : نزلت بالمدينة سورة البقرة ، وآل عمران ، والنساء ، والمائدة ، والأنفال ، والتوبة ، والحج ، والنور ، والأحزاب ، والذين كفروا ، والفتح ، والحديد ، والمجادلة ، والحشر ، والممتحنة ، والحواريون يريد الصف والتغابن ، ويا أيها النبي إذا طلقتم ، ويا أيها

154 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

155 İbnu'l-Cevzī, *Zādu'l-Mesīr,* 4/425.

156 Es-Suyūṭī de bu senedi Ebū ʿUbeyd'den aktararak vermiştir. Bkz.: es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/36-37.

157 Ebū Ṣāliḥ ʿAbdullāh b. Ṣāliḥ b. Muḥammed b. Muslim el-Cuhenī (222/). Kātibu'l-Leys diye tanınır. Ṣadūktur. (İbnu'l-Kaṭṭān, İbn Ḥacer); Hadisi hasendir. (Ebū Zurʿa); Şiḳa değildir. (Nesāʾī); Hadisi oldukça münkerdir. (İbn Ḥibbān). Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 5/225-231; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 15/98-108.

158 Ebū ʿAmr Muʿāviye b. Ṣāliḥ el-Ḥaḍramī (158/749). Tebeʿu't-tābiʿīn neslinin büyüklerindendir. Şiḳadır. (Aḥmed b. Ḥanbel, İbn Maʿīn, Nesāʾī, el-ʿİclī, Ebū Zurʿa); Hadisi doğrudur, hasendir aancak onunla ihticāc edilmez. (Ebū Ḥātim). Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 7/298-299; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 20/490-493.

159 ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa Sālim b. Mubārak el-Hāşimī el-Vālibī (143/760). Tābiʿīnin küçüklerindendir. Şiḳadır (el-ʿİclī). Ṣadūktur ama bazen hata eder. (İbn Ḥacer). Hoş olmayan İşleri vardır. (Aḥmed b. Ḥanbel). Bir sakıncası yoktur (Nesāʾī). Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 10/189-191; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 28/186-194.

النبي لم تحرم ، والفجر ، والليل ، وإنا أنزلناه في ليلة القدر ، ولم يكن ، وإذا زلزلت ، وإذا جاء نصر الله ؛ وسائر ذلك بمكة.

Sūrenin tamamının mekkī olduğuna dair İbnu'l-Cevzī'nin aktardığı bilginin muhtemel dayanağının bu rivāyet olduğunu düşünüyoruz. Burada aklımıza takılan tek soru işareti, senedde İbn ʿAbbās'ın zikredilmeyişidir. Acaba bu durum ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa'nın aktardığı bu bilginin İbn ʿAbbās'a aidiyetine dair bir kuşku uyandırabilir mi?

Eṭ-Ṭaberī ve İbn Ebī Ḥātim tefsirlerine dair yapılan bazı çalışmalarda, ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa tarikiyle İbn ʿAbbās'tan aktarılan tefsir rivāyetlerinin bu senedle geldiği tespit edilmiştir. Örneğin Ṭaberī tefsirinde 1530 yerde İbn ʿAbbās da dahil olmak üzere tekarlanan bu sened,[160] İbn Ebī Ḥātim tefsirinde de İbn ʿAbbās da dahil olmak üzere 807 yerde tekrar etmektedir.[161] Bu tespitlerin aklımıza takılan bu vehmi giderici nitelikte olduğunu düşünüyoruz.

Ayrıca bu tarikin güvenilirliği ile ilgili dikkat çeken bilgiler de kaynaklarımızda yer almaktadır. Örneğin Ebū Caʿfer en-Neḥḥās,[162] Ebū Yaʿlā el-Ḫalīlī,[163] Buḫārī gibi alimler, ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa tarikine güvenmişler, bu kanalla rivāyet aktarmışlardır. Buhārī bu tarike özellikle garip kelimelerin tefsiri ve terācim alanındaki bilgilerde güvenmiştir. es-Suyūṭī de İbn ʿAbbās'tan, farklı

---

160 Horst, "eṭ-Ṭaberī'nin Ḳurʾān Tefsirindeki Rivāyetler", s. 313.

161 Mehmet Akif Koç, *İsnād Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (İbn Ebī Ḥātim (ö. 327/939)Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi)*, Kitābiyāt Yay., Ankara 2003, s. 65.

162 Ebū Caʿfer Aḥmed b. Muḥammed b. İsmāʿīl en-Neḥḥās (338/950), *en-Nāsiḫ ve'l-Mensūḫ*, thk.: Muḥammed ʿAbdusselām Muḥammed, Mektebetu'l-Fellāḥ, Ḳuveyt 1408/1987, s. 75.

163 Ebū Yaʿlā el-Ḫalīl b. ʿAbdillāh b. Aḥmed el-Ḫalīlī el-Ḳazvīnī (446/1055), *el-İrşād fī Maʿrifeti ʿUlemāʾi'l-Ḥadīs*, thk.: Muḥammed Saʿīd ʿUmer İdrīs, Mektebetu'r-Ruşd, Riyāḍ 1409/1988, 1/393.

farklı tariklerle sayılamayacak kadar çok tefsir rivāyeti aktarıldığını, bu tariklerden en iyisinin ise ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa tarīki olduğunu söylemiştir.[164]

Bu tarik, sika kabul edilen ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa'nın İbn ʿAbbās'ı görmemiş olmasına rağmen ondan doğrudan rivāyet aktarması sebebiyle eleştirilmiştir. Yani o İbn ʿAbbās'tan semā yoluyla bilgi almamıştır. Mehmet Akif Koç, aslında bu durumun bizi İbn ʿAbbās'ın kendine ait bir tefsiri olduğu ve bunun da ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa'ya ulaştığı sonucuna götürebileceğini söylemektedir.[165] Dolayısıyla ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa da bu yazılı kaynaktan rivāyetleri aktarmıştır.

Katāde'den Gelen Rivāyet:

وقال قتادة هي مكية إلا خمس آيات وهي قوله والذين هاجروا في الله بعد ما ظلموا وقوله من كفر بالله من بعد إيمانه الآية وضرب الله مثلاً قرية كانت آمنة الآية وقيل كان يقال لسورة النحل سورة النعم لكثرة تعداد النعم فيها وهي مائة وثمان وعشرون آية وألفان وثمانمائة وأربعون كلمة وسبعة آلاف وسبعمائة وسبعة أحرف.[166]

Katāde der ki: "Şu beş āyet hariç sūre mekkīdir. *"Zulme uğradıktan sonra Allāh yolunda hicret edenlere gelince.." en-Naḥl 41; "Kalbi iman ile sükūnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa…" en-Naḥl 106; "Allāh bir şehri misal olarak verdi.." en-Naḥl 112 āyetleridir."*[167] Ayrıca en-Naḥl sūresine içerisinde nimetlerin çokça sayılmasından ötürü Niʿām sūresi de denildiği söylenir. 128 āyet, 2840 kelime ve 7707 harftir."

---

164 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 2/265.

165 Koç, *İsnād Verileri*, s. 64.

166 El-Ḫāzin, *Lubānu't-Teʾvīl*, 4/78.

167 Rivāyette beş āyet denilmekte ancak sadece üç āyete dair bilgiler zikredilmektedir.

Değerlendirme:

- ✓ Bu āyetlerin medenī olduğuna dair görüş bu bilgilere göre İbn ʿAbbās'a aittir. Ancak İbn ʿAbbās'a dayandırılan ve sūrenin mekkī olduğuna delil olan başka bir rivāyet de, güvenilir bir senedle ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa kanalıyla gelmiştir.
- ✓ Āyetler el-Ḥasen, ʿİkrime, ʿAtāʾ ve Cābir'e göre mekkīdir.
- ✓ Bu görüşler sened ve metin olmaksızın aktarıldığı için bu rivāyetleri sebeb-i nuzūl kalıbı ve sened açısından karşılaştıramamaktayız.
- ✓ Bu āyetler öncesindeki āyetler ile bir bütündür. 90. āyetten itibaren Hz. Peygamber'e müşriklerin yönelttikleri suçlamalar eleştirilmektedir. Müşrikler Hz. Peygamber'i ebeveyn ile evlat arasındaki bağı zedelediği hatta onları birbirine düşman ettiği, yani akrabalık ilişkilerini hiçe saydığı gerekçesiyle eleştirmekteydiler. İşte Allāh da müslümanlara, Hz. Peygameber'e ve kendisine verdikleri bağlılık sözlerine sahip çıkmalarını emretmektedir. Azıcık bir dünya çıkarı için sözlerinden dönmemelerini istemektedir. 90. āyetin mekkī olduğu ise şu rivāyete göre kesinlik arz etmektedir:

  "Bize Ebū İsḥāḳ Aḥmed b. Muḥammed b. İbrāhīm, ona da Şuʿayb b. Muḥammed el-Beyhaḳī, ona da Mekkī b. ʿAbdān bildirmiştir ki Ebū'l-Ezher, Rūḥ b. ʿUbāde'den, o da ʿAbdu'l-Ḥamīd b. Behrām'dan, o da Şehr b. Ḥuşeb'den o da ʿAbdullāh İbn ʿAbbās'tan onun şöyle dediğini aktarmıştır: "Rasūlullāh (s.a.v.) Mekke'deki evinin bahçesinde otururken ʿUs̱mān b. Maẓʿūn (oradan geçerken) ona (düşmanlık belirtisi olarak) dişlerini gösterdi. Hz. Peygmaber "Oturmaz mısın?" deyince ʿUs̱mān "Olur." dedi ve karşısına oturdu. Hz. Peygamber onunla konuşurken bir anda gözlerini göğe dikti, bir süre baktı. (Bu hal bir müddet devam etti.)

Sanki kendisine bir şeyler anlatıyor, o da bunu kavramak istiyor gibi başını sallıyordu. Bu sırada Resūlullah'ın (s.a.v.) ʿUṯmān ile ilgisi kalmamıştı. Hz. Peygamber bundan sonra gözünü sağ tarafından aşağı doğru ağır ağır indirdi. Bilāhare ʿUṯmān bu hāli Hz. Peygamber'e sordu. Kendisinde, daha önce böyle bir şeye rastlamadığını söyledi. Resūlullah (s.a.v.) ʿUṯmān "Ne yaptığımı gördün mü?" diye sordu. O da gördüklerini olduğu gibi anlattı. Hz. Peygamber "Sen otururken, bana Allāhü teālānın elçisi Cebrāʾīl (a.s.) geldi" buyurdular. ʿUṯmān "Allāhu teʿālānın elçisi mi?" diye sordu. Rasūlullah: "Evet" buyurdular. ʿUṯmān bin Maẓʿūn "Cebrāʾīl sana ne söyledi?" diye sordu. Rasūlullah da: *"Şüphesiz ki Allāh, size adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlara bakmayı emreder; hayasızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan nehyeder. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir."* āyetini indirdi." buyurdu. ʿUṯmān "İşte o an iman kalbime düştü/yerleşti, (yeşermeye başladı) ve Muḥammed'i (s.a.v.) sevmeye başladım." dedi.[168]

- ✓ Bu rivāyette bahsi geçen ʿUṯmān b. Maẓʿūn (2/623-4), İslām'ın ilk yıllarında müslüman olmuştur. Hatta onun müslüman olan onüçüncü kişi olduğu bilgisi aktarılmıştır.[169] Yine rivāyette anlatılan olay, Mekke'de Hz. Peygamber'in evinin bahçesinde geçmektedir.
- ✓ Dolayısıyla yukarıdaki rivāyette yer alan tarih ve mekan içerikli bilgi ve āyetlerin kendinden önceki āyetlerle (91-94) taşıdığı anlam bütünlüğü gereği, sūrenin tamamının mekkī olduğuna dair aktarılan bilgilerin de

---

168 El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, s. 287. Konuyla ilgili benzer/neredeyse aynı bir rivāyet Aḥmed b. Ḥanbel'in müsnedinde de şu senedle yer almaktadır: حدثنا عبد الله حدثني أبي ثنا أبو النضر قال ثنا عبد الحميد ثنا شهر ثنا عبد الله بن عباس Bkz.: Aḥmed b. Ḥanbel, *Musned,* 1/318, Hadis No: 2922. İbn Keṯīr de bu isandda bir sakınca olmadığını ifade etmiştir. Bkz.: İbn Keṯīr, *Tefsīru'l-Ḳurʾāni'l-ʿAẓīm*, 4/597.

169 M. Yaşar Kandemir, "Oṯmān b. Maẓʿūn" md. , *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, 33/470.

desteği ile, 95., 96. ve 97. āyetlerin medenī olmadıkları kanaatine ulaşmış bulunmaktayız.

106. Āyet:

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (106)

"Her kim imanından sonra Allāh'a küfrederese -kalbi iman ile mutmaīn olduğu hale ikrah edilen (inkara zorlanan) başka- ve lākin küfre sinesini açan kimse(ye gelince), lābüd (mutlaka) onların üstüne Allāh'tan bir gazab iner ve onlara aẓīm (büyük) bir azap vardır!"

"Ey Muḥammed'e iman edenler! İnanmanız sebebiyle müşriklerin büyük baskısı altında olduğunuzu biliyoruz. Elbette ki ciddi bir zorlama ve baskı altında kaldıkları için, kalpleri imanla dolu olduğu halde sadece dilleri ile inkar eden müminler mazurdurlar, fakat āhiret ödülünden vazgeçip geçici ve değersiz dünya menfaaatine meyleden ve müşriklerin yaygaralarına kulak verip imandan sonra tekrar gönlünü şirke kaptıranlar Allāh'ın gazabına maruz kalır, büyük bir azaba müstehak olurlar."[170]

Āyetin Sebeb-i Nuzūl'üne dair bilgiler:

<u>İbn ʿAbbās'tan Gelen Rivāyet I:</u>[171]

حدثني مُحَمَّد بن سعد، قال: ثني أبي، قال: ثني عمى، قال: ثني أبي، عن أبيه، عن ابن عباس، قوله (مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إلا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ) ... إلى آخر الآية ، وذلك أن المشركين أصابوا عمار بن ياسر

170 Elik, *Tevhit Mesajı*, s. 654.

171 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

فعذّبوه، ثم تركوه، فرجع إلى رسول الله ﷺ فحدّثه بالذي لقي من قريش ، والذي قال: فأنزل الله تعالى ذكره عذره

(مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ) ... إلى قوله(وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) .[172]

Muḥammed b. Saʿd babasından, o da amcasından, o da babasından, o da babasından İbn ʿAbbās'ın şöyle dediğini aktarmıştır: "*Kalbi iman ile sükūnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa…*" āyeti şu olayla ilgilidir: Müşrikler ʿAmmār b. Yāsir'i yakalayıp işkence etmişlerdi. Sonra onu bıraktılar. O da Rasūlullāh'a gidip Kureyş'in ona yaptıklarını anlattı. Bunun üzerine Allāh Teālā (en-Naḥl 106) sözünü indirdi."

Ḳatāde'den gelen Rivāyet:[173]

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة (مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ) قال: ذكِر لنا أنها نزلت في عمار بن ياسر، أخذه بنو المغيرة فغطوه في بئر ميمون وقالوا: اكفر بمحمد ، فتابعهم على ذلك وقلبه كاره، فأنزل لله تعالى ذكره (إِلا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا) : أي من أتى الكفر على اختيار واستحباب، (فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ).[174]

Bize Bişr Yezīd'den, o da Saʿīd'den o da Ḳatāde'den *"Kalbi iman ile sükūnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa…"* āyetinin ʿAmmār b. Yāsir hakkında indirildiğini aktarmıştır. Öyle ki Benī Muġīra onu yakalamış ve meymūn kuyusuna atmıştılar. Sonra ona "Muḥammed'i inkār et!" demiştiler. O da onların bu dediklerine, kalbi istemeyerek uymuştu. Bunun üzerine Allāh Teālā "*Kalbi iman ile sükūnet*

---

172 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/304.

173 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

174 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/304.

bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa" yani her kim seçerek ve isteyerek inkār ederse, "*mutlaka onların üzerine Allāh'tan bir gazab gelir ve kendilerine çok büyük bir azab vardır.*" sözünü indirmiştir.

Āyetin mekkī olduğuna dair delil gösterilen rivāyetler şunlardır:

İbn ʿAbbās'tan Gelen Rivāyet II:

قال ابن عباس: نزلت في عمار بن ياسر وذلك أن المشركين أخذوه وأباه ياسراً وأمه سمية وصهيباً وبلالاً وخباباً وسالماً فأما سمية فإنها ربطت بين بعيرين ووجيء قبلها بحربة وقيل لها: إنك أسلمت من أجل الرجال فقتلت وقتل زوجها ياسر وهما أول قتيلين قتلا في الإسلام. وأما عمار فإنه أعطاهم ما أرادوا بلسانه مكرهاً فأخبر النبي صلى الله عليه وسلم بأن عماراً كفر فقال: كلا إن عماراً مليء إيماناً من قرنه إلى قدمه واختلط الإيمان بلحمه ودمه فأتى عمار رسول الله ﷺ وهو يبكي فجعل رسول الله عليه الصلاة والسلام يمسح عينيه وقال: إن عادوا لك فعد لهم بما قلت فأنزل الله هذه الآية.[175]

Āyetin medenī olduğuna dair delil gösterilen rivāyetler şunlardır:

Mucāhid'den Gelen Rivāyet:

وقال مجاهد: نزلت في أناس من أهل مكة آمنوا فكتب إليهم المسلمون بالمدينة أن هاجروا فإنا لا نراكم منا حتى تهاجروا إلينا فخرجوا يريدون المدينة فأدركتهم قريش بالطريق ففتنوهم مكرهين وفيهم نزلت هذه الآية.[176]

"Mucāhid demiştir ki: (āyet) ehl-i Mekke'den iman eden bir grup insan hakkında inmiştir. Medīne'de bulunan müslümanlar onlara hicret etmelerini yoksa hicret edinceye kadar onları kendilerinden saymayacaklarını yazmışlardı. Bunun

---

175 El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, s. 288-289.

176 El-Ḫāzin, *Lubānu't-Teʾvīl*, 4/117.

üzerine onlar Medīne'ye doğru yola çıkmışlardır. Ancak Kureyşliler onlara yolda yetişmiş ve işkence etmişlerdir. İşte āyet onlar hakkında inmiştir."

İbn Sīrīn'den Gelen Rivāyet:

وروى ابن عون عن محمّد بن سيرين قال : تحدثنا أن هذه الآية نزلت في شأن عياش بن أبي ربيعة ، وكان عياش من المهاجرين الأولين (وألجأ يضربه) أن يكون بلغ ما بلغ أصحابه هذه (الفعلة) وكان قدم مهاجراً وكان براً بأُمه ، فحلفت أن لا تأكل خبزاً ولا تستظل بظل حتّى يرجع إليها إبنها قال : فقدم عليه أبو جهل وكان أخاه لأُمه ورجل آخر فأراد أن يرجع معه فقال له أبو جهل : أُمك (لو قد جاعت ما أكلت ولو قد شمست) ما أستظلت ، فقال ابنها : بلى القاها ثمّ أرجع . فقال : أما إذا أتيت فلا (تعطين راحلتك) أحداً ، فإنه لا يزال لك من أمرك النصف ما لم تعط راحلتك أحداً فإنطلق هو وأبو جهل والرجل ، فلما كانوا ببعض الطريق قال أبو جهل : لو تحوّل كل واحد منا على راحلة صاحبه فتحول كل واحد منهم على راحلة صاحبه فساروا . وضربه أبو جهل بالسوط على رأسه وحلّفه باللات والعزى فلم يزل به حتّى أعطاه الذي أراد بلسانه ، ثمّ انطلق فرجع ، وفيه نزلت هذه الآية (من كفر بالله من بعد إيمانه) .[177]

Mukātil'den Gelen Rivāyet:

وقال مقاتل : نزلت في جبر مولى عامر ابن الحضرمي أكرهه سيده على الكفر , فكفر مكرهاً وقلبه مطمئن بالإيمان ثم أسلم عامر بن الحضرمي مولى جبر , وحسن إسلامه وهاجر إلى المدينة.[178]

"Muḳātil demiştir ki: (āyet) ʿĀmir İbnu'l-Ḥaḍramī'nin kölesi Cebr hakkında inmiştir. Efendisi Cebri küfre zorlamıştır, o da istemeyerek ve kalbi iman ile dolu olduğu halde inkār etmiştir. Cebr'in efendisi ʿĀmir İbnu'l-Ḥaḍramī

---

177 Ebū İsḥāḳ Aḥmed b. Muḥammed b. İbrāhīm es-Ṯaʿlebī (427/1035), *el-Keşf ve'l-Beyān*, Dāru İḥyāi't-Turāṯi'l-ʿArabī, Beyrūt 2002, 6/45-46.

178 Eṯ-Ṯaʿlebī, *el-Keşf ve'l-Beyān*, 6/46.

daha sonra müslüman olmuştur. Müslümanlığı olgunlaşmış ve Medīne'ye hicret etmiştir."

Değerlendirme:

- ✓ Āyetin nuzūl sebebine dair İbn ʿAbbās'tan gelen ilk rivāyette ve Ḳatāde'den nakledilen rivāyette sebeb ifade etmede neredeyse kesinlik arz eden فأنزل الله تعالى ذكره kalıbı yer almaktadır. İbn ʿAbbās I rivāyetinin senedi ile ilgili detaylı değerlendirme 41. ve 42. āyetler incelenirken geçmişti. Bu nedenle burada özetle bu senede biraz şüpheli bakıldığını hatırlatmakla yetinmek istiyoruz. Ḳatāde rivāyeti ise sened açısından güvenilir kişilerden oluşmaktadır. Sadece Saʿīd b. Ebī ʿArūbe hakkında Ebū Zurʿa ed-Dimeşḳī onun ömrünün sonuna doğru aklının karıştığı yönünde bir bilgi aktarmıştır.[179] Şu halde Ḳatāde rivāyeti İbn ʿAbbās I rivāyetine göre daha muteberdir diyebiliriz. Bu iki rivāyet de āyetin mekkī olduğuna dair bilgiler içermektedir ve her ikisi de format olarak tam anlamıyla birer sebeb-i nuzūl rivāyetidir.
- ✓ Āyetin mekkī ve medenī olduğuna delil olarak gösterilen rivāyetlerde sebep ifade etmede kesinlik arz etmeyen نزلت في ya da وفيه نزلت kalıpları bulunmaktadır. Bu da onların āyetle ilgili olay arasında bağ kurduklarını gösterecektir. Āyetin medenī olduğuna delil gösterilen ve Mucāhid'e dayandırılan görüş, āyetin İslām'ın ilk yıllarında hicret emri gelmeden inen mekkī bir āyet olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.[180]
- ✓ Yukarıdaki rivāyetlerde āyetin şu dört kişi/grup hakkında indiği söylenmiştir: ʿAmmār b. Yāsir, ʿAyyāş. b. Ebī Rabīʿa, ʿĀmir b. el-Ḥaḍramī'nin kölesi Cebr, Mekke'de bulunan müslüman bir grup.

---

179 El-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl,* 11/9.

180 El-Ḫāzin, *Lubānu't-Teʾvīl*, 4/117.

- ✓ İbn ʿAbbās II rivāyetinde āyetin ʿAmmār b. Yāsir hakkında indirildiği zikredilmiştir ki onun İslāmın ilk yıllarında -risāletin 5. yılı Recep ayından önce / 615 yılı Mayıs ayından önce- Mekke'de iken başından geçen bu hadise yine yukarıda 41. ve 42. āyetlerin incelenmesi esnasında dile getirilmişti.
- ✓ Mucāhid, İbn Sīrīn ve Muḳātil'den gelen rivāyetlerde sened olmadığı için bu açıdan bir değerlendirmede bulunamıyoruz.
- ✓ ʿAyyāş b. Ebī Rabīʿa'nın başından geçen hadiseye baktığımızda, āyetin içeriği ile yaşanan olayların uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durumda āyetin onun hakkında indiğine dair İbn Sīrīn'den gelen rivāyet doğru kabul edilebilir. Ancak Ḳatāde ve İbn ʿAbbās I rivāyetlerinde kullanılan sebeb-i nuzūl kalıpları, bu rivāyette kullanılan kalıptan sebep ifade etmede daha güçlüdür. Ayrıca bu iki rivāyet sened olarak da incelenebilmiş ve özellikle Ḳatāde rivāyetinin oldukça sağlam olduğu görülmüştür. Bu nedenlerle Ḳatāde rivāyetini, İbn Sīrīn rivāyetinden daha muteber bulduğumuzu belirtmek isteriz.
- ✓ Muḳātil ve Mucāhid'den gelen rivāyetler de içerdikleri sebeb-i nuzūl kalıpları sebebiyle Ḳatāde rivāyetinden zayıf durumdadır. Bu nedenle Ḳatāde rivāyetini sebep ifade etmede bu ikisinden de daha muteber bulmaktayız.
- ✓ Sonuçta bu āyetin, Ḳatāde ve İbn ʿAbbās I rivāyetlerine ve ʿAmmār b. Yāsir hadisesine bināen risāletin 5. yılı Recep ayından önce / 615 yılı Mayıs ayından önce Mekke'de, ʿAmmār b. Yāsir hadisenin akabinde indiği kanaatine varmış bulunuyoruz.

110. Āyet:

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (110)

"Sonra şüphesiz ki Rabbin, o mihnete (eziyete) mübtelā olmalarının arkasından hicret eyleyen sonra mücāhede ve sabreden kimseler hakkında – şüphesizdir ki Rabbin bunun arkasından- elbette ğafurdur, rahīmdir."

"Elçimiz Muḥammed'e inanan ve bütün baskılara rağmen imanlarında sebat gösteren, çeşitli zulümlere katlandıktan sonra bu uğurda yurtlarını terk etmeyi dahi göze alan fedākar müminler elbette Allāh tarafından ödüllendirileceklerdir. Allāh onların, müşriklerin baskısı altında inkarlarını bağışlamıştır. Zira O, çok merhametlidir."[181]

Āyetin Sebeb-i Nuzūl'üne dair bilgiler:

Katāde'den Gelen Rivāyet:[182]

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله (ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ) ذكر لنا أنه لما أنزل الله أن أهل مكة لا يُقبل منهم إسلام حتى يهاجروا، كتب بها أهل المدينة إلى أصحابهم من أهل مكة ؛ فلما جاءهم ذلك تبايعوا بينهم على أن يخرجوا، فإن لحق بهم المشركون، من أهل مكة قاتلوهم حتى ينجوا أو يلحقوا بالله ، فخرجوا فأدركهم المشركون، فقاتلوهم، فمنهم من قُتِل، ومنهم من نجا، فأنزل الله تعالى (ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا) ... الآية.[183]

Bize Bişr Yezīd'den, o da Saīd'den o da Ḳatāde'den *"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret eden, sonra cihad eden ve sabreden*

---

181 Elik, *Tevhit Mesajı*, s. 654.

182 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

183 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/307. Aynı rivāyeti senedi olmaksızın el-Vāḥidī de aktarmaktadır. Bkz.: el-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, s. 289.

kimselerin yardımcısıdır. Bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir." āyetine dair şunu aktarmıştır: "Allāh, Mekke ehlinin İslāmının, onlar hicret edinceye kadar kabul olunmayacağına dair sözünü indirdiği zaman, bunu Medīne ehli, Mekke ehlinden olan arkadaşlarına yazdılar. Bu söz onlara ulaştığında kendi aralarında (Mekke'den) çıkmak üzere anlaştılar. Şāyet Mekkeli müşikler onlara (yolda) yetişirse, onlardan kurtuluncaya ya da Allāh'a kavuşuncaya kadar onlarla savaşmak üzere de anlaştılar. Sonra (yola) çıktılar, müşrikler onları yakaladı ve savaştılar. Onlardan öldürülen öldürüldü, kurtulan kurtuldu. Bunun üzerine Allāh Teālā *"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret eden…"* āyetini indirdi."

Mucāhid'den Gelen Rivāyet:[184]

حدثني مُحَمَّد بن عمرو[185] ، قال ثنا أبو عاصم[186] ، قال ثنا عيسى[187] ؛ وحدثني الحارث[188] ، قال ثنا الحسن[189] ،

قال ثنا ورقاء[190] جميعا عن ابن أبي نجيح[191] ، عن مجاهد[192] (مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ

---

184 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

185 Muḥammed b. ʿAmr b. el-ʿAbbās Ebū Bekr el-Bāhilī el-Başrī (249/863). Şiḳa olduğu aktarılmıştır. Bkz.: Ebū Bekr el-Ḫaṭīb Aḥmed b. ʿAlī b. Şābit Ḫaṭīb el-Baġdādī (463/1071), *Tārīḫu Baġdād ev Medīneti's-Selām,* Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt t.y., 3/127.

186 Eḍ-Ḍaḥḥāḳ b. Maḫled b. eḍ-Ḍaḥḥāḳ b. Muslim b. eḍ-Ḍaḥḥāḳ eş-Şeybānī Ebū ʿĀṣim en-Nebīl el-Başrī (212/828). Şiḳadır. (Osmān b. Saʿīd ed-Dārimī, Aḥmed b. ʿAbdillāh el-ʿİclī) Ṣadūktur. (Ebū Ḥātim). Vallāhi onun gibisini görmüş değilim. (ʿUmer b. Şebeh) Bkz.: el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 13/281; el-ʿAsḳalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 4/395-397.

187 ʿĪsā b. Meymūn el-Ceraşī el-Mekkī (?). İbn Dāye diye bilinir. Tebeʿu't-Tābiʿīnin büyüklerindendir. Kendisine ait bir tefsiri olduğu rivāyet edilir. Şiḳadır. (İbnu'l-Medīnī, Ebū Ḥātim); Kendisinde bir sakınca/beis yoktur. (ʿAbbās ed-Dūrī); Musteḳīmu'l-ḥadīs (İbn Ḥibbān). Ayrıca Tirmizī, Dāraḳuṭnī gibi hadis alimleri onu şiḳa saymışlardır. Bkz.: el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 23/46-47; el-ʿAsḳalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 8/211-212.

188 El-Ḥāris b. Muḥammed b. Ebī Usāme et-Temīmī (?). Şiḳadır. (el-İskāfī) ṣadūktur. (ed-Dāraḳuṭnī); Zayıftır. (Ebū'l-Fetḥ el-Ezdī ve İbn Ḥazm. Ancak ez-Zehebī bunları eleştirmiş ve görüşlerini reddetmiştir.) Bkz.: ez-Zehebī, *Siyeru Aʿlāmi'n-Nubelāʾ*, 13/388-389.

189 El-Ḥasen el-Esyeb (?).

مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ) قال: ناس من أهل مكة آمنوا ، فكتب إليهم بعض أصحاب النبيّ ﷺ بالمدينة ، أن هاجروا ، فإنا لا نراكم منا حتى تهاجروا إلينا ، فخرجوا يريدون المدينة ، فأدركتهم قريش بالطريق ، ففتنوهم وكفروا مكرهين ، ففيهم نزلت هذه الآية.

حدثني القاسم ، قال: ثنا الحسين ، قال: ثني حجاج ، عن ابن جريج ، عن مجاهد ، بنحوه.[193]

Bize Muḥammed b. ʿAmr Ebū ʿĀṣim'dan, o da ʿĪsā b. Meymūn'dan; ve bize el-Ḥāris el-Ḥasen el-Esyeb'den, o da Verḳāʾdan; birlikte İbn Ebī Necīḥ'ten aktardığına göre Mucāhid demiştir ki: (*Kalbi iman ile sükūnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında,*) (yani) ehl-i Mekke'den iman eden bir grup insan; onlara Medīne'de bulunan Hz. Peygamber'in ashabından bazıları hicret etmeleri gerektiğini, aksi takdirde hicret edinceye kadar onları kendilerinden saymayacaklarını yazmışlardı. Bunun üzerine onlar Medīne'ye doğru yola çıkmışlardır. Ancak kureyşliler onlara yolda yetişmiş ve işkence etmişlerdi. İşte bunun üzerine onlar hakkında bu āyet (en-Naḥl 110) indi.

Bunun benzeri bir rivāyeti bize el-Ḳāsim el-Ḥuseyn'den, o da Ḥaccāc'dan, o da İbn Cureyc kanalıyla Mucāhid'den aktarmıştır."

---

190 Verḳāʾ b. ʿUmer b. Kuleyb el-Yeşkurī (?). Ṣiḳadır. (el-Kirmānī, Ebū Dāvūd); Yaḥyā b. Muʿīn demiştir ki benim için Verḳāʾnın İbn Ebī Necīḥ kanalıyla Mucāhid'den aktardığı tefsir, Ḳatāde'nin tefsirinden evlādır. Bkz.:; el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 11/100-102; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 30/433-437; eẕ-Ẕehebī, *Siyer*, 7/419-422.

191 ʿAbdullāh b. Ebī Necīḥ Yesār es-Ṣeḳafī (131/749). Tābiʿīnin küçükleri ile çağdaştır. Ṣiḳadır. (en-Nesāʾī, Ebū Zurʿa, İbn Ḥanbel); en-Nesāʾī'nin onu mudellis olarak zikrettiği de aktarılmıştır. Tartışılır. (Buḫārī). Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 6/49-50.

192 Ebu'l-Ḥaccāc Mucāhid b. Cebr el-Mekkī el-Maḫzūmī (103/721). Tābiʿīnin önde gelenlerindendir. Kıraat ve tefsirde önderdir. Ṣiḳadır. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 10/38-41; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 27/228-235.

193 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/306-307.

İbn İsḥāḳ'tan Gelen Rivāyet:[194]

حدثنا ابن حميد[195] ، قال: ثنا سلمة،[196] عن ابن إسحاق[197] ، قال: نزلت هذه الآية في عمَّار ابن ياسر وعياش بن أبي ربيعة ، والوليد بن الوليد (ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا).[198]

(Ṭaberī demiştir ki) bize İbn Ḥumeyd, Seleme'nin İbn İsḥāḳ'tan naklen onun şöyle dediğini haber vermiştir: "Bu āyet ʿAmmār b. Yāsir ve ʿAyyāş b. Ebī Rabīʿa ve el-Velīd b. el-Velīd hakkında inmiştir." *"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret eden, sonra cihad eden ve sabreden kimselerin…"*

Muḳātil b. Suleymān Tefsīri'nden:

(ثم إن ربك للذين هاجروا) من مكة إلى النبي ﷺ بالمدينة ، (من بعد ما فتنوا)، يعنى من بعد ما عذبوا على الإيمان بمكة ، (ثم جاهدوا) مع النبي ﷺ، (وصبروا إن ربك من بعدها)، يعنى من بعد الفتنة ، (لغفورٌ) لما سلف

---

194 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

195 Muḥammed b. Ḥumeyd b. Ḥayyān et-Temīmī Ebū ʿAbdillāh er-Rāzī (?). Münker haberleri çoktur. (Yaʿḳūb b. Şeybe); Rivāyetleri hakkında şüpheler vardır. (Buḫārī); Rāvī olarak itibar edilmez. (Nesāʾī); Güvenilir değildir, mezhebi kötüdür. (Cūzecānī); Ondan rivāyet edilen herşeyden dolayı onu eleştirdik. (Ṣāliḥ b. Muḥammed el-Esedī) Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 9/111-115.

196 Ebū ʿAbdillāh Seleme b. el-Faḍl el-Ebraş el-Ensārī (191/807). Münker ve kabul edilmez rivāyetleri vardır. (Buḫārī); Rivāyetlerine güvrenilmez. (Ebū Zurʿa); Rāvī olarak güvenilir, kendisinden de rivāyet yazılabilir ancak rivāyetlerine itimat edilmez, ihticāca ehil değildir. (Ebū Ḥātim); Rivāyetleri zayıftır. (Nesāʾī); Şiḳadır (İbn Ḥibbān, İbn Saʿd) Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 4/135-136.

197 Ebū ʿAbdillāh Muḥammed b. İsḥāḳ b. Yesār b. Ḫıyār el-Muṭṭalibī el-Ḳuraşī el-Medenī (151/768). Tābiʿīnin küçüklerindendir. Hakkında en çok tartışma bulunan kişilerdendir. Kendisini çok ağır eleştirenler de olmuştur. Hatta es-Suyūṭī onu mudellis olarak anmıştır. Ancak buna rağmen şiḳa kabul edenler de vardır. Örneğin: Şiḳadır. (İbn Ḥibbān); ṣadūktur. (Ebū Zurʿa ed-Dimeşḳī, Yaʿḳūb b. Şeybe). Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 9/34-41; Ebu'l-Faḍl Celāluddīn ʿAbdurrahmān b. Ebī Bekr es-Suyūṭī (911/1505), *Esmāʾu'l-Mudellisīn*, thk.: Maḥmūd Muḥammed Maḥmūd Ḥasen Neṣṣār, Dāru'l-Cīl, Beyrūt t.y., s. 81. Ayrıca İbn İsḥāḳ hakkındaki görüşlere dair geniş bir değerlendirme ve İbn İsḥāḳ'ın diğer isnād grupları-zincirleri için bkz.: Koç, *İsnād Verileri*, s. 60-63.

198 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/308.

من ذنوبهم ، (رحيمٌ) [آية : 110] بهم فيها ، نزلت في عياش بن أبي ربيعة المخزومي ، وأبي جندل بن سهيل بن عمرو القرشي ، من بني عامر بن لؤي ، وسلمة بن هشام بن المغيرة ، والوليد بن المغيرة المخزومي ، وعبد الله بن أسيد الثقفي .[199]

"Sonra şüphesiz Rabbin hicret eden," Mekke'den Medīne'deki Hz. Peygamber'e; "*eziyet edildikten sonra"* yani Mekke'de imanları nedeniyle işkence edildikten sonra; *"sonra cihad eden"* Hz. Peygamber'le beraber; *"ve sabreden kimselerin" yani* eziyetler sonrasında; *"Bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcıdır,"* geçmiş günahları için; *"çok merhametlidir."* günahları hakkında onlar için. ʿAyyāş b. Ebī Rabīa el-Maḫzūmī, āmir b. Lu'ey oğullarından Ebū Cendel b. Suheyl b. ʿAmr el-Ḳuraşī, el-Velīd b. el-Muġīra el-Maḫzūmī ve ʿAbdullāh b. Esyed eş-Şeḳafī hakkında inmiştir."

eş-Şaʿbī'den Gelen Rivāyet I:

وقال الشعبي: نزل مفتتح هذه السورة في أناس كانوا بمكة من المسلمين، فكتب إليهم أصحاب النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ من الحديبية أنه لا يقبل منكم إقرار الإسلام حتى تهاجروا، فخرجوا فأتبعهم المشركون فآذوهم. فنزلت فيهم هذه الآية:" الم أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا" فكتبوا إليهم: نزلت فيكم آية كذا، فقالوا: نخرج وإن اتبعنا أحد قاتلناه، فاتبعهم المشركون فقاتلوهم، فمنهم من قتل ومنهم من نجا فنزل فيهم:" ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هاجَرُوا مِنْ بَعْدِ ما فُتِنُوا"[200]

---

199 Ebū'l-Ḥasen Muḳātil b. Suleymān b. Beşīr (150/767), *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān - Tefsīru'l-Kebīr*, thk.: Aḥmed Ferīd, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 1424/2003, 2/240.

200 El-Ḳurṭubī, *el-Cāmiʿ*, 13/324.

eş-Şaʿbī demiştir ki: Bu sūrenin başlangıcı[201] Mekke'deki müslümanlardan bir grup hakkında inmiştir. Hz. Peygamber'in ashābı onlara Hudeybiye'den, "Hicret edinceye kadar sizin müslüman olduğunuzu söylemeniz kabul edilmeyecektir." diye yazmışlardır. Bunun üzerine onlar (Mekke'den) çıkmıştır. Müşrikler ise onlara yetişmiş (yakalamış) ve eziyet etmişlerdir. Bunun üzerine onlar hakkında bu āyet inmiştir. "Elif Lām Mīm! İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece *iman ettik* demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar?"[202] Sonra onlara tekrar "Sizin hakkınızda şöyle bir āyet indi." diye yazmışlardır. Onlar da "Biz (yola) çıkacağız, şāyet bize herhangi biri yetişirse onunla savaşacağız." demişlerdir. Ardından müşrikler onları yakalamışlar ve savaşmışlardır. Onlardan kimi öldürülmüş kimi de kurtulmuştur. Bunun üzerine onlar hakkında *"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret eden…"* (sözü) inmiştir."[203]

eş-Şaʿbī'den Gelen Rivāyet II:

قال الشعبي: نزلت في أناس كانوا بمكة قد أقروا بالإسلام فكتب إليهم أصحاب النبي ﷺ من المدينة أنه لا يقبل منكم إقرار ولا إسلام حتى تهاجروا فخرجوا عامدين إلى المدينة فاتبعهم المشركون فآذوهم فنزلت فيهم هذه الآية وكتبوا إليهم أن قد نزلت فيكم آية كذا وكذا فقالوا: نخرج فإن اتبعنا أحد قاتلناه فخرجوا فاتبعهم المشركون فقاتلوهم فمنهم من قتل ومنهم من نجا فأنزل الله تعالى فيهم (ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذينَ هاجَروا مِن بَعدِ ما فُتِنوا) الآية.[204]

eş-Şaʿbī demiştir ki: "Mekke'de bulunan müslüman olmaya karar vermiş bir grup hakkında inmiştir. Sonra onlara Hz. Peygamber'in ashabı; sizin ikrarınınz

---

201 El-ʿAnkebūt Sūresi kastediliyor.

202 El-ʿAnkebūt 29/1.

203 En-Naḥl 16/110.

204 El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, s. 350.

ya da müslümanlığınız hicret edinceye kadar kabul olunmayacaktır diye Medīne'den yazdılar. Onlar da Medīne'ye gitmek üzere yola çıktılar. Ancak müşrikler onları yakaladı ve eziyet ettiler. Bunun üzerine Allāh teālā onlar hakkında *"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret eden…"* āyetini indirdi."

İbn ʿAbbās'tan Gelen Rivāyet I:

قوله تعالى (الٓمٓ أَحَسِبَ النَاسُ) الآيتان: قال ابن عباس وغيره: يريد بالناس قوما من المؤمنين كانوا بمكة، وكان الكفار من قريش يؤذونهم ويعذبونهم على الإسلام، كسلمة بن هشام وعياش بن أبي ربيعة والوليد بن الوليد وعمار بن ياسر وياسر أبوه وسميه أمه وعدة من بني مخزوم وغيرهم. فكانت صدورهم تضيق لذلك، وربما استنكر أن يمكن الله الكفار من المؤمنين، قال مجاهد وغيره: فنزلت هذه الآية مسلية ومعلمة أن هذه هي سيرة الله في عباده اختبارا للمؤمنين وفتنة. قال ابن عطية: وهذه الآية وإن كانت نزلت بهذا السبب أو ما في معناه من الأقوال فهي باقية في أمة مُحَمَّد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، موجود حكمها بقية الدهر.[205]

Allāh'ın "Elif Lām Mīm! İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece "İman ettik" demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar?"[206] bu iki sözüne dair İbn ʿAbbās ve diğerleri demiştir ki: "İnsanlardan maksat Mekke'de bulunan mümin bir gruptur. Kureyşli müşrikler onlara müslüman olmalarından ötürü eziyet ve işkence etmekteydiler, Seleme b. Hişām, ʿAyyāş b. Ebī Rabīa, Velīd b. Velīd, ʿAmmār b. Yāsir, babası Yāsir, annesi Sümeyye ve Maḫzūm oğullarından bir grup ve diğerleri gibi. Onların canları bu duruma sıkılıyordu ve belki de Allāh'ın müminlere karşı kafirlere imkan vermesini kabullenemediler." Mucāhid ve

---

205 El-Ḳurṭubī, *el-Cāmiʿ*, 13/323-324.

206 El-ʿAnkebūt 29/1.

diğerleri demiştir ki: "Bunun üzerine bu āyet,[207] Allāhın kullarınına imtihan ve sınama tarzının böyle olduğuna dair öğretici ve teselli edici mahiyette indi." İbn ʿAṭiyye demiştir ki: "Bu āyet bu sebebden veya bu meyandaki sözlerden dolayı inmiş olsa bile, Muḥammed (s.a.v.) ümmetinin hepsini kapsar ve hükmü geri kalan tüm zamanlarda sabittir."

Mukātil'den Gelen İki Rivāyet:

وقال مقاتل: نزلت في مهجع مولى عمر بن الخطاب كان أول قتيل من المسلمين يوم بدر، رماه عامر بن الحضرمي بسهم فقتله. فقال النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يومئذ:" سيد الشهداء مهجع وهو أول من يدعى إلى باب الجنة من هذه الامة". فجزع عليه أبواه وامرأته فنزلت" الم أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا"[208]

Muḳātil demiştir ki: "ʿUmer b. el-Ḫaṭṭāb'ın kölesi Muhecceʾ hakkında inmiştir. O Bedir günü müslümanlardan ilk öldürülen kimseydi. ʿAmmār b. el-Hadr onu attığı bir okla öldürmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.) de o gün: "Şehitlerin efendisi Muhecceʾ, o bu ümmetten cennet kapısına ilk çağırılacak kimsedir." buyurmuştur. Eşi ve anne babası ona yas tutmuşlardır. Bunun üzerine "Elif Lām Mīm! İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece *iman ettik* demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar?"[209] (āyeti) inmiştir.

وقال مقاتل: نزلت في مهجع مولى عمر بن الخطاب كان أول قتيل من المسلمين يوم بدر رماه عمرو بن الحضرمي بسهم فقتله فقال النبي ﷺ: سيد الشهداء مهجع وهو أول من يدعى إلى باب الجنة من هذه الأمة فجزع عليه أبواه وامرأته فأنزل الله تعالى فيهم هذه الآية وأخبر أنه لا بد لهم من البلاء والمشقة في ذات الله تعالى.[210]

---

207 El-ʿAnkebūt 29/1.

208 El-Ḳurṭubī, *el-Cāmiʿ*, 13/324.

209 El-ʿAnkebūt 29/1.

210 El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, s. 350.

Mukātil demiştir ki: (Āyet) "'Umer b. el-Ḫaṭṭāb'ın kölesi Muhecce' hakkında inmiştir. O bedr günü ilk şehit edilen kimseydi. Amr b. el-Hadramī onu okuyla vurmuş ve öldürmüştür. Hz. Peygamber de: "Muhecce' şehitlerin efendisidir ve o bu ümmetten cennetin kapısına ilk çağıralacak kimsedir." demiştir. Bunun üzerine Allāh Te'ālā onlar hakkında bu āyeti[211] indirmiş ve Allāh uğrunda onların imtihan edilmelerinin ve sıkıntı çekmelerinin kaçınılmaz olduğunu haber vermiştir."

Tefsīr-i Ḫāzin'den:

قوله عز وجل (ثم إن ربك للذين هاجروا من بعد ما فتنوا) يعني عذبوا ومنعوا من الدخول في الإسلام فتنهم المشركون (ثم جاهدوا وصبروا) على الإيمان والهجرة والجهاد (إن ربك من بعدها) يعني من بعد الفتنة التي فتنوها (لغفور رحيم) نزلت هذه الآية في عياش بن ربيعة، وكان أخا أبي جهل من الرضاعة، وقيل كان أخاه لأمه وفي أبي جندل بن سهيل بن عمرو والوليد بن الوليد بن المغيرة , وسلمة بن هشام وعبد الله ابن أسد الثقفي فتنهم المشركون , وعذبوهم فأعطوهم بعض ما أرادوا ليسلموا من شرهم ثم إنهم بعد ذلك هاجروا وجاهدوا.[212]

"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret eden," müşriklerin eziyet ettikleri, işkenceye uğrayan ve İslāma girmeleri engellenenler *"sonra cihad eden ve sabreden kimseler"* iman etme, hicret etme ve savaşma hakkında *"Bunlardan sonra Rabbin elbette"* yani uğradıkları eziyetten sonra *"çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."* Bu āyet, müşriklerin eziyet ve işkence ettikleri, onların da müşriklerin kötülüklerinden kurtulmak için istedikleri bazı şeyleri kendilerine verdikleri ve sonra hicret edip cihad eden, Ebū Cehil'in süt kardeşi olan 'Ayyāş b. Ebī Rabī'a hakkında, ana bir kardeşi olduğu da söylenir,

---

211 El-'Ankebūt 29/1.

212 El-Ḫāzin, *Lubānu't-Te'vīl*, 4/117.

Ebū Cendel b. Suheyl b. ʿAmr, el-Velīd b. el-Muġīra, Seleme b. Hişām ve ʿAbdullāh b. Esed eş-Şeḳafī hakkında inmiştir."

ʿİkrime ve Hasen el-Baṣrī'den Gelen Rivāyet:[213]

حدثني ابن حميد، قال: ثنا يحيى بن واضح، عن الحسين، عن يزيد، عن عكرمة والحسن البصري، قالا في سورة النحل (مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ) ثم نسخ واستثنى من ذلك، فقال(ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ) وهو عبد الله بن أبي سرح الذي كان يكتب لرسول الله ﷺ، فأزلَّه الشيطان، فلحق بالكفار، فأمر به النبيّ ﷺ أن يُقتل يوم فتح مكة، فاستجار له أبو عمرو فأجاره النبيّ ﷺ.[214] وهذا القول إنما يصح إذا قلنا : إن هذه الآية مدنية نزلت بالمدينة فتكون من الآيات المدنيات في السور المكيات، والله أعلم بحقيقة ذلك قوله سبحانه وتعالى[215]

(Eṭ-Ṭaberī) der ki; Bize İbn Ḥumeyd, Yaḥyā b. Vāḍih'in el-Ḥuseyn'den, onun da Yezīd'den, ʿİkrime ve el-Ḥasenu'l-Baṣrī'nin şöyle dediğini haber vermiştir: "En-Naḥl sūresi hakkında demişlerdir ki, *"Kalbi iman ile sükūnet bulduğu halde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında, her kim imanından sonra küfre kalbini açarsa, mutlaka onların üzerine Allāh'tan bir gazab gelir ve kendilerine çok büyük bir azab vardır."* sözü sonradan nesḫedildi ancak şu söz bunun istisnasıdır, "*"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret eden, sonra cihad eden ve sabreden kimselerin yardımcısıdır. Bunlardan sonra Rabbin*

---

213 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

214 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/308. Benzer içerikte bir rivāyet Nesāʾī'nin suneninde sadece ikrime kanalıyla İbn Abbās'tan aktarılmıştır. el-Albānī de isnādının sahih olduğunu söylemiştir. Bkz.: Nesāʾī, *Sunen*, Tevbetu'l-Murted, Hadis No: 4069. (7/107.)

215 El-Ḫāzin, *Lubānu't-Teʾvīl*, 4/117.

elbette çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir." O da ʿAbdullāh b. Ebī Serh'dir ki o Hz. Peygamber'in katiplerindendi, ancak şeytan onu yanılttı ve kafirlere katıldı. Hz. Peygamber onun Mekke fethi günü öldürülmesini istedi ancak Ebū ʿAmr (Hz. Oṯmān) onun koruma altına alınmasını istedi ve Hz. Peygamber onu himayesine aldı." Bu söz ancak "Bu āyet medenidir, Medīne'de inmiştir." dersek doğru olur, bu durumda da (āyet) mekkī sūrelerde bulunan medenī āyetlerden olacaktır. Bu sözün gerçeği hakkında en doğrusunu Allāh bilir."

İbn ʿAbbās'tan Gelen Rivāyet II:[216]

حدثنا أحمد بن منصور، قال ثنا أبو أحمد الزبيري[217]، قال ثنا مُحَمَّد بن شريك[218]، عن عمرو بن دينار[219]، عن عكرمة[220]، عن ابن عباس[221]، قال: كان قوم من أهل مكة أسلموا ، وكانوا يستخفون بالإسلام ، فأخرجهم المشركون يوم بدر معهم ، فأصيب بعضهم ، وقُتِل بعض ، فقال المسلمون: كان أصحابنا هؤلاء مسلمين ،

---

216 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

217 Muḥammed b. ʿAbdillāh b. ez-Zubeyr Ebū Aḥmed ez-Zubeyrī (203/819). Tebeʿu't-Tābiʿīnin küçüklerindendir. Ṯiḳadır. (İbn Maʿīn, el-ʿİclī) ṣadūktur. (Ebū Zurʿa) Kenisinde bir sakınca yoktur. (en-Nesāʾī) Hadisleri kutub-i sittede aktarılmıştır. Bkz.: eẕ-Ẕehebī, *Siyeru A'lāmi'n-Nubelāʾ*, 9/529-530.

218 Ebū ʿUṯmān Muḥammed b. Şureyk el-Mekkī (168/785). Ṯiḳadır. (ed-Dāraḳuṭnī, İbn Maʿīn, Ebū Zurʿa); Kendisinde bir beis yoktur. (Ebū Ḥātim, en-Nesāʾī). Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 9/197; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 25/369.

219 Ebū Muḥammed ʿAmr b. Dīnār el-Mekkī el-Cumaḥī (126/744). Tābiʿīndendir. Ṯiḳadır, ṯebttir, imamdır. Kutub-i sittenin hepsinde kendisinden hadis aktarılmıştır. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 8/26-27; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 22/5-12.

220 Ebū ʿAbdillāh ʿİkrime b. ʿAbdillāh el-Berberī el-Medenī (105/723). Hakkında pek çok olumlu görüş bulunmaktadır. Sadece İmām Mālik, Muḥammed b. Sīrīn, Yaḥyā b. Saʿīd el-Enṣārī gibi bazı kişilerin onun ṯiḳa olmadığını ve ondan hadis alınamayacağını söyledikleri aktarılmıştır. Ancak bu görüş, esasen onun ilmi kişiliğinden ya da hıfzından dolayı değil, hāricīliğin görüşlerini beniseme gibi bazı fikirlerinden ötürü ileri sürülmüştür diye yorumlanmıştır. Bkz.: el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 20/264-284.

221 ʿAbdullāh b. ʿAbbās b. ʿAbdilmuṭṭalib b. Hāşim b. ʿAbdi Menāf el-Ḳuraşī (68/687-88). Tercumānu'l-Ḳurʾān. Sahābīdir. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 5/242-245; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 15/155-163.

وأكرهوا فاستغفروا لهم ، فنزلت (إن الذين توفاهم الملائكة ظالمي أنفسهم) ... إلى آخر الآية ؛ قال: وكتب إلى من بقي بمكة من المسلمين هذه الآية لا عذر لهم ، قال: فخرجوا فلحقهم المشركون ، فأعطوهم الفتنة ، فنزلت هذه الآية (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ) ... إلى آخر الآية ، فكتب المسلمون إليهم بذلك ، فخرجوا وأيسوا من كلّ خير، ثم نزلت فيهم (ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ) فكتبوا إليهم بذلك: إن الله قد جعل لكم مخرجا ، فخرجوا ، فأدركهم المشركون فقاتلوهم ، ثم نجا من نجا ، وقُتِل من قُتِل.[222]

(Eṭ-Ṭaberī demiştir ki) Bize Aḥmed b. Manṣūr, Ebū Aḥmed ez-Zubeyrī'den, o da Muḥammed b. Şerīk'den, o da ʿAmr b. Dīnār'dan, o da ʿİkrime'den İbn ʿAbbās'ın şöyle dediğini haber vermiştir: "Mekke ehlinden bir grup müslüman olmuşlardı ve müslüman olduklarını gizlemek istemişlerdi. Sonra (bu durumdan haberdar olmayan) müşrikler Bedr günü onları beraberlerinde götürdüler. Onlardan kimi yaralandı, kimi öldürüldü. Bunun üzerine müslümanlar dediler ki: "Bizim bu arkadaşlarımız müslümandılar." Ve buna (olaya) üzüldüler, onların affedilmelerini istediler. Bunun üzerine "Melekler, kendilerine zulmeden kişilerin canlarını aldıklarında, onlara, "Ne işte idiniz?" derler. Onlar da: "Biz yer yüzünde zayıf kimselerdik." derler. Melekler: "Allāh'ın yeryüzü geniş değil miydi, siz de orada hicret etseydiniz ya?" derler. İşte bunların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü gidiş yeridir."[223] āyeti indi. (Müslümanlar) bu āyeti müslüman olup Mekke'de kalan kimselere yazdılar ve onlar için bahane kalmadığını belirttiler. Sonra onlar (Mekke'den) çıktılar, ancak müşrikler onları yakaladılar ve onlara eziyet ettiler. Bunun üzerine "İnsanlardan kimi vardır ki,

---

222 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/307-308.

223 En-Nisāʾ 4/97.

"Allāh'a inandık" der; fakat Allāh uğrunda eziyete uğratıldığı zaman, insanların işkencesini Allāh'ın azabı gibi tutar. Halbuki Rabbinden bir yardım gelecek olsa, mutlaka, "Doğrusu biz de sizinle beraberdik" derler. Acaba Allāh, herkesin kalbindekileri en iyi bilen değil midir?"[224] āyeti indi. Müslümanlar bunu onlara yazdılar, onlar da her türlü hayırdan ümit kesmiş bir halde (Mekke'den) çıktılar. Sonra onlar hakkında *"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret eden, sonra cihad eden ve sabreden kimselerin yardımcısıdır. Bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."* (āyeti) indi. Sonra bunu da onlara yazdılar ve Allāh sizin için bir çıkış göstermiştir dediler. Bunun üzerine onlar (Mekke'den) çıktılar ancak müşrikler onları fark ettiler ve onlarla savaştılar. Sonra kurtulan kurtuldu, öldürülen ise öldürüldü."

İbn ʿĀşūr'un Yorumu:

"En-Naḥl 110. āyeti, aynı sūrenin 106-109. āyetlerine atıftır. Buradaki *hicret edenler*den maksat, müşriklerin eziyetlerinden kurtulmaları için Hz. Peygamber'in kendilerine hicret etme izni verdiği Habeşistan'a hicret eden kimselerdir. Buradaki *hicret*in manası, Habeş ülkesine yapılan hicretten başka türlü doğru olmaz.

İbn İsḥāḳ demiştir ki: "Rasūlullāh (s.a.v.), her ne kadar kendisi Allāh katında ve amcası Ebū Ṭālib'in yanında afiyette olsa da, ashābının başına gelen imtihanı ve kendisinin de bu imtihandan onları alıkoyamadığını görünce, onlara "Keşke Habeş diyarına gitseniz ya (bilin ki) orada hiçbir kimseye zulmetmeyen bir kral vardır. Orası doğruluk ülkesidir, ki böylece Allāh size içinde bulunuğunuz durumdan bir çıkış göstermiş olur." demiştir. Bunun üzerine onlar, işkenceye

---

[224] El-ʿAnkebūt 29/10.

uğrama endişesiyle ve dinlerini koruma adına Habeş ülkesinde bulunan Hz. Peygamber'in ashabından olan müslümanların yanına doğru yola çıktılar.

…[225]

Ḳurʾān'ın kavramsal çerçevesinde bu isim (hicret) dini korumak için vatandan ayrılmayı ifade eder. Tıpkı İbrāhīm (a.s.)'ın el-ʿAnkebūt sūresi 26. āyetinde '(İbrāhīm) de dedi ki: "Ben Rabbime hicret edeceğim.' dediği gibi.

Bu iki āyet mekkīdir, dine yardım etmek için kafirlerle savaşmak anlamına gelen kıtālin meşru kılınmasından önce inmiştir."[226]

Değerlendirme:

- ✓ Yukarıdaki rivāyetler āyetin inişini farklı kurgularla anlatmakta, farklı olaylarla ilişkili olarak indiğini söylemektedir. Ancak bütün rivāyetler āyetin medenī olduğunu göstermektedir. Āyetin kimi rivāyette sadece Medīne'de indiği anlaşılırken kimi rivāyette de Hudeybiye ya da Bedir gazvesi sonrası indiği ifade edildiği için daha net bir zaman bilgisine ulaşılabilmektedir.
- ✓ Ḫāzin'in yorumuna bakılacak olursa, āyette bahsi geçen hicretin hangisi olduğu net olarak anlaşılamamaktadır. Şāyet kasıt Habeş hicreti ise āyet mekkī olabilir. Zira Ḫāzin'in, ʿİkrime ve Ḥasen'den aktardığı rivāyeti değerlendirirken, onların aktardığı bilginin *doğru kabul edilmesi ihtimalinde* āyetin medeni olacağını söylemesi, onların verdiği bilgiye soru işareti ile baktığını göstermekte ve yine kendisinin āyetin mekkī olduğu kanaatini taşıdığı düşüncesini zihnimizde uyandırmaktadır.

---

[225] Değerlendirme esnasında bu aradaki ifadeler benzer bir şekilde kullanılacağı için, sözü uzatmamak ve tekrar benzer ifadelerle okuyucuyu sıkmamak adına bu aradaki cümleler tercüme edilmemiştir.

[226] İbn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-Tenvīr*, 14/298-300.

- ✓ İbn ʿĀşūr, āyetin mekkī olduğunu ve Habeş muhacirlerinden bahsettiğini açıkça dile getirmiştir. Zira İbn ʿĀşūr, o dönemde insanların aşırı işkence ve eziyet sonucunda dinlerini ve canlarını korumak için Mekke'den kaçmalarının orada kalan müslümanları ve Hz. Peygamber'i terk etmek, yalnız bırakmak anlamına gelmediğini, onların yaptıkları işin āyette hicret olarak adlandırılmasından hareketle kutsal ve değerli bir iş olduğunu beyan etmektedir. Dolayısıyla āyetin o dönemde inmesi ile, bunun aksini düşünecek ya da düşündürecek olanlara karşı caydırıcı bir hüccet niteliği taşıyabilmesi için, āyetin Mekke'de inmesi gerekmektedir.
- ✓ *Ḳatāde'den Gelen Rivāyet,* senedi sika rāvīlerden oluşan bir rivāyettir. Sadece Saʿīd b. Ebī ʿArūbe hakkında Ebū Zurʿa ed-Dimeşḳī, onun ömrünün sonuna doğru aklının karıştığı yönünde bir bilgi aktarmıştır.[227] Ancak onun bu rivāyeti ne zaman, kaç yaşlarında aktardığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle zihnimizde küçük de olsa bir soru işareti koyma gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

  Rivāyette sebep ifade etmede neredeyse kesinlik arz eden فأنزل الله تعالى ...الآية ibaresi yer almaktadır. Rivāyet āyetin Medīne'de indirildiğini göstermektedir. Ancak āyetin muhatapları, Mekke'de müslüman olan ve henüz hicret etmeyen kişilerdir.
- ✓ Mucāhid'den gelen rivāyete göre āyet medenīdir ve Mekke'de bulunan müslüman bir grupla ilgilidir. Rivāyetin senedinde tahvil[228] bulunmaktadır. Oldukça sağlam rāvīlerden oluşan bu senedin ikinci rāvīsi İbn Ebī Necīḥ hakkında mudellis olduğuna ve hakkında tartışılabileceğine dair bir görüş vardır. Ancak İbn İsḥāḳ rivāyetinden daha sağlamdır. Bu

---

227 El- Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 11/9.

228 Bir hadis metninin müteaddid senedlerinden birinden diğerine geçmesine, sened değiştirmesine denir. Bkz.: Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü,* s. 148.

rivāyette sebep ifade etmede kesinlik arz etmeyen ففيهم نزلت هذه الآية kalıbı yer almaktadır. Bu da Mucāhid'in āyetle olay arasında bağ kurduğunu ve -senedinin sağlamlığı da dikkate alındığında- kurduğu bu bağlantının bize sahih bir şekilde geldiğini gösterecektir.

Dolayısıyla bu rivāyet, āyetin medenī olmasından ziyade Mucāhid'in medīne döneminde yaşanan bir olayla, āyeti tefsir ettiği sonucuna götürecektir.

- ✓ Ḳatāde ve Mucāhid'den gelen rivāyetlerde āyetin muhatapları Mekke'de müslüman olan ve henüz hicret etmeyen kimseler olarak geçmektedir. Bundan sonra açıklanacak olan İbn İsḥāḳ, Şaʿbī, Muḳātil b. Suleymān, İbn ʿAbbās I rivāyetleri bu kişilerin kim olduklarına dair detaylı bilgileri içermektedir.
- ✓ İbn İsḥāḳ'tan gelen rivāyetin senedi oldukça sorunlu gözükmetedir. Zira seneddeki rāvīler hakkında pek çok olumsuz görüş dile getirilmiştir. Bu rivāyette de sebep ifade etmede kesinlik arz etmeyen نزلت هذه الآية في kalıbı yer almaktadır. Āyette bahsi geçenlerin ʿAmmār b. Yāsir ve ʿAyyāş b. Ebī Rabīʿa ve el-Velīd b. el-Velīd oldukları söylenmiştir. Benzer isimleri -ʿAmmār b. Yāsir hariç- Muḳātil b. Suleymān'ın tefsirinde de görebilmekteyiz. ʿAmmār'ın isminin bu rivāyette yer alması, āyetle diğer kişiler arasında kurulabilecek muhtemel bağı zedelemektedir. Bu kişilerle ilgili olay kısaca şöyledir:

Hz. Peygamber uzunca bir müddet (üç yıl kadar) sabah namazlarında rükūdan doğrulduktan sonra, "Allāhım! Velīd b. Velīd, Seleme b. Hişām, ʿAyyāş b. Ebū Rabīʿa ve Mekke'deki diğer güçsüzleri kāfirlerin elinden

kurtar!" diye dua etmekteydi.[229] Akrabaları tarafından Mekke'de alıkonulan hatta müslüman olduğu için işkence gören Velīd, bir müddet sonra bir yolunu bulup kaçtı ve Medīne'ye gitti. Hz. Peygamber ʿAyyāş ile Seleme'nin işkence altında yaşadıklarını öğrenince Velīd'i tekrar Mekke'ye gönderdi ve birlikte Medīne'ye kaçmalarını emretti. Velīd, ʿAyyāş ile Seleme'ye Resūlullah'ın kaçmaları yolundaki emrini bildirdi ve onlarla birlikte Hz. Peygamber'in hicret yolunu takip ederek Medīne'ye döndü.[230]

İlk bakışta en-Naḥl 110 āyetinin bu olayla bağı olduğu fikri tutarlı görünmektedir. Zira anlatılan olay ile āyetin içeriği uyum içerisinde denilebilir. Ancak İbn İsḥāḳ'ın ʿAmmār'ı da bu kişiler içinde zikretmesi, āyetin sadece bu olayla ve bu kişilerle ilgili değil, bu ve benzeri halleri yaşayan yani imanı sebebiyle işkence gören herkesi kapsadığı anlamına gelebilir. Zira ʿAmmār'ın başına gelen hadise ile anlatılan bu olay arasında oldukça fazla bir zaman dilimi mevcuttur. Bu zaman farkı da āyetin iniş sebebinin hem ʿAmmār hadisesi hem de rivāyetteki hadise olma ihtimalini zorlaştırmaktdır. Ayrıca bu āyet bu olay üzerine inseydi, Hz. Peygamber'in uzun süre dua etmesi neticesinde (ve Velīd'in kaçıp gelmesinin ardından) bu āyet indi tarzında bir bilgi rivāyetlerde yer alabilirdi. Ancak Hz. Peygamber'in bu duasına atfen yaşanan olay neticesinde āyetin indiğine dair bir delil bulamadığımızı belirtmek isteriz. Ayrıca Şa'bī'nin birinci rivāyeti ile İbn ʿAbbās I rivāyetinde bu olay el-ʿAnkebūt 1-2 āyetlerinin inmesine de delil olarak gösterilmiştir. Hatta çalışmamızda incelenen daha önceki āyetler için de ʿAmmār hadisesi ve

---

229 Buḫārī, "Ezān", 128, "Cihād", 98; "Daʿavāt", 58; Muslim, "Mesācid", 294-295.

230 İbn Saʿd, 4/132-133.

onun gibilerinin başlarından geçenler sebep olarak gösterilmişti. Şu halde āyetlerin izahında pek çok aynı rivāyetin sebep olarak gösterilmiş olması, ortada bir karışıklığın olduğunu göstermekte ve bu da rivāyetlerin güvenilirliklerine dair ciddi kuşkuları beraberinde getirmektedir diye düşünüyoruz.

- ✓ *ʿİkrime ve Ḥasen el-Başrī'den Gelen Rivāyet*, en-Naḥl 106. āyetin en-Naḥl 110 ile nesḫedildiğini,[231] yani sadece ʿAbdullāh b. Ebī Serh'in istisna edildiğini anlatmaktadır. Buna göre āyet medenīdir. Ancak Hāzin'in son cümlesindeki yorumundan anlaşılan o ki; kendisi bu ihtimali pek de doğru kabul etmemektedir. Bu rivāyete göre āyetin inmesine sebep olan kişi, iman ettikten sonra küfre dönen ancak daha sonra Mekke fethedildiğinde tekrar iman eden ʿAbdullāh b. Serh'tir.[232] Dikkat edilecek olursa rivāyette sebep ifade etmede kesinlik arz etmeyen نزلت هذه الآية في kalıbı kullanılmıştır. Bu da bize āyetin iniş sebebini değil, ʿİkrime ve Ḥasen'in olayla āyet arasında bağ kurduklarını gösterecektir.
- ✓ Şaʿbī'den gelen I ve II. rivāyetler el-ʿAnkebūt 1-2 ve en-Naḥl 110 āyetlerinin Medīne'de indiğine dair bilgiler aktarmaktadır. Her iki rivāyette de hem el-ʿAnkebūt 1-2 hem de en-Naḥl 110 āyeti için sebep ifade etmede kesinlik arz etmeyen kalıplar kullanılmıştır. Bu da Şa'bī'nin ilgili olayla bu āyetler arasında bağ kurduğunu gösterecektir. Ayrıca Ṭaberī el-ʿAnkebūt 1-2 āyetlerinin mekkī oldukları görüşünü tercih

---

231 Erken dönemde nesḫ, istisna' anlamında da kullanılmakta idi. Bkz. Abdurrahman Çetin, "Nesih" md., *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, 32/580.

232 Onun ilk ne zaman müslüman olduğunun bilinmemektedir. Ancak Medīne'de irtidād ettiği ve Mekke fethinde Hz. Osmān'a sığınarak pişman olduğu ve tekrar islama girdiği söylenmiştir. Bkz.: Mustafa Fayda, "ʿAbdullāh b. Saʿd b. Ebū Serh" md., *DİA*, TDV yay., 1/130.

etmiştir.[233] Zaten mukattaa harfleri ile başlayan sūrelerin (zehrāveyn ve er-Raʿd hariç) mekkī oldukları kabul edilir.[234] Dolayısıyla bu rivāyetlerin āyetlerin medenī olduğuna dair verdikleri bilgilerin zayıf olduğunu düşünmekteyiz.

- ✓ İbn ʿAbbās I rivāyeti de el-ʿAnkebūt 1-2 āyetlerinin iniş sebebine dair, sebep ifade etmede neredeyse kesinlik arz eden bir kalıpla, ilk müslümanların içinde bulundukları sıkıntılı durumdan ötürü gösterdikleri tepki ve takındıkları tutumları gösteriyor. Bu açıklama nedeniyle, rivāyette açık bir şekilde yer ve zaman bilgisi bulunmamasına rağmen, āyetlerin mekkī olduğuna dair delil olarak gösterilebileceğini düşünmekteyiz. Bu durumda Şaʿbī'nin aktardığı gibi en-Naḥl 110 ile bu āyetler arasında bir bağın kurulması söz konusu olacaksa bile bu bağ ancak Mekke'de gerçekleşen bir olay ile kurulmalıdır diye düşünmekteyiz.
- ✓ Muḳātil'den gelen iki rivāyet de yine el-ʿAnkebūt 1-2 āyeti ile ilgilidir. Rivāyetlerde sebep ifade etmede kesinlik arz etmeyen kalıplar kullanılmıştır. Dolayısıyla āyetin inişi ile Muhecce'in Bedr de şehit edilmesi üzerine ailesinin üzülmesi ve yas tutması arasında bir bağ kurulmuştur. Bu ise āyetin Medīne'de indiğine dair kesin bir bilgi vermeyecektir. O halde bu çıkarımlar da Şa'bī'den gelen rivāyetlerin zayıflığına delil olarak gösterilebilir.
- ✓ Senedi s̱iḳa rāvīlerden oluşan İbn ʿAbbās II rivāyeti önceki rivāyetlerden daha farklı bir bağlamdan bahsetmektedir. Buna göre āyet Bedir savaşı sonrasında bir tarihte inmiştir. Rivāyette āyetin inişine dair sebep ifade

---

233 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 19/9-10.

234 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/51.

etmede kesinlik arz etmeyen bir kalıp kullanılmıştır. Bu da olayla āyet arasında bağ kurulduğuna işaret edecektir.

- ✓ Bu āyete dair ʿİzzet Derveze'nin değerlendirmeleri de dikkatimizi çekmektedir. O öncelikle yukarıdaki rivāyetleri incelemiş ve özellikle sūrenin bütünlüğünü, bağlamını vurgulayarak bunlardan hiçbirinin āyetin sebeb-i nuzūlü olamayacağına kanaat getirmiştir. Ona göre āyet önceki āyetlerle (özellikle 106-109 ve hatta daha öncesi ile) sıkı bir bağ içerisindedir ve bu āyetler mekkīdir. Āyetlerin mefhūmundan ve indikleri ortamın şartlarından, Habeşistan'a hicretten sonra Mekke'de meydana gelen olaylar hakkında indikleri anlaşılmaktadır. Bu süreçte müslümanlardan bir kısmı herhangi bir zorlama olmaksızın dinlerinden dönmüşler, bir kısmı da zorlama ve baskı sonucunda kalplerinde sapasağlam iman olduğu halde İslam'dan döndük demişlerdir. Bunların bir kısmı veya hepsi Mekke'den kaçmayı başararak hicret etmişler, emniyete kavuştuklarında da müslümanlıklarını açığa vurmuşlar ve cihad etmişler yani karşılaştıkları meşakkat ve yokluklara sabretmiştirler.[235] Bu durumda zikri geçen Habeş hicreti sonrası ifadesi, oraya başlayan hicret hareketinin bütün aşamalarıyla tamamlanmasının ardından diye düşünülebilir.
- ✓ Sonuç olarak yukarıda elde edilen çıkarımlar ışığında en-Naḥl 110 āyetinin Habeşistan'a toplu hicretlerin bitmesi sonrası yani risāletin 7. yılı Muḥarrem ayından sonra / 616 yılının Ekim ayından sonra bir tarihte Mekke'de indiği kanaatine varmış bulunuyoruz.

---

[235] Derveze, *et-Tefsīru'l-Hadīs*, 5/186-190.

112. Āyet:[236]

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُّطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِّن كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (112) وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ (113)

"Bir de Allāh bir şehri mesel yaptı ki emniyet ve asayiş içindeydi. ona her yerden rızkı bol bol geliyordu. Derken Allāh'ın nimetlerine nankörlük etti, Allāh da ona o yaptıkları sanatla açlık ve korku libāsını tattırıverdi. Celālim hakkı için onlara içlerinden bir resul (elçi) geldi de ona "Yalan söylüyor!"dediler. Zulmederlerken azab da kendilerini yakalıyıverdi"

"Ey Mekke müşrikleri! Muḥammed'in peygamberliğini inkar etmeniz büyük bir nankörlüktür. Sizler güvenli ve müreffeh bir şehirde yaşamaktasınız. Çevre bölgelerde savaşlar durmak bilmezken sizin şehrinizde huzur ve güven hakimdir. Dört bir yandan gelen ticaret kervanları sayesinde bolluk içinde yaşamaktasınız. Bu, Allāh'ın size olan nimetidir. Ne var ki sizler nankörlük ediyor ve tarafımızdan gönderilen Muḥammed'i inkar ediyorsunuz. Yaptığınız bu haksızlık ve nankörlüğün cezası; açlık, korku ve hezimet olacaktır."[237]

Āyetin Sebeb-i Nuzūl'üne dair bilgiler:

İlgili āyetlerin sebeb-i nuzūlüne dair es-Suyūtī, el-Vāḥidī ve eṭ-Ṭaberī de herhangi bir rivāyet yer almamaktadır.

Āyetin mekkī ya da medenī olduğuna dair delil gösterilen rivāyet(ler):

İlgili āyetlerin mekkī ya da medenī olduğunu gösteren herhangi bir rivāyete ulaşamadık.

---

236 Bu āyetin incelenmesinde, anlam itibariyle birbirleriyle neredeyse iç içe oldukları için 113. āyetin de ele alınması gerektiğini düşünüyoruz.

237 Elik, *Tevhit Mesajı*, s. 655.

Değerlendirme 1:

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu āyetlerle ilgili tefsirlerde yer alan rivāyetler, sadece āyetlerin ve āyetlerdeki bazı kelimelerin izahı niteliğindedir. Bu rivāyetlerde tartışma iki merkez etrafında dönmektedir. Bunlar 112. āyetteki örnek verilen yerin neresi olduğu meselesi ve 112. āyetteki açlık elbisesi ve korku ile 113. āyetteki azap ifadelerinin neyi kastettiği meselesidir. Şimdi bu iki meseleyi āyetlerin indiği zamana dair ipucu bulabilme maksadıyla irdeleyelim.

Bu meselelere doğru/ikna edici cevaplar bulabilmek adına eṭ-Ṭaberī ve Muḳātil b. Suleymān tefsirlerinde yer alan rivāyetleri inceledik. Zira eṭ-Ṭaberī, kendisine kadar ulaşan bütün rivāyetleri, yani hicrī ilk üç asrın tefsir rivāyetlerini,[238] senedleriyle beraber, kuvvetli ya da zayıf diye ayırmaksızın eserine almıştır. Sadece Muḳātil b. Suleymān'dan herhangi bir rivāyete eserinde yer vermemiştir. Biz de erken dönem rivāyetlerinin tamamını görebilmek adına Muḳātil'in tefsirine de müracaat ettik. Ayrıca konuya dair bu ikisinde de yer almayan bir rivāyet olma ihtimalini düşünerek hadislerle Ḳurʾān'ı tefsir eden İbn Keṯīr'in tefsirine de başvurduk. Böylece varsa farklı fikirleri bir araya getirip değerlendirebilmeyi amaçladık.

- *112. āyetteki örnek verilen yer neresidir?*

Bu yer müfessirlerin çoğuna göre Mekke'dir. İncelediğimiz eserlerde ise ittifakla Mekke'dir. eṭ-Ṭaberī, bu yerin Mekke olduğunu açıkladıktan sonra, bu görüşünün delili olarak şu rivāyetleri[239] vermiştir:[240]

---

238 Bkz.: Koç, *İsnād Verileri*, s. 11-12.

239 Rivāyetlerin senedlerine dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

240 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/309-310. eṭ-Ṭaberī'nin bu görüşüne delil olacak birkaç rivāyeti aktarmanın yeterli olduğunu düşündüğümüz için, burada onun tefsirinde yer verdiği bütün rivāyetleri yazmamayı tercih ettik.

İbn ʿAbbās'tan gelen rivāyet:[241]

حدثني محمد بن سعد، قال: ثني أبي، قال: ثني عمي، قال: ثني أبي، عن أبيه، عن ابن عباس، قوله (وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ) يعني: مكة.

Bu rivāyete göre İbn ʿAbbās, āyette örnek verilen yerin Mekke olduğunu söylemiştir.

Mucāhid'den gelen rivāyet:

حدثني محمد بن عمرو، قال: ثنا أبو عاصم، قال: ثنا عيسى وحدثني الحارث، قال: ثنا الحسن، قال: ثنا ورقاء جميعا عن ابن أبي نجيح، عن مجاهد (قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً) قال: مكة.

Bu rivāyete göre Mucāhid, āyette örnek verilen yerin Mekke olduğunu söylemiştir.

Ḳatāde'den gelen rivāyet:[242]

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة، قوله (وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً) قال: ذُكر لنا أنها مكة.

Bu rivāyete göre Ḳatāde, āyette örnek verilen yerin Mekke olduğunu söylemiştir.

Muḳātil b. Suleymān da bu yerin Mekke olduğunu ifade etmiştir.[243]

İbn Keṯīr de, bu yerin Mekke olduğunu söyledikten sonra, görüşünü eṭ-Ṭaberī'de yer alan rivāyetlere dayandırmıştır.[244]

---

241 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

242 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

243 Muḳātil, görüşünü rivāyet olmaksızın belirttiği için burada sadece fikrini aktarmayı yeterli bulmaktayız. Bkz.: Muḳātil b. Suleymān, *Tefsīru Muḳātil,* 2/240.

244 İbn Keṯīr, *Tefsīru'l-Ḳurʾāni'l-Aẓīm*, 4/607-608.

112. āyette kasdedilen yerin Medīne olduğu düşüncesi ise eṭ-Ṭaberī'nin İbn ʿAbdirraḥīm el-Berkī kanalıyla Selīm b. ʿIṭr'dan aktardığı şu rivāyete dayanmaktadır:[245]

"eṭ-Ṭaberī'nin İbn ʿAbdirraḥīm el-Berkī kanalıyla... Selīm b. ʿIṭr'dan rivāyetinde o, şöyle anlatıyor: Hz. Peygamber'in hanımı Hafsa (r.a.) ile beraber hacdan dönüyorduk. Hz. Oṯmān (r.a.) Medīne'de muhasara altında idi. Ḥafṣa Hz. Oṯmān'ın ne yaptığını soruyordu. Nihāyet iki binitli gördü ve sormak üzere onlara birini gönderdi. Onlar: O (Hz. Oṯmān) öldürüldü, dediler. Bunun üzerine Ḥafṣa şöyle dedi: "Nefsim kudret elinde olana (Allāh'a) yemin ederim ki orası Allāh Teʿālā'nın: «Allāh size huzur ve güven içinde olan bir kasabayı örnek olarak verir. Her yandan oraya bol bol rızık geliyordu. Ama Allāh'ın nimetine nankörlük ettiler.» buyurmuş olduğu kasabadır. Ebū Şureyh der ki: "Bana kendisine rivāyet eden birinden ʿUbeydullāh b. el-Muġīra'nın haber verdiğine göre o : 'Muhakkak ki o kasaba Medīne'dir.' dermiş."

Kanaaatimizce bu rivāyet, āyetin ilk indiği anda, ilk muhataplarınca nasıl anlaşıldığının, yani āyetin asıl anlamının delili değil, sadece Hz. Ḥafṣa'nın, āyetteki yeri, yaşanan olayla bağ kurarak, Medīne olarak tefsir ettiğinin göstergesidir.

Bu veriler ışığında āyetteki örnek gösterilen yerin Mekke olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu verilerden henüz āyetin ne zaman indiğine dair herhangi bir ipucuna ulaşabilmiş değiliz.

- *112. āyetteki açlık elbisesi ve korku ile 113. āyetteki azap ifadelerinden ne kastediliyor?*

---

245 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/310.

112. āyetteki açlık elbisesi ve korku hakkında incelediğimiz eserlerde herhangi bir rivāyet olmaksızın şu açıklamalar yapılmıştır:

eṭ-Ṭaberī'nin açıklaması:[246]

Açlık elbisesi, Hz. Peygamber'in bedduası neticesinde peşpeşe gelen birkaç sene yaşadıkları kıtlıktır. Öyle ki bu süreçte kana buladıkları deve yünlerini ve bir çeşit maymun yiyeceği olan kurādı yiyorlardı.

Korku ise, Hz. Peygamber'in üzerlerine gönderdiği seriyyeleridir.

İbn Keṯīr'in açıklaması: [247]

Açlık elbisesi; kendilerine rızıkları her yerden (gelen hacı kafileleri vesilesiyle vs…) bolca geliyorken bundan sonra yaşadıkları kıtlıktır. Bu kıtlık onların Hz. Peygamber'e karşı gelmeleri ve onu yalanlayarak ellerinden gelen her türlü kötülüğü yapmalarından kaynaklanıyordu. Hz. Peygamber de, Hz. Yūsuf'un halkına verilen yedi kıtlık senesi gibi kıtlık yaşamaları için onlara beddua etmişti. Böylece onlara öyle bir sene isabet etmişti ki sāhib oldukları her şey tükenmiş, hatta kana bulaştırmış oldukları deve yününü bile yemek zorunda kalmışlardı.

Korku ise; Mekke, çevresinde yaşanan olanca savaşa rağmen bu kötü durumlardan emniyette iken, Mekke ehlinin Hz. Peygamber'i inkar ve yalanlamalarından dolayı, Hz. Peygamber ve ashābı Medīne'ye hicret ettiklerinde, onların üzerlerine gönderdikleri seriyyelerden ötürüdür.

Muḳātil b. Suleymān'ın açıklaması:[248]

Muḳātil, 112. āyetteki *nimetler* ifadesini Allāh'ın cahiliye döneminde onlara verdiği rızık ve güven ortamı olarak yorumlamıştır. Bu görüşünü de daha

---

246 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/311.

247 İbn Keṯīr, *Tefsīru'l-Ḳurʾāni'l-ʿAẓīm*, 4/608.

248 Muḳātil b. Suleymān, *Tefsīru Muḳātil,* 2/240-241.

önce verilen nuzūl sıralaması listelerinin hepsine göre her ikisi de mekkī olan el-Ḳaṣaṣ sūresinin 57. āyeti ve el-ʿAnkebūt sūresinin 67. āyeti ile desteklemiştir. İlgili āyetler şunlardır:

"Biz seninle beraber doğru yola uyarsak, yurdumuzdan atılırız." dediler. Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yere (Mekke-i Mükerreme'ye) yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler." (el-Ḳaṣaṣ 28/57.)

"Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken (öldürülürken, ya da esir edilirken), bizim (Mekke'yi) güven içinde kudsī bir yer yaptığımızı görmediler mi? Hālā batıla inanıp Allāh'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar?" (el-ʿAnkebūt 29/67.)

Burdan hareketle Muḳātil'in 112. āyetteki açlık elbisesi ve korku ile ilgili açıklamaları şu kapsamdadır:

Açlık elbisesi; Allāh'ın cahiliye döneminde onlara verdiği bol rızkı, kendisine nankörlük edip peygamberini yalanlamalarından ötürü kaldırması neticesinde yaşattığı yedi senelik kıtlıktır.

Korku ise; Allāh'ın cahiliye döneminde onları içinde yaşattığı güven ortamından çıkarıp savaşla karşı karşıya getirmesidir.

Yukarıdaki üç müfessire ait açıklamalar, hepsinin 112. āyetteki açlık elbisesi ve korku ifadelerine aynı anlamı verdiklerini ortaya koymaktadır. Bizim için burada, Muḳātil'in açıklamasında görüşüne destek olarak kullandığı el-Ḳaṣaṣ 57 āyetindeki *"Biz seninle beraber doğru yola uyarsak, yurdumuzdan atılırız."* cümlesi, 112 ve 113. āyetlerin mekkī olduğuna dair bir ipucu olabilir.

113. āyetteki azap ifadesi hakkında ise incelediğimiz eserlerde şu açıklamalar yer almaktadır:

eṭ-Ṭaberī'nin açıklaması:[249]

Ona göre bu āyetteki azap ifadesi açlık elbisesi, korku ve kılıçla öldürülmektir. Bu görüşünün dayanağı ise sağlam bir senedle Ḳatāde'den gelen şu rivāyettir:

Ḳatāde'den gelen rivāyet: [250]

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة (وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ) إي والله، يعرفون نسبه وأمره

،(فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ) ، فأخذهم الله بالجوع والخوف والقتل.

Bu rivāyete göre Ḳatāde, āyetteki azap ifadesinin açlık, korku ve ölüm olduğunu söylemiştir.

İbn Keṯīr'in tefsirinde 113. āyette yer alan azap kelimesine dair açık bir yorum bulunmamaktadır. Ancak bir önceki āyette yaptığı değerlendirmeler[251] dikkatlice incelendiğinde 113. āyetteki azap kelimesini açlık elbisesi, korku ve savaş olarak düşündüğü söylenebilir.

Muḳātil b. Suleymān ise 113. āyetteki azap kelimesinin yedi senelik kıtlık/açlık olduğunu söylemiştir.[252]

Değerlendirme 2:

Muḳātil'in 112. āyete dair açıklamasındaki görüşüne destek olarak kullandığı el-Ḳaṣaṣ 57 āyetindeki *"Biz seninle beraber doğru yola uyarsak, yurdumuzdan atılırız."* cümlesi, 112 ve 113. āyetlerin mekkī olduğuna dair bir ipucu olabileceğini az önce ifade etmiştik. Bu ipucunu biraz izlemeye çalışalım.

---

249 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/312.

250 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

251 İbn Keṯīr, *Tefsīru'l-Ḳurʾāni'l-Aẓīm*, 4/608.

252 Muḳātil b. Suleymān, *Tefsīru Muḳātil,* 2/241.

Bu cümlede gelecekle ilgili bir öngörü bulunmaktadır. Bu da henüz Medīne'ye hicretin gerçekleşmediğine işaret edecektir. el-Ḳaṣaṣ 57, el-ʿAnkebūt 67 ve en-Naḥl 112 āyetleri aynı konuya vurgu yapan farklı sūrelerin āyetleridir. Dolayısıyla aynı ya da birbirlerine yakın bir dönemde indiklerini düşünülebilir. Ayrıca araştırmamızda verilen nuzūl sıralaması listelerine göre ittifakla el-Ḳaṣaṣ sūresi en-Naḥl sūresinden önce inmişken, el-ʿAnkebūt sūresi ise en-Naḥl sūresinden sonra inmiştir. Ḳurʾān ilimleri kaynaklarımızda da bu sūrelerin her birinin cem'an yani tek seferde indiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. O halde en azından bu üç sūrenin nuzūl süreci içerisindeki herhangi bir zaman diliminde beraber indirilmeye açık halde olduklarını söyleyebiliriz. Şu halde bazı sūreler aynı zaman diliminde inmeye açık halde bulunabiliyorlarsa, bu sūrelerden hangisi önce tamamlanırsa, nuzūl sıralamasında önce onun yazılması muhtemel/makul olacaktır. Dolayısıyla nuzūl sıralamasına dair yapılan listelerde sūrelerin inmeye başladığı zaman değil, sūrelerin tamamlandığı zaman sıralamaya esas alınmış olmalıdır. Bu üç sūredeki söz konusu āyetlerin de aynı konuya vurgu yapmaları, bu sūrelerden el-Ḳaṣaṣ sūresinin nuzūl sıralamasına dair oluşturulan listelerin hepsinde mekkī kabul edilmesi ve diğer iki sūreden de önce sıralanması, bu āyetlerin her birinin mekkī olduğunu gösterecektir diye düşünüyoruz.

126, 127 ve 128. Āyetler:

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ (126) وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ (127) إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (128)

"ve şayet iḳāb ile (şiddet yoluyla) mukabele edecek (karşılık verecek) olursanız, ancak size edilen uḳūbetin (eziyetin) misliyle muʿāḳabe ediniz (şiddet gösteriniz). Ve şayet sabrederseniz, ḳasem olsun ki sabredenler için elbette daha hayırlıdır. Sabret, sabrın da ancak Allāh'ın ināyetiyledir ve onlara karşı mahzun olma, yaptıkları mekirden (çevirdikleri entrikalardan) telaş da etme; zira muhakkak ki Allāh iyi korunanlar ve hep güzellik yapanlarla beraberdir."

"Müşriklerin baskılarına maruz kalan müminlere söyle, sabırlı olsunlar. Size karşı yapılan saldırılara cevap vereyim derken ölçüyü kaçırmayınız, size yapılandan fazlasını yapmayınız. Hatta sabreder ve onu da yapmazsanız daha iyi olur. Allāh yaptıklarınızı görmektedir, kimin doğru yolda olduğunu, kimin yoldan çıktığını da bilmektedir ve herkese gereken karşılığı verecektir. Sabırlı ve kararlı olunuz. Ey Elçimiz! Israrla senin peygamberliğini yalanlayan müşrikler için de artık üzülme! Ayrıca insanların sana inanmalarını engellemek ve sizlere zarar vermek için yaptıkları türlü kötülüklere, kurdukları tuzaklara karşı metin ol! Unutma ki Allāh, kendi elçisine inanan ve emirlerine göre yaşayan müminlerle beraberdir., onları destekleyecek ve zafere ulaştıracaktır."[253]

Āyetin Sebeb-i Nuzūl'üne dair bilgiler:

---

[253] Elik, *Tevhit Mesajı*, s. 657.

Ebū Hureyre Rivāyeti I:[254]

أخبرنا إسماعيل بن إبراهيم الواعظ قال: حدثنا أبو العباس أحمد بن مُحَمَّد بن عيسى الحافظ قال: حدثنا عبد الله بن مُحَمَّد بن عبد العزيز قال: حدثنا يعقوب الوليد الكندي قال: حدثنا صالح المري[255] قال: حدثنا سليمان التيمي[256] عن أبي عثمان النهدي[257] عن أبي هريرة[258] قال: أشرف النبي ﷺ على حمزة فرآه صريعاً فلم ير شيئاً كان أوجع لقلبه منه وقال: والله لأقتلن بك سبعين منهم فنزلت (وَإِن عاقَبتُم فَعاقِبوا بِمِثلِ ما عُوقِبتُم بِهِ وَلَئِن صَبَرتُم لَهُوَ خَيرٌ لِّلصابِرينَ)[259]

Bize İsmāʿīl b. İbrāḥīm, Ebū'l-ʿAbbās Aḥmed b. Muḥammed b. ʿĪsā'dan, o da ʿAbdulāh b. Muḥammed b. ʿAbdilʿazīz'den, o da Yaʿḳūb el-Velīd el-Kindī'den, o da Ṣāliḥ el-Merʾī'den, o da Suleymān et-Teymī'den, o da Osmān en-Nehdī'den, o da Ebū Hureyre'den haber vermiştir ki Ebū Hureyre şöyle demiştir: "Peygamber (s.a.v.) Ḥamza'nın başına geldi, onu parçalanmış bir şekilde görünce ki bundan daha fazla kalbini hüzne sokan bir şey görmemişti, dedi ki: "Vallāhi senin karşılığında onlardan yetmiş kişiyi öldüreceğim." Ardından "*Eğer (bir*

254 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

255 Ṣāliḥ b. Beşīr el-Murrī (172/788). Zayıftır. (İbn Muʿīn); Munkeru'l-ḥadīstir. (Buḫārī) Bunlara benzer pek çok olumsuz sıfatla nitelenmiştir. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 4/334-335; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 13/16-20.

256 Suleymān b. Tarḫān et-Teymī el-Ḳaysī (143/760). Tābiīndendir. Şiḳadır. (en-Nesāʾī, İbn Muʿīn); Öyle ki bir hadis rivāyet ettiği zaman (hayasından) rengi değişirdi. Ondan daha dürüstünü görmedim. (er-Rabīʿ b. Yaḥyā Şuʿbe'den aktarmıştır.). Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 4/176-177; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 12/5-13.

257 Ebū ʿUsmān ʿAbdurraḥmān b. Mil b. ʿAmr en-Nehdī (100/718-19). İsminin Mil, Mel ve Mul şeklinde okunabileceği dile getirilmiştir. Hz. Peygamber döneminde müslüman olmuş ancak kendisiyle görüşememiştir. Şiḳadır. (İbn Saʿd, en-Nesāʾī, Ebū Zurʿa, Ebū Ḥātim babasından naklen). Bkz.: Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 6/249-250; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 17/424-430.

258 Ebū Hureyre ʿAbdurraḥmān b. Ṣaḫr ed-Devsī el-Yemānī (58/678). Sahabidir. Çok hadis rivāyet etmesiyle tanınmaktadır. Hadis alimlerince güvenilirliği sabittir. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 12/237-241; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 34/366-380.

259 El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, s. 290-291.

suçtan dolayı) ceza verecek olursanız size yapılan azab ve cezanın misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.” āyeti indi.”

Ebū Hureyre Rivāyeti II:[260]

فقال الحافظ أبو بكر البزار:

حدثنا الحسن بن يحيى، حدثنا عمرو بن عاصم[261]، حدثنا صالح المري[262]، عن سليمان التيمي[263]، عن أبي عثمان[264]، عن أبي هريرة، ﷺ؛ أن رسول الله ﷺ وقف على حمزة بن عبد المطلب، ﷺ، حين استشهد، فنظر إلى منظر لم ينظر أوجع للقلب منه. أو قال: لقلبه [منه] فنظر إليه وقد مُثِّل به فقال: "رحمة الله عليك، إن كنت -لما علمتُ-لوصولا للرحم، فعولا للخيرات، والله لولا حزن من بعدك عليك، لسرني أن أتركك حتى يحشرك الله من بطون السباع -أو كلمة نحوها-أما والله على ذلك، لأمثلن بسبعين كمثلتك . فنزل جبريل، عليه السلام، على مُحَمَّد ﷺ بهذه السورة وقرأ: { وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ } إلى آخر الآية، فكفر رسول الله ﷺ - يعني: عن يمينه-وأمسك عن ذلك . وهذا إسناد فيه ضعف؛ لأن صالحا -هو ابن بشير المري-ضعيف عند الأئمة، وقال البخاري: هو منكر الحديث.[265]

“Ḥāfıẓ Ebū Bekr el-Bezzār şöyle demiştir:

Bize el-Ḥasen b. Yaḥyā, ʿAmr b. Āṣim’dan, o da Ṣāliḥ el-Murrī’den, o da Suleymān et-Teymī’den o da Ebū ʿUṯmān’dan, o da Ebū Hureyre’den haber vermiştir ki Ebū Hureyre şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.v.), Ḥamza b.

260 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I’e bakınız.

261 ʿAmr b. Āṣim b. Sufyān b. ʿAbdillāh b. Rabīʿa eṣ-Ṣeḳafī (?). Tābiʿīndendir. Ṣiḳadır. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību’t-Tehẕīb*, 8/51.

262 Bkz. Dipnot 229.

263 Bkz. Dipnot 230.

264 Bkz. Dipnot 231.

265 İbn Keṯīr, *Tefsīru’l-Ḳurʾāni’l-ʿAẓīm*, 4/614.

ʿAbdilmuṭṭalib şehit edildiği sırada, onun başında durdu, haline baktı ki daha önce ondan daha çok kalbi acıtan hiçbir hal görmemişti. ya da 'kalbini' demiştir. Ve dedi ki: "Allāh'ın rahmeti senin üzerine olsun, …….. ancak Allāh'a yemin olsun ki senin müslen gibi onlardan yetmişine müsle yapacağım." Bunun üzerine Cibrīl (a.s.) Muḥammed (s.a.v.)'e bu sūreyi indirdi ve "*Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız size yapılan azab ve cezanın misli ile ceza verin."* āyetini sonuna kadar **okudu**. Buna binaen Rasūlullāh vazgeçti/döndü -yani yemininden- ve elini çekti.

(İbn Keşīr'in Yorumu) Bu içinde zayıflık bulunan bir isnaddır. Çünkü Ṣāliḥ b. Beşīr el-Murrī- hadis alimlerince zayıf görülmüştür. Buhārī demiştir ki: "O, munkeru'l-ḥadīş'tir." (yani ondan hadis rivāyet edilmez.)

İbn ʿAbbās Rivāyeti:[266]

أخبرنا أبو حسان المزكي قال: أخبرنا أبو العباس مُحَمَّد بن إسحاق قال: حدثنا يحيى بن عبد الحميد الحماني قال:

حدثنا قيس عن ابن أبي ليلى عن الحكم[267] عن مقسم[268] عن ابن عباس قال: قال رسول الله ﷺ يوم قتل حمزة

---

266 Bu rivāyetin senedini el-Albānī İbn Ebī Leylā'dan itibaren peşpeşe üç zayıf rāvīyi barındırdığı için zayıf olarak nitelendirmiştir. Bkz.: el-Albānī, *Silsiletu'l-Eḥādīş eḍ-Ḍaʿīfe* 2/28. Ayrıca rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

267 El-Ḥakem b. ʿUteybe el-Kindī (113/732). Tābiʿīnin küçüklerindendir. Şiḳa olduğuna dair bilgiler olmasına rağmen mudellis olduğuna dair bilgiler ağırlık kazanmıştır. Ayrıca Muḳsim b. Becrā'dan herhangi bir şey iştimediğine dair bilgiler de aktarılmıştır. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 2/372-373; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 7/114-120.

268 Muḳsim b. Becrā (101/720). Tābiīndendir. İbn-i Necde, Ebu'l-Ḳāsim da denir. Bir çok hadisi zayıftır. (İbn Saʿd). Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 10/256; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 28/461.

ومثل به: لئن ظفرت بقريش لأمثلن بسبعين رجلاً منهم فأنزل الله عز وجل (وَإِن عاقَبْتُم فَعاقِبوا بِمِثلِ ما عُوقِبْتُم بِهِ وَلَئِن صَبَرتُم لَهُوَ خَيرٌ لِّلصابِرينَ) فقال رسول الله ﷺ: بل نصبر يا رب.[269]

Bize Ebū Ḥassān el-Mizkī, o da Ebu'l-ʿAbbās Muḥammed b. İshāk'tan, o da Yaḥyā b. Abdulhumeyd el-Hammānī'den, o da Kays'dan, o da İbn-i Ebī Leylā'dan, o da el-Hakem'den, o da Muksim'den, o da İbn-i ʿAbbās'tan haber vermiştir ki İbn-i ʿAbbās şöyle demiştir: "Rasūlullāh (s.a.v.) Ḥamza'nın şehit edildiği ve ona müsle yapıldığı gün demiştir ki vallahi Kureyş'i elime geçirirsem onlardan yetmiş kişiye/adama müsle yapacağım. Bunun üzerine Allāh "*Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız size yapılan azab ve cezanın misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.*" āyetini indirdi. Rasūlullāh (s.a.v.) da "Yā Rabb, aksine, sabredeceğiz." dedi."

Ebū Hureyre Rivāyeti III:

قوله تعالى وإن عاقبتم أخرج الحاكم والبيهقي في الدلائل والبزار عن أبي ريرة أن رسول الله ﷺ وقف على حمزة حين استشهد وقد مثل به فقال لأمثلن بسبعين منهم مكانك فنزل جبريل والنبي ﷺ واقف بخواتيم سورة النحل وإن عاقبتم فعاقبوا حتى بمثل ما عوقبتم به إلى آخر السورة فكف رسول الله ﷺ وأمسك عما أراد.[270]

el-Ḥākīm ve el-Beyhaḳī *ed-Delāil*'de, el-Bezzār da Ebū Hureyre'den Rasūlullāh'ın (s.a.v.) Ḥamza şehit edilince ki ona müsle de yapılmıştı, onun başında durduğunu ve "Senin yerine onlardan yetmişine müsle yapacağım!" dediğini, ardından da Cebrāʾīl'in Peygamber (s.a.v.) daha (Ḥamza'nın başında)

---

269 El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, s. 291.

270 Es-Suyūṭī, *Lubābu'n-Nuḳūl*, s. 121-122.

durmakta iken en-Naḥl sūresinin sonu olan "*Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız size yapılan azab ve cezanın misli ile ceza verin."den* sūrenin sonuna kadar olan āyetleri indirdiğini ve Rasūlullāh'ın (s.a.v.) istediği şeyden (müsle) vazgeçtiğini aktarmıştır.

Ubeyy b. Kaʿb Rivāyeti:[271]

حدثنا أبو عمار[272] حدثنا الفضل بن موسى[273] عن عيسى بن عبيد[274] عن الربيع بن أنس[275] عن أبي العالية[276]

قال حدثني أبي بن كعب[277] قال : لما كان يوم أحد أصيب من الأنصار أربعة وستون رجلا ومن المهاجرين ستة

فيهم حمزة فمثلوا بهم فقالت الأنصار لئن أصبنا منهم يوما مثل هذا لنربين عليهم قال فلما كان يوم فتح مكة انزل

---

271 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

272 El-Ḥuseyn b. Ḫureys Ebū ʿAmmār el-Ḫuzāʿī el-Mervezī (244/858). Tebeʿu't-tābiʿīnden sonraki nesildendir. Rivāyetleri İbn Māce dışındaki kutub-i sitte müelliflerince aktarılmıştır. Ṣiḳadır. (en-Nesāʾī) Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 2/289; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 6/358-361.

273 El-Faḍl b. Mūsā es-Sīnānī Ebū ʿAbdullāh el-Mervezī (192/808). Tebeʿu't-Tābiʿīnin küçüklerindendir. Ṣiḳadır. (Buḫārī, İbn Saʿd, İbn Maʿīn, İbn Ḥacer). Ṣebttir. (eẕ-Ẕehebī) Kutub-i sittede hadisleri aktarılmıştır. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 8/257-258; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 22/634.

274 ʿĪsā b. ʿUbeyd b. Mālik el-Kindī el-Mervezī (?). ʿUbeydullāh ve Ebū'l-Munīb de denilir. Tebeʿu't-tābiʿīndendir. Ṣadūḳtur. (İbn Ḥacer). Bir sakıncası yoktur. (Ebū Zurʿa). Hakkında bir düşünmek gerekir. (eẕ-Ẕehebī, es-Selmānī'den nakletmiştir.) Ebū Dāvūd, et-Tirmiẕī ve en-Nesāʾī ondan hadis aktarmışlardır. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 8/197; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 22/634.

275 er-Rabīʿ b. Enes el-Bekrī (140/758) Tābiʿīnin küçüklerindendir. Ṣadūḳtur. (el-ʿİclī, Ebū Ḥātim). Bir sakıncası yoktur. (en-Nesāʾī). Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 3/207; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 9/60-62.

276 Rafīʿ b. Mehrān Ebū'l-ʿĀliye er-Riyāhī el-Baṣrī (93/711). Tābiʿīnin büyüklerindendir. Ṣiḳadır. (İbn Maʿīn, Ebū Zurʿa, Ebū Ḥātim) Ancak çoğu kere hadisleri irsāl ederek aktarmıştır. (İbn Ḥacer). Hadisleri kutub-i sittede aktarılmıştır. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 3/246-247; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 9/214-218.

277 ʿUbeyy b. Kaʿb b. Ḳays el-Enṣārī el-Ḫazrecī (33/654). Sahabedendir. Seyyidu'l-Ḳurrā, Ebū'l-Munẕir ve Ebū'ṭ-Ṭufeyl diye de bilinirdi. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 1/164; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 2/262-273.

الله { وإن عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به ولئن صبرتم لهو خير للصابرين } فقال رجل لا قريش بعد اليوم فقال

رسول الله صلى الله عليه و سلم كفوا عن القوم إلا أربعة

قال هذا حديث حسن غريب من حديث أبي بن كعب قال الشيخ الألباني : حسن صحيح الإسناد[278]

Bize Ebū ʿAmmār el-Faḍl b. Mūsā'ddan, o da ʿĪsā b. ʿUbeyd'den, o da er-Rabīʿ b. Enes'ten, o da Ebū'l-ʿĀliye'den Ubeyy b. Kaʿb'ın şöyle dediğini aktarmıştır: "Uḥud gününde, ensārdan altmış dört, muhācirlerden ise 6 kişi öldürülmüştü ki onlardan birisi kendisine müsle yapılan Ḥamza idi. Bunun üzerine Enṣār dedi ki şāyet bir gün onları yakalarsak, bunun gibi onlara ……". Buna binaen Mekke fethedildiği gün geldiğinde ise Allāh "*Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız ……ceza verin.*" āyetini indirdi.

İbn Zeyd Rivāyeti:[279]

حدثني يونس، قال: أخبرنا ابن وهب، قال: قال ابن زيد في قوله:(وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ) قال:

أمرهم الله أن يعفوا عن المشركين، فأسلم رجال لهم منعة، فقالوا: يا رسول الله، لو أذن الله لنا لانتصرنا من هؤلاء

الكلاب ، فنزل القرآن (وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ) واصبر أنت يا

مُحَمَّد، ولا تكن في ضيق ممن ينتصر، وما صبرك إلا بالله ، ثم نسخ هذا وأمره بجهادهم، فهذا كله منسوخ.

Bize Yūnus'un İbn Vehb'den dediğine göre İbn Zeyd "….." āyetiyle ilgili şöyle demiştir: Allāh müşriklerin affedilmelerini emrettikten sonra bazı güçlü kimseler müslüman olmuşlardır. Bu müslümanlar Hz. Peygamber'e gelmişler, müşriklere kastederek, 'Ey Allāh'ın Peygamberi, Allāh bize izin verse şu köpeklerden

---

278 Et-Tirmiẕī, *Sünen*, 5/299; es-Suyūṭī, *Lubābu'n-Nuḳūl*, s. 121-122.

279 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 7/324.

intikam alsak!' demişlerdir. Bunun üzerine "Eğer cezalandıracaksanız…." āyeti (Ḳurʾān) inmiştir.

İbnu'l-Ḥassār'ın Yorumu:

ظاهر هذا تأخر نزولها إلى الفتح وفي الحديث الذي قبله نزولها بأحد وجمع ابن الحصار بأنها نزلت أولا بمكة ثم ثانيا بأحد ثم ثالثا يوم الفتح تذكيرا من الله لعباده[280]

Şurası açıktır ki āyetin nuzūlü Mekke fethine dek tehir edilmiştir/gecikmiştir. Bir önceki hadiste (Ebū Hureyre Rivāyeti III) de āyetin inişinin Uḥud (günü) olduğu geçmektedir. İbnu'l-Hassār ise āyet önce Mekke'de, ikinci olarak Uḥud'da ve son olarak da Mekke Fethi'nde, Allāh'tan kullarına bir hatırlatma olarak inmiştir diyerek bu rivāyetleri cem' etmiştir.

ʿAtā' b. Yessār Rivāyeti:[281]

حدثنا ابن حميد،[282] قال: ثنا سلمة،[283] عن مُحَمَّد بن إسحاق،[284] عن بعض أصحابه،[285] عن عطاء بن يسار،[286] قال: نزلت سورة النحل كلها بمكة، وهي مكية، إلا ثلاث آيات في آخرها نزلت في المدينة بعد أُحد، حيث قُتِل

---

280 Es-Suyūṭī, *Lubābu'n-Nuḳūl*, s. 121-122; *el-İtḳān*, 1/86.

281 Rivāyetin senedine ve senedindeki rāvīlere dair değerlendirmeler için Ek I'e bakınız.

282 Muḥammed b. Ḥumeyd b. Ḥayyān et-Temīmī Ebū ʿAbdillāh er-Rāzī (?). Münker haberleri çoktur. (Yaʿkūb b. Şeybe); Rivāyetleri hakkında şüpheler vardır. (Buḫārī); Rāvī olarak itibar edilmez. (en-Nesāʾī); Güvenilir değildir, mezhebi kötüdür. (Cūzecānī); Ondan rivāyet edilen herşeyden dolayı onu eleştirdik. (Ṣāliḥ b. Muḥammed el-Esedī) Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 9/111-115.

283 Ebū ʿAbdillāh Seleme b. el-Faḍl el-Ebraş el-Enṣārī (191/807). Münker ve kabul edilmez rivāyetleri vardır. (Buḫārī); Rivāyetlerine güvrenilmez. (Ebū Zurʿa); Rāvī olarak güvenilir, kendisinden de rivāyet yazılabilir ancak rivāyetlerine itimat edilmez, ihticāca ehil değildir.

حمزة ومُثِّل بِه، فقال رسول الله ﷺ: "لَئِنْ ظَهَرْنا عَلَيْهِمْ لَنُمَثِّلَنَّ بِثَلاثِينَ رَجُلا مِنْهُمْ " فلما سمع المسلمون بذلك، قالوا: والله لئن ظهرنا عليهم لنمثلنّ بهم مُثْلة لم يمثِّلْها أحد من العرب بأحد قطُّ فأنزل الله (وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ) ... إلى آخر السورة.[287]

Bize İbn Ḥumeyd Seleme'den, o da Muḥammed b. İsḥāḳ'tan, o da bazı arkadaşlarından ʿAtāʾ b. Yesār'ın şöyle dediğini aktarmışlardır: "en-Naḥl Sūresi bütünüyle Mekke'de inmiştir ve mekkīdir. Ancak Uḥud sonrası Medīne'de, Ḥamza'nın şehit edilip ona müsle yapılmasının ardından inen sonundaki üç āyet hariç. Bu olay üzerine Hz. Peygamber: "Şāyet onları elime geçirirsem onlardan otuz kişiye/adama müsle yapacağım." dedi. Bunu duyan müslümanlar da: "Şāyet onları elimize geçirirsek onlara daha önce araplardan hiçbir kimsenin kimseye yapmadığı gibi bir müsle yapacağız." dediler. Bunun üzerine Allāh "*Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız size yapılan azab ve cezanın misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.*" āyetini sūrenin sonuna kadar indirdi."

(Ebū Ḥātim); Rivāyetleri zayıftır. (en-Nesāʾī); Ṯiḳadır (İbn Ḥibbān, İbn Saʿd) Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 4/135-136.

284 Ebū ʿAbdillāh Muḥammed b. İsḥāḳ b. Yesār b. Ḫıyār el-Muṭṭalibī el-Ḳuraşī el-Medenī (151/768). Tābiʿīnin küçüklerindendir. Hakkında en çok tartışma bulunan kişilerdendir. Kendisini çok ağır eleştirenler de olmuştur. Hatta es-Suyūṭī onu mudellis olarak anmıştır. Ancak buna rağmen ṯiḳa kabul edenler de vardır. Örneğin: Ṯiḳadır. (İbn Ḥibbān); ṣadūktur. (Ebū Zurʿa ed-Dimeşḳī, Yaʿkūb b. Şeybe). Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 9/34-41; Es-Suyūṭī, *Esmāʾu'l-Mudellisīn*, s. 81. Ayrıca İbn İsḥāḳ hakkındaki görüşlere dair geniş bir değerlendirme ve İbn İsḥāḳ'ın diğer isnad grupları-zincirleri için. Bkz.: Koç, *İsnād Verileri*, s. 60-63.

285 "Bu rāvīnin kim olduğu tespit edilememiştir.

286 "ʿAtāʾ b. Yesār el-Hilālī el-Medenī (103/721). Tābiʿīnin büyüklerindendir. İttifakla ṯiḳadır. (İbn Maʿīn, Ebū Zurʿa, en-Nesāʾī, İbn Ḥibbān vd.) Pek çok rivāyeti kutub-i sittede yer almaktadır. Bkz.: el-ʿAsḳalānī, *Tehẕību't-Tehẕīb*, 7/194-195; el-Mizzī, *Tehẕību'l-Kemāl*, 20/125-127.

287 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/323.

Āyetin mekkī olduğuna dair delil gösterilen rivāyetler şunlardır:

Az evvel aktardığımız İbn Zeyd rivāyeti ve aşağıdaki rivayet.

وقوله جل وعز وإن عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به قال قتادة لما مثلوا بحمزة ﷺ قال لنمثلن بهم فأنزل الله جل وعز هذه الآية وروى على بن الحكم عن الضحاك قال نزلت هذه الآية قبل القتال وقبل سورة براءة.

قال أبو جعفر[288] وهذا القول أولى وقد قال زيد بن أسلم نحوه قال لما قدم رسول الله صلع المدينة أذن له في جهاد المشركين والغلظة عليهم ويدلك على أن هذا نزل بمكة قوله تعالى ولاتك في ضيق مما يمكرون وأكثر مكرهم وحزنه صلع عليهم كان بمكة.

فأما حديث أبي هريرة وابن عباس لما قتل حمزه رحمة الله عليه قال النبي صلع لأمثلن بسبعين منهم فنزلت وإن عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به فإسنادهما ضعيف.[289]

"Ḳatāde demiştir ki Ḥamza'ya (r.a.) müsle yaptıkları zaman muhakkak biz de onlara müsle yapacağız dedik ve ardından Allāh bu āyeti "*Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız ……ceza verin.*" indirdi.

ʿAlī b. el-Ḥakem'in eḍ-Ḍaḥḥāk'tan aktardığına göre o demiştir ki bu āyet savaştan/savaş hükmünden ve Berāʾe (et-Tevbe) sūresinden önce inmiştir.

Ebū Caʿfer bu söz daha evlādır demiştir. Ayrıca Zeyd b. Eslem de benzerini söylemiştir: "Rasūlullāh (s.a.v.) Medīne'ye geldiklerinde ona müşriklerle savaşma ve onlara sert davranma izni verildi." Bu da sana gösterir ki Allāh'ın "*Kurdukları*

---

288 Bu Ebū Caʿfer eṭ-Ṭaberī değildir, en-Neḥḥās'ın kendisidir.

289 Ebū Caʿfer Aḥmed b. Muḥammed b. İsmāʿīl en-Neḥḥās (338/950), *Meʿānī el-Ḳurʾāni'l-Kerīm*, thk. Muḥammed ʿAlī eṣ-Ṣābūnī, Ummu'l-Ḳurā Üniversitesi Yay., Mekke 1409/1989, 4/112-113.

tuzaklardan telaş edip sıkıntıya düşme!" sözü Mekke'de inmiştir. Sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'deyken onların tuzakları artmış ve onu üzmüştür.

Ebū Hureyre ve İbn-i ʿAbbās'ın "Ḥamza (r.a.) öldürüldüğünde Hz. Peygamber (s.a.v.) onlardan yetmiş kişiye müsle yapacağız dedi ve ardından bu āyet indi "*Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız ……ceza verin.*"" hadisine gelince her ikisinin de isnadı zayıftır."

أخرج ابن مردويه عن ابن عباس رضي الله عنهما قال : نزلت سورة النحل بمكة وأخرج ابن مردويه عن ابن الزبير مثله [290]

İbn Merduveyh (410/1019) İbn-i ʿAbbās ve İbnu'z-Zubeyr'den "en-Naḥl Sūresi Mekke'de inmiştir." sözünü nakletmiştir.

Āyetin medenī olduğuna dair delil gösterilen (yukarıdaki) rivāyetler şunlardır:

- Sebeb-i nuzūl rivāyeti olarak yukarıda geçen rivāyetler.
- Ebū Hureyre I: onu parçalanmış bir şekilde görünce.
- Ebū Hureyre II Rivāyeti: şehit edildiği sırada.
- İbn ʿAbbās Rivāyeti Rivāyeti: Ḥamza'nın şehit edildiği ve ona müsle yapıldığı gün.
- Ebū Hureyre III Rivāyeti: Ḥamza şehit edilince.
- ʿAtāʾ b. Yessār Rivāyeti: Ḥamza'nın şehit edildikten ve ona müsle yapıldıktan sonra.
- Ubeyy b. Kaʿb Rivāyeti: Mekke fethedildiği gün.

---

[290] Ebū'l-Faḍl Celāluddīn ʿAbdurraḥmān b. Ebī Bekr es-Suyūṭī (911/1505), *ed-Durru'l-Mensūr fi't-Tefsīri bi'l-Me'ṯūr, thk.: ʿAbdullāh b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkī, Merkezu Ḥicr, Ḳāhire 1424/2004,* 9/5.

Değerlendirme:

- ✓ Ebū Hureyre I rivāyetinde sebeb ifade etmede kesinlik arz eden فنزلت ibaresi yer almaktadır. İlgili olay ile āyetin nuzūlü arasında zaman uyumu/peşisıralık mevcuttur.
- ✓ Ebū Hureyre II rivāyeti, bu üç āyetin hepsinin değil sadece 126. āyetin medenī olduğuna delālet etmektedir. Bu rivāyette sebeb ifade etmede kesinlik arz eden فنزل جبريل عليه السلام على مُحَمَّد ﷺ بهذه السورة وقرأ ibaresi yer almaktadır. İlk rivāyet gibi ilgili olay ile āyetin nuzūlü arasında zaman uyumu/peşisıralık mevcuttur. Ancak bu rivāyette وقرأ ibaresi bu āyetin daha önceden bilinen bir āyet olduğuna işaret olabilir.
- ✓ Bu iki rivāyette de yer alan rāvī Ṣāliḥ -İbn Beşīr el-Merī- hadis alimlerince zayıf görülmüş ve munkeru'l-hadīs olarak nitelenmiştir. Ayrıca bu sebeple her iki rivāyet de oldukça zayıf kabul edilmiştir. Bu durum bu iki hadisin güvenilirliğini zayıflatmaktadır.
- ✓ İbn ʿAbbās rivāyetinde sebep ifade etmede kesinlik arz eden فأنزل الله kalıbı kullanılmıştır. Ancak bu rivāyetin senedini el-Albānī, İbn Ebī Leylā'dan itibaren peşpeşe üç zayıf rāvīyi barındırdığı için zayıf olarak nitelendirmiştir. Seneddeki bu rāvīlerin sıhhat bakımından durumları, zayıf oldukları da diyebiliriz, ilgili dipnotlarda açıklanmıştır.
- ✓ Ebū Hureyre III rivāyetinde sebep ifade etmede kesinlik arz eden فنزل جبريل بخواتيم سورة النحل والنبي ﷺ واقف ibaresi yer almaktadır. Ancak bu ibarede indirilen āyetler *en-Naḥl Sūresi'nin sonu* olarak nitelendirilmiştir. Bu ise bize bu āyetlerin daha önceden indiği, yerinin dahi bilindiği, bu nedenle *en-Naḥl*

Sūresi'nin sonu diye ifade edildiğini düşündürmektedir. Zira sebeb-i nuzūl rivāyetlerinde genellikle "*şöyle şöyle oldu, bunun üzerine şu āyet indi.*" tarzında ifadeler yer almaktadır. Bu konuda şu akla gelebilir: "Bu bilgiyi aktaran ilk rāvī yani sahābī, bilgiyi aktardığı esnada, bu āyetlerin en-Naḥl Sūresi'nin sonu olduğunu bildiği için, bu rivāyeti aktarırken hangi āyetten bahsedildiği kolay anlaşılsın diye böyle demiş olabilir mi?" Buna cevaben şöyle diyebiliriz: Rivāyetleri aktaran ilk rāvī yani sahabe, başka āyetlerin inişine dair bilgileri aktarırken de, bu bilgiyi aktardığı sırada o āyetin hangi sūreye ait olduğunu bilmektedir. O halde bu bilgileri aktarırken de mevzunun kolay anlaşılabilmesi için *falanca sūrenin şu āyeti vs…* gibi ifadeler kullanabilirdi. Ancak özellikle bu üç āyetle ilgili yukarıdaki ifade kullanılıp başka āyetlerde benzeri ifadelerin kullanılmaması bizim bu āyetlerin daha önceden indiği ve sahabece bilindiği düşüncemizi desteklemektedir.

- ✓ Et-Tirmiẕī'nin Ḥasen kabul ettiği Ubeyy b. Kaʿb rivāyetinde āyetle ilgili indiği düşünülen olay anlatılmakta, aradan yaklaşık 3 sene sonra gerçekleşen Mekke fethinde, ardından Allāh şu āyeti indirdi denilmektedir. Bu rivāyete binaen āyetin, hükmü önce gerçekleşen ama nuzūlü geciken/tehir edilen āyetlerden olduğu düşünülmüştür. Rivāyette yer alan فلما كان يوم فتح مكة انزل الله ibaresi tam olarak sebep ifade etmede neredeyse kesinlik arz eden ibarelerden değildir. Bu nedenle rivāyet daha çok, fetih gününde elleri güçlenen ve kendilerine Uḥudda yapılan eziyetleri hatırlayan müminlerin, bu durumla āyet arasında bağ kurduklarını gösterebilir. Ancak şunu da söylememiz gerekir ki ibaredeki kelimelerin zāhiri de āyetin Mekke fethinde indirildiği anlamını barındırmaktadır. Zira müminlerin içinde bulundukları ruh hali, güçlü konumda olmaları,

yaşadıkları bir çok eziyet, onlarda Mekkeli müşriklerden öc alma düşüncesini uyandırmış olabilir ve bu nedenle āyetin burada tekrar indirilmiş olabileceğini düşünebiliriz. Bu āyete dair aktarılan rivāyetler içerisinde senedi en güvenilir ve sahih olan rivāyetin de bu rivāyet olması yukarıdaki düşüncelerimizi destekleyici niteliktedir.

- ✓ ʿAtāʾ b. Yessār rivāyetinde sebep ifade etmede neredeyse kesinlik arz eden فأنزل الله kalıbı kullanılmıştır. Bu da āyetlerin medenī olduğuna delālet edecektir. Ancak rivāyette yer alan rāvīlerden, hadis alimlerince ittifakla sika kabul edilen ilk rāvī ʿAtāʾ b. Yesār dışındakiler hakkında pek çok olumsuz görüş dile getirilmiştir. İbn Keṯīr bu rivāyeti şu sözleriyle zayıf kabul etmiştir: "Bu (rivāyet) murseldir ve içerisinde isimlendirilmeyen yani mubhem bir kişi vardır. Başka bir tarīkle muttasıl olarak nakledilmiştir."[291] el-Albānī ise İbn Keṯīr'in işaret ettiği bu muttasıl rivāyetin de (yukarıda yer alan Ebū Hureyre I ve II rivāyetleri) zayıf olduğunu söylemiştir.[292] Bu nedenler de bize bu rivāyetin ve delāletinin güvenililirlik açısından sorunlu-zayıf olduğunu düşündürmektedir.
- ✓ Āyetin iniş sebebine dair bilgi veren ve haklarında değerlendirmelerde bulunduğumuz rivāyetlerden İbn ʿAbbās ve Ebū Hureyre I, II ve III rivāyetlerinde Hz. Peygamber'in müsle yapacağına dair yemini/sözü dile getirilmişken Ubeyy b. Ka'b rivāyetinde sahabenin müsle yapacaklarına dair yemini/sözü aktarılmıştır. Atā b. Yesār rivāyeti hem Hz. Peygamber'in hem de sahabenin müsle yapacaklarına dair yeminlerini/sözlerini aktarmaktadır. Bu rivāyetler yaşanan olay karşısında kimin müsle yapma sözü verdiği açısından da düşünülebilir. Ṭāʾif seferine

---

291 İbn Keṯīr, *Tefsīru'l-Ḳurʾāni'l-Aẓīm*, 4/614; el-Albānī, *Silsiletu'l-Ehādīṯ eḍ-Ḍaʿīfe*, 2/26-27.

292 el-Albānī, *Silsiletu'l-Ehādīṯ eḍ-Ḍaʿīfe*, 2/28.

gittiğinde çok kötü bir şekilde karşılanan, davetine sert bir şekilde red cevabı verilen, dönüş yolunda taş atılarak ve yürüdüğü yerlere dikenler dökülerek eziyet edilen, bu durumda bile, ne dilerse yapmak üzere Allāh'tan emir alarak yanına gelen Cebrāʾīl (a.s.)'ın Ṭāʾiflileri helak etme teklifini kabul etmeyip onlar için hayır duada bulunan ve alemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in, Uḥud'daki karşılaştığı bu elim olay üzerine de olsa beddua etmesi aklımıza yatmamaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in müsle yapacağına dair sözünü aktaran rivāyetlere, bu açıdan da soru işaretiyle bakılabileceğini düşünüyoruz.

- ✓ İbn Zeyd rivāyetinde, sebep ifade etmede neredeyse kesinlik arzeden فنزل القرآن ibaresi kullanılmıştır. Rivāyette müşriklerin müslümanlara kötü muamelede bulundukları, bu nedenle müslümanların da bundan rahatsız oldukları ve içlerinden güçlü olan kişilerin müşriklere karşılık vermek için Hz. Peygamber'den izin istedikleri, buna binaen buna āyetin indiği aktarılmıştır. Buna binaen dileyen müslümanlar, kendilerine yapılan kadar müşriklere karşılık verebileceklerdi. Ancak yine de sabretmenin daha iyi olduğu belirtilmişti.

İbn Zeyd'in aktardığı bu olayla örtüşen/birbirini tamamlayan bir durumu İbn Hişām da şöyle aktarmıştır: "Ebu Cehil şerefli ve güçlü birisinin Müslüman olduğunu duyunca, 'Senden daha iyi olan babanın dinini terk ettin ha! Biz, senin aklının kıt, görüşünün hatalı olduğunu söyleyeceğiz, şerefini aşağılayacağız.' diyerek, onu ayıplayıp, küçük düşürürdü. Eğer bu kişi tacir ise, 'Allāh'a yemin olsun ki, ticaretini revaçtan düşüreceğiz, sermayeni yok edeceğiz.' diyerek, onu tehdit ederdi. Eğer bu kişi güçsüz

ise, onu döverdi, insanları da buna teşvik ederdi."[293] Ebū Cehil özelinde anlatılan bu tavır, Mekkeli müşriklerin ileri gelenlerinin genel tavrıydı. Şu halde bu iki rivāyet arasındaki uyum daha önceki nuzūl ortamı-āyet bağlamı ilişkilerinden daha uyumlu/makul bir ilişki gibi görünmektedir. Ayrıca Hz. Ḥamza ve Hz. Ömer'in müslüman olmaları,[294] anlatılan olayların yaşanmasını muhtemel kılmaktadır. Zira müslümanlar o ikisinin islamından sonra güç kazanmaya başlamıştı. Hatta islamın yayılması ivme kazanmıştı. Çünkü onlar gibi güçlü kimseler, müşriklerin yaptıkları kötü muamelelere karşı çıkma cesareti ve gücününü kendilerinde barındırmaktaydılar. Bu durumda 615 yılının Ekim ayından sonra bunun gibi olayların yaşandığını ve dolayısıyla en-Naḥl 126. āyetin (aralarındaki sıkı bağ nedeniyle) 127 ve 128. āyetlerle beraber 615 yılının Ekim ayından sonra yakın bir tarihte indiği düşünülebilir.[295]

- ✓ İbnu'l-Ḥaṣṣār, āyetin mekkī bir sūrede bulunması sebebiyle önce Mekke'de, ikinci olarak Uḥud'da ve son olarak Mekke'nin fethinde indirildiğini söylemektedir. Bunlardan ikinci ve üçüncü inişin hatırlatma mahiyetinde olduğunu ve tekrār-ı nuzūl türünden olduğunu söylemiştir. Āyetin sadece mekkī bir sūrede olması, o āyetin de mutlaka mekkī olacağını kesin olarak göstermeyecekttir. Zira bunun aksine pek çok örnek verilebilir.[296] Bu nedenle İbnu'l-Ḥaṣṣār'ın āyetin mekkī olduğuna dair

---

293 İbn Hişām, *Sīre*, 2/162.

294 Risāletin 6. yılının Zilhicce ayında / 615 yılının Ekim ayında/Hz. Ömer'in islamından 3 gün önce; Hz. Ömer risāletin 6. yılının Zilhicce ayında / 615 yılının Ekim ayında müslüman olmuştur.

295 Ali Rıza Gül de bu āyetler hakkında, İbn Zeyd rivāyeti ile İbn Hişām rivāyeti arasında ilişki kurarak aynı sonunca ulaşmıştır. Bkz: Ali Rıza Gül, "Ḳur'ān Āyetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü", *Dīnī Araştırmalar Dergisi*, c.7 ss. 191-220, s. 217-218.

296 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/44-50.

delillendirmesini yeterli görmemekteyiz.[297] Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki āyetin mekkī olduğuna dair başka verilerin ve az önceki değerlendirmelerimizin, onun bu kanaatini desteklediğini düşünmekteyiz.

- ✓ en-Neḥḥās, İbn ʿAbbās ve Ebū Hureyre'den gelen rivāyetlerin isnadlarının zayıf olduğunu söylemiştir. Ayrıca eḍ-Ḍaḥḥāk'tan naklen "*Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız ... ceza verin.*" āyetinin savaş hükmünden önce indirildiğini söylemiş, bu fikri Zeyd b. Eslem'den gelen rivāyetle destekleyerek tercih etmiştir. Buna göre en-Neḥḥās, bu āyetlerin mekkī olduklarını dile getirmiştir.

en-Neḥḥās'ın düşüncesinin tarihi gerçekliklerle ve āyetlerin bağlamı ile uyumlu olduğu kanaatindeyiz. Zira gerçekten de müşriklerle savaşa Medīne'de izin verilmiştir. Ayrıca āyetin bağlamı, yapılan her türlü eziyete rağmen biraz daha sabırlı olmayı, müşrikleri iyilikle, hikmetle ve güzel sözle iknaya çalışmayı emretmektedir. (Biraz daha güçlenmek, söz söylediğinde tesirli olabilmek ve gerektiğinde yaptırım uygulayabilmek için sabırlı olma ve bazı şeyleri alttan alma tavsiyesi ise içinde bulunulan şartlar gereği Mekke'de söz konusu olmuştur.[298])

---

297 İbnu'l-Ḥaṣṣār ʿAlī b. Muḥammed b. Muḥammed Ebū'l-Ḥasen el-Ḫazrecī el-Fāsī (611/). Babasına nispet edilerek el-Ḥaṣṣār diye de zikredilmiştir. Kaynaklarda İbnu'l-Ḥaṣṣār'a ait bazı eserler zikredilmiştir. Bunların Nāsiḫ ve Mensūḫ'a dair bir kitap, iʿcāzu'l-Ḳurʾān'a dair bir makale, usūlcüler nezdinde neshin ne olduğuna dair bir makale ve mekkī-medenī sūreler ve sūre tertibine dair bir kasideden ibarettir. Bkz.: Ancak şu ana kadar bu eserlere ulaşılamamıştır. Sadece buralardan alınma bazı fikirleri ve mekkī-medenīye dair kasidesi es-Suyūṭī'nin *İtḳān*'ında (s. 37) yer almaktadır. Belki de onun bu eserleri bulunabilirse, onun āyetin mekkī olduğuna dair fikrinin başkaca delillerine ulaşılabilir ve bu delillerin yeteri kadar/ikna edici nitelikte olup olmadıkları tekrar incelenebilir. Bkz.: Zekiyyudīn Ebū Muḥammed ʿAbdulʿaẓīm b. ʿAbdilḳavī el-Munzẓirī, *et-Tekmile li Vefeyāti'n-Neḳale*, Muessesetu'r-Risāle, Beyrūt 1405/1984, 2/309; eẕ-Ẕehebī, *Tārīḫu'l-İslām ve Vefeyātu'l-Meşāhīri ve'l-Eʿlām*, thk. ʿUmar ʿAbdusselām Tedmurī, Dāru'l-Kitābi'l-ʿArabī, Beyrūt 1407/1987, 44/78.

298 Krş: Muhammed Coşkun, *Ḳurʾān Yorumunda Sīret-Nuzūl İlişkisi*, Fikir Yay., İstanbul 2014.

- ✓ İbn Merduveyh de senedi zikretmeksizin İbn ʿAbbās ve İbn Zubeyr'den en-Naḥl sūresinin Mekke'de indiğini aktarmıştır.
- ✓ Elde ettiğimiz veriler ve şu ana kadar yaptığımız değerlendirmeler neticesinde bu āyetlerin Hz. Ḥamza ve Hz. Ömer'in müslüman olmalarının ardından yani risāletin 6. yılının Ẕulḥicce ayından / 615 yılının Ekim ayından sonra yakın bir tarihte indirilmiş oldukları düşüncesine ulaşmış bulunuyoruz.
- ✓ İbnu'l-Ḥaṣṣār'ın āyetlerin luzūmu gereği tekrar indirildiği, tekrār-ı nuzūlden olduğu kanaatine göre bu āyetler önce Mekke'de, ikinci olarak Uḥud'da ve son olarak Mekke fethinde indirilmiştir. Onun bu düşüncesinin ise, yukarıda verilen rivāyetleri cem etme/orta yolu bulma çabasının bir sonucu olduğunu düşünüyoruz.
- ✓ *Tekrār-ı nuzūl* tamlaması, bir āyetin ilk inişinden sonra ihtiyaca binaen, karşılaşılan yeni bir durumun gereği olarak hatırlatma mahiyetinde indirilmesi için kullanılmaktadır.[299] Buna binaen falanca āyet *tekrar indirilmiştir* diye usūl kitaplarımızda geçmektedir.

  Peki bir āyetin tekrār-ı nuzūlden olması, yani hatırlatma maksatlı tekrar indirilmesi, daha önce hiç gelmemiş yeni bir āyetin gelmesi gibi algılanabilir mi? Hz. Peygamber'e gelen her āyet katiplere yazıdırılmamış mıdır? Peki Ḳurʾān'da birbiriyle aynı hiç āyet yok mudur?

  Evet gelen her āyet katiplere yazdırılmış ve yeri peygamber tarafından belirtilmiştir. Ḳurʾān'da da farklı sūrelerde birbirinin aynı pek çok āyet vardır. O halde her gelen āyet tekrar yazılıyorsa, hatırlatma maksatlı bile olsa bir āyet birden fazla sefer indiyse onların da ayrıca yazılması gerekmez miydi? Bu durumda hatırlatma mahiyetinde 'indirildi' denilen

---

299 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/90-91.

bu āyetler için gerçekten de ‘indirildi’ ibaresi kullanılabilir mi? Yani bizim bu durumu tekrār-ı nuzūl olarak adlandırmamız isabetli bir tesmiye olur mu? Bu düşünceler çerçevesinde ulūmu’l-Ḳur’ān eserlerimizde yer alan bu isimlendirmenin değiştirilmesi ve durumu daha doğru tarif edecek bir isimlendirme bulunmasının gerektiği kanaatindeyiz. Örneğin şöyle denilebilir:

- Önceden İndirilmiş Bir Āyeti Vahyin Hatırlatması - تذكير الوحي بآية سابقة النزول
- Önce İndirilenin Hatırlatılması - تذكير النزول السابق

41-128 Arasındaki Āyetler:

Ḳatāde ve Cābir b. Zeyd'den gelen bir habere göre en-Naḥl sūresinin ilk 40 āyeti mekkī, diğerleri medenīdir.[300]

Değerlendirme:

Bu görüşün isabetsiz olduğu kanaatindeyiz. Zira bu iddiayı çürütebilecek birçok delile daha önce incelediğimiz āyetlerde ulaşmıştık. Burada, bu iddiaya yapılabilecek muhtemel eleştirileri kısaca bir arada serdetmenin faydalı ve yeterli olacağını düşünüyoruz.

- en-Naḥl 41 v 42. āyetlerin Habeş hicretinden sonra inen mekkī āyetler olmaları.
- Oṯmān b. Maẓʿūn Hadisi:[301] Hadisin metninde, en-Naḥl Sūresi 90. āyetin Mekke'de Hz. Peygamber'in evinin bahçesinde okunduğuna dair tasrīh/açık ifade yer almaktadır. Henüz müslüman olmayan Osmān b. Maẓʿūn bu olay üzerine kalbinde imanın yer ettiğini ve Hz. Muḥammed'i sevmeye başladığını beyan etmiştir. Onun müslüman oluşu da İslāmın ilk yıllarına denk düşmektedir. Hatta onun müslüman olan onüçüncü kişi olduğu bilgisi aktarılmıştır.[302] Dolayısıyla āyetin mekkī olduğu net olarak ortaya çıkmaktadır.
- İbn ʿAbbās'tan en-Naḥl sūresinin tamamının ya da son üç āyeti hariç diğerlerinin mekkī olduğuna dair nakledilen rivāyetler: Bu rivāyetler hakkında daha önce değerlendirmede bulunmuştuk. Burada önemli olan,

---

300 Ebū's-Senā Şehābuddīn Mahmūd b. Abdillāh b. Mahmūd Ālūsi (1270/1854), *Rūhu'l-Meānī fī Tefsīri'l-Ḳurʾāni'l-Aẓīm ve's-Seb'i'l-Mesānī*, Dāru İḥyāʾi't-Turāṯi'l-ʿArabī, Beyrūt t.y., 14/89-90; İbn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-Tenvīr*, 14/93.

301 Hadisin senedi, metni ve değerlendirilmesi daha önce geçmişti. Bkz.: s. 69-70.

302 M. Yaşar Kandemir, "Oṯmān b. Mazʿūn"md., *DİA*, 33/470.

her iki durumda da en-Naḥl sūresinin en azından 41. āyetinden son üç āyetine kadar mekkī olduğunun açıkça görülebilmesidir.

- En-Naḥl 106. āyetin Mekke'de ʿAmmār b. Yāsir hadisenin akabinde (risāletin 5. yılı Recep ayından önce / 615 yılı Mayıs ayından önce) inmiş olması.
- En-Naḥl 110. āyetin Habeş hicreti sonrası, yani risāletin 7. yılı Muharrem ayından sonra / 616 yılının Ekim ayından sonra Mekke'de inmiş olması.
- İbn Zeyd rivāyetine binaen en-Naḥl 126-128 āyetlerinin Hz. Ömer ve Hz. Ḥamza'nın müslüman olmalarının ardından yani Risāletin 6. yılının Zilḥicce ayından / 615 yılının Ekim ayından sonra inmiş olmaları.

Değerlendirme 2:

En-Naḥl sūresinde medenī olduğu yönünde fikirler bulunan āyetlere dair yaptığımız bu incelenme sonucunda en-Naḥl sūresinin;

- ʿAmmār b. Yāsir hadisesi ile yani risāletin 5. yılı Recep ayından önceki / 615 yılı Mayıs ayından önceki bir tarihten itibaren (olayın cereyanının ardından) inmeye başladığı,
- Vahiy sürecinin Mekke döneminde yani hicretten evvel (net bir tarih yok) sona erdiği

kanaatine ulaşmış bulunuyoruz.

2.3. En-Naḥl Sūresi'nde Nāsih ya da Mensūḫ Āyetlerin Olup Olmadığına Dair

En-Naḥl Sūresi'nde nāsih āyet olmadığı, 67, 82, 106, 125 ve 127. āyetlerin ise mensūḫ olduğu düşünülmüştür.[303]

---

[303] Ebū'l-Ḳāsim Hibetullāh b. Selāme b. Naṣr Hibetullah İbn Selāme (410/1019), *en-Nāsiḫ ve'l-Mensūḫ fī'l-Ḳurʾāni'l-Kerīm,* Muṣṭafā el-Ḥalebī Matbaāsı, Ḳāhire 1383/1967, s. 7, 59-60.

67. āyet:

"Hurmalıkların ve üzümlüklerin meyvalarından da bundan hem bir müskir (içki) çıkarırsınız hem de bir güzel rızık! Her halde bunda aklı olan bir kavim için elbet bir ayet var!"

Āyette bazı meyvelerden içki elde edildiğine dair bir bilgi bulunmaktadır. Bu nedenle āyetin içkiyi kesin olarak yasaklayan el-Māʾide Sūresi 90. āyetle nesḫedildiği söylenmiştir.[304] Ancak dikkat edilirse āyetin metninde sadece bazı meyvelerden içki elde etme imkanının varlığından bahsedilmektedir. Yoksa āyet bu meyvelerden içki elde edin ya da etmeyin diye bir hüküm içermemektedir. Nesih ise tarifinden de anlaşılacağı üzere[305] hüküm içeren āyetlerde söz konusu olabilir. Bu nedenle bu āyetin mensūḫ olmadığı görüşü isabetli görünmektedir.

82. āyet:

"Buna karşı eğer yüz çevirirlerse, artık senin üzerine düşen ancak tebliğ-i beliğdir!"

Bu āyetin kılıç āyeti[306] ile nesḫedildiği düşünülmüştür.[307] Açıkçası biz kılıç āyeti ile bu āyet arasında bir bağ kuramadık. Zira öncesindeki āyetlerle[308] beraber kılıç āyetinde müşriklerle bir anlaşma yapıldığı belirtilmiş ve bu anlaşmayı bozmaları sebebiyle onların kuşatılması, yakalanıp hapsedilmesi ve

---

304 Hibetullāh b. Selāme, *en-Nāsiḫ ve'l-Mensūḫ,* s. 59.

305 Nesḫ, şerʾī bir hükmün (daha sonra gelen) şerʾī bir delille (hitāpla) kaldırılmasıdır. Bkz.: Muḥyiddīn Ebī ʿAbdillāh Muḥammed b. Suleymān el-Kāfiyeci el-Ḥanefī (879/1474), *Kitābu't-Teysīr fī Ḳavāʿidi ʿİlm'i-Tefsīr*, çev.: İsmail Cerrahoğlu, AÜİF Yayınları, Ankara ty., s. 73; Ṣubḥī eṣ-Ṣāliḥ, *Mebāḥiṣ*, s. 261, 263.

306 Et-Tevbe 9/5.

307 Hibetullāh b. Selāme, *en-Nāsiḫ ve'l-Mensūḫ,* s. 59.

308 Et-Tevbe 9/1-4.

(gerektiğinde) öldürülmesi emredilmiştir.[309] Ancak en-Naḥl 82 āyetinde böyle bir anlaşma söz konusu değildir. Sadece her türlü yolun denenmesine rağmen ikna olmayan müşrikler hakkında Hz. Peygamber'in sorumlu olmadığı ifade ediliyor. Dolayısıyla bu āyetin kılıç āyeti ile nesḫinin muhtemel olmadığını düşünüyoruz.

106. āyet:

"Her kim imanından sonra Allāh'a küfrederese -kalbi iman ile mutmaīn olduğu hale ikrah edilen (inkara zorlanan) başka- ve lākin küfre sinesini açan kimse(ye gelince), lābüd (mutlaka) onların üstüne Allāh'tan bir gazab iner ve onlara aẓīm (büyük) bir azap vardır!"

Āyetin hangi āyetle nesḫedildiğine dair üç görüşle karşılaşmaktayız.[310]

- Bu āyeti, yine bu āyetin sonu nesḫetmiştir:

  Bu iddianın sahipleri, anlayabildiğimiz kadarıyla āyetin iki parça halinde indiğini düşünmüşlerdir. Buna göre āyetin birinci kısmı *"Kalbi iman ile sükūnet bulduğu halde inkar edenler/dinden dönenler (için azap vardır), (dinden dönmeye) zorlananlar hariç"* ibaresi iken, ikinci kısmı *"ancak kim de kalbini küfre (büsbütün) açarsa, mutlaka onların üzerine Allāh'tan bir gazab gelir ve kendilerine çok büyük bir azab vardır."* ibaresidir.

---

309 'Gerektiğinde öldürülmesi' demeyi ve bunu diğer emirlerden sonra yazmayı tercih ettik, çünkü müşrikler içinde yaptıklarından pişman olup anlaşmaya tekrar sadakat gösterenlere ilişilmemesi de yine aynı āyette emredilmiştir. Esasen bizzat kılıç āyetinde bile, lafzan aksi sıralama zikredilmişse de, cezalandırma hafiften yukarı doğru ilerliyor ki pişman olup doğru yolu seçenler olursa canından olmasın. Çünkü önce öldürülen kişinin sonra hapsedilmesi ya da anlaşmasına yeniden bağlı kalırsa ona ilişilmemesi, bu durumda söz konusu olamayacaktır. (Bu tercih ve görüşler, Hasan Elik'in kılıç āyetine dair (hem metinde hem de dipnotta) yaptığı açıklamalardan alınmış ve özümsenmiştir. Bkz.: Elik, *Tevhit Mesajı*, s. 474-475.)

310 Hibetullāh b. Selāme, *en-Nāsiḫ ve'l-Mensūḫ*, s. 59.

Āyetin ilk kısmındaki *kalbi iman ile sükūnet bulduğu halde inkar edenler/dinden dönenler (için azap vardır)* hükmünden/haberinden, devamındaki *(dinden dönmeye) zorlananlar hariç* ifadesiyle, zorlama ve baskı altında dinden döndüğünü diliyle söyleyenler hariç tutulmuştur/istisnā edilmiştir.

- Bu āyet, kılıç āyetiyle nesḫedilmiştir:

  Buna göre kılıç āyetinin inmesiyle takiyye yapma ruhsatı ortadan kaldırılmış olmaktadır. Açıkçası kılıç āyeti ile bu āyet arasında da bir bağ kuramadık. Az önceki āyetle kılıç āyeti arasındaki benzer bir uyuşmazlık burada da mevcuttur. Bu nedenle bu āyetin de mensuh olmadığını düşünüyoruz.

- Bu āyet, en-Nisāʾ Sūresi 98. āyetle[311] nesḫedilmiştir:

  Bu iddianın sahiplerine göre bu āyet, müşriklerin işkence yaptıkları fakir müslümanlar hakkında inmiştir. en-Nisāʾ 98 ile de nesḫedilmiştir.

  En-Nisāʾ 98 deki ifadelere dikkat edecek olursak, aslında her iki āyetteki istisna ile, birbirleriyle aynı sıfatlara sahip kişilerin ilgili hükümden hariç tutuldukları görülecektir. Yani aslında burada hükmün değiştirilmesi değil, hükmün istisnası söz konusudur.

  Ayrıca 106. āyetteki istisna ile aynı āyetteki (güçsüz, fakir) dinden dönen müslümanlar, -baskı altında iken takiyye yapmalarından ötürü-, baskı altında olmaksızın dinden dönenler için azabın gerektiği hükmünden hariç

311 "Ancak gerçekten aciz ve zayıf olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar hariç…"

tutulmuştur. en-Nisāʾ 98 deki istisnā ile ise, en-Nisāʾ 97 āyetindeki[312] *hicret etseydiniz* hükmünden, zayıf ve güçsüz müslümanlar hariç tutulmaktadır. Dolayısıyla en-Nisāʾ 98 āyetinin en-Naḥl 106 āyetini, ister hükmü kaldırma sūretiyle isterse de istisna etme sūretiyle nesḫ etmiş olması kanaatimizce isabetli görünmemektedir.

125. āyet:

"Rabbin yoluna davet et. Hikmet ile ve güzel mevʿıze ile… Onlara da en güzel olan suretle mücadele yap -çünkü Rabbin O'dur en ziyade bilen yolundan sapanı, doğru gidenleri en iyi bilen de ancak O'dur-."

Bu āyetin kılıç āyeti ile nesḫedildiği düşünülmüştür.[313] Zira onlara göre artık iyilikle davet devri sona ermiştir. Ancak en-Naḥl 125 āyetindeki davet metodu, aslında İslām'ın en temel davet metodu, insanları ikna edebilmenin en kıymetli ve vazgeçilmez yoludur diyebiliriz. Kısacası bu, davet ve iknada genelgeçer bir prensiptir. Ayrıca bu āyetin kılıç āyetinin bağlamı ve kılıç āyetinin geldiği şartlarla da bir ilgisinin olmadığı, sadece āyetlerin az öncesi ve az sonrası ile beraber okunması ile kolaylıkla anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu āyetinde mensuh olmadığını düşünüyoruz.

127. āyet:

"(Sabret, sabrın da ancak Allāh'ın ināyetiyledir ve onlara karşı mahzun olma, yaptıkları mekirden (çevirdikleri entrikalardan) telaş da etme."

---

312 "O kimseler ki nefislerine zulmetmektelerken melekler canlarını aldılar; 'ne işte idiniz dediler.' 'Biz' dediler 'bu arzdan zebūn idik (güçsüz ve zayıf bırakılmıştık)'. 'Yā!..' dediler; Allāh'ın arzı geniş değil miydi, oraya hicret etseydiniz ya?' İşte bunların meʾvāları (gidecekleri yer) cehennemdir, ona gidiş de ne fena şeydir!"

313 Hibetullāh b. Selāme, *en-Nāsiḫ ve'l-Mensūḫ*, s. 60.

Bu āyetteki *sabret* hükmünün, kılıç āyetinin gelmesiyle nesḫedildiği düşünülmüştür.[314]

Değerlendirme 1:

- En-Naḥl sūresindeki āyetlerin iniş tarihlerine dair bilgi elde edebilme amacıyla, sūrede nāsih ya da mensūḫ āyet olup olmadığına yönelik yaptığımız bu incelemede, sūrede nāsih āyet olmadığı, mensūḫ denilen āyetlerinde aslında mensūḫ olmayıp, hükümlerinin hala geçerliği olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Bu araştırma neticesinde en-Naḥl sūresindeki āyetlerin iniş tarihleri ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

Değerlendirme 2 ve Not:

- Çalışmamızın başında, Ḳur'ān'ın sūre bazlı analizine yönelik bir yöntem geliştirebilme hedefimizin olduğunu ifade etmiştik. Çalışmamız esnasında bu yöntemin bir ayağının, sūrenin tarihi sürecinin tespiti ile ilgili olabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştı. Zaten şu ana kadar da bunu gerçekleştirebilmeye çalıştık ve halen çalışıyoruz. Bu amaçla en-Naḥl sūresinde nāsih ya da mensūḫ āyetlere dair yapmış olduğumuz bu son incelemede, sūredeki āyetlerin iniş tarihi ile ilgili herhangi bir veriye ulaşamadık. En-Naḥl sūresi özelinde nāsih ve mensūḫ āyetlere dair yaptığımız bu incelemenin bizi ümit ettiğimiz verilere ulaştırmamasının, āyetlerin iniş tarihlerinin belirlenebilmesinde diğer sūreler için de benzer bir sonuca götürmesini gerektirmeyeceğini düşünüyoruz. Halen, geliştirmeye çalıştığımız yeni yöntemin bu ayağının, kimi sūrelerde āyetlerin iniş tarihlerine dair verilerin, ipuçlarının elde edilmesine vesile

---

314 Hibetullāh b. Selāme, *en-Nāsiḫ ve'l-Mensūḫ,* s. 60.

olabileceği öngörüsünü taşıyoruz. Bu nedenle başka sūrelerde de denenmek sūretiyle sūre tefsirlerinde bu yöntem ayağının yararlı olup olmayacağının araştırılmasının gerektiği kanaatindeyiz.

2.4. Hakında Herhangi Bir Tarihe İşaret Eden Sebeb-i Nuzūl Rivāyeti Bulunan en-Naḥl Sūresi Āyetleri

Yukarıda incelenen āyetlerde zikredilenler dışında sūrenin 1, 4, 38 ve 43. āyetlerine de dair sebeb-i nuzūl rivāyetleri aktarılmıştır:

- 1. āyet ve ilgili rivāyet:

  "Allāh'ın emri geldi, sakın onu istiʿcāl etmeyin (acele istemeyin)! O sübhān onların şirklerinden münezzeh, yüksek, çok yüksek!"

  "Allāhu Teʿālā: *"Yaklaştı Saat ve yarıldı Kamer!"*[315] āyetini indirdiğinde kafirler: "Bu adam kıyāmetin yaklaştığını iddia ediyor. Bir süre kötü işler yapmayalım bakalım neler olacak?" dediler. Sonra herhangi bir şey (azabın) inmeyince: "Hani hiçbir şey görmüyoruz, bu kıyāmetin kopacağı yok!" dediler. Bunun üzerine Allāh: *"Yaklaştı nāsa (insanlara) hesapları… Onlar ise hālā gaflette aldırmıyorlar."*[316] āyetini indirdi. Kāfirler yine korktular ve kıyāmetin kopmasını beklemeye başladılar. Ama günler uzayıp gittiği halde hālā kıyāmet kopmayınca: "Ey Muḥammed, bizi korkuttuğun şeylerin hiçbirini henüz görmedik." dediler ve ardından Allāh *"Allāh'ın emri geldi."* āyetini indirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber irkildi, insanlar şaşırmış bir halde etrafına bakınmaya başladılar. Sonra da

---

315 El-Ḳamer 54/1.

316 El-Enbiyāʾ 21/1.

(āyetin devamı) *"sakın onu istiʿcāl etmeyin (acele istemeyin)!"* nāzil oldu."[317]

Bu rivāyette olayın zamanına dair herhangi net bir bilgi verilmemiştir. Ancak el-Mevdūdī, rivāyetteki ilk āyetin de dahil olduğu Enbiyā sūresinin ilk üç āyetinin tefsirinde, Hz. Peygamber'in düşmanlarının bile bile onun büyüsüne kapılmaları sebebiyle müşriklerin Hz. Peygamber'e sihirbaz dediklerinden bahsederek, duruma örnek olarak şu olayı zikrediyor:

"Muḥammed b. İsḥāḳ der ki: "Bir keresinde Ebū Sufyān'ın kayınpederi ve Hind'in babası ʿUtbe b. Rabīʿa, Ḳureyş ulularına Peygamber'i (s.a) görüp ona tavsiyelerde bulunmak istediğini söyledi. Onlar "Biz sana güveniyoruz, git ve onunla konuş." dediler. Bu olay Hz. Ḥamza müslüman olduktan sonra vuku bulmuştur. Bunun üzerine ʿUtbe Peygamber'e (s.a) gitti ve şöyle dedi: "Ey Kardeşimin oğlu! Biliyorsun ki sen bundan önce saygıyla anılırdın ve şerefli bir aileye mensupsun. Peki neden halkına bu tehlikeli meseleyi getirdin? Bununla kavminin arasını açtın, kavmini akılsızlıkla suçluyor, onların dinlerini ve tanrılarını küçümsüyor ve atalarına kafir diyorsun. Ey kardeşimin oğlu! Eğer istediğin zenginlikse, mallarımızı birleştirir seni aramızda en zengin kimse yaparız. Eğer istediğin şerefse, seni liderimiz, istersen kralımız yaparız. Eğer sana musallat olan hastalıktan kurtulamıyorsan seni tedavi edecek en iyi hekimi buluruz." ʿUtbe bu tür konuşmaya devam etti ve Peygamber (s.a) sessizce bekledi. Uzun konuşmasını bitirdiğinde, Peygamber (s.a): "Ey Velīd'in babası! Konuşacakların bitti mi, yoksa söyleyecek başka şeylerin var mı? diye sordu. ʿUtbe söyleyeceklerini söylediğini bildirdi.

---

[317] El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, s. 284; es-Suyūṭī, *Lubābu'n-Nuḳūl*, s. 132.

Bunun üzerine Peygamber (s.a): "Şimdi beni dinle." dedi ve Bismillāh diyerek "Fussılet" sūresini okumaya başladı. ʿUtbe sanki büyülenmiş gibi onu dinliyordu. Peygamber (s.a) 38. āyete geldiğinde secde yaptı. Daha sonra secdeden başını kaldırıp: "Ey Ebū'l-Velīd, sana söyleyeceklerimi söyledim, sen de duydun. Benim söyleyecek başka şeyim yok." dedi. ʿUtbe arkadaşlarının yanına döndüğünde onlar ʿUtbe'nin yüzündeki ifade değişikliğini fark etmişlerdi: "Tanrı'ya andolsun sanki o burdan giden adam değil!" dediler. Yanlarına vardığında: "Ne yaptın?" diye sordular. "Tanrıya andolsun, bugün hiç duymadığım bir söz duydum. Allāh'a andolsun o ne şiir, ne büyü, ne de kehānet. Ey Kureyşliler! Size bu adamı kendi haline bırakmanızı tavsiye ederim. Ondan duyduklarımdan mesajının burada büyük bir devrim yaratacağı sonucunu çıkardım. Eğer araplar onu yok ederlerse kendi kardeşinizi öldürme suçundan kurtulmuş olacaksınız; eğer o araplara üstün gelirse onun hakimiyeti sizin hakimiyetiniz ve onun şerefi sizin şerefiniz olacak." cevabını verdi. İnsanlar ona: "Ey Ebū'l-Velīd, Tanrı'ya andolsun sen onun büyüsüne kapılmışsın." dediler. Bunun üzerine ʿUtbe: "Ben kendi görüşümü söyledim. İster kabul edin, ister etmeyin." dedi."[318]

Bu rivāyeti buraya almamızın sebebi, el-Enbiyāʾ 1-3 āyetlerinin iniş zamanına dair bilgi vermesidir. Zira anlatılan olay Hz. Ḥamza'nın müslüman olmasının ardından, yani risāletin 6. yılının başlarından sonra / 615 yılının sonlarından itibaren bir tarihte gerçekleşmiştir. en-Naḥl 1 āyeti ise ilk verilen rivāyete göre el-Enbiyāʾ 1'den sonra inmiştir. Dolayısıyla en-Naḥl 1 āyetinin risāletin 6. yılının başlarından sonra / 615 yılının sonlarından itibaren bir tarihte indiğini söyleyebiliriz. Bu da çalışmamızın

---

318 İbn Hişām, *es-Sīratu'n-Nebeviyye*, 2/130-131; el-Mevdūdī, *Tefhīmu'l-Ḳurʾān*, 3/294-295.

başında yaralanacağımızı ifade ettiğimiz el-Mevdūdī'nin tasnifine göre vahiy sürecinin üçüncü Mekke dönemini işaret etmektedir.

Ez-Zemaḫşerī'nin de *"Allāh'ın emri geldi."* ifadesinin, müşriklerin alay ve inkarlarına cevap olduğunu söylemesi, āyetin bu olaylardan sonra indiğini destekler niteliktedir.[319]

Bunlardan hareketle üçüncü Mekke döneminde, hala Mekkeli müşrikleri ikna sürecinin devam ettiği de düşünülebilir. Zira Allāh, 'emr'inin gelmesi için acele edilmemesini söyledikten sonra insanları doğru yola çağırması için elçiler gönderdiğini belirtiyor. Ardından gelen āyetlerle de (2-9) tevhidi ve gerçek tanrının nasıllığını izah ediyor. Dolayısıyla henüz Mekke müşriklerinden umut kesilmemiştir diyebiliriz.

Bu āyetle ilgili el-Cābirī'nin yukarıda yer alan görüşleri eleştiren bir yorumu vardır. Buna göre āyetin bahsi geçen rivāyetlerle ilgisi yoktur. Çünkü āyetin konusu āhiret değil, tevhittir. O halde āyetin indiriliş ortamı dikkate alınırsa doğru manası tespit edilebilir. Ona göre sūre risāletin onbirinci yılında yani 620-621 yıllarında inmiştir. Bu kanaatinden hareketle el-Cābirī bu āyeti, Hz. Peygamber'in risāletin onbirinci senesinin hac mevsiminde Yeṯrib'den gelen bir heyetle görüşmesi ile ilişkilendirmiştir. Çünkü bu görüşmede heyettekiler müslüman olmuş ve geri döndüklerinde Hz. Peygamber'in mesajını anlatacaklarını ve Hz. Peygamber'i desteklemeleri için onları teşvik edeceklerini ve bir sonraki yıl sonucu bildireceklerini söylemişlerdir. Gerçekten de bir sonraki yıl gelmişler ve Birinci Akabe Biatını gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla el-Cābirī bu āyeti, Hz. Peygamber'e bir tür müttefik müjdesi olarak

---

[319] Ebū'l-Ḳāsim Cārullāh Maḥmūd b. ʿUmar b. Muḥammed ez-Zemaḫşerī (538/1144), *el-Keşşāf ʿan Ḥaḳāiḳi't-Tenzīl ve ʿUyūni'l-Eḳāvīl fī Vucūhi't-Teʾvīl,* thk.: ʿAbdurrezzāḳ el-Mehdī, Dāru İḥyāʾi't-Turāṯi'l-ʿArabī, Beyrūt ty., 2/554.

anlamıştır.[320] Buna göre āyetin anlamı şöyledir: "Allāh'ın emri kesinlikle gelecektir, artık onu acele istemeyin."[321]

"Allāh'ın emri (yani Yesrib heyetinin iman etmesi ile tecelli eden yardımı) muhakkak gelecektir, onda acele etmeyin."[322]

Tercih edilen bu anlamlara göre āyetin muhatabı Hz. Peygamber ve ashābı olmaktadır.

El-Cābirī'nin bu tercihi ve yorumu, rivāyetlerin sūredeki āyetleri parçaladığı ve sūrenin tefsiri için uygun olmadığı düşüncesine dayanmaktadır.[323]

Sūreyi tefsir konusunda el-Cābirī rivāyetlerin makul görünmediğini düşünmesine rağmen, örneğin sūrenin 106. āyetinde ʿAmmār b. Yāsir ve anne-babasıyla ilgili rivāyeti ve İbn Ebī Serh'le ilgili rivāyeti aktarmıştır.[324] Birinci rivāyeti sadece āyeti izah kabilinde kullanmış, zaten Mekke'de yaşandığı için āyetin anlatılan olayla ilgili inmiş olmasını muhtemel görmüştür. Bu rivāyet sebeb-i nuzul rivāyeti olduğuna göre, āyetin inişi ile olayın gerçekleştiği tarih arasında yakın/kısa bir zaman dilimi olması gerekir. Bu olay da 615 yılında gerçekleşmiştir. Ancak yaşanan olayın zamanı ile sūrenin indiğini düşündüğü zaman arasındaki neredeyse altı yıllık ara hakkında herhangi bir yorum yapmamıştır. İkinci rivāyeti ise anlatılan olay Medīne'de yaşandı, ancak sūre Mekke'de indi diyerek saf dışı bırakmıştır. Kanaatimizce, tefsir usulü açısından baktığımızda el-Cābirī'nin bu āyetin tefsirinde ʿAmmār b. Yāsir'le ilgili sebeb-i nuzūl rivāyetini sadece anlam açısından kullanıp rivāyette

---

320 El-Cābirī, *Fehmu'l-Ḳurʾān*, 2/275-276 (184 nolu dipnot).

321 El-Cābirī, *Fehmu'l-Ḳurʾān*, 2/274.

322 El-Cābirī, *Fehmu'l-Ḳurʾān*, 2/293-294.

323 El-Cābirī, *Fehmu'l-Ḳurʾān*, 2/273-275.

324 El-Cābirī, *Fehmu'l-Ḳurʾān*, 2/289 (199 ve 200 nolu dipnotlar).

kullanılan kalıbı dikkate almaması onu āyetin iniş tarihini belirleyememeye/gözden kaçırmaya ve sūrenin iniş tarihi ile ilgili genel kabulüne uyacak/aykırı olmayacak şekilde tarihle ilgili bir değerlendirme yapmamaya itmiştir.

- 4. āyet ve ilgili rivāyet:

"İnsanı bir nutfeden yarattı. Bir de bakarsın o,nātuk bir muhasım (çenebaz bir tartışmacı) kesilmiştir!"

"Bu āyet, bir gün Hz. Peygamber'e toz haline gelmiş bir kemik getirip: "Ey Muḥammed, sence Allāh toz haline gelmiş bu kemiği mi tekrar diriltecek!" diyen Ubeyy b. Ḫalef el-Cumeḥī hakkında inmiştir."[325]

"Bunun bir benzeri de Yā Sīn sūresindeki *"Yaratılışını unutarak bize bir de mesel fırlattı: "Kim diriltir o kemikleri onlar çürümüşken?" dedi."*[326] āyetidir. Bu āyetten itibaren sūrenin sonuna kadar olan āyetler bu kıssa hakkında inmiştir."[327]

Bu rivāyette olayın zamanına dair herhangi net bir bilgi verilmemiştir. Ancak Mekkeli müşriklerin āhireti inkar etmeleri ve Hz. Peygamber'le, getirdiği mesajla alay etmeleri söz konusudur. Müşriklerin bu tutumlarının, Mevdūdī'nin vahiy süreci tasnifinde ikinci döneme denk düştüğünü söylemiş ancak bir önceki āyetin incelemesi esnasında bu gibi davranışların üçüncü dönemde de sürdüğünü tespit etmiştik. Dolayısıyla en-Naḥl 1 āyetinin devamı niteliğinde olduğunu düşündüğümüz bu āyetin

---

325 El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳur'ān*, s. 285.

326 Yā Sīn 36/78.

327 İbn Hişām, *es-Sīratu'n-Nebeviyye*, 2/207.

de risāletin 6. yılının başlarından sonra / 615 yılının ikinci yarısından itibaren üçüncü Mekke döneminde bir tarihte indiğini düşünebiliriz.

- 38. āyet ve ilgili rivāyet:

"'Allāh ölen kimseyi baʿsetmez (diriltmez)!' diye olanca yeminleriyle Allāh'a ḳasem de ettiler. Hayır baʿsedecek! Bu O'nun taahhüd buyurduğu hak bir vaʿd ve lākin nāsın (insanların) ekserisi bilmezler!"

"Müslümanlardan birinin müşriklerden birinden alacağı vardı ve onu istemeye gelmişti. Konuşma esnasında müslüman: 'Ölümden sonra öyle umuyorum ki..." deyince müşrik: "Sen, ölümünden sonra tekrar diriltileceğini mi sanıyorsun? Vallāhi Allāh ölenleri yeniden diriltecek değildir.' dedi. Bunun üzerine Allāhu Teālā bu āyeti indirdi." [328]

Bu rivāyette de olayın zamanına dair herhangi net bir bilgi verilmemiştir. Ancak āyette açıkça Mekkeli müşriklerin āhireti inkar etmeleri ve müslümanları alaya almaları söz konusudur. Dolayısıyla bu āyetin de risāletin 6. yılının başlarından sonra / 615 yılının sonlarından itibaren üçüncü Mekke döneminde bir tarihte indiğini düşünüyoruz.

43. āyet ve ilgili rivāyet:

" Senden evvel de rasūl (elçi) olarak başka değil, ancak kendilerine vahy ediyor idiğimiz erler göndermişizdir; ehl-i zikre sorun bilmiyorsanız!"

---

[328] El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, s. 285; es-Suyūṭī, *Lubābu'n-Nuḳūl*, s. 132.

“ ‘Allāh, elçisi bir beşer olmaktan daha yücedir. Bize peygamber olarak bir melek gönderse ya.’ diyerek Hz. Muḥammed’in nübüvvetini inkar eden Mekke müşrikleri hakkında inmiştir.” [329]

Bu rivāyette de olayın zamanına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak āyette Hz. Peygamber’in peygamberliğini kabul etmeyen müşriklerin sözlü saldırıları, ciddiye almamaları durumu söz konusudur. O halde bu āyetin de risāletin 6. yılının başlarından sonra / 615 yılının sonlarından itibaren üçüncü Mekke döneminde bir tarihte indiğini düşünebiliriz.

- 75 ve 76. āyetler ve ilgili rivāyet:

“Allāh, şunu temsil getirdi; bir abd-i memlūk (köle), hiçbir şeye kudreti yok; bir de o zāt ki kendisine tarafımızdan güzel bir rızık nasip etmişiz de o ondan gizli-açık infak edip duruyor. Hiç bunlar müsavi olurlar mı? Bütün hamd Allāh’ındır, ammā çokları bilmezler.!”

“Allāh şunu da bir temsil getirdi: iki kişi, birisi dilsiz; hiçbir şeye kudreti yok, efendisine sade bir ağırlık, ne tarafa gönderilse hiçbir hayra yaramaz! Hiç bu, adaletle āmir olan (emreden) ve doğru bir yolda giden kimseye müsavi olabilir mi?”

“ ‘Allāh size bir misal verir: Başkasının malı olan ve hiçbir şeye gücü yetmeyen bir köle ile, tarafımızdan güzel bir rızka nail kıldığımız...’ āyeti, kölesi (Ebū’l-Cevzāʾ) kendisini bundan alıkoymaya çalıştığı halde, gizli ve açık bir şekilde malından infakta bulunan Kureyşli bir kişi (Hişām b. ʿAmr İbnū’l-Ḥāris) hakkında inmiştir.” [330]

---

329 El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli’l-Ḳurʾān*, s. 286.

330 El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli’l-Ḳurʾān*, s. 286; es-Suyūṭī, *Lubābu’n-Nuḳūl*, s. 132.

‘Allāh, iki kişiyi de misal veriyor: Biri hiçbir şeye gücü yetmez bir dilsizdir ki efendisine yüktür...’ āyeti ise Hz. Oṯmān ve İslām’dan hoşlanmayan ve İslām’ı kabul etmemekte diretip Hz. Oṯmān’ı, yaptığı iyiliklerden ve verdiği sadakadan alıkoymaya çalışan kölesi hakkında inmiştir.” Es-Suyūṭī bu iki āyetin, her iki ikili grup/her iki durum içinde indiğinin bilindiğini söylemiştir.” [331]

Bu rivāyetlerde de zamana dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak āyette, şükre layık olanın Allāh olduğu, kimseye bir faydası olmayan putların ise tanrı diye tapılmayı hak etmedikleri vurgulanmıştır. Bu ve bunun gibi, tanrı olmaya ve şükredilmeye layık bir varlığın nasıl özelliklere sahip olması gerektiğine vurgu yapan āyetlerin hedef kitlesinin, özellikle açık davet esnasında ve sonrasında, ister Mekke ehlinden, isterse Mekke’ye gelen diğer kabilelerden olsun, ikna edilmeye çalışılan kişiler olduklarını ve onlar hakkında indiğini düşünebiliriz.

Bu iki āyetin hemen öncesindeki 74. āyette de zaten müşriklerin Allāh ile benzerlik kurmaya çalıştıkları varlıklardan bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu durumu izah etmek üzere bu iki örneğin verildiği aşikardır. Ayrıca özellikle 65. āyetten itibaren 82. āyete kadar, muhatapları, şirkten vazgeçmelerine ikna etmek için verilen örnekler, daha çok Mekke dışında yaşayan kabilelerin hayat tarzından seçilmiştir. O halde bu āyetlerin, Mekke dışından gelen arap kabileleriyle panayırlar vesilesiyle irtibatın başladığı[332] (ya da yoğunlaştığı), risāletin 6. yılından sonra üçüncü Mekke döneminde bir tarihte indiğini düşünebiliriz.

---

331 El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli’l-Ḳurʾān*, s. 286; es-Suyūṭī, *Lubābu’n-Nuḳūl*, s. 132.

332 El-Cābirī, *Fehmu’l-Ḳurʾān*, 2/230.

Ayrıca el-Mevdūdī'ye göre 75. āyette *"Hiç bunlar müsavi olurlar mı? Bütün hamd Allāh'ındır."* cümlelerinin arasında doldurulması gereken müşriklere ait bir cümle daha vardır. Buna göre āyette onlara örnek verilen iki kişinin eşit olup olmadıkları sorulunca onlardan bazıları bu ikisinin eşit olamayacağını söylemişler, bazıları ise bunu kabul ettikleri taktirde, şirkten vazgeçmek zorunda kalacaklarını düşünerek (inatlarından) susmuşlardır. Bu nedenle Hz. Peygamber de "Hamd Allāh'a mahsustur." diyerek her iki grubada hitap etmiştir. Bu hitap birinci grup için; "Elhamdulillāh! Hiç olmazsa bu kadarını kabul ettiniz", anlamına gelecekken, ikinci grup içinse; "Elhamdulillāh! Tüm inatçılığınıza rağmen sesinizi çıkarmadınız ve her ikisinin eşit olduğunu söyleyecek cüreti göstermediniz." anlamına gelecektir.[333] Bu yorum da āyetin, yaptıkları tüm zorbalıklara rağmen hala (Mekkeli) müşriklerin ikna edilmeye çalışıldığı, risāletin 6. yılından sonraki dönemde inmiş olabileceğini işaret etmektedir.

- 83. āyet ve ilgili rivāyet:

"Allāh'ın nimetini tanırlar, sonra da onu inkār ederler ve ekserisi kāfirdirler!"

"Bir bedevī Hz. Peygamber'e gelmiş ve ondan bir şeyler istemiş, O da: *"Allāh, size evlerinizden bir mesken yaptı."*[334] āyetini okumuştur. Bedevī 'evet' deyince Hz. Peygamber: *"ve enʿām (hayvan) derilerinden size gerek göç gününüzde ve gerek ikametiniz gününde hafif hafif taşıyacağınız evler ve yünlerinden, yapağılarından, kıllarından bir zamana kadar (giyinecek, kuşanacak, döşenecek) bir eṯāṯ ve (ticaret*

---

333 El-Mevdūdī, *Tefhīmu'l-Ḳur'ān*, 3/44.

334 En-Naḥl 16/80.

edilecek bir metāʿ yaptı.”[335] āyetini okumuş, bedevī tekrar ‘evet’ deyince, bunun gibi āyetleri okumaya devam etmiş bedevī de sürekli ‘evet’ demiştir. Nihāyet *“Bu suretle üzerinizde olan nimetini tamamlayacak ki siz hālis müslüman olup selāmet neşredesiniz (yayasınız).”*[336] āyetini okuyunca, bedevī kalkıp arkasını dönerek uzaklaşmış gitmiştir. Bunun üzerine Allāh *“Allāh’ın nimetini tanırlar, sonra da onu inkār ederler ve ekserisi kāfirdirler!”*[337] āyetini indirmiştir.”[338]

Bu rivāyette de zamana dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Bilindiği gibi müşrikler sahip oldukları nimetlerin aslında Allāh katından olduğunu inkār etmiyorlardı, ancak diğer ilāhların, meleklerin ve azizlerin onları elde etmede katkısı olduğuna inanıyorlardı.[339] Ancak, Allāh’a şükürden ziyade diğerlerine şükrediyor, şükür anlamına gelecek bazı işler yapıyorlardı. Esasen bu da tam anlamıyla, nimeti veren Allāh’a nankörlüktü. Rivāyetteki bedevī de işte bu durumun bir örneğidir.

Çonkor’un, bu rivāyetle ilgili şu değerlendirmesi muhatap ve zamana dair bilgi vermesi bakımından dikkatimizi çekmiştir:

> “Bu rivāyet, sūrenin indiğini düşündüğümüz boykot sonrası dönemin özelliklerini[340] yansıtması açısından önemlidir. Çünkü bu dönemde Hz. Peygamber’in İslam’ı tebliğ noktasında daha çok Mekke dışından gelen Arap kabilelerine yöneldiği bilinmektedir. Peygamberin konuştuğu bedevīnin de bu kabilelerden olması muhtemeldir.”[341]

---

335 En-Naḥl 16/80.

336 En-Naḥl 16/81.

337 En-Naḥl 16/82.

338 Es-Suyūṭī, *Lubābu’n-Nuḳūl*, s. 132.

339 El-Mevdūdī, *Tefhīmu’l-Ḳurʾān*, 3/49.

340 El-Mevdūdī’nin tasnifinde yer alan bu dönem risāletin 10 ilā 12. yıllarını kapsamaktadır.

341 Çonkor, *Boykot Döneminde Nāzil Olan Sūrelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, s. 134.

Bu değerlenmeye göre bu āyet risāletin 10 ilā 12. yılları arasındaki bir anda inmiş olmaktadır. Arap kabileleriyle bu dönemde ilişkilerin arttığı düşünüldüğünde bu yoruma hak verebiliriz. Ancak bizzat el-Mevdūdī'nin tasnifinde bu dönem, Arap kabilelerinden destek talebinde bulunulan dönemdir. Zira Hz. Peygamber'in, Ebū Ṭālib'in vefatı ile, o hayatta iken kureyşlilerden hiç görmediği kadar eziyetle karşılaşmıştı. Bu nedenle Mekkeli müşriklere karşı kendisini koruyabilecek bir kabile desteğine ihtiyacı vardı. Kaynaklarda kendisinin Ṭāʾif seferini bu maksatla gerçekleştirdiği belirtilmiştir.[342] El-Cābirī de el-Ḥicr 94. āyetinin[343] inmesiyle, Hz. Peygamber'e, her yolu denemesine rağmen, inatları ve baskıcı tutumlarının artması nedeniyle artık iman etme ihtimalleri neredeyse kalmayan Mekkeli müşrikler/kureyş müşrikleri yerine diğer arap kabilelerine daveti iletmesi emredilmiştir.[344] El-Cābirī'nin bu yorumundan hareketle Sipahioğlu da, 'panayırlarda tebliğ faaliyetini anlatan rivāyetlerin daha çok risāletin 6. yıl ve sonrasına işaret ettiğini'[345] ve 'akabe biatına kadar devam ettiğini'[346] söylemiştir. O halde arap kabilelere islamı tebliğ ile onlardan korunma talebi ayrı şeylerdir. Rivāyette bahsi geçen peygamber - bedevī diyaloğunda da, Mekke dışındaki arap kabilelerden birine mensup bir kişiye Hz. Peygamber'in islamı tebliğ etmesi söz konusudur. Dolayısıyla bu diyalog Mekkenin döneminde risāletin 6. yılından sonra herhangi bir tarihte gerçekleşmiş olabilir. Bu nedenle bu āyetlerin risāletin 10-12 yılları arasında değil, 6-12 yılları arasında hatta söz konusu tebliğ - korunma talebi ayrımı da

---

342 İbn Hişām, *es-Sīratu'n-Nebeviyye*, 2/266.

343 "Şimdi sen emrolunduğunu açıkça tebliğ et. Müşriklerden yüz çevir." el-Ḥicr 15/94.

344 El-Cābirī, *Fehmu'l-Ḳurʾān*, 2/230.

345 Sipahioğlu, *Vahiy ve Muhasara*, s. 105.

346 Sipahioğlu, *Vahiy ve Muhasara*, s. 107.

doğruysa 6-10 yılları arasında inmiş olması muhtemeldir diye düşünüyoruz.

- 90. āyet ve ilgili rivāyet: [347]

"Haberiniz olsun ki Allāh size adli (adaleti), ihsanı (iyilik yapmayı) ve yakınlığı olana ātāyı (vermeyi) emrediyor ve fuhşiyāttan (her türlü çirkinlikten, bağiyden (azgınlık ve zulümden) nehyediyor; size vaʿz (nasihat) ediyor ki dinleyip, anlayıp tutasınız!"[348]

El-Vāḥidī'nin aktardığı İbn ʿAbbās'tan gelen ve Oṯmān b. Maẓʿūn'un müslüman oluşu ile ilgili rivāyettir. Daha önce rivāyetin metnini zikrettiğimiz için burada tekrar yazmıyoruz.[349]

Bu rivāyette Oṯmān b. Maẓʿūn'un islamı anlatılmıştır. Kendisi birinci Habeş hicretine katılan kimseler arasındadır.[350] Müslüman olduktan sonra birinci Habeş hicretine katıldığına göre en-Naḥl 90. āyeti birinci Habeş hicretinden evvel, yani risāletin 5. yılı / 615 yılı Recep ayından önce inmiş olmalıdır.

- 91. āyet ve ilgili rivāyet:

"Bir de anlaşma yaptığınızda Allāh'ın ahdini yerine getirin ve pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Allāh'ı üzerinize şahid

---

347 Aḥmed b. Ḥanbel, *Musned*, 1/318, Hadis No: 2922; el-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, s. 287.

348 Abdülkadir Şener, Cemal Sofuoğlu ve Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, TDV Yayınları İzmir, 2016, s. 276.

349 Bkz.: 95, 96 ve 97. āyetlerin değerlendirmesi. s. 69-71.

350 İbn İsḥāḳ, *Sīret*, 1/79-80.

tuttuğunuz halde, nasıl olur da bozarsınız! Şüphesiz ki Allāh yaptıklarınızı bilir."

"İbn Cerīr ve İbn Ebī Ḥātim'in Burayde'den rivāyetlerine göre āyet, müslüman olanların İslām üzere Hz. Peygamber'e biat etmeleri/söz vermeleri hakkında inmiştir."[351]

Eṭ-Ṭaberī ayrıca: "Āyet, müşriklerin cahiliye döneminde yaptıkları anlaşmalar hakkında indirilmiştir. Allāh, onlara İslām'ın gelmesiyle anlaşmalarını bozmamalarını, anlaşma şartlarına uymalarını emretmiştir."[352] şeklinde bir rivāyet daha zikretmiştir.

Eṭ-Ṭaberī, āyetle ilgili bu rivāyetleri verdikten sonra şu görüşü tercih etmiştir: "Bu āyetin müslümanların sayısının az, müşriklerin sayılarının ise çok olmasından korkarak Hz. Peygamber ile yaptıkları biatı bozmaktan nehyolunan müslümanlar hakkında inmiş olması da, müşriklerin cahiliye döneminde yaptıkları anlaşmalar hakkında inmiş olması da, bundan başka bir sebeple inmiş olması da cāizdir."[353]

Bu rivāyetlerde āyetin iniş zamanına işaret eden açık bir tarih bilgisi yer almamaktadır.

Çonkor, eṭ-Ṭaberī'den aktardığımız ilk rivāyete binaen en-Naḥl 91-97 āyetlerinde akabe biatlarına gönderme olduğunu söylemiştir.[354] Bu yorum bize āyetin inişine dair bir tarih tahmini vermesi açısından önemlidir. Muhtemelen Çonkor, eṭ-Ṭaberī'nin ilgili rivāyetteki 'biat etme' tabirinden akabe biatlarına atıf olduğunu düşünmüş olmalıdır. Bunun yanı sıra bu rivāyetten hareketle diyebiliriz ki bu āyet(ler) (91-97) Hz.

---

351 Es-Suyūṭī, *Lubābu'n-Nuḳūl*, s. 132.

352 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/281-282.

353 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/282.

354 Çonkor, *Boykot Döneminde Nāzil Olan Sūrelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, s. 135.

Peygamber'le teke tek anlaşma yapan, *ona ve islama bağlı kalma sözü* veren kişiler[355] hakkında inmiş olabileceği gibi akabeden önce Hz. Peygamber'le ona destek vermek üzere anlaşan başka kabileler hakkında da inmiş olabilir. Zira tek tek bu kişiler ya da kabileler, müşriklerin müslümanları iyice sıkıştırdığını gördüklerinde bu sözlerinden caymış ya da caymak istemiş olabilirler. Bu nedenle āyetin inişine dair net bir tarih tespit edemesek de yapılan bu değerlendirmeleri dikkate alarak āyet(ler)in (91-97), müslümanların iyice zor durumda olduğu ve yalnız bırakıldığı, güçsüz kaldıkları boykot dönemlerinde, risāletin 8-10. yılları arası inmiş olabileceğini düşünebiliriz.

- 92. āyet ve ilgili rivāyet:

"Bir ümmet, diğer bir ümmetten (sayıca ve malca) daha çok olduğu için, yeminlerinizi aranızda aldatma vasıtası yaparak, ipliğini sağlamca eğirdikten sonra onu söküp bozmaya çalışan kadın gibi olmayın. Allāh sizi bununla imtihan eder ve şüphesiz hakkında ihtilaf ettiğiniz şeyleri kıyāmet günü size mutlaka açıklayacaktır."

"Sêʿīde el-Esedī delirmişti. Lif ve saçları toplar biriktirirdi. Bunun üzerine "*ipliğini sağlamca eğirdikten sonra onu söküp bozmaya çalışan kadın gibi olmayın."* āyeti indi.[356]

Bu āyetin aslında içinde bulunduğu āyet grubuyla (91-97) bağı ortadadır. Āyette, müslümanları az ve müşrikleri çok görüp müslümanların artık kaybedeceğinden endişelenerek, akıllarınca kendilerini kurtarmak

---

355 O dönemde müslüman olan kişiler Hz. Peygamber'e (O'na ve islama bağlı kalmak üzere) biat eder, söz verirlerdi. (Yani müslüman olmak, Hz. Peygamber'e biat etmek demekti.) Bkz.: İbn Hişām, *es-Sīratu'n-Nebeviyye*, 1/58.

356 Es-Suyūṭī, *Lubābu'n-Nuḳūl*, s. 132.

adına, Allāh'a ve Hz. Peygamber'e verdikleri sözü bozan ya da bozma niyetinde olanlara, bu tavırlarının yanlış olduğu vurgulanmıştır. Onların bu hali, yani önce kalplerine tevhidi yerleştirip sahip çıkmaları, sonra kalplerini şirke açmaları, muhtemelen o günlerde aralarında ilginç davranışları sebebiyle meşhur olan Seīde el-Esedī'nin haline benzetilmiştir. Dolayısıyla bu āyetin muhtemel iniş sebebi, rivāyette anlatılan bu kadının davranışları değil, biat edip sözünde durmayanların hareketleri olmalıdır. Bu nedenle āyetin, içinde bulunduğu āyet grubuyla (91-97) beraber, boykot yıllarında, risāletin 8-10. yılları arası inmiş olabileceğini düşünüyoruz.

- 95. āyet ve ilgili rivāyet:

"Allāh'ın ahdini az bir bedel karşılığında değişmeyin. Eğer bilirseniz muhakkak ki Allāh katındaki sevap[357] *sizin için daha hayırlıdır."*

"Ebū Ṣāliḥ'in İbn ʿAbbās'tan rivāyetine göre bir arazi hakkında Hz. Peygamber'e gelerek onu hakem kılan/davalaşan iki kişi hakkında inmiştir. Arazi sahibi ve davacı olarak İmruʾu'1-Ḳays ve davalı olarak İdān b. Eşū' (veya İbn Esva', veya Rabīʿa ibn ʿAbdān ya da Rabīʿa ibn ʿAydān), Hz. Peygamber'e gelmiştir. Bunlardan davalı olan hemen yemin etmeye davranmış, ancak Hz. Peygamber onu duraklatmıştır." Bunun üzerine bu āyet inmiştir."[358]

---

357 Tercih ettiğimiz meālde sevap kelimesi yazılı olduğu için burada aynen aktardık. Merhum Elmalılı, āyetin metnindeki ما عند الله ibaresini sevap olarak anlamıştır. Ancak bir sonraki āyette yer alan aynı ibareye de Allāh katındaki mal olarak anlam vermiştir. ('Sizin yanınızdaki dünya malı tükenir, Allāh'ın katındakiler ise tükenmez.' Naḥl 16/96.) Bu nedenle bu kelime sevap değil, mal, ödül gibi maddi bir karşılık olarak düşünülmelidir.

358 İbnu'l-Cevzī, *Zādu'l-Mesīr,* 4/487.

Bu rivāyette āyetin inişiyle ilgili herhangi bir zaman bilgisi bulunmamaktadır.

Āyetin, içinde bulunduğu āyet grubu (91-97) ile bağı açıktır. Allāh'a ve Hz. Peygamber'e söz veren, biat edenlerin, dünya çıkarları için sözlerinden caymamaları gerektiği, yine onların anlayacağı bir dille-uslūpla vurgulanmıştır: (Siz mal mı istiyorsunuz, merak etmeyin Allāh'ın āhirette vereceği ödül, dünyadaki kazancınızdan çok daha büyük ve üstündür.) Yani müminlere imanlarında sebāt vurgusu yapılmıştır. Bu vurgu, müminlerin iyice dara düştüklerini göstermektedir ki kanaatimizce boykot sürecini işaret etmektedir. Bu nedenle āyetin, içinde bulunduğu āyet grubuyla (91-97) beraber, boykot yıllarında, risāletin 8-10. yılları arası inmiş olabileceğini düşünüyoruz.

İbnu'l-Cevzī'nin aktardığı bu rivāyete gelince, rivāyet sebeb-i nuzūl rivāyeti kalıbındadır. Olayın ne zaman yaşandığına dair açık bir ifade yoktur. Rivāyette yer alan İmruʾu'l-Ḳays, Medīne'de müslüman olmuştur.[359] Medīne'de ise müminleri Mekke'de olduğu gibi imanlarından döndürecek seviyede bir baskının olmadığı aşikardır. Ayrıca rivāyette bu meyanda bir baskıda söz konusu değildir. Olay davalı kişinin delili olmaması sebebiyle hemen yemine sarılmasından ibarettir. Hz. Peygamber de bu iki āyeti okuyarak, belki de Allāh'ın adını anarak yalan yere yemin etmesi sonucu helak olabilecek bir kişiyi böyle bir yanlış yapmaktan alıkoymanın ne kadar önemli ve sevap olduğunu ve buna vesile olan kişinin de ne kadar güzel bir amel işlemiş olacağını vurgulamak istemiştir

---

359 Bu kişi,muallakāt şairi olan İmruʾu'l-Ḳays b. Ḥucr (m. 540 dolayları) değil, İmruʾu'l-Ḳays b. ʿĀbis (ʿĀnis) b. el-Munẕir el-Kindī (25/645)'dir. Muhtemelen 10/631 yılında müslüman olduğu söylenir. Bkz.: Süleyman Tülücü, "İmruülkays" md., *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, 22/237.

ki, bu durumda hakkından feragat edenin cennetle müjdeleneceğini bildirmiştir. Dolayısıyla bu olay üzerine bu iki āyetin inmiş olması pek muhtemel görünmüyor. Burada karşımıza çıkan problem ise rivāyette sebeb-i nuzūl kalıplarından neredeyse kesinlik ifade eden bir kalıp kullanılmış olmasıdır. Zira bu kalıp söz konusu ihtimali güçlü kılacak bir kalıptır. Bu karışıklığı giderebilmek için Es-Suyūtī'nin sebeb-i nuzūl rivāyetleriyle ilgili şu tenbīhi kanaatimizce bir çözüm yolu olacaktır: "Bazen (sebep olarak aktarılan) iki kıssadan birinde 'bunun üzerine şu āyeti okudu' ibaresi olabilir ancak seneddeki rāvī onlar hakkında 'bunun üzerine şu āyet indi' diyebilir."[360] İşte bu durumun incelediğimiz āyet ve ilgili rivāyet için de geçerli olduğunu düşünüyoruz.[361]

- 97. Āyet ve ilgili rivāyetler:

"Erkekten ve dişiden, mümin olarak kim iyi amel işlerse muhakkak onu güzel bir hayat ile yaşatacağız ve yapmakta oldukları amellerin daha güzeliyle mükafatlarını elbette vereceğiz."

"Ebū Ṣāliḥ'in İbn ʿAbbās'tan rivāyetine göre bu āyet de biraz önce 95. āyette zikredilen olayda İmruʾu'l-Ḳays'ın yemin etmekten vazgeçerek arazinin sahibi lehine davadan çekilmesi üzerine inmiştir.

Başka bir rivāyete göre ise: "Yahūdī, hristiyan ve putperestlerden bir grup, kendi aralarında üstünlük yarışına girmişti / oturmuş birbirlerine üstünlük taslıyorlardı. Bunun üzerine bu āyet indi."[362]

---

360 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/86.

361 Benzer bir durumla daha önce incelediğimiz Naḥl 126-128. āyetlerin değerlendirmesinde de karşılaşmıştık.

362 İbnu'l-Cevzī, *Zādu'l-Mesīr,* 4/488.

Āyete dair ilk rivāyetle ilgili düşüncelerimizi biraz evvel dile getirmiştik.

Diğer rivāyet ise āyetin inişi ile ilgili herhangi bir tarih bilgisi vermemektedir.

Bu āyet de önceki āyetlerle bir düşünülebilir. Zira yaşanılan zor dönemlerde kadın – erkek, kim Hz. Peygamber'e iman eder ve imanında sebat ederse, yani sözünde durursa ona ödülünün en güzel şekilde verileceği vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu āyetin de içinde bulunduğu āyet grubuyla (91-97) beraber boykot döneminde, risāletin 8-10. yılları arası inmiş inmiş olabileceğini düşünüyoruz.

- 101 ve 102. āyet ve ilgili rivāyet:[363]

"Biz bir āyeti değiştirip yerine başka bir āyet getirdiğimiz zaman Allāh ne indirdiğini pek iyi bilmiş iken kāfirler Peygambere: "Sen, ancak bir iftiracısın" dediler. Hayır öyle değil; onların çoğu bilmezler."

"(Ey Muḥammed!) Onlara de ki: "Ḳurʾān'ı Cebrail, iman edenlere sebat vermek, müslümanlara bir hidāyet ve bir müjde olmak için Rabbinin katından hak olarak indirdi."

Müşrikler: "Muḥammed arkadaşlarıyla alay ediyor, bugün onlara bir şey emrediyor, yarın onu yasaklıyor veya onlara ondan daha kolayını getiriyor. Bunlar ancak uydurulmuş şeylerdir ve O, bunları kendiliğinden söylemektedir." dedikleri zaman (onların bu sözleri üzerine) Allāh Teālā bu iki āyeti indirmiştir.

Bu rivāyette āyetin inişine dair net herhangi bir zaman bilgisi bulunmamaktadır.

---

363 El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, s. 288.

101. āyetten 105. āyete kadar, müşriklerin Ḳurʾān'ın vahiy ürünü olmadığı yönündeki iddialar ve Allāh'ın bu iddialara cevapları ele alınmıştır. Bu āyetteki iddiada, Hz. Muḥammed'in nübüvvetinin inkarı ve Ḳurʾān'ın vahiy ürünü olmadığı dile getirilmiştir. Hz. Peygamber'e yönelik bu iddia, ashabıyla alay ediyor düşüncesi, henüz boykotun başlamadığı açık davet dönemlerindedir. Bu iddialar da Kureyşli müşriklere aittir. O halde āyetin muhatapları Kureyşli müşriklerdir. Şu durumda henüz Hz. Peygamber müşriklerden yüz çevirmemiş, hala onları iknaya uğraşmaktadır. Dolayısıyla bu āyet(ler)in boykot öncesi, yani risāletin 8. yılından önce inmiş olduğu düşünülebilir.

- 103. āyet ve ilgili rivāyetler:

"Muhakkak biliyoruz ki kāfirler: "Ḳurʾān'ı Muḥammed'e bir insan öğretiyor" diyorlar. Peygambere öğretiyor zannında bulundukları kimsenin dili yabancıdır. Bu Ḳurʾān ise apaçık bir Arapçadır."

"Ḥuseyn'in ʿAbdullāh b. Muslim el-Ḫadramī'den rivāyetinde şöyle anlatmış: Benim, birisinin adı Yesār, diğerininki de Cebr olan hristiyan iki kölem vardı. Bunlar Sicilyalı idiler. Kendi dillerindeki bir kitabı okurlardı. Allāh'ın Rasūlü de (bazen) onlara uğrar ve okuduklarını dinlerdi. Müşrikler de: "Muḥammed (bu söylediklerini) ancak o ikisinden öğreniyor." derlerdi. Bunun üzerine Allāh bu āyeti indirdi ve onları yalanladı."[364]

Beyhaḳī ʿAbdullāh b. Muslim el-Ḫadramī'den rivāyetinde, bu kölelerin Mekke'de kılıç ürettikleri ve Kureyş müşriklerinden bazılarının bu kölelerden birine: "Muḥammed'e (söylediklerini) sen öğretiyorsun."

[364] El-Vāḥidī, *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, s. 288; Es-Suyūṭī, *Lubābu'n-Nuḳūl*, s. 132.

demeleri üzerine bu kölenin: “Hayır, tam aksine o bana öğretiyor.” dediği ayrıntısına da yer verilmektedir.[365]

İbn Cerīr’in İbn ʿAbbās’tan rivāyetinde de şöyle anlatılır: “Rasūlullāh (s.a.v.), Mekke’de Belʿām adında, dili yabancı olan demirci birine (köleye) (İslāmı) öğretiyordu. Müşrikler Rasūlullāh’ı (s.a.v.) bu kölenin yanına girip çıkarken görmüşler ve: “Ona (bu söylediklerini) Belʿām öğretiyor olmalı.” demişlerdi. Bunun üzerine Allāh bu āyeti indirdi.”[366]

Rivāyetlerde āyetin inişine dair herhangi bir net zaman bilgisi bulunmamaktadır.

Bu rivāyetlerin ortak özelliği, Hz. Peygamber’e Ḳurʾān’ı yabancı bir kölenin öğrettiği iddiasıdır (101-105 āyet grubunda ele alınan müşriklerin ikinci iddiası). Rivāyetler bu kişinin kim olduğuna dair çeşitli bilgiler vermektedir. Bu kişi kim olursa olsun önemli olan yabancı olması ve dilinin arapça olmamasıdır. Dolayısıyla āyette ana dili arapça olmayan, hatta doğru düzgün araça bile bilmeyen bir kişinin bu Ḳurʾān’ı öğretmesinin imkansızlığı vurgulanmıştır.

Rivāyetlerde āyetin inişine dair zaman bilgisi olmasa da āyetin Mekke’de indiğine dair ittifak vardır. Yine rivāyetlerden Hz. Peygamber’in, yanına gittiği köleye islamı tebliğ ettiği anlaşılmaktadır. Bu da Hz. Peygamber’in Mekke’de rahat dolaştığına ve bireysel davetlerde bulunduğuna işarettir. O halde henüz boykot başlamamıştır ve āyet, içinde bulunduğu āyet grubu (101-105) ile beraber, açık davet döneminde, boykot

---

365 Ālūsī, *Rūḥu’l-Meʿānī*, 14/233.

366 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu’l-Beyān*, 17/298-299.

öncesi bir zamanda, yani risāletin 8. yılından (4-7 yılları arası) inmiştir diyebiliriz.

Değerlendirme:

- En-Naḥl sūresindeki şu āyetlere dair kaynaklarımızda (tarih bilgisi içeren) sebeb-i nuzūl rivāyeti aktarılmıştır: 1, 4, 38, 43, 75-76, 83, 91, 92, 95, 97, 101-102 ve 103.
- Āyetlere dair sebeb-i nuzūl rivāyetlerinden āyetlerin inişine ilişkin doğrudan zaman bilgisi veren bir rivāyete rastlanmamıştır. Bu nedenle özellikle āyetlerin içeriği, uslūbu ve bağlamından yola çıkılarak rivāyetler incelenmiş, (bu usūlü esas alarak hazırlanmış olan) el-Mevdūdī'nin vahiy süreci tasnifinden istifade etmek sūretiyle āyetlerin iniş zamanına dair çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır.

Bölüm Değerlendirmesi:

Bu bölümde en-Naḥl sūresinin nāzil olduğu tarih aralığını tespit etmeye çalıştık. Bunun için ilk olarak en-Naḥl Sūresinin indiği dönemi/tarih aralığını literatürde var olan nuzūl sırası denemelerinden yaklaşık olarak bulmaya, en azından dönemsel olarak vahiy süreci içerisindeki üst ve alt - başlangıç ve bitiş sınırını belirlemeye çalıştık. Buna göre sūrenin 621-625 tarih aralığında inmiş olabileceği sonucuna vardık.

Daha sonra bu listeler dışında sūrenin iniş dönemi ile ilgili başka verilere nasıl ulaşabileceğimizi düşündük ve bu amaçla en-Naḥl sūresinde mekkī ya da medenī olduğuna dair ihtilaf edilen āyetleri incelemeye karar verdik. Bunun sonucunda sūrenin iniş tarihine ilişkin daha net verilere ulaştık. Buna göre sūrenin 615 yılı Recep ayından önce ʿAmmār b. Yāsir hadisesinin akabinde inmeye

başladığı ve hicretten evvel tamamlandığı sonucuna vardık. Böylece sūrenin inişinin muhtemel tarih aralığı 615-622 olarak belirlenmiş oldu.

Ardından sūrenin iniş dönemi ile ilgili başka veriler bulabilme ümidiyle sūrede nāsih ya da mensūḫ olduğu söylenen āyetleri incelemeye koyulduk. Ancak bu inceleme ile, sūrenin inişine dair herhangi bir ipucuna ulaşamadık.

Son olarak sūrenin iniş dönemi ile ilgili başka veriler bulabilme öngörüsüyle, sūredeki āyetlerden hakkında sebeb-i nuzūl rivāyeti bulunanları incelemeye karar verdik. İnceleme esnasında ilgili rivāyetlerin doğrudan bir tarih bilgisi içermediğini gördük. Ancak vahiy sürecinde yaşanan olaylarla ilgili āyetler ve rivāyetler arasında bağ kurmaya çalışarak āyetlerin risāletin hangi yıllarında inmiş olabileceğine dair çıkarımlarda bulunmaya çalıştık. Bu şekilde bazı āyetlerin en azından yıl bazında veya birkaç senelik dar süreçlerde tarihlendirilebildiğini gördük. Bu durumun da temel sebebini, hicretten evvel günümüzdeki gibi bir tarih koyma/tarih yazımı anlayışının olmaması gerçeğine bağladık. Buna göre sūrenin 615-622 hatta bir ihtimal 615-620 tarih aralığında inmiş olabileceği düşüncesine ulaştık.

Elde ettiğimiz verilere göre sūre bir bütün halinde inmiş değildir. Tarihlendirmesi yapılabilen āyetler içerisinde sūrenin ilk inen āyeti 106. āyettir. Bu āyetle anlamsal bağı sebebiyle 107, 108 ve 109. āyetlerin de (bu görüşümüzü teyid eden herhangi bir rivāyete ulaşamasak da) 106. āyetle peşpeşe inmiş olabileceğini düşünüyoruz.

Ulaştığımız bu sonuç, sūrenin Mekke'nin son döneminde indiği genel kabulü ve semāī ya da kıyāsī yolla oluşturulan sūrelerin nuzūl tertiplerinden elde ettiğimiz en-Naḥl sūresinin 621-625 tarih aralığında nāzil olduğu verisi ile uyum sağlamamaktadır.

Bu sonuçlara göre sūrenin nuzūl sürecini ve Ḳurʾān'ın nuzūl süreci içerisindeki yerini şu şekilde gösterebiliriz:

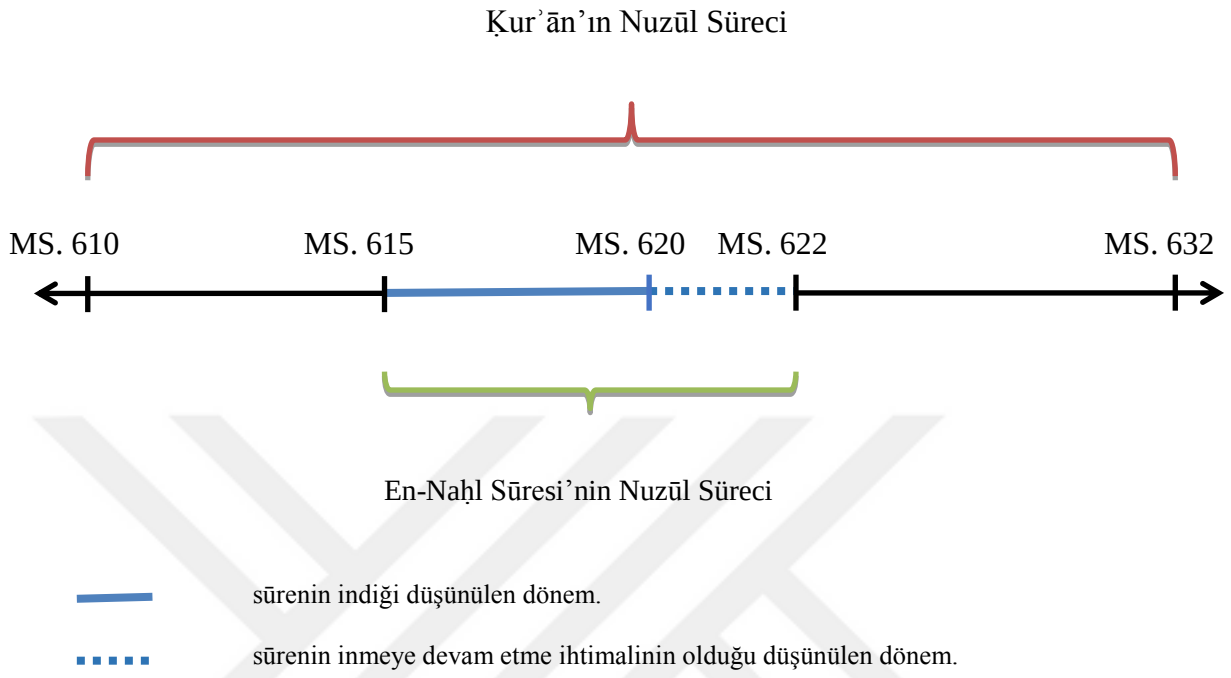

3. En-Naḥl Sūresi'nin İndiği Tarihi Süreçte Olaylar ve İlişkili Āyetler

3.1. Olaylar

En-Naḥl sūresinin 615-622 hatta bir ihtimal 615-620 tarih aralığında inmiş olabileceğini az evvel ifade etmiştik. O halde bu dönem içerisinde özellikle Mekke'de, yanısıra civarında yaşanan olayları tespit etmeye koyulabiliriz. Bu çerçevede İslam tarihinin temel kaynaklarına dayanarak hazırlanmış olan Kasım Şulul'un *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi* adlı eserini temel alarak ilgili dönemde yaşanan olayları incelemeyi tercih ediyoruz. Zira bu eserin, ilmi ciddiyeti ve kaygıyı prensip edinip bunu başarılı bir şekilde uyguladığını, ayrıca bir olay hakkındaki farklı rivāyetleri detaylı inceleyerek sağlıklı ve doğru bir tarih yazımı gerçekleştirdiğini düşünüyoruz.

Eserde yer alan bilgilere göre 615-622 yılları arasında yaşanan ve tarihi bilinen olaylar şunlardır:[367]

- Hz. Sumeyye ve Hz. Yāsir'in şehit edilmesi; Risāletin 5. yılı Recep ayından önce / 615 yılı Mayıs ayından önce
- Habeşistan'a hicret; Risāletin 5. yılı Recep ayında / 615 yılı Mayıs ayında
- Habeşistan'a ikinci hicret; Risāletin yaklaşık 6. yılının başından sonra 7. yılının Muḥarrem ayından önce bir tarihte / yaklaşık 615 yılının Temmuz ayından sonra 616 yılının Ekim ayından önce bir tarihte
- Habeşistan'a üçüncü hicret; risāletin 7. yılı Muḥarrem ayından sonra / 616 yılının Ekim ayından sonra[368]
- Hz. Ḥamza'nın müslüman olması; Risāletin 6. yılının Ẕulḥicce ayında / 615 yılının Ekim ayında/Hz. Ömer'in müslüman olmasından 3 gün önce.
- Hz. Ömer'in müslüman olması; Risāletin 6. yılının Ẕulḥicce ayında / 615 yılının Ekim ayında
- Boykotun başlaması; Risāletin 7. yılı 1 Muharrem'de / 616 yılının Ekim ayında
- Son Buās savaşı; Hicretten 5 yıl önce/ 617. yılının ikinci yarısında
- Bizans – Ṣāṣānī savaşı ve rūm sūresinin inmesi; Risāletin 7. veya 8. yılı / 617. yılın ikinci yarısı ile 618. yılın ilk yarısı aralığında bir tarihte
- Ayın ikiye yarılması mucizesi; Risāletin 9. yılı / 618. yılın ikinci yarısı ile 619. yılın ilk yarısı aralığında bir tarihte
- Boykotun sona ermesi; Risāletin 10. yılı / yaklaşık 619 yılının Eylül ayında

---

367 Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi (tahlil ve tenkit)*, İnsan Yay., İstanbul 2013.

368 Habeşistan'a hicretlerle ilgili bu bilgiler Makrizī'ye dayanmaktadır. Bkz: Şulul, *Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi*, s. 320.

- Hz. Hatice'nin vefatı; Risāletin 10. yılı Ramazan'ın 10'unda / 619 yılı Mayıs ayında [369]
- Hz. Peygamber'in Hz. Sevde ile evlenmesi; Hz. Hatice'nin vefatının ardından risāletin 10. yılı Ramazān ya da Şevvāl ayında / 619 yılı Mayıs ya da haziran aylarında
- Ebū Ṭālib'in vefatı; Risāletin 10. yılı 15 Şevvāl'de / 619 yılı Haziran ayında
- Ṭāʾif seferi; Ṭāʾif'e gidiş risāletin 10. yılı Şevvāl ayının sonunda / 619 yılı Haziran ayında; Mekke'ye dönüş ise 23 Ẕulḳāde Salı günü / 619 yılı Temmuz ayında
- I. ʿAḳabe biatı; Risāletin 11. yılı hac mevsiminde (10 Ẕulḥicce) / 619 yılı Ağustos ayında
- İsrāʾ ve Miʿrāc mūcizesi; Risāletin 12. yılında, hicretten sekiz ay önce 27 Recep'te / 621. yılın sonunda ya da 622 yılın hemen başında
- II. ʿAḳabe biatı; Risāletin 12. yılı hac mevsiminde / 621 yılının Temmuz ayında
- Ebū Seleme'nin Medīne'ye hicreti; III. ʿAḳabe biatından bir yıl önce yani risāletin 12. yılı 10 Muharrem'de / 621 yılının Eylül ayında
- Medīnelilerin Ḳurʾān öğreticisi istemeleri; II. ʿAḳabe biatından sonra
- III. ʿAḳabe biatı; Risāletin 13. yılı hac mevsiminde / 622 yılının Temmuz ayında

---

369 İbn Ḥabīb'e göre Hz. Hatice'nin vefatı boykotun bitiminden altı ay sonra gerçekleşmiştir. Yukarıdaki tarihlendirmede, boykotun 3 yıl sürdüğünü aktaran görüş esas alınmıştır. Bu durumda ise Hz. Hatice'nin vefatı boykottan önce görünmektedir. O halde boykotun iki ya da iki buçuk yıl sürdüğünü bildiren görüş tercih edilirse, ya da boykotun yukarıdaki tarihten daha evvel başladığı düşünülürse, bu çelişki ortadan kaldırılmış olacak ve Hz. Hatice'nin vefatı yine boykottan sonra gerçekleşmiş olacaktır. Bkz: Şulul, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, s. 334-337.

- Medīne'ye hicret emri; III. ʿAḳabe biatından yani risāletin 13. yılı hac mevsiminden sonra 1 Muḥarrem'de / 622 yılının Temmuz ayının sonlarına doğru
- Hz. Peygamber'in Medīne'ye hicreti; yola çıkış risāletin 13. yılı Safer ayının bitimine üç gün kala / 622 yılının 9 Eylül'ünde; Medīne'ye varış ise 12 Rebīʿulevvel Cuma günü / 622 yılının 24 Eylül'ü cuma günü

Bu olayların risalet odaklı tarihlerinin verilmesinde Kasım Şulul'un eserinden istifade edilmiştir. Milādī tarihlendirme ise kendi geliştirdiğimiz risālet takvimi-milādī takvim tablosuna göre yapılmıştır. Bu tablo daha evvel risāletin yılları ile milādī yılların denkliğine dair Merve Çalışkan tarafından geliştirilen tablodan[370] esinlenerek geliştirilmiştir. Ancak o tabloda milādī yıllar arap aylarına göre düşünülmüş ve arap aylarının başı olan Muḥarrem ayı ile başlatılmış gibi görünmektedir. 615 yılına kadar yapılan bu tablo, 622'ye kadar ilerletildiğinde tarih uyuşmazlığı sorununa sebep olmaktadır. Biz yeni geliştirdiğimiz tabloda bu uyumsuzluğu giderebilmek adına milādī yılların ve ayların arap ayları ile denkliğini hesaplayarak not etmeye çalıştık. Bu hedefte başarılı olabilmek adına tarihi belli olan Hz. Peygamber'in Medīne'ye hicret yoluna çıktığı gününü, yani 26 Ṣafer / 9 Eylül 622 tarihini esas aldık ve geriye doğru bir hesap yaparak risālet takvimi ile milādī takvim denkliklerini çıkarmaya çalıştık.[371]

Şimdi bu verileri de kullanarak genel hatlarıyla risāletin Mekke döneminin en-Naḥl sūresinin tamamlandığını düşündüğümüz zamana kadarki tarihsel yapısını görmeye çalışmak istiyoruz.

---

370 Bkz.: Çalışkan, *Mīlādī 615 Yılında İnen Āyetler,* s. 47-48.

371 İlgili tablo için Ek - II'ye bakınız.

610 yılı Ramazan ayı itibariyle Hz. Peygamber'e ilk vahiy verilmiş ve kendisi risālet ile görevlendirilmiştir. Aradan geçen kısa bir fetret-i vahiyden sonra eḍ-Ḍuḥā sūresinin indirilmesi ile, sūredeki emir gereği Hz. Peygamber yaklaşık üç yıl gizli bir davet stratejisi izlemiş, mesajı ailesinden başlamak üzere seçtiği, güvendiği bazı kimselere (el-muḥteṯṯīn) iletmekle yetinmiştir. Mekke halkı ise genel olarak yeni bir dinin filizlenmeye başladığından haberdar olmamıştır. Bu süreçte haliyle yeni yeşermeye başlayan bu dine ve az sayıdaki mensuplarına yönelik herhangi bir olumsuz tavırla karşılaşılmamıştır. Bu dönemde Mekke halkı kadın erkek gruplar halinde İslām dinini kabul etmeye başlamıştır. Böylece Hz. Peygamber'in getirdiği mesajla ilgili haberler Mekke'de yayılmaya başlamış, çeşitli vesilelerle bir araya gelen Mekkeliler arasında konuşulur hale gelmiştir. Üç yılın sonunda gelen açık davet emri[372] ile artık Mekkelilelere mesaj açıktan iletilmeye başlanmıştır. Risāletin 4. yılında başlayan bu yeni dönemde, Hz. Peygamber'in getirdiği mesaja bireysel karşı çıkışlar, İslama girenlerle alay etme veya onları ciddiye almama, Hz. Peygamber'i davasından vazgeçirme çabaları ve Hz. Peygamber'e kāhin, şāir, yalancı gibi kötü sözler söylenmesi gibi tepkilerle karşılaşılmıştır. Bu durum iki sene kadar devam etmiş, yoksul ve zayıf inananlara (şiddetli) işkence edilmeye başlanmasıyla sona ermiştir. Ardından risāletin 5. yılı itibariyle müslümanlara yapılan işkenceler gittikçe ağırlaşmış, hatta vahşi bir hal almış, neticesinde sayıları az olsa da yeni dine inananların pek çoğu Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca bu yıl içerisinde Ṣafā ile Merve arasında bulunan sahabeden Erḳam (r.a.)'ın evi (Daru'l-Erḳām) Müslümanlar için bir üs, ibadetgāh ve eğitim merkezi olarak tayin edilmiştir. Yine bir sonraki yıl müslümanlara yapılan baskıların sürmesi üzerine

---

372 "Şimdi sen emrolunduğunu açıkça tebliğ et. Müşriklerden yüz çevir."el-Ḥicr 15/94; "(Önce) en yakın hısımlarını uyar. Ve sana uyan müminlere kanadını indir. Şāyet sana karşı gelirlerse, de ki: "Ben sizin yaptıklarınızdan muhakkak uzağım." eş-Şuʿarāʾ 26/214-216.

ve Habeşistan'a gidenlerin Habeş kıralı Necāşī tarafından iyi karşılanmaları da dikkate alınarak Habeşistan'a ikinci bir grup hicret etmiştir. Hal böyle devam ederken Hz. Ḥamza ve Hz. Ömer müslüman olmuşlar, böylece müslümanlar çok önemli bir güç elde etmiş, psikolojik olarak da biraz da olsa rahatlamışlardır. Ancak müşrikler de ciddi iki desteklerini kaybetmişlerdir.

Genel olarak bu sıkıntılı durumlar, Ebū Ṭālib ve Hz. Hatice'nin peşpeşe vefatları ile sona eren 5 yıllık süreç boyunca devam etmiştir. Boykot hadisesinin de gerçekleştiği bu süreç risāletin 10. yılında sona ermiştir. Söz konusu boykot hadisesinin özünü, Haşimoğulları ve Muttalipoğulları'nın, müslüman olmaları veya müslümanlara destek olmaları sebebiyle, müslümanların Kureyşli müşrikler tarafından sosyal ve ekonomik boykota maruz bırakılmaları oluşturmaktadır. Bu boykot, çok yönlü bir tecrit, insanları dinlerinden vazgeçirmek için akıl almaz yöntemlerin uygulandığı bir süreç olmuş ve üç yıl devam etmiştir.

Nihāyetinde boykot sona ermiş ardından hicrete kadar geçecek olan risāletin Mekke'deki son dönemi başlamıştır. Bu dönem Hz. Peygamber ve ashābı için zorlu sınavlar ve elem verici işkencelerin artarak devam ettiği bir dönem olmuştur. Mekke'de hayat çekilmez hale gelmiş hatta Mekke dışında bile sığınılacak bir yer bulunamamıştır. Hz. Peygamber'in Ṭāʾif seferi de bu dönemde gerçekleşmiş, ancak kendisi orada da herhangi bir destek bulamamıştır. Bunun yanısıra, hac vesilesiyle Mekke'ye gelen arap kabilelerine, kurulan panayırlarda ya da çeşitli yerlerde İslāmın tebliği ve özellikle destek arayışları da bu süreçte yaşanmış ancak hep olumsuz cevaplar alınmıştır. Ayrıca Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'i hapsetme, sürgün etme ya da öldürme planları, kısacası ondan bir şekilde kurtulma arzuları da bu süreçte doruk noktasına ulaşmıştır. Akabe biatları da yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu biatların ikincisinde Medīne'liler, Peygamberimizi ve Müslümanları her şartta koruyacaklarına dair söz vermişler ve

onları şehirlerine davet etmişlerdir. Bunun üzerine müslümanlar gruplar halinde Medīne'ye hicrete etmeye başlamışlardır. Hicretin başlamasıyla müslümanların kontrolünün tamamen ellerinden çıktığını gören müşrik kabile reisleri ve meclis üyeleri Mekke Şehir Parlamentosu'nda toplanarak Hz. Peygammber'i öldürmeye karar vermişlerdir. Risāletin 10. yılında başlayan bu süreç, Hz. Peygamber'in Hz. Ebū Bekir'le beraber Medīne'ye hicreti ile sona ermiş, müşrikler de aldıkları kararı uygulayamamışlardır.

3.2. İlişkili Āyetler

Olay	Tarih	İlişki Kurulan Āyet	Birlikte İndiği Düşünülen Āyet Grubu
Hz. Sumeyye ve Hz. Yāsir'in şehit edilmesi	Risāletin 5. yılı Recep ayından önce / 615 yılı Mayıs ayından önce	En-Naḥl 106	106-109
Oṯmān b. Maẓʿūn'un müslüman olması	Birinci Habeş hicretinden evvel, yani Risāletin 5. yılı Recep ayından önce / 615 yılı Mayıs ayından önce	En-Naḥl 90	-
ʿUtbe b. Rabīʿa ile Hz. Peygamber arasında geçen diyalog	Risāletin 6. yılının başlarından sonra / 615 yılının ikinci yarısından itibaren bir tarihte	En-Naḥl 1	Naḥl 1-40

Birinci Habeşistan Hicreti	Risāletin 5. yılı Recep ayında / 615 yılı Mayıs ayında	En-Naḥl 41 - 42	-
Boykot Hadisesi	Risāletin 7. yılı 1 Muḥarrem'de / 616 yılının Ekim ayında	En-Naḥl 95 - 97	91 - 97
Ḳurʾān'ın vahiy ürünü olmadığı yönündeki iddialar	Risāletin 4-7. yılları arası	En-Naḥl 101 - 102	101 - 105
Hz. Peygamber'e Ḳurʾān'ı yabancı bir kölenin öğrettiği iddiası	Risāletin 4-7. yılları arası	En-Naḥl 103	98 - 105
İkinci Habaşistan Hicreti	Yaklaşık risāletin 6. yılının başından sonra 7. yılının Muharrem ayından önce bir tarihte / yaklaşık 615 yılının Temmuz ayından sonra 616 yılının Ekim ayından önce bir tarihte	En-Naḥl 110	-
Hz. Ḥamza ve Hz. Ömer'in müslüman olmalarının ardından	Risāletin 6. yılının Ẕulḥicce ayından sonra / 615 yılının Ekim ayından sonra	En-Naḥl 126	127-128

İKİNCİ BÖLÜM

EN-NAḤL SŪRESİNİN SÖYLEM ANALİZİ

1. Genel Mülāhazalar

Çalışmamızın ikinci ve son bölümünde, geliştirmeye çalıştığımız sūre tefsiri yönteminin, bizzat sūrenin içeriği ile ilgili başlıkları incelenmeye çalışılacaktır. Öncelikle sūre hakkında genel bir fikir edinmek adına, şu ana kadar elde ettiğimiz verileri göz önünde bulundurarak, sūrenin iniş dönemine ve içeriğine dair kısa bir değerlendirmeye yer vermek istiyoruz.

Hz. Peygamber ve beraberindeki müslümanların baskılar gördüğü, işkencelere maruz kaldığı, sayıca az oldukları ve maddī imkanlar açısından zayıf oldukları Mekke döneminde - yaklaşık risāletin 5-12 yıllarını kapsayan bir süreçte - nāzil olan en-Naḥl sūresi 128 āyetten oluşmaktadır. İçerik itibariyle indirilmiş olduğu dönemle sıkı bir bağ içerisinde olduğu anlaşılan bu sūre, Allāh'ın kullarına bahşettiği nimetleri hatırlatmak sūretiyle insanlığı nimetin gerçek sahibi olana şükretmeye, yani O'na, gönderdiği peygamberine ve dinine inanmaya ve O'nu bir kabul etmeye çağırmaktadır. Ayrıca, hak sahibine hakkını vermek adalet olduğuna göre, şükrü de nimetin sahibine yapmanın adaletin gereği olduğuna işaret edilmektedir. Kısacası sūrenin özünü Ḳurʾān'ın ana konuları olan tevhid, nübüvvet ve āhiret vurgusu oluşturmaktadır. Bu vurgu da insanoğluna lutfedilen nimetlerin, nimeti verene delāleti ve nimetleri veren gerçek varlığa şükrün yerine getirilmesi kapsamında öne çıkarılmaktadır. Yanı sıra indiği dönemle sıkı bağı sebebiyle Hz. Peygamber'e ve müminlere karşılaştıkları sıkıntılar karşısında sabretmeleri, Allāh'ın her şeye şahit olduğu hatırlatılarak emredilmektedir.[373]

Sūre ve indiği düşünülen dönemle ile ilgili bu öz bilgilerden sonra, sūreyi içeriği itibariyle (merkezī ve tālī konuları açısından) detaylı olarak inceleyebiliriz.

---

[373] Sūrenin içerik yapısı için bkz.: Ek III: Sūrenin Yapısı.

2. En-Naḥl Sūresi'nde Söylemin İçeriksel Analizi

Bu aşamada sūre, içerdiği merkezī ve tālī konular açısından değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Her konu, Ḳurʾān bütünlüğü dikkate alınarak incelenecek,[374] nihāyetinde en-Naḥl sūresinde bu konuya yer verilmesinin, konunun Ḳurʾān genelinde işlenme boyutlarından/aşamalarından hangisini ya da hangilerini karşıladığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Sūreyi içeriği itibariyle iki bölüme ayırabiliriz. Buna göre ilk doksan āyet, inanç ilkelerinin anlatıldığı bölümdür. Burada özellikle tevhid inancı, yanı sıra nübüvvet ve āhiret inancı, aklī çıkarımlar ve kevnī delillerle ispat edilmiş ve muhatap kitle ikna edilmeye çalışılmıştır. Sūrenin geriye kalan son 38 āyetinde ise, artık bu inanç esaslarının bilindiği ve anlaşıldığı kabulüyle, bu esasların gereğine göre hareket etme vurgusu yapılmış, aksi tavır sergileyenlerin akıbeti açıklanmış ve onlara uyarılarda bulunulmuş, sosyal, ahlākī, hukūkī yönlendirmelere yer verilmiştir.

2.1. En-Naḥl Sūresi'nin Merkezī Konuları

2.1.1. Tevhid

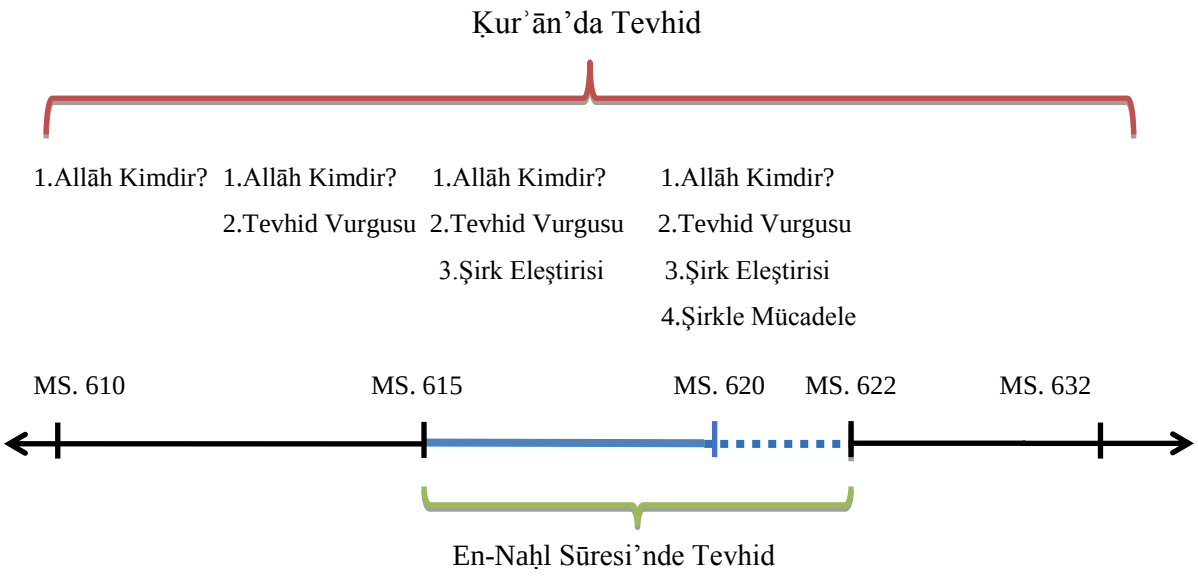

[374] Ḳurʾān bütünlüğü fikri hakkında detaylı bilgiler için bkz: Halis Albayrak, *Ḳurʾān'ın Bütünlüğü Üzerine-Ḳurʾān'ın Ḳurʾān'la Tefsiri*-, Şûle Yayınları, İstanbul 2009.

Tevhid, sözlükte 'tek ve bir olmak' anlamındaki vaḥd/vaḥdet/vuḥūd kökünden türemiştir. Bu yönüyle 'bir şeyin bir ve tek olması' anlamına gelmektedir. Terim olarak ise, Allāh'ın zātında, sıfatlarında, mābud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etmek demektir. Tevhid inancını benimseyene de muvahhid denilir.[375] Kavramlar zıtları ile daha kolay anlaşılırlar. O halde tevhidin zıddı olan 'şirk' kavramına da kısaca bir göz atalım.

Şirk, sözlükte 'ortak olmak', 'ortaklık' ve 'ortak koşmak' anlamındaki işrāk kökünden türemiştir. Terim olarak ise, 'Allāh'ın zātında, sıfatlarında, fiillerinde veya mābūd oluşunda ortağı, dengi veya benzerinin bulunduğuna inanmak' demektir. Şirk koşan kimseye de müşrik denilir.[376]

İslam düşünce tarihinde, başka bir deyişle islam kelam tarihinde Allāh'ın birliği konusunu eserinde inceleyen ilk alim Ebū Ḥanīfe (150/767) olmuştur. O, Allāh'ın eşi, benzeri ve ortağı bulunmaması anlamında bir olduğunu, cisim ve arazlardan meydana gelmediğini, denginin veya zıddının bulunmadığını, kendisiyle diğer varlıklar arasında benzerlikten dahi söz edilemeyeceğini dile getirmiştir.[377]

Ḳurʾān'ın en temel konusu tevhiddir. Ḳurʾān'da bu konu o kadar vurgulanmıştır ki neredeyse Ḳurʾān'da işlenen diğer konuların hepsi bir şekilde, dolaylı olarak veya açıkça tevhid vurgusunu barındırmaktadır. Bazı āyetler tevhidin neliğini işlerken bazıları tevhidin gerekçelerini,

---

375 M. Sait Şimşek, *Ḳurʾān'ın Ana Konuları*, İstanbul 2001, s. 55-63; Mevlüt Özler, "Tevhid", *DİA*, İstanbul 2012, XLI/19-20.

376 Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", *DİA*, İstanbul, 39, s. 193-198.

377 el-*Fıkhu'l-Ekber*, s. 301-302.

bazıları ise tevhidin gerekliliklerini işlemekte ve vurgulamaktadır. Bu nedenle Ḳurʾān'ı 'Tevhid Mesajı' diye niteleyenler de olmuştur.[378]

Tevhidin ulūhiyette tevhid ve rubūbiyette tevhid olmak üzere iki çeşit olduğu söylenmiştir. Ulūhiyette tevhid; kelime-i tevḥīd'in ifade ettiği manadır ki Allāh'ın zātında, sıfatlarında ve fiillerinde bir, tek, yegāne ve benzersiz olduğunu benimsemektir. Rubūbiyette tevhid ise; Fātiha sūresinin 5. āyetinin ifade ettiği manadır ki Allāh'tan başkasına kulluk ve ibadet etmemek ve O'ndan başkasından yardım istememek demektir. O halde ulūhiyette tevhid, tevhid inancının teorik, zihnī, aklī yönü iken, rubūbiyette tevhid, pratik, kalbī, bedenī, fiīlī ve amelī yönüdür diyebiliriz.

Allāh yeryüzündeki herşeyi insanın hizmetine sunmuş, vahyini de yine insanı en şerefli varlık haline getiren üstün değerlerle donatmak için göndermiştir. Bütün peygamberlerin ortak mesajı olan tevhid inancı da aslında bu hedefin gerçekleşmesini sağlayacak yegane inançtır. Zira en şerefli varlık olan insan, normal şartlarda fıtratı gereği diğer insanların boyunduruğu altına giremeyecek bir varlıktır. Yine fıtratı gereği herşeyi kuşatan üstün bir güçle, yani yaratıcıyla irtibat kurabilme, sığınma, yardım dileme ve sadece ona kul olma ihtiyacına sahip bir varlıktır. O halde ulūhiyette tevhid, ontolojik olarak dünyada bireyleri denk kılan, bireysel özgürlüğü sağlayan bir inanç sistemidir. Üstün değerlere sahip özgür bir birey de asla yaptıklarını başkalarının hoşnutluğu için yapmayacaktır ki bunu da sağlayan, yani riyayı ortadan kaldıran rubūbiyette tevhiddir. Bu durumda insanı üstün değerlerle donatmak isteyen vahyin bu hedefi, ulūhiyette ve rubūbiyette tevhid ile gerçekleşebilecektir. Ḳurʾān da inmiş olduğu toplumda muhataplarının içinde bulunduğu bireysel ve toplumsal

---

378 Hasan Elik ve Muhammed Coşkun buna örnek olarak verilebilir.

düzlemdeki fıtrata aykırılıkları gidermeyi amaçlamış ve özellikle ilk sūreleri itibariyle, hatta neredeyse Mekke döneminin tamamında, insanı layık olduğu konuma taşıyacak bu inanç sistemini yerleştirebilmeye çalışmıştır. Bunun için Ḳurʾān'da, her ne kadar tevhid kelimesi zikredilmese de, tevhid anlamına gelecek bazı kelimeler, tamlamalar, tabirler, kavramlar kullanılmıştır.[379] Bunların bazıları tevhidi bir bütün olarak ifade eden kavram ya da bağlamlardan ibaretken, bazıları da, indikleri dönemin ve muhatapların şartlarına, içinde bulundukları bireysel ve toplumsal durumlara dikkat çekecek ve bu durumların tevhidle aralarındaki bağı vurgulayacak kavramlar ya da bağlamlardır.

İlk gruptaki kavram ya da bağlamlara en öz örnekler, içerisinde kelime-i tevhidin geçtiği āyetler,[380] el-Fātiḥa sūresinin ilk beş āyetindeki hem açık hem de dolaylı atıflar ve İhlās sūresindeki doğrudan ifadeler olabilir. İkinci grupta ise, yaygın kabule göre sūrelerin nuzūl sırası dikkate alınarak, şu kavramlar sayılabilir:

ḥusnā	el-Leyl 92/6,
ittiḳāʾ	el-Leyl 92/15-16, en-Necm 53/32, el-Murselāt 77/41, Ḳāf 50/31,
libāsu'l-teḳvāʾ[381]	el-Aʿrāf 7/26,
ḳiṣṭ	el-Aʿrāf 7/29,

379 Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Çelik, "Ḳurʾān'da 'Tevhīd'e Delālet Eden Semantik Alanlar", *EKEV Akademi Dergisi*, c. 3, sa. 2 (2001), s. 121-137; a. mlf., "Ḳurʾān'da 'Tevhīd' Kavramının Semantik Alanları", *Atatürk Üniversitesi İlāhiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 17 (2002), s. 127-150.

380 El-Baḳara 2/255; Āl-u ʿİmrān 3/2, 18; Nisāʾ 4/87; Hūd 11/14; Ṭā Ḥā 20/8; el-Enbiyāʾ 21/25; en-Neml 27/26; el-Ḳaṣaṣ 28/88; eṣ-Ṣāffāt 37/35; Duḫān 44/8; et-Teġābun, 64/13; el-Muzzemmil 73/9.

381 El-Māverdī, *en-Nuket ve'l-ʿUyūn*, 2/214.

ruşd	el-Cin 72/2,
ẕikr	el-Furḳan 25/18,
ʿahd	Meryem 19/87,
Ḥasene	en-Neml 27/89, el-Enʿām 6/160,
niʿamuʾẓ-ẓāhira	Luḳmān, 31/20,
vāḥide	es-Sebeʾ 34/46,
ṣıdḳ	ez-Zumer 39/33,
istiḳāme	el-Fuṣṣilet 41/31,
ʿadl	en-Naḥl 16/90,
tevekkül	en-Naḥl 16/99,
kelime ṭayyibe	İbrāhīm 14/24,
ḳavluʾs̱-s̱ābit	İbrāhīm 14/27,
ed-daʿve	İbrāhīm 14/44,
ṣavāb	en-Nebeʾ 78/38,
daʿvetuʾl-ḥaḳḳ	er-Raʿd 13/14,
ve-ḳūlū ḥıṭṭatun	el-Baḳara 2/58[382]
el-ʿurvetuʾl-vus̱ḳā	el-Baḳara 2/256,
kelimetun sevāʾ	Āl-u ʿİmrān 3/14,
maʿrūf	Āl-u ʿİmrān 3/110,
iḥsān	er-Raḥmān 55/60,
eṭ-ṭayyibi mineʾl-ḳavl	el-Ḥacc 22/24,
hudā	el-Fetḥ 48/28,
kelimetullāh	et-Tevbe 9/40.

382 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿuʾl-Beyān*, 1/340.

İtiraf etmek gerekir ki bizzat kelime-i tevḥīdin geçmediği bağlamlar ve sahabe ve tābiīn müfessirlerince açıkça tevhidi ifade ettiği belirtilen kavramlar, müslümanların tevhid inancını artık tevarüs yoluyla alageldiği, özel bir vurguya ihtiyaç hissettmediği dönemlerden bu yana genel ve geniş anlamları ile anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle, ilk muhataplarca belirli, somut bir karşılığa sahip olan bu kavramlar, sonraki nesiller tarafından oldukça genel, belirsiz, soyut bir çerçevede anlamlandırılmıştır. Örneğin günümüzde Allāh'a karşı sorumluluk bilincine sahip olmak şeklinde daha soyut bir çerçevede anlamlandırılan takvā kavramı, ilk muhataplarca şirkten uzak durmayı, tevhid inancına sahip olmayı ve bu inancını hayatının her alanında hissettirmesi olarak anlamlandırılmıştır.[383]

Ḳurʾān'da çok tanrıcılığın, putperestliğin yanlış olduğu hemen ilk inen āyetlerle dillendirilmemiştir. Yüce Allāh, muhataplarının psikolojisini dikkate aldığı için onların değer verdiği ve Allāh'a ulaşmada aracı olarak kabul ettiği putlara hemen eleştiride bulunmamış, öncelikle inandıkları Allāh'ın, aslında nasıl bir varlık olduğunu açıklamaya başlamıştır. Zira insanın değer verdiği herhangi bir madde ya da manaya ilk anda doğrudan eleştiride bulunmak ciddi bir önyargıya sebep olacaktır. Bu açıdan Allāh Kureyş müşriklerinden oluşan ilk muhatap kitlesine, hemen inançlarını eleştirerek işe başlasaydı, bir anda herkesi karşısına almış olurdu ki bu da davetin seyrini olumsuz etkilerdi. Allāh'ın kim olduğuna dair bu tanıtımdan sonra, tevhid inancı anlatılmaya ve vurgulanmaya başlandı. Sonraki süreçte Allāh'a ortak koşmanın yanlışlığı, yani şirk eleştirisi açıkça ifade edildi ve daha sonra ısrarla devam eden inkar ve yalanlamalar

383 Ünsal, *Erken Dönem Mekkī Sūrelerin Tahlili*, s. 380-381.

ve hatta işkenceler neticesinde şirkle apaçık ve şiddetli bir mücadele safhası başlamış oldu. Kısacası nuzūl sürecinde Ḳurʾān'da önce Allāh'ın mahiyeti, ardından tevhid vurgusu, sonrasında şirk eleştirisi ve nihāyet şirkle amansız mücadele aşamaları katedilmiştir diyebiliriz.[384] Ancak bu aşamaların her birinin tamamen birbirinden bağımsız aşamalar olduğunu düşünmüyoruz. Zira aslında Allāh'ı tanıtmak zaten O'nun bir olduğunu, dolayısıyla şirkin yanlış olduğunu ve şirkten kaçınılması gerektiğini zımnen söylemektir. Kastımız sadece bu aşamalarda ön plana çıkarılan vurgunun mahiyeti ile ilgilidir. Risāletin sonuna kadar ise bu olgular çeşitli ve farklı boyutlarıyla ihtiyaç durumunda zikredilmeye ve hatırlatılmaya devam etmiştir.

Ḳurʾān'daki Allāh inancıyla ilgili bu tabloyu genel hatlarıyla netleştirdiğimize göre, En-Naḥl sūresinde tevhid konusunun nasıl işlendiğini ve Ḳurʾān'ın genel perspektifi içerisinde tevhid inancının hangi yönünü ön plana çıkardığını incelemeye başlayabiliriz.

Sūrede ulūhiyyet ve rubūbiyyette tevhid olmak üzere tevhidin her iki çeşidine dair vurgular yer almaktadır. Allāh'ın işlerinde herhangi bir ortağının bulunmadığı, peygamberi kendisinin seçtiği, vahyi O'nun indirdiği ve kendisinden başka yaratıcı olmadığı henüz sūrenin başında açık bir şekilde dile getirilmektedir. Ardından Allāh'ın yaratma özelliği üzerinde durularak, bu vasfın sadece O'nda olduğu, kureyşli müşriklerin ilah olarak kabul ettiği putların ise ilah olmanın en belirgin vasfı hatta gerek şartı olan yaratıcılık vasfına sahip olmadıkları, dolayısıyla ilah/tanrı olamayacakları söylenmektedir. Bu durumun iyice anlaşılabilmesi ve müşriklerin bu konuda ikna olabilmeleri için de Allāh'ın bu özelliği,

---

384 Suat Yıldırım, *Ḳurʾān'da Ulūhiyyet*, Işık Akademi yay., İstanbul 2010, s. 301.

yarattıkları varlıkların yaratılma süreçleri anlatılarak açıklanmakta, örneklendirilmektedir. Bu örnekler kısaca, insanın, yerin, göğün, dünyadaki her türlü nimetin ve āhirette verilecek nimetlerin yaratılışı ile ilgilidir. Bu çerçevede sūrede söz konusu nimetlerin karşılığında, onları vermeye güç yetirebilecek tek varlık olarak Allāh zikredilmekte ve O'na şükredilmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Yani Allāh'ın kudretinden yola çıkılarak O'nun tek ilah olabileceği açıklanmaktadır. Ayrıca nimeti verene, bu lutfundan ötürü şükretmek, adaletin gereği olarak nitelenmekte, bu şükür ve bu şükrün edasının da tevhid inancına sahip olmakla gerçekleşebileceği söylenmektedir. O halde sūreye göre şükür ulūhiyette tevhiddir. Şükrün edası da rubūbiyette tevhiddir denilebilir.

Sūrede ilk āyet itibariyle Allāh'ın mahiyeti ile ilgili, yani müşriklerinde inandığı Allāh'ın gerçekte nasıl bir varlık olduğunu anlatan, kısacası inanılması gereken gerçek Allāh'ı tanıtan pek çok söylem yer almaktadır. Bunları şu şekilde sayabiliriz: Allāh, kıyāmeti mutlaka gerçekleştirecek olandır ve bu işte O'na hiçbir varlığın yardım etmesine ihtiyacı yoktur.[385] O bir tanedir ve sakınılması, gazabından korkulması gereken yegāne varlık kendisidir.[386] O, insanlardan dilediği kimseyi peygamber olarak seçen ve vahyini iletmesi için ona meleklerini gönderendir.[387] Allāh, gökleri ve yeri, herhangi bir yardımcısı ve destekçisi olmadan[388] yaratandır.[389] İnsanı bir nutfeden yaratan,[390] (en'ām)

---

385 En-Naḥl 16/1.

386 En-Naḥl 16/2.

387 En-Naḥl 16/2.

388 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/167.

389 En-Naḥl 16/3.

390 En-Naḥl 16/4.

hayvanları yaratan[391] O'dur. Gökten suyu indiren,[392] yerden bitkileri bitiren[393] O'dur. Geceyle gündüzü, ayı, güneşi, yıldızları ve denizleri insanların hizmetine sunan ve onlardan faydalanmalarını sağlayan[394] O'dur. Dünyada sarsılmadan yaşamalarına vesile olan dağları, ayrıca ırmakları, yolları[395] ve sayamayacakları daha nice nimetleri[396] kendilerine veren O'dur.

Allāh, insanların açığa vurduklarını da içlerinde saklı tuttuklarını da bilendir.[397] Allāh kibirlenenleri, kibirleri yüzünden tevhide yanaşmayanları sevmeyendir.[398] O, insanların yaptıkları her şeyi bilendir.[399] O, muttakī olanları sevendir.[400] Allāh ölüleri diriltecek olandır.[401] Allāh, kendisi için hicret eden, zorluklara sabreden ve O'na tevekkül edenleri hem dünyada hem de āhirette ödüllendirecek olandır.[402] Allāh, göklerde ve yerdeki her şeyin kendisine secde ettiği (emirlerini yerine getirip, O'ndan korktuğu) varlıktır.[403] Göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi de O'dur.[404] Sizde nimet namına her ne varsa hepsi O'ndandır.[405] Dara düştüğünüzde sığındığınız ve sizi o durumdan kurtaran

---

391 En-Naḥl 16/5, 8.
392 En-Naḥl 16/10.
393 En-Naḥl 16/11.
394 En-Naḥl 16/12, 14.
395 En-Naḥl 16/15.
396 En-Naḥl 16/18.
397 En-Naḥl 16/19.
398 En-Naḥl 16/22.
399 En-Naḥl 16/28.
400 En-Naḥl 16/31.
401 En-Naḥl 16/38.
402 En-Naḥl 16/41-42, 110.
403 En-Naḥl 16/49-50.
404 En-Naḥl 16/52.
405 En-Naḥl 16/53.

ilah O'dur.[406] Allāh, aziz ve hakīmdir.[407] Allāh, gökten suyu indirerek yeryüzünü canlandırandır. Aynı şekilde gökten ruhu yani vahyini indirip manen ölü sayılan insanoğlunu da canlandırandır.[408]O, bal arısına neyi nasıl yapması gerektiğini bildiren, öğretendir.[409] Allāh, insanları yaratan, kimini genç yaşta öldüren, kimini de ömrün en perişan zamanına kadar yaşatıp, hiçbir şey bilmez hale geldiğinde öldürendir.[410] O, herşeyi bilen, herşeye gücü yetendir. [411]Allāh, insanların kimini zengin kimini fakir eyleyendir.[412] O, insanları eş olarak yaratan, onlara çocuklar ve torunlar vererek onlardan güzellikler görmelerini sağlayandır.[413] Allāh, göklerde ve yerde insanların göremediklerini, kıyāmetin keyfiyetini ve ne zaman olacağını bilendir. [414] Allāh, insanı hiçbir şey bilmez bir halde annesinin karnından çıkartan, sonra ona bilmediklerini öğrenmesi için göz, kulak ve gönül verendir.[415] O, gökyüzünde kuşların uçmasını, asılı kalmasını sağlayandır.[416] Allāh, insana, derilerinden içlerinde huzur ve sekinet bulacakları, seferlerinde taşıyabilecekleri evler (çadırlar) yapmaları için malzeme ürettikleri hayvanları yaratandır. Yine yünlerinden ve tüylerinden elbiseler, mobilyalar gibi gündelik hayatlarında faydalabilecekleri eşyalar üretmeleri için hayvanları yaratandır.[417] Allāh, insana sıcaktan korunması

---

406 En-Naḥl 16/53-54.

407 En-Naḥl 16/60.

408 En-Naḥl 16/2, 64-65.

409 En-Naḥl 16/68-69.

410 En-Naḥl 16/70.

411 En-Naḥl 16/70, 77.

412 En-Naḥl 16/71.

413 En-Naḥl 16/72.

414 En-Naḥl 16/77.

415 En-Naḥl 16/78.

416 En-Naḥl 16/79.

417 En-Naḥl 16/80.

için gölgeler, elbiseler, dağlarda mağaralar ve savaşta korunması için zırhlar yaratandır.[418] Allāh, adaleti/tevhidi, ihsanı ve akrabaya yardım etmeyi emreden; fahşayı, münkeri ve bağyı yasaklayandır.[419] O, insana, söz verdiğinde sözüne sadık kalmasını emredendir.[420] Āhirette, insanların dünyadayken bir türlü anlaşamadıkları konuların hakikatini ortaya çıkaracak ve mutlak adaleti sağlayacak olandır.[421] Allāh, isterse bütün insanları tek millet, tek din mensubu yapabilmeye gücü yeten, ancak bu konuda insanları iyiyi ya da kötüyü seçmede özgür bırakan, insanların tercihlerini yaşamalarına imkan tanıyan ve tercihlerine göre insanları hesaba çekecek olandır.[422] Allāh, mülküne, elinin altındakilere bir müddet için değil, sürekli sahip olandır.[423] O'na iman eden kadın olsun erkek olsun herkesi, hem dünyada hem de āhirette huzurlu bir şekilde yaşatacak olandır. Allāh O'nun için yapılan işleri, kişinin hayatında en güzel yaptığı anı dikkate alarak, aynı cinsten diğer işlerini de ona göre ödüllendirendir.[424] Allāh, āyetlerini Rūhu'l-Kudus aracılığıyla bir hikmet üzere indiren, insanlığa hayat, müjde ve rehber olması için gönderendir.[425] Allāh, müşriklerin peygamberine attıkları iftiraları ve söyledikleri kötü sözleri bilendir.[426] Allāh, Gafūr ve Rāhim olandır.[427] O, kendisine peygamber gelip de onu yalanlayanları azabı ile kıskıvrak

---

418 En-Naḥl 16/81.

419 En-Naḥl 16/90.

420 En-Naḥl 16/91.

421 En-Naḥl 16/92, 124.

422 En-Naḥl 16/93.

423 En-Naḥl 16/96.

424 En-Naḥl 16/96, 96.

425 En-Naḥl 16/101, 102.

426 En-Naḥl 16/103.

427 En-Naḥl 16/7, 110, 119.

yakalayıverendir.[428] Allāh, insana rızık veren, helal ve haram olanını belirten, zorda kaldığında haramı bile kendisini kurtaracak kadar yemeye izin verendir.[429] Allāh kendi adına haksız söz söyleyenlere, O'na yalan isnad edenlere af dilemeleri için mühlet veren, af dilemezlerse de hesabını sorandır.[430] Allāh, nimetlerine şükreden, Allāh'ı bir kabul eden Hz. İbrāhīm'i, bu adaletinden ötürü peygamber olarak seçen, O'na nimetini artıran ve Hz. Peygamber'e onun yolundan gitmesini emredendir.[431] Ve Allāh, şirk, şükürsüzlük ve günahlardan sakınanlarla, sözde ve amelde muvahhidlerle beraber olandır.[432]

Sūrede Allāh'ın ulūhiyyetine ve rubūbiyyetine dair bu bilgilerle beraber özellikle Allāh'ın birliğini/tevhidi vurgulayan, şirki reddeden ve eleştiren söylemler de mevcuttur. Bu gerçekler anlatılırken özellikle insanın hissī duyguları ve aklı devreye sokulmaya çalışılmıştır. Temelde bu eleştiriler, Allāh'ın insanlara bahşettiği sayısız nimetin karşılığında insanların şükrü direk Allāh'a değil de, O'nunla kendileri arasındaki iletişimi sağlayacaklarını düşündükleri aracılara yapmalarıdır. Yani onları nimete ulaşmada vesile olan ilahlar şeklinde görmeleri, onlar olmazsa bu nimetlere ulaşamayacaklarını düşünmeleridir. Allāh da sahip olunan her nimeti bizzat kendisinin verdiğini, insanların direk onunla temas kurabileceklerini anlatmaktadır diyebiliriz.

Sūreden çıkardığımız bu yöndeki söylemlerle, sūrenin yine ilk āyetinden itibaren karşılaşmaktayız. 'Allāh, müşriklerin koştukları

---

428 En-Naḥl 16/113.

429 En-Naḥl 16/116.

430 En-Naḥl 16/116-119.

431 En-Naḥl 16/120-123.

432 En-Naḥl 16/128.

ortaklardan münezzeh ve yücedir.' Bu ve benzeri ifadeler direk şirke reddiye ve eleştiri mahiyetindedir.[433] Bunun yanı sıra sūrenin 3 ilā 21 āyetleri çerçevesinde, özellikle ilah olmanın gerekçelerinden en önemlisi sayılabilecek yaratıcılık vasfından hareketle insanlara (müşriklere) şirkin aklen mantıklı olmadığı açıklanmakta, onlara bu konuda düşünmeleri için adeta şunlar sorulmaktadır: Hiç yaratan ile yaratamayan bir olur mu?[434] Sizlere verdiği nimetleri saymakla bitiremeyeceğiniz, aklınızın bile ermediği nicelerini var eden, sizi, sevdiklerinizi ve her şeyi yaratan ile küçücük bir toz tanesini bile yaratamayan hiçbir olur mu? Allāh'ın dışındaki taptığınız şeyler, kendileri yaratılmış birer varlık iken hiç başka bir şey yaratabilirler mi?[435] Hatta ölü olan, diri bile olmayan o varlıklar nasıl olur da canlı bir şey yaratabilirler?[436] Burada müşriklerin *Allāh'tan başka kulluk ettikleri şeyler* ifadesi, onların Allāh'a inandıklarına ve Allāh'ın bunu bildiğine bir işarettir. Zaten müşrik olmak, inandığı şeyin en az bir benzerinin daha olduğuna inanmak demektir. Ancak Allāh inandıkları Allāh'ın aslında nasıl bir ilah olduğunu tam da bu sebeple açıklamaktadır. Dikkatimizi çeken bir diğer tabir ise müşriklerin Allāh'tan başka kulluk ettikleri şeylerin *ölü* olarak nitelenmesidir. Müşriklerin taptıkları şeyler, taştan tahtadan yapılan putlardı. Taş ve tahta ise direk anlamıyla ölü değildir. Onlara cansız demek daha doğru olmalıdır. O halde ölü ifadesiyle āyetten kasıt, taş veya tahta parçalarından ibaret maddi putların ötesinde bir şey olmalıdır. Gerçekten de putların ilk ortaya çıkış serüvenine baktığımızda, onların, toplumda vefat eden kıymetli, şerefli,

---

433 En-Naḥl 16/1, 3.

434 En-Naḥl 16/17.

435 En-Naḥl 16/20.

436 En-Naḥl 16/21.

ahlaklı ve dürüst kimselerin (azizlerin, evliyanın, liderlerin) vefatlarından sonra unutulmaması, güzel hasletlerinin hatırlanması ve örnek alınması adına, onları anımsatan heykeller oldukları görülecektir. Ayrıca sūrenin 86. āyetinde āhirette müşriklerin ortak koştukları varlıkların müşriklerle diyaloğa girmeleri ve 'Allāh'ım işte Sen'in dışında taptığımız ortakların bunlardır.' dediklerinde onlara 'Siz yalancılarsınız.' diye cevap vermelerinden, 21. āyetteki ölü ifadesinin putların temsil ettikleri kişilere işaret ettiğini düşünmekteyiz.

Burada şu soru yöneltilebilir: Allāh, bizzat taş veya tahtadan olan putları āhirette müşriklerin karşısına getirip konuşturamaz mı? Elbette Allāh bunu yapmaya kādirdir ve bu da muhtemel bir durumdur. Ancak āyetteki ölü ifadesine yüklediğimiz anlam ve ölü ile cansız arasında işaret ettiğimiz fark sebebiyle bu āyetin maddī olarak putlara değil, temsil ettikleri kişilere işaret ettiğini düşünmekteyiz. Ayrıca āyette baʿṯ kelimesi kullanılmıştır. Baʿṯ ise sözlükte ve Ḳurʾān genelinde tekrar diriltilmeyi ifade etmektedir. O halde burada bahsedilen varlıkların āhiretten önce diri oldukları bir dönem olmalıdır. Bu da onların hiç hayat özelliği kazanmamış taş ya da tahtadan ibaret olmadıklarına delil olarak gösterilebilir.

Ayrıca sūrenin 100. āyetinde şeytanın yaptırım gücünün ancak müşrikler üzerine olacağı, 99. āyetinde ise rabblerine tevekkül edenlere ise onun hiçbir olumsuz etkisinin olamayacağı dile getirilmiştir. Bu durum tevekkül edenlerin muvahhid olduklarına yani tevhid ehli olduklarına delildir. Zira peşpeşe aynı konuyu işleyen bu iki āyette şirk koşmak ile tevhid ehli olmak zıt kelimeler olarak kullanılmıştır. Buna göre en-Naḥl

sūresi özelinde adaletin yanı sıra tevhidi temsil eden bir diğer kelime de tevekkül olmaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz söylemler bize Ḳur'ān'ın genelinde tevhid konusuyla ilgili bahsi geçen aşamaların her birinin en-Naḥl sūresi içerisinde tevhid konusunun işlenişi esnasında da var olduğunu göstermektedir.

Konuyla ilgili son olarak sūrede tevhid kavramının anlam alanını bir şema ile göstermek istiyoruz.

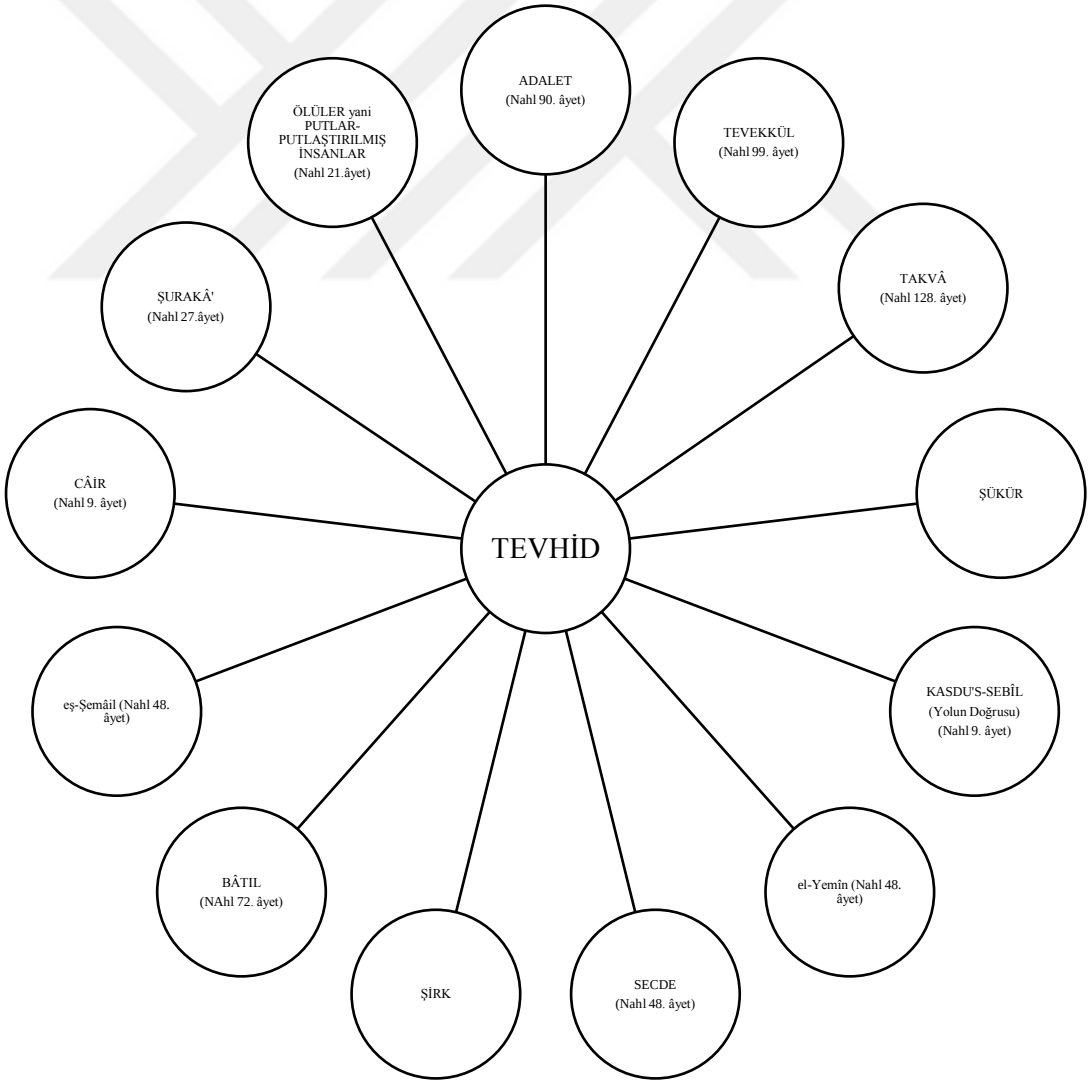

2.1.2. Nübüvvet

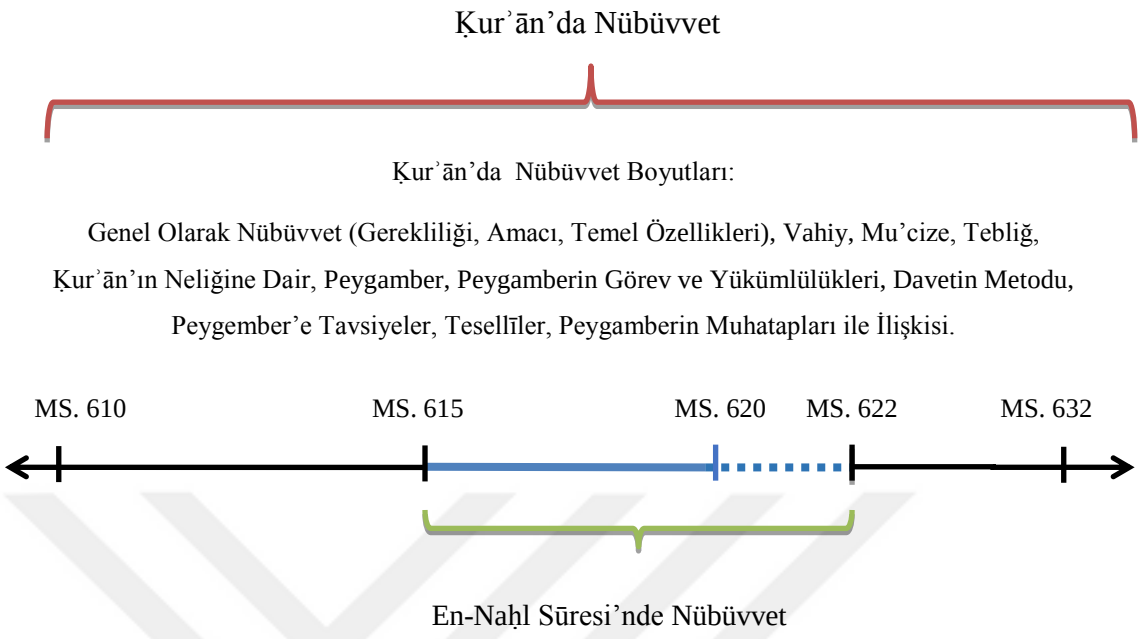

Nübüvvet kelimesi terim olarak "Allāh ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve āhiret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevidir."[437] şeklinde tarif edilmiştir. Fārābī ve İbn Sīnā gibi islam filozoflarına göre ise nübüvvet, 'olağan öğretme ve öğrenme araçlarına başvurmadan sahip olunan bilgi, algılama gücüdür.' Nebevī güce sahip olan insan, faal akılla doğrudan ilişki kurmasını sağlayan aklī, hayalī ve nefsī güçleri sayesinde bilinmeyen hususlara ulaşır, görünmeyen sūretleri algılar ve nesneleri değişikliğe uğratabilir.[438] Nübüvvet için dilimizde kullanılan diğer kelimeler ise risālet ve peygamberliktir.

Ḳurʾān geneline baktığımızda nübüvvet konusunun, nübüvvetin gerekliliği, temel özellikleri, amacı, nebilik iddiasında bulunan kimsenin bunu ispatı (mucizeler), nebi olarak seçilen kişinin görev ve yükümlülükleri, mesajı tebliğ etmenin metodu ve nebiye ya da mesaja

---

437 Er-Rāġib el-İṣfeḥānī, *el-Müfredāt*, "nbʾe" md..

438 Yusuf Şevki Yavuz, "Nübüvvet" md., *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, 33/279.

olumlu ya da olumsuz cevap verenlerin akıbetleri, boyutlarıyla incelendiğini görmekteyiz. Burada tevhid konusunda kullandığımız 'aşama' kelimesi yerine özellikle 'boyut' kelimesini tercih ettik. Zira aşama dediğimizde bir peşisıralık, ardıllık söz konusu olacaktır. Yani ilk aşamanın içeriği, ikinciden nüzūl sırası itibariyle daha önce Ḳurʾān'da yer almalıdır. Ancak nübüvvet konusuna dair yukarıda zikrettiğimiz başlıklar Ḳurʾān'da bu ardıllıkla değil, yerdekilerin ihtiyacına, durumuna vs. göre farklı sıralarla işlenmiştir. Örneğin ilk gelen vahiyler peygamberliğin neliğinden ziyade peygamber olduğu noktasında Hz. Peygamber'in ikna edilmesine, bu görevi yerine getirebilmesi için cesaretlendirilmesine yöneliktir.[439] Nübüvvetin neliği, amacının ne olduğuna dair bilgiler ise Medīne'de nāzil olan sūreler de bile bulunabilmektedir.[440] Hatta birden fazla nübüvvet boyutu aynı āyette bile yer alabilmektedir.[441] Bu nedenle boyut demeyi daha isabetli görüyoruz.

En-Naḥl sūresi özelinde nübüvveti incelediğimizde, neredeyse yukarıda geçen nübüvvetin bütün boyutlarına dair āyetlerle karşılaşmaktayız. Şimdi sırasıyla ilgili āyetlerin bu boyutları nasıl işlediğini ifade etmeye çalışalım.

Genel Olarak Nübüvvet:

Sūrede bu konuya değinen ilk āyet *"Allāh melekleri, kendi tarafından bir rūh ile kullarından dilediği kimselere, "Ben'den başka tanrı yoktur. Bana karşı gelmekten sakının! " diye uyarmak üzere gönderir."*

---

439 El-Muddessir 74/1-7; el-Ḳalem 68/4.

440 El-Baḳara 2/213, 253; Āl-u ʿİmrān 3/33-34, 73-74, 161, 184.

441 En-Naḥl 16/36.

āyetidir.[442] Burada nübüvvet görevinin kime verileceğini sadece Allāh'ın belirleyebileceği, seçtiği peygamberine ise rūhun yani vahyin melekler aracılığı ile iletileceği[443] vurgulanmaktadır. Allāhın peygamber göndermedeki amacının ise, kendisinin biricik tek ilah olduğunun ve onun buyruklarına uyulması gerektiğinin müşriklere bildirilmesi[444] olduğu ifade edilmiştir. Genel olarak tefsirler ve meallerde bu āyetteki rūh kelimesi vahiy olarak anlaşılmıştır. Bu kelimeyi daha farklı anlayan Mevdūdī'nin şu yorumu dikkat çekicidir:

> "Bu, bir peygamberin hem sözle, hem de amelle görevini yerine getirebilmesi için ona bahşedilen 'peygamberlik ruhu' anlamına gelir."[445]

Sūrede konuya dair sıradaki āyet peygamberlerin görevini açıklamaktadır. *"Peygamberlerin görevi açıkça tebliğ etmekten/duyurmaktan başka ne olabilir?"*.[446] Benzer bir ifadeyi sūrenin 82. Āyetinde de görmekteyiz: *"Buna rağmen eğer yüz çevirirlerse, ey Muḥammed! Artık sana düşen sadece açık bir şekilde tebliğden ibarettir."* Esasen bu ve bunun gibi āyetlerde vurgulanmak istenen, muhatapların tebliğ edilen gerçekleri kabul etmemeleri halinde bundan peygamberlerin sorumlu tutulmayacağıdır. O halde Mekkeli müşriklerin inat ve ısrarla iman etmeyişlerinden Hz. Peygamber mesul değildir. Buradan Hz. Peygamber'in onların bu hallerinden dolayı çok daralıp kendini üzmemesi

---

442 En-Naḥl 16/2.

443 Bu meyandaki diğer bazı āyetler şunlardır: el-Enʿām 6/124; el-Muʾmin 40/15; eş-Şūrā 42/52; el-Ḥacc 22/75; el-Enbiyāʾ 21/45; en-Necm 53/3-4.

444 Bu meyandaki diğer bazı āyetler şunlardır: en-Naḥl 16/36; el-Enbiyāʾ 21/25; ez-Zumer 39/16; el-Baḳara 2/41; el-Muʾminūn 23/42.

445 El-Mevdūdī, *Tefhīmu'l-Ḳurʾān*, 3/10.

446 En-Naḥl, 16/35. Bu meyandaki diğer bazı āyetler şunlardır: el-Māʾide 5/92, 99; Āl-u ʿİmrān 3/20; eş-Şūrā 42/48; en-Naḥl 16/82; en-Nūr 24/54; el-ʿAnkebūt 29/18; et-Teġābun 64/12; el-Aḥzāb 33/39.

gerektiği de ima edilerek Hz. Peygamer'in tesellī edildiği düşünülebilir.[447] Sūrenin 37. āyetindeki "*(Resūlüm!) Sen, onların hidāyete ermelerine çok düşkünlük göstersen de bil ki Allāh, saptırdığı kimseyi (dilemezse) hidāyete erdirmez. Onların yardımcıları da yoktur*." ifadeleri de, Hz. Peygamber'in müşriklerin ısrarla inanmamaları karşısında duyduğu üzüntüden ötürü tesellī edildiğini göstermektedir.

Konuyla ilgili bir sonraki āyet sūrenin 36. āyeti olan *"Andolsun ki biz, «Allāh'a kulluk edin ve Tāğut'tan sakının» diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik. Allāh, onlardan bir kısmını doğru yola iletti. Onlardan bir kısmı da sapıklığı hak ettiler. Yeryüzünde gezin de görün, inkār edenlerin sonu nasıl olmuştur!"* āyetidir. Burada yine peygamberlerin görevi açıklanmış, onun ibadet ve itaat hususlarında ümmetini uyarmak ve doğruyu anlatmakla yükümlü kılındığı söylenmiştir. Ayrıca peygamberlerini yalancılıkla itham eden Medyen ashabı, Ād, Semūd, Hz. Nūh'un Kavmi gibi önceki kavimlerin ne kadar kötü sonlar yaşadıkları hatırlatılarak, o dönemde Hz. Peygamber'i yalanlayan müşrikler ve diğer inanç mensupları uyarılmıştır. Sūrede neredeyse bu āyetle benzer konuları işleyen ve özellikle daha önceki ümmetlere de peygamberlerin gönderildiğini vurgulayan bir āyet de sūrenin *"Allāh'a yemin olsun ki, biz senden önce bir çok ümmetlere peygamberler gönderdik. Ne var ki şeytan, onlara amellerini bezeyip süslü gösterdi. Bugün de o şeytan, kāfirlerin dostudur. Onlar için acı bir azab vardır."* şeklindeki 63. āyetidir.

---

447 Halis Albayrak, "Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi", TDV *İslam'ın Güncel Sunumu Sempozyumu*, Ankara 2007.

Sūrede konuyla ilgili bir sonraki āyet grubu 43. ve 44. āyetlerdir. *"(Ey Peygamber!) Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber olarak göndermedik. Eğer bunu bilmiyorsanız Tevrat ve İncil ālimlerine sorun. Biz o peygamberleri mucizelerle ve kitaplarla gönderdik. Ey Peygamberim! Sana da Ḳurʾān'ı indirdik ki, insanlara vahyedileni açıklayasın. Belki onlar da düşünürler."* İlk āyette tevhide çağırmak ve Allāh'ın yolunu göstermek için insanlık tarihi boyunca hep erkeklerin peygamber olarak gönderildiği net bir şekilde zikredilmiştir. Allāh'ın bu beyanı kureyşli müşriklerin 'Allāh peygamber olarak gönderse gönderse melek gönderirdi, bizim gibi çarşıda pazarda gezen, yiyen içen bir insanı değil!' iddialarına bir cevaptır. Ayrıca Allāh, müşriklerin bu iddialarının asılsız olduğunu kanıtlamak için 'zikr ehline sorun' ibaresiyle, onları konu hakkında daha önce kendilerine peygamber gönderilen yahudi ve hristiyanların Tevrat ve İncil'i bilenlerine sormaları için yönlendirmiştir.[448] Esasen burada Allāh'ın müşrikleri ikna olmaları için sukūnetle yönlendirdiği görülmektedir. Görüldüğü gibi bu āyette de nübüvvetin temel prensiplerinden biri olan 'peygamberliğin, muhatabın kendi varlık cinsinden birine verilmesi' üzerinde durulmuştur.

44. āyette ise her peygamberin, nübüvvetini ispat eden delillerin (beyyināt) ve kitapların (zubur) olduğu dile getirilmiş[449] ve Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatının da Ḳurʾān olduğu açıkça

---

448 Bu meyandaki diğer bazı āyetler şunlardır: el-Enbiyāʾ 21/7; Yūsuf 12/109; el-Aʿrāf 7/63.

449 Eṭ-Ṭaberī, beyyinātı peygamberliğin ispatı olan delil, kanıt ve mucize olarak; zuburu ise peygamberlere verilen kitaplar olarak kabul etmiştir. Bkz: Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/211. İbn ʿĀşūr da beyyinātı aklī ve mucizevī deliller, zuburu da Eṭ-Ṭaberī gibi peygamberlere verilen kitaplar olarak değerlendirmiştir. Bkz: İbn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-Tenvīr*, 15/242-244.

söylenmiştir.[450] Yanı sıra Hz. Peygamberin görevinin sadece vahyedileni aktarmak olmayıp aynı zamanda onu açıklamak, hayatında uygulayarak örneklik teşkil etmek olduğu beyan edilmiştir.[451] Aynı zamanda Hz. Peygamber'in getirdiklerini bizzat kendinin uygalayacak olması, o dönemdeki insanlara ve her dönemde Ḳurʾān'ın muhatabı olanlara, Allāh'ın bizden istediklerinin yerine getirilmesinin *beşer*in kapasitesine dahil olduğuna işarettir.

Konuyla ilgili sūredeki son āyet sūrenin 64. āyetidir. *"(Ey Resūlüm!) Biz, sana bu kitabı (Ḳurʾān'ı) sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklaman için ve iman edecek topluma bir hidāyet, bir rahmet olsun diye indirdik."* Burada özellikle Hz. Peygamber'in, müşriklerin anlaşmazlığa düştükleri şeyleri Ḳurʾān ile açıklama görevi dillendirilmiştir.[452] Peki müşriklerin anlaşmazlığa düştükleri şeyler acaba nedir? Ṭaberī bunun Allāh'ın dinine dair ihtilaflar olarak yorumlamıştır. Hz. Peygamberin görevinin de bu konunun aslının ne olduğunu açıklamak, hakkı batıldan ayırdetmeleri için gerçeği anlatmak olduğunu söylemiştir.[453] Zeki Duman da, müşriklerin en çok tartıştıkları ve kesinlikle kabul etmeye yanaşmadıkları birinci meselenin öldükten sonra tekrar diriltilme olduğunu, ikinci tartışılan konunun da insandan peygamber olup olmayacağı meselesi olduğunu söylemiştir.[454] Bu açıklama eṭ-Ṭaberī'nin kabulünün bir boyutunun şerhi gibi de düşünülebilir. eṭ-Ṭaberī konuyu daha genel, din konusundaki her ihtilafı

---

450 Peygamberlere verilen mucizelere dair bkz.: el-Aʿrāf 7/106-120, 132-134, 143, 146-147; Ṭā Hā 20/77-78; el-İsrāʾ 17/59, 101; Yūnus 10/76; er-Raʿd 13/38.

451 Bu meyandaki diğer bazı āyetler şunlardır: el-Aḥzāb 33/21; el-Mumteḥine 60/4, 6.

452 Bu meyandaki diğer bazı āyetler şunlardır: el-Aʿrāf 7/52; el-Baḳara 2/213.

453 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān,* 17/236.

454 Duman, *Beyānu'l-Ḥak*, 2/378.

kapsayacak şekilde yorumlamışken, Duman, bu āyette izahını iki noktaya hasretmiştir.

Gerçekten de müşriklerin ihtilaf ettikleri pek çok konu vardı. Belki de bunlardan en büyüğü Allāh'ın kimliği meselesiydi diyebiliriz. Yani Allāh'ın bir olması, sıfatları vs.. Bir diğer konu āhirete imandı. Bir diğeri peygamberin varlık kategorisinin (insan, melek) ne olması gerektiğiydi. Bir diğeri meleklerin Allāh'ın kızları olduğu iddiası.

Peki bu āyette özellikle hangi ihtilaf konusu kastedilmiş olabilir? Āyetin siyakına baktığımızda bu āyete en yakın işlenen konun, müşriklerin Allāh'a kız isnad etmeleri ve kızları olunca utançlarından ne yapacaklarını şaşırıp onu diri diri gömmeyi bile düşünebildikleri hatta yapabildikleri ve bunlar gibi çirkin işleri de āhirete inanmayanların yapabileceği notu ile karşılaşmaktayız. Müşrikler gerçekten de meleklerin Allāh'ın kızları olduğunu söylüyorlardı. Āhirete inanmıyorlar, ancak şāyet tekrar diriltileceklerse de yine muhakkak ferah ve huzur içerisinde oluruz diye düşünüyorlardı. O halde buradaki ihtilaf, müşriklerin Allāh'a kız isnadları, yani Allāh'ın kimliği ve sıfatları hakkındadır diyebiliriz. ancak buradaki yani 64. āyetteki 'onlara ihtilaf ettikleri şeyleri açıklaman için' ibaresinin kapsamını, sūrede kullanılan bir önceki 'onların ihtilaf ettikleri şey netleşsin, ortaya çıksın diye'[455] ibaresine kadar genişletebiliriz. O halde karşımıza, müşriklerin Allāh'tan başkasına şükür ve ibadet ettikleri konusu, yani Allāh'ın birliği meselesi; onların peygamberin insan cinsinden olmamayacağı iddiaları, yani peygamberin varlık kategorisi meselesi ve ölülerin tekrar diriltilmeyeceğine inanmaları yani āhiretin varlığı meselesi çıkmaktadır. Dolayısıyla buradaki ihtilaf edilen şeyleri eṭ-

[455] En-Naḥl 16/39.

Ṭaberī'nin dediği gibi Allāhın dini ile ilgili bazı konular olarak geniş bir yelpazede de düşünebiliriz.

Ḳurʾān'ın neliğine dair:

Nübüvvetin bir parçası da peygamberler aracılığı ile insanlara bildirilen mesajlardır. Hz. Peygamber özelinde düşündüğümüzde bu mesajları içeren Ḳurʾān, nübüvvet bahsinin bir parçası olacaktır. En-Naḥl sūresinde de Ḳurʾān'ın neliğine dair ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Şimdi sırasıyla bunlara göz atmaya çalışalım.

Konuyla ilgili ilk ifade, sūrenin ikinci āyetindeki 'Kullarından dilediğine, melekleri *vahiyle (ruhla) indirerek*, emrini iletir…' Hz. Peygambere indirilen vahiy Ḳurʾān olduğuna göre, āyetin kullandığı orijinal kelime gereği Ḳurʾān ruha benzetilmiştir. Gerçek imanı barındırmayan kalpler ölü sayılır. Nasıl ki ölü bir varlığa ruh üflendiğinde canlılık vasfı kazanırsa bu kalbe Ḳurʾān girdiğinde, ona inanıldığında ölü olan kalp dirilir ve canlılık kazanır. Bu nedenle Ḳurʾān ruh olarak tanımlanmıştır.[456]

Sūrede Allāh'ın indirdiği mesajın ne olduğu hem müşriklere hem de müminlere sorulmuş ve onların Ḳurʾān'a bakış açıları, Ḳurʾān'ın içeriğinin onlar için ne ifade ettiği kendi ifadeleri ile dillendirilmiştir. 24. āyeti müşriklerin bu soru karşısındaki cevabını, 30. āyet ise müminlerin cevabını içermektedir. *"Onlara: "Rabbiniz ne indirdi? denildiği zaman "Öncekilerin efsanelerini" dediler."* āyetine göre müşrikler için Ḳurʾān *geçmişlerin hikayeleri*nden başka bir anlam taşımamaktadır. *"Kötülüklerden sakınanlara: "Rabbiniz ne indirdi?" denilince: "Hayır*

---

456 Bu meyandaki benzer bir āyet için bkz: eş-Şūrā 42/52.

indirdi" derler. Bu dünyada güzel amel işleyenlere güzel bir mükafat var. Elbette āhiret yurdu ise daha hayırlıdır. Allāh'tan korkanların yurdu ne güzeldir!" āyetine göre ise müminler için Ḳurʾān *hayır* yani *iyilik ve güzelliktir*.[457]

Daha evvel bir başka yönüne dikkat çektiğimiz sūrenin 64. āyetinde Ḳurʾān'ın inanan ve inanmaya niyetli olan kimseler için rahmet ve hidāyet kaynağı olduğu ifade edilmiştir. O halde āyete göre Ḳurʾān, rahmettir ve doğru yol rehberidir.[458] Sūrenin 89. ve 102. āyetlerinde de Ḳurʾān'ın bu özellikleri dile getirilmiştir. 102. āyette ise bu özelliklere Ḳurʾān'ın müminler için müjdeci olma özelliği de eklenmiştir.

Sūrenin, tefsir usulünde nesḫ meselesi için delil olarak kullanılan 101. āyetinde müşriklerin, daha evvel gelen bir āyetle sonradan gelen bir āyetin zıt hükümler içerdiğini görmeleri üzerine Hz. Peygamber'i 'Bunları şüphesiz sen uyduruyorsun.' şeklindeki ithamları aktarılmıştır.[459] Hemen bu ithamlara cevap, 102. āyette gelmekte ve Ḳurʾān'ı Rūhu'l-Kudüs'ün (Cebrāʾīl) indirdiği zikredilmektedir. O halde bu iki āyete göre Ḳurʾān, Allāh tarafından bildirilen, Cebrāʾīl aracılığı ile Hz. Peygamber'e iletilen bir vahiydir.

Ḳurʾān'la ilgili bilgi içeren sūrenin son āyeti 103. āyettir. *"Muhakkak biliyoruz ki kāfirler: "Ḳurʾān'ı Muḥammed'e bir insan öğretiyor" diyorlar. Peygambere öğretiyor zannında bulundukları*

---

457 Bu meyandaki diğer bazı āyetler şunlardır: el-Enʿām 6/25; el-Enfāl 8/31; el-Muʾminūn 23/82-83; en-Neml 27/67-68; el-Furḳān 25/4-5; el-Aḥḳāf 46/17; el-Ḳalem 68/15; el-Muṭaffifīn 83/11-13.

458 Bu meyandaki diğer bazı āyetler şunlardır: Yūnus 10/57; el-Baḳara 2/97; el-Enʿām 6/157; el-Aʿrāf 7/52, 203; Yūsuf 12/111; Luḳmān 31/3, el-Muʾmin 40/54; el-Cāṯiye 45/20.

459 Bu meyandaki diğer bazı āyetler şunlardır: el-Furḳān 25/4;

kimsenin dili yabancıdır. Bu Ḳurʾān ise apaçık bir Arapçadır." Burada müşriklerin, Ḳurʾān'ı Hz. Peygambere bir insanın öğrettiği yönündeki iddiaları dile getirilmiştir. Āyet onların bu iddialarını, Ḳurʾān'ın dili açık ve anlaşılır, fasih bir arapça olduğu halde, anadili arapça olmayan yabancı bir kimsenin böyle bir kitabı öğretmesinin mümkün olmadığını söyleyerek çürütmüştür.[460] O halde āyete göre Ḳurʾān'ın özelliği, dilinin Arapça olması ve Hz. Peygamber'e bir insanın öğretmemiş olmasıdır.

Sūrenin 102. ve 103. āyetlerinde anlatılan durumla ilgili şu düşünceleri ifade etmek istiyoruz. Mekkeli müşrikler kendi akıllarınca ilk olarak Ḳurʾān'ı Hz. Muḥammed'in uydurduğunu iddia ettiler. Ancak düşündüler ki Hz. Muḥammed okur-yazar değildir, herhangi bir eğitim de almamıştır. O halde böylesine güzel bir metni onun uydurması pek mümkün değildir. Bu seferde bundan daha isabetli bir fikir akıllarına gelmiş ve Hz. Muḥammed'in bu sözleri bir insandan öğrenmiş olabileceğini öne sürdüler. Rivāyete göre Hz. Muḥammed zaman zaman Mekkenin eşrafından ʿĀmir b. el-Ḫadramī'nin kölesi, demirci Cebr'in yanına gider, onunla sohbet edermiş. O kendi inandığı dinin kitabından bazı yerleri okur, Hz. Muḥammed de onu dinler, ondan duyduklarını da gelip insanlara anlatırmış. (Bu arada Cebr romalı bir hristiyandır.) Bu iddiayı öne süren kureyşli müşrikler, bu fikrin de çok mantıklı olmadığını bu āyetin inmesi ile çok iyi anlamışlardır. Zira bu kölenin anadili arapça değildir. O halde her ne kadar sonradan arapça öğrense de, bu seviyedeki

---

460 Bu meyandaki diğer bazı āyetler şunlardır: el-Enʿām 6/105; el-Furḳān 25/4.

beliğ ve fasih sözleri onun söylemesinin imkansız olduğu apaçık ortaya çıkmış ve bu iddia da çürütülmüştür.[461]

Davette Metod (Hz. Peygamber'in Davet Metodu):

En-Naḥl sūresinde Hz. Peygamber'in insanları dine davetinin nasıl olması gerektiği net bir şekilde açıklanmıştır. Konuyla ilgili ilk āyet sūrenin 125. āyetidir. *"(Ey Resūlüm!) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır! Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidāyete kavuşanları da en iyi bilendir."* Āyette dikkatimizi çeken Allāh'ın yoluna çağrının hem hikmetle, hem güzel öğütle hem de en güzel şekilde mücadele ile yapılması gerektiğinin söylenmesidir. Peki bu üç farklı çağrı metodu nasıl anlaşılabilir? Bu noktada el-Beyḍāvī'nin ve Mustafa Öztürk'ün yorumları dikkatimizi çekmiştir. el-Beydavī konuyu davet edilen muhatap açısından ele almış ve bu metodu şu şekilde izah etmiştir:

> "Hikmet; hikmetli sözle çağırmaktır. Bu şüpheleri izale eden hakkı açıklayan delil ile olur. Güzel öğüt ise, ikna edici hitaplar, ve faydalı öğütler anlatmaktır.
>
> Hikmetle Allāh yoluna davet etmek, ümmetin gerçeği arayan seçkin fertleri içindir. Güzel öğüt ise, avama yönelik hitap şeklidir. Onlarla en güzel şekilde mücadele etmek ise onların inatçı olanlarırıyla mücadeleyi ifade eder. Bunun yolu da bazı temel esasları nazara vermektir. Böylece ya muhatabını ikna eder ya da onu ilzam edersin. Yani sustururs un."[462]

---

461 Duman, *Beyānu'l-Ḥaḳ*, 2/390. Konuyla ilgili rivāyet, metniyle birlikte 101. sayfada aktarılmıştır.

462 el-Beyḍavī, *Envâru't-Tenzīl,* 619-620. El-Beyḍāvī'nin bu ayrımı, kanaatimizce kaynaklarından olan el-Ġazzālī (505/1111) ve er-Rāzī'ye dayanmaktadır. el-Ġazzālī konuyu *el-Ḳisṭāsu'l-Musteḳīm* adlı eserinde, Rāzī ise ilgili ayetin tefsirinde ele almışlardır. (Bkz.: Ebū Ḥāmid el-Ġazzālī (505/1111), *el-Ḳisṭāsu'l-Musteḳīm*, thk.: Victor Chelhot, Dāru'l-

Mustafa Öztürk ise konuyu Hz. Peygamber'in bireysel örnekliği noktasından ele almış ve āyeti şu şekilde anlamlandırmıştır:

> "(Ey peygamber!) İnsanları rabbinin yoluna sözünde sağlamlık, davranışında tutarlılık, güzel öğüt ve nasihatle davet et. Gerektiği zaman da onlarla en güzel şekilde mücadele et. Hiç şüphesiz rabbin, gösterdiği yoldan kimin saptığını, kimin o yolun yolcusu olduğunu iyi bilir."[463]

Davet metodu ile ilgili Hz. Peygambere hitap eden sūredeki diğer āyet ise 127. āyettir. *"(Ey Peygamber!) Sabret! Sabrın da ancak Allāh'ın yardımı iledir. Onlardan dolayı üzülme! Kurdukları tuzaklardan telaş edip sıkıntıya düşme!"* Buna göre davet esnasında çeşitli zorluklar ile karşılaşılabilir. Birbirinden büyük tuzaklar da kurulabilir. Ancak herhalükarda sabırlı ve kararlı olmak icab edecektir. Ayrıca muhatapların daveti kabul etmemeleri ve ısrarla, inatla inkarda direnmeleri halinde, üzüntüye kapılıp, canını sıkıp davet edenin kendisini psikolojik olarak yıpratmaması da gerekmektedir. "Çünkü Allāh, şirkten sakınan ve emirlerine harfiyen uyanların her daim yanındadır."[464]

Hz. Peygamber'e Sabır Tavsiyesi:

Sūrenin 127. āyetinde Hz. Peygamber'i müşriklerin sözlü-fiili her türlü kötülüklerine karşı Allāh'ın dinine çağırmada sabırlı davranması için

---

Meşrik, Beyrūt 1983, ss. 41-42; 84-93.) Gürbüz Deniz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan* adlı eserinde bu ayrımı insanın varoluş dereceleri olarak adlandırmış, meseleye dayanak olan en-Naḥl 16/125 āyetiyle el-İsrāʾ 17/84 āyeti arasındaki benzerliğe işaret etmiş ve konuyla ilgili el-Āmirī (381/992), el-Māverdī (450/1058), el-Ġazālī, ez-Zemaḫşerī (538/1144), er-Rāzī (606/1209), ve el-Beyḍāvī'nin (685/1286) görüşlerini değerlendirmiştir. (Bkz.: Gürbüz Deniz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*, DİB Yay., Ankara 2015, ss. 96-106.)

463 Mustafa Öztürk, *Ḳurʾān-ı Kerīm Meāli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Düşün Yay., İstanbul 2012, s. 385.

464 En-Naḥl 16/128. Mustafa Öztürk çevirisi. Bkz.: Öztürk, *Ḳurʾān-ı Kerīm Meāli*, s. 385.

açıkça bir emir yer almaktadır.[465] *"(Ey Peygamber!) Sabret! Sabrın da ancak Allāh'ın yardımı iledir. Onlardan dolayı üzülme! Kurdukları tuzaklardan telaş edip sıkıntıya düşme!"*

Burada özellikle sadece Hz. Peygambere sabır emri verilmesi dikkat çekicidir. Zira bir önceki āyette müminlere hitaben *"Eğer (bir suçtan dolayı) ceza verecek olursanız size yapılan azab ve cezanın misli ile ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır."* denilmişti. O halde gücü yeten müminlerin, imkanları nisbetinde, müşriklerce yapılan eziyetlere misliyle karşılık verilebileceklerine dair izin verilmiştir. Bununla beraber sabredebilirse daha güzel olacağı da hatırlatılmıştır. Fakat sabretmeleri noktasında bir *emir* verilmemiştir. Ancak hemen akabinde Hz. Peygamber'e sabır emri verilmiştir. Zira onun makamı, diğer insanlardan üstündür. Bu nedenle 126. āyetin başındaki ifadelerle müşriklerin yaptıklarına misliyle karşılık verebilme ruhsatının gelmesine rağmen aynı āyetin sonundaki azimeti seçmesi, Hz. Peygamber'den beklenecek ve ve Allāh'ın ināyetiyle onun başarabileceği bir iştir.[466]

Konuyla ilgili son olarak sūrede nübüvvet kavramının anlam alanını bir şema ile göstermek istiyoruz.

---

465 Bu meyandaki diğer bazı āyetler şunlardır: Hūd 11/115; Yūnus 10/109; Ṭā Hā 20/130; er-Rūm 30/60; Luḳmān 31/17; Ṣād 38/17; el-Muʾmin 40/55, 77; eṭ-Ṭūr 52/48; el-Ḳalem 68/48, el-İnsān 76/24; el-Meʿāric 70/5; el-Muzzemmil 73/10; el-Muddeṯṯir 74/7.

466 Bkz.: İbn ʿĀşūr, *et-Taḥrīr ve't-Tenvīr*, 14/336-337.

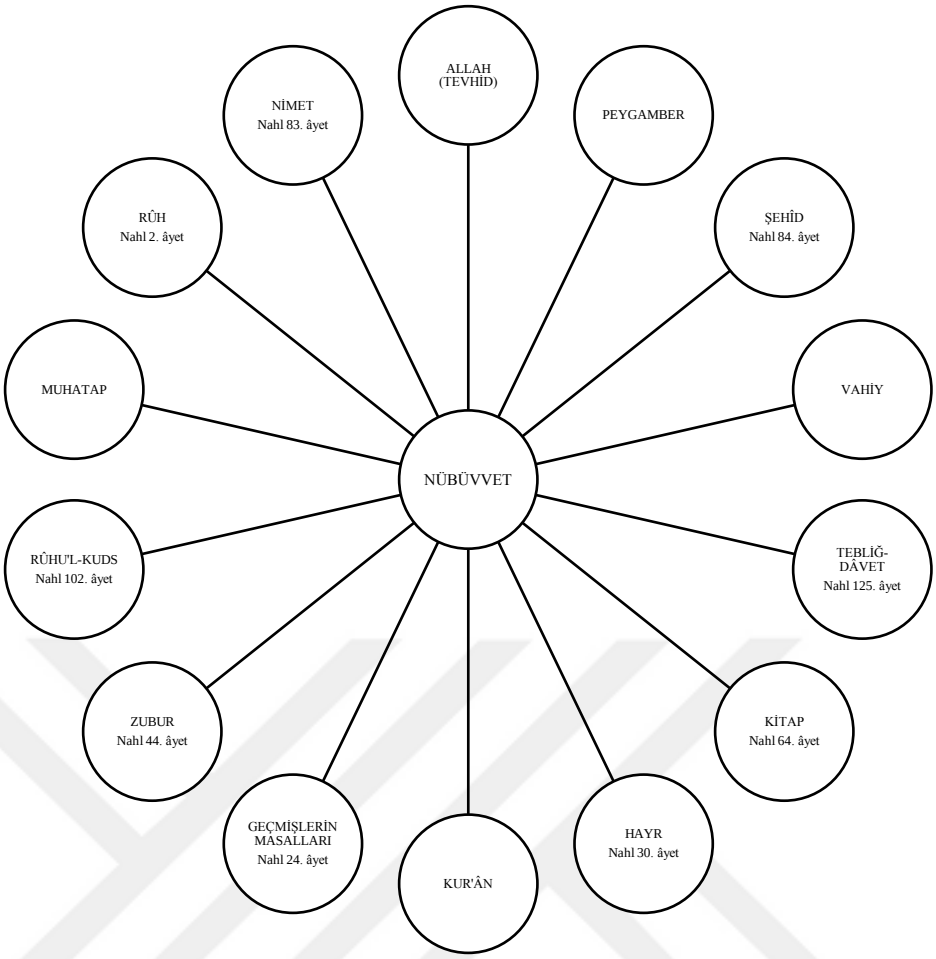

2.1.3. Āhiret

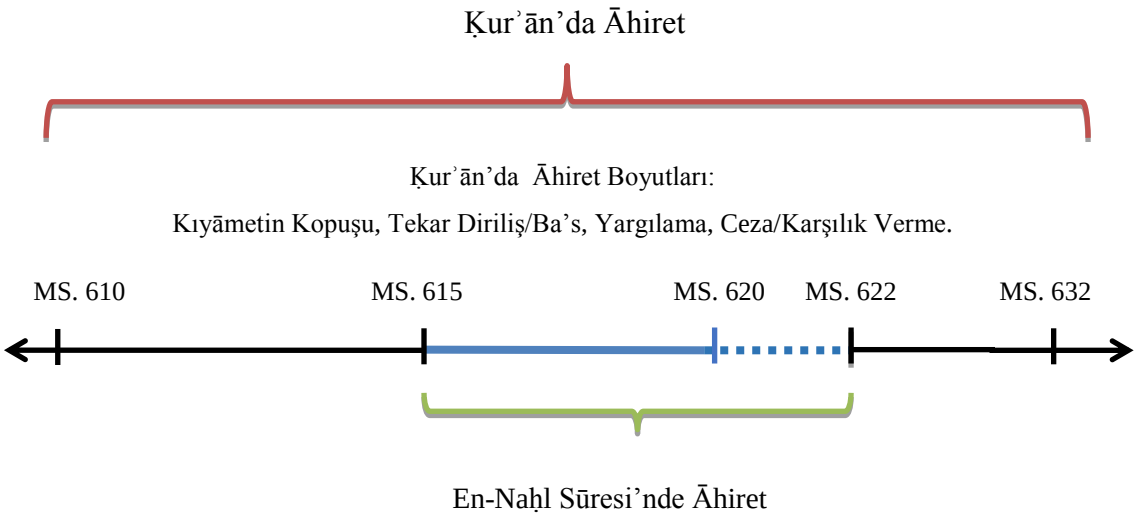

Āhiret, Ḳurʾān'ın ilk inmeye başladığından sona erinceye kadar yer verdiği konuların en önemlilerinden biridir. Bu konuyu ele alan ilk āyetler āhiretin gerçekleşeceğinden/var olacağından bahsederken, biraz sonrasında gelen āyetler

cennet ve cehennemin özelliklerinden söz eder. Daha sonraki āyetler iyi işler yapanlar için müjdeyi ve kötü işler yapanlar için de uyarıyı/korkutmayı vurgular. Āhiretle ilgili bu āyetlerin içeriklerini ölüm, kıyāmetin kopuşu, tekar diriliş/ba's, yargılama ve karşılık verme şeklinde özetleyebiliriz. Ḳurʾān'ın bu konuları ele alış yönlerini, her birini bir diğerinden keskin hatlarla ayıramazsak da şu dört maddede tasnif edebiliriz:

- Kıyāmetin kopacağını ve kıyāmetin işaretlerini vecīz bir üslupla bildiren āyetler: el-Ḳāriʿa 101/4, el-Vāḳiʿa 56/1, et-Tekvīr 81/1, en-Nebeʾ 78/18 gibi.
- Cennet ve cehennemdeki cezanın/karşılığın mahiyetini/neliğini ele alan āyetler: el-İnfiṭār 82/13-14, en-Nebeʾ 78/31-32, el-Ḥāḳḳa 29/69, el-Muzzemmil 73/12-13 gibi.
- İyi işler yapanları müjdeleyen, nankörlük edenleri korkutan/uyaran āyetler: el-Ḥadīd 57/7, el-Baḳara 2/112, 114, 257 gibi.
- Yeniden dirilişin imkan ve isbatını, delilleri ve açıklamalarıyla ele alan āyetler: el-Muʾminūn 23/82, Yā Sīn 36/89, Ḳāf 55/11, el-Ḳiyāme 75/3 gibi.

Şimdi sūrenin āhireti nasıl işlediğini inceleyebiliriz.

Sūrede 22. ve 60. āyetler ölüm, cennet, cehennem gibi alt konulara girmeden genel olarak āhirete iman ile ilgilidir. Bu āyetlerde āhirete inanmama müşriklerin bir sıfatı olarak geçmektedir.

Ölüm:

Sūrenin 28, 32, 33, 61 ve 70. āyetleri küçük kıyāmet olarak da adlandırılan insanın ölümü ile ilgilidir. Āhirete geçişin ilk adımı olan ölüm hadisesi, bu āyetlerden 61. ve 70. āyetler, Allāh'ın, yarattığı insanı muhakkak vakti/eceli geldiğinde öldüreceğini vurgulamaktadır. 33. āyet, canları alacak olanların

melekler olduğunu işaret ederken, 28. āyet meleklerin müşriklerin canlarını nasıl alacaklarını, 32. āyet ise müminlerin canlarını nasıl alacaklarını tasvir etmektedir. Ölüm, küçük kıyāmet olarak bilinir. Bu, bireylerin teker teker ya da deprem vs ile grup grup can vermelerini temsil eder. Büyük kıyāmet ise yeryüzündeki bütün canlıların bir anda can vermesini ifade eder. Sūrenin 77. āyeti de, kıyāmetin kopmasını mümkün görmeyenlere, dolayısıyla āhirete inanmayanlara bu büyük kıyāmetin (emru's-sāah) bir anda, göz açıp kapama süresi kadar hızlı olacağını anlatmaktadır.

Yeniden Diriliş/Baʿs:

Āhiret inancının bir diğer alt konusu olan yeniden diriltilmeyi/baʿsi dile getiren sūrenin āyetleri 21, 38, 39 ve 40. āyetlerdir. 38. ve 39. āyetler, müşriklerin büyük yeminler ederek 'Allāh ölüleri asla diriltmeyecek!' şeklindeki iddialarına cevap niteliğindedir. Burada Allāh, vadettiği tekrar diriltme işini muhakkak yapacağını kesin bir dille ifade etmektedir. 40. āyette ise bu işi yapması için sadece Ol! demesinin yeterli olacağını açıklayarak, müşriklerin Allāh tasavvurunun yanlış yönlerini ortaya koymaktadır. 21. āyet ise, müşriklerin ilah saydıkları putların, daha kendilerinin bile ne zaman diriltileceklerini bilmedikleri dile getirilerek, ba's konusuna değinilmiştir.

Yargılama:

Āhiretle ilgili Allāh'ın sıkça üzerinde durduğu konu hesaba çekilmedir. Çünkü Allāh muhataplarına, yaptıkları her işten sorumlu oldukları ve hesaba çekilecekleri bilincini aşılamak istemektedir. Sūrenin 27, 56, 84, 86, 89, 92, 93 ve 124. āyetlerinde bu konunun işlendiğini açık ifadelerle görmekteyiz.

Sūrenin 93. āyeti genel olarak herkesin her yaptığı işten hesaba çekileceğini bildirmektedir. 56. āyet ise özel olarak şirk suçunu işleyenlerin hesaba çekileceğini haber vermektedir. 92. ve 124. āyetler, hakkına ihtilafa

düşülen (Allāh, āhiret, kıyāmet gibi) konuların doğrusunun ne olduğuna ve ihtilafa düşenler arasında kimin haklı kimin haksız olduğuna karar verileceğini söylemektedir. 27. ve 86. āyetler de bu hesap gününde yaşanacak bazı kareleri tasvir etmektedir. Son olarak 84. ve 89. āyetler ise bu sorgulamaya, hesaba çekilme işlemine, her ümmetin kendi peygamberinin şahit kılınacaklarını dile getirmektedir.[467]

Cennet - Cehennem:

Sūrede āhiretle ilgili değinilen bir diğer konu, yargılaması tamamlananların alacakları karşılık ile ilgilidir. Buna göre iyi işler yapan, inanç hususunda doğru tercihte bulunanların cennetle ödüllendirileceği, aksini yapanların ise cehennemle cezalandırılacağı dile getirilmektedir (111). Cenneti konu edinen āyetlerin kimi onu övmekte (30, 41) ve tasvir etmekte (31), kimi orada verilecek güzel karşılıkların ölçüsünün ne olacağını dile getirmekte (96, 97), kimi de bireysel olarak Hz. İbrahīm'in āhiretteki konumu hakkında bilgi vermektedir (122).

Sūrede cehennemi konu edinen āyetlerin ise kimi cehennemdeki azabın şiddetine vurgu yapmakta (104, 106, 109, 117), kimi cehennemden bazı kareler sunarak cehennem ahvalini tasvir etmekte (29, 85, 88), kimi de cehennemin

---

[467] 89. āyete bazı mütercimler Ḳur'ān meallerinde, Hz. Peygamber'in diğer bütün peygamberlerin ümmetlerine şahitlik edecekleri ana şahit kılıncağı şeklinde anlam vermişlerdir. (Ahmet *Tekin Meali, Bayraktar Bayraklı Meali, Diyanet Vakfı Meali*. Bkz: http://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=16&ayet=89 son erişim: 28.5.2018) Bazıları da her peygamberin kendi ümmetinin hesabına şahit tutulması gibi Hz. Peygamber'inde kendi ümmetine şahit tutulacağı şeklinde anlamışlardır. (Öztürk, *Ḳur'ān-ı Ḳerīm Meāli*, s. 380; *Suat Yıldırım Meāli*. Bkz: http://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=16&ayet=89 son erişim: 28.5.2018) Buradaki ihtilaf, āyetteki هؤلاء ibaresinin kimin/neyin zamiri olduğu ile ilgili tercih farklılığından kaynaklanmaktadır. Biz ikinci görüşün daha isabetli olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle değerlendirmemizi de bu yönde yapmaya çalıştık. Zira Muḳātil, Eṭ-Ṭaberī gibi erken dönem müfessirleri de bu anlamı dile getirmişlerdir. Bkz: Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil*, 2/234; Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān,* 17/278.

yaptıkları ve ısrarla vazgeçmedikleri hatalar yüzünden özellikle müşrikler için hazırlandığını belirtmektedir (62). Konuyla ilgili son olarak sūrenin 25. āyeti, şirkleri yüzünden sorumlu tutulacak müşriklerin, şirke bulaşmasına ya da şirkte kalmasına sebep oldukları kişilerden dolayı da sorumlu tutulacaklarını/cezalandırılacaklarını haber vermektedir.

Sonuç olarak sūrede āhiretin Ḳurʾān genelinde ele alınış aşamalarından her birine dair atıflar olduğunu söyleyebiliriz.

Konuyla ilgili son olarak sūrede āhiret kavramının anlam alanını bir şema ile göstermek istiyoruz.

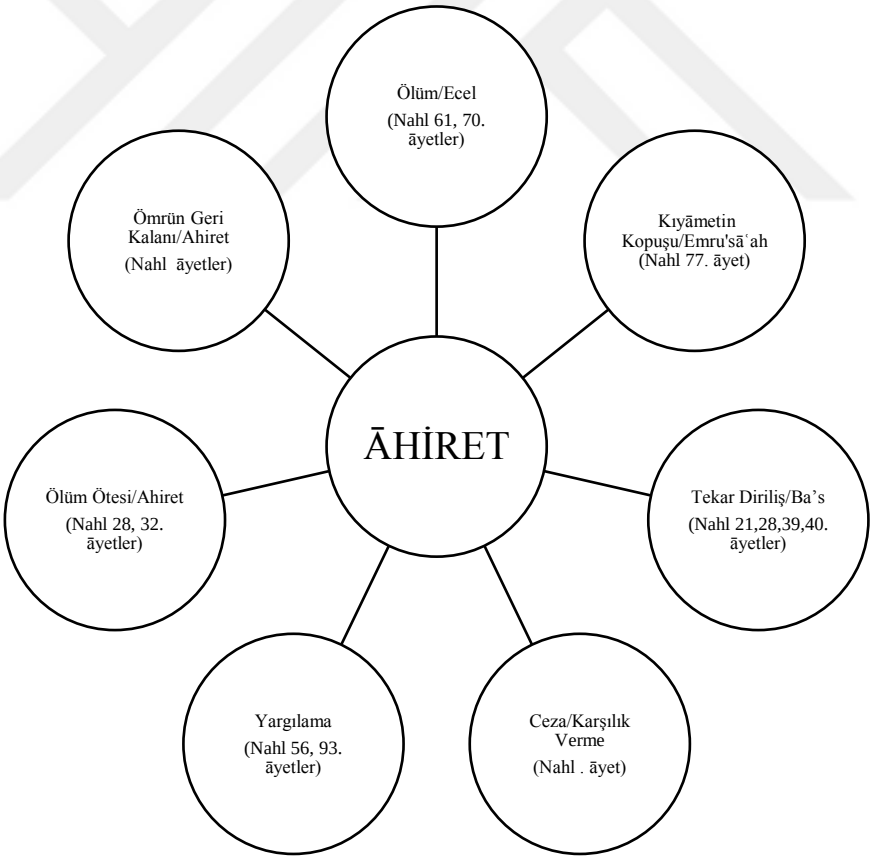

2.2. En-Naḥl Sūresinin Tālī Konuları

2.2.1. Nimetler

En-Naḥl sūresinin bir diğer adının niām/nimetler olduğunu çalışmamızın henüz başlarında ifade etmiştik. Sūreye bu ismin verilme sebebi ise sūreyi okumaya başladığınızda hemen kendisini belli etmektedir. Öyle ki sūrenin henüz ikinci āyetinde insanoğluna Allāh'ın lutfettiği nimetlerin zikri başlamaktadır.

Kanaatimizce sūre Allāh'ın rabb oluşunun göstergesi olma özelliğine sahiptir. Şāyet sūreler, Allāh'ın sıfatlarından hangisi ya da hangilerini temsil ediyor ya da ortaya koyuyor sorusuna cevap arayan bir çalışma yapılacak olsa, bu sūrenin Allāh'ın en-Naīm sıfatını temsil ettiği sonucuna varılabilir.

Sūrede zikredilen nimetler, insanın merkeze alındığını, yeryüzündeki her şeyin onun hizmeti için varolduğunu gösterir niteliktedir. Zira vahiy ve nübüvvet başta olmak üzere insanın yaşamı için gerekli her nimetin insan için sunulduğu, insanın dünya ve āhiret mutluluğu ve kurtuluşu için var ediliği sūrenin genelinden anlaşılmaktadır.

Sūrede nimetlerin zikredilmesindeki temel hedef, bunları yaratanın ve gerçek sahibinin ancak Allāh olabileceğinin vurgulanması, böylece müşriklerin tek ilah gerçeğini kabul etmeleri ve kulluğu, şükrü sadece O'na yapmaları hususunda ikna edilmelerini sağlamaktır.[468]

Sūrede zikri geçen nimetler, temel olarak aynı insan gibi iki boyuta sahiptir. Birincisi insanın maddī ihtiyaçları, diğeri ise insanın manevi ihtiyaçları ile ilgilidir.

---

[468] Davut Şahin nimetlerin Ḳurʾān'daki anlatılma amaçlarını en-Naḥl sūresi özelinde incelemiş ve bu amaçları inanç, ibadet ve ahlak boyutlarıyla ilişkilendirmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Davut Şahin, "Ḳurʾān'da Genel Anlamlı Bir Kelime: Nimet", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 20*, Aralık 2016, ss. 207-234, s. 226-231.

Birinci boyutu konu edinen āyetler, insanın yaratılışını, yaşamı için gerekli her türlü maddi ihtiyacının kendisine sunulduğunu dile getirirken, ikinci boyutu konu edinen āyetler de insanın manevi ihtiyaçlarının karşılandığını dile getirmektedir. Şimdi bu iki boyutu ve ilgili āyetleri örneklerle izah etmeye çalışalım.

İnsanın Maddī İhtiyaçlarına Yönelik Nimetler:

İnsan ontolojik olarak ruh ve bedenden oluşur. Onun bedeninin var edilmesi ve bedenī ihtiyaçlarının karşılanması için var edilen her şey bu başlık altındaki nimetlerden sayılabilir. Şimdi sūrede zikredilen bu yöndeki nimetleri[469] ilgili āyetleri inceleyerek görmeye çalışalım.

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ .En-Naḥl 16/3

خَلَقَ الإِنسَانَ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ .En-Naḥl 16/4

وَالأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ .En-Naḥl 16/5

وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَى بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُواْ بَالِغِيهِ إِلاَّ بِشِقِّ الأَنفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَّحِيمٌ .En-Naḥl 16/7

وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ .En-Naḥl 16/8

‘Göklerin ve yerin yaratılması’, insanoğlunun yaşam ortamının hazırlanmasıdır ki var olup varlığımızı devam ettirebilmemiz için zaruridir.[470] Yaratılan bu ortamda yaşayacak ‘insanın yaratılması’, bu insanın yaşamı için ihtiyaç duyacağı ‘hayvanların yaratılması’ sūrede geçen ilk maddī nimetler olarak düşünülebilir.

---

469 Bu nimetlerin zikredildiği en-Naḥl sūresi āyetleri şunlardır: 3,4,5,7,8,10,11,12,13,14,15,16; 66,67,68,69,70,71,72,78,80,81.

470 Cennetteki yaşam ortamını bundan ayrı tutuyorum.

Yüce Allāh, burada insanın hangi ihtiyaçları için hangi hayvanları yarattığını da açıklamıştır. Buna göre en'ām, yani deve, sığır ve koyun[471] insanın yaşamı için aslī ihtiyaçları (gıda, barınma, ulaşım gibi) karşılar. İnsan, bunların derilerinden ve yünlerinden giysiler ve barınaklar yapar, geri kalan ürünlerini yiyerek beslenir. Beydavī, en'ām kelimesinin ardından yeme eyleminin bahsedilmesinden hareketle diğer eti yenen hayvanların tedavi ya da meyve kabilinden olduğunu söyler.[472] Yanı sıra bu hayvanlar insanın güç bela (bişiḳḳi'l-enfus) ulaşabildiği yerlere onların yüklerini taşır. İşte bu da Allāh'ın insanoğluna sunduğu nimetlerindendir. Ayrıca en'āmdan başka atları, katırları ve eşekleri de yaratan Allāh, bunlarla ulaşımını sağlaması için bunları insanın hizmetine sunmuştur. Bu maksatla yarattığı daha nice şeyler de vardır ki bunu henüz muhataplar bilmemektedirler.

Nimetlerin sayıldığı ya da hatırlatıldığı bu ve devamındaki cümlelerin arasına Yüce Allāh şu ara cümleyi katarak aslında bunları neden hatırlattığını muhataplarına belirtmiş, onları bu varlıklar üzerinden tevhid gerçeğini düşünmeye sevk ve teşvik etmiştir:

وَعَلَى اللهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَآئِرٌ وَلَوْ شَاء لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ .En-Naḥl 16/9

"(İşte bütün bunları yaratmak Allāh'a ait olduğu gibi), doğru yolu göstermek de O'na aittir."[473]

هُوَ الَّذِي أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَّكُم مِّنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ .En-Naḥl 16/10

En-Naḥl يُنبِتُ لَكُم بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالأَعْنَابَ وَمِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

16/11.

---

471 Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil*, 2/214; el-Beyḍavī, *Envâru't-Tenzīl*, 553. Eṭ-Ṭaberī eti yenen her hayvanı en'āma katmıştır. Bkz.: eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān,* 17/167.

472 El-Beyḍavī, *Envâru't-Tenzīl*, 553.

473 En-Naḥl 16/9. Çeviri için bkz: Öztürk, *Ḳurʾān-ı Kerīm Meāli,* s. 368.

وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالْنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالْنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ En-Naḥl 16/12.

وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الأَرْضِ مُخْتَلِفاً أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ En-Naḥl 16/13.

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُواْ مِنْهُ لَحْماً طَرِيّاً وَتَسْتَخْرِجُواْ مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُواْ مِن فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ En-Naḥl 16/14.

وَأَلْقَى فِي الأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَاراً وَسُبُلاً لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ En-Naḥl 16/15.

وَعَلامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ En-Naḥl 16/16.

أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لاَّ يَخْلُقُ أَفَلا تَذَكَّرُونَ En-Naḥl 16/17.

وَإِن تَعُدُّواْ نِعْمَةَ اللّهِ لاَ تُحْصُوهَا إِنَّ اللّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ En-Naḥl 16/18.

Sūrenin 10. āyetinde Allāh, insanın hayatını devam ettirebilmesi için olmazsa olmazı, yani suyu, kendisinin gökten yağdırdığını ve yine insanın ihtiyaçlarını görebilmek üzere bakması gereken hayvanlarının otlayacağı her şeyin (şecer)[474] bu su sayesinde yetişebildiğini hatırlatmıştır. 11. āyetle de Allāh, bu su sayesinde insanın yiyebileceği tahıl, zeytin, hurma, üzüm ve daha bunun gibi nice ürün çeşitlerini de var edenin kendisi olduğunu açıkça söylemiştir. Karada insana verdiği bu nimetlerin ardından 12. āyetle Allāh, insana gökte verdiği nimetleri saymaya başlamıştır. Buna göre gece ile gündüz, güneş, ay ve diğer yıldızların hepsi insanın hizmetine sunulmuş (سَخَّرَ/ مُسَخَّرَاتٌ), insan için yaratılmıştır. Sūrenin

474 El-Beyḍavī, *Envâru't-Tenzīl*, 555. er-Rāzī, bu kelimenin ot cinsini de ağacı da ifade edebileceğini söylemiştir. Ancak develerin yüksek boyları sayesinde ağaçların yapraklarını yiyebildiklerini düşünerek ağaç anlamının makul olduğunu ve ot anlamına gerek kalmayacağını belirtmiştir. Bkz. Ebū ʿAbdullāh Faḫruddīn Muḥammed b. ʿUmar Faḫruddīn er-Rāzī, (606/1209), *Mefātiḥu'l-Ġayb*, Dāru İḥyāi't-Turāṯi'l-ʿArabī, b.y. t.y., 1-32, 1/2698-2699.

13. āyetinde Allāh مُخْتَلِفاً أَلْوَانُهُ ibaresiyle karada insan için daha nice nimetler yarattığını dile getirmiş,[475] ardından gelen āyette denizde insan için var ettiği bazı nimetleri saymıştır. Buna göre denizin kendisi, içinde bulundurduğu balık ve benzeri yiyecekleri ile, inci, mercan gibi süs eşyaları ile, gemilerin yara yara yol aldığı suyu ile yine insanın hizmetine sunulmuştur. Sonrasında gelen iki āyetle ise insanın dünyada dengede durabilmesi için dağların, ulaşımı için yardım aldığı nehirlerin, yıldızların ve daha pek çok işaretin (ʿalāmāt)[476] Allāh'ın yaratması ile insanın istifadesine sunulduğu belirtilmiştir.

Karada, denizde, gökte kısacası bu kainatta insanın faydası için var edilen, saymakla asla tükenmeyecek kadar çok olan her nimet buraya kadar incelenen āyetlerde, muhatapları bunları yaratabilecek tek varlık olduğu ve kulluğu, ibadeti, saygıyı ve teşekkürü bunları verene yapmanın gerekliliği konusunda ikna edebilmek üzere dile getirilmiştir. Muhatapların bu hakikate ikna olabilmeleri için de 17. āyette soru uslūbuyla onlara 'Siz hiç düşünmez misiniz? Bütün bunları yaratan Allāh ile bir şey yaratmaya gücü yetmeyen putlar bir olur mu hiç?' denilmiştir. Böylece muhatapların akıllarını kullanabilmelerinin, zihinlerindeki perdeleri aralayabilmelerinin yolu açılmıştır.

---

475 Bu ibareyi bazı meal yazarları rengarenk bitkiler (Bkz: Elik, *Tevhit Mesajı*, s. 633), bazıları ise envā-i çeşit/çeşit çeşit nimetler (Bkz: Öztürk, *Ḳurʾān-ı Kerīm Meāli,* s. 368; Şener ve diğerleri, s. 267.) şeklinde tercüme etmişlerdir. Āyetin metni ilk anlamı gösteriyor olsa da maksadın çeşitlilik olduğunu düşünüyoruz.

476 Ḳatāde gibi bazıları bu kelimeye yıldız anlamını verirken (Bkz: Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/185.) Muḳātil gibi kimileri de dağlar anlamını vermiştir.(Bkz: Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil*, 2/216.) eṣ-Ṣaʿlebī yol bulmayı sağlayan (her türlü) işaret(ler) anlamını tercih ederken (Bkz: Ebū İsḥāḳ Aḥmed b. Muḥammed b. İbrāhim eṣ-Ṣaʿlebī (427/1035), *el-Keşf ve'l-Beyān*, Dāru İḥyāiʾt-Turāṯi'l-ʿArabī, Beyrūt 2002, 1-10, 6/12.) İbn ʿAbbās ve Eṭ-Ṭaberī bunu gündüzle sınırlamış, gündüz yol bulmayı sağlayan her türlü işaret anlamını tercih etmiştir. (Bkz: Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/185.)

Muhataplara bahşedilen bu fırsat bize, Allāh'ın az önce zikri geçen 9. āyetteki kendisine düşen, kendi kendisine biçtiği sorumluluğu yani doğru yolu gösterme sorumluluğunu, henüz bu sorumluluktan bahseder bahsetmez yerine getirdiğini düşündürmektedir.

Bu āyetlerde, bahsi geçen nimetlerin ortak özellikleri, yaratılan şeyler olarak ifade edilmiştir. O halde ancak bunları yaratabilen bir varlık bunların sahibi olabilir. Bu varlık, sahibi olduklarından insanlara verdiği için teşekkürü hak eder. Çünkü teşşekkür, verilen şeylerin sahibine yapılmalıdır. Bunların birini dahi yaratmaya, vermeye ya da birine bile sahip olmaya gücü yetemeyen bir şeyin de tanrı olması ya da kabul edilmesi makul değildir. Bu durumda, Allāh'ın kendisi ile irtibatın aracı olmadan yapılması gerektiğini ya da yapılabileceğini söylemesine rağmen müşriklerin, her ne sebeple olursa olsun, Allāh'ı ta'zim için, O'nunla direk irtibat kurmayı kerih gördükleri ya da Allāh'a yaklaşmalarında vesile oldukları için yaptıklarını söyleseler bile,[477] şükranlarını putlara sunmaları aklī değildir ve kabul edilemez.

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِن بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَناً خَالِصاً سَآئِغاً لِلشَّارِبِينَ En-Naḥl 16/66.

وَمِن ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَراً وَرِزْقاً حَسَناً إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ .En-Naḥl 16/67

وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ .En-Naḥl 16/68

ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلاً يَخْرُجُ مِن بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاء لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ .En-Naḥl 16/69

Sūrenin bu āyet grubunda Yüce Allāh, tekrar insanın hayati ihtiyaçlarından biri olan beslenmeye yönelik bazı nimetlerini saymıştır. Buna göre süt veren

477 Ez-Zumer 39/3.

hayvanların kan ya da dışkılarına karıştırmadan tertemiz ve lezzetli bir şekilde ürettikleri sütü vermeleri Allāh'ın nimetlerindendir. Benzer bir durum bitkilerde de görülür ki hurma ve üzümden hem içeçek hem de lezzetli besinler elde edilir. İşte bütün bunlar Allāh'ın insana sunduğu maddī nimetlerinden sayılabilir. Yine arıların binbir zahmetle ürettikleri, insan için şifa kaynağı olan çeşit çeşit renkte ve lezzetteki bal, Allāh'ın insana sunduğu bir diğer maddī nimettir.

Bu āyet grubunda söz konusu edilen nimetler, muhatap olan arapların faydalandıkları şeylerden bir kesit mahiyetindedir.[478] Onların kendi elleriyle elde ettikleri/ürettikleri bu nimetleri, āyette işaret edilen özellikleri açısından derinlemesine tahlil edebilmeleri ya da düşünebilmeleri mümkündür. Dolayısıyla nimetlerini hatırlattığı bütün bu āyetlerde Allāh muhataplarına anlayabilecekleri, düşünüp öğüt alabilecekleri kendilerinde mevcut bulunan örnekler vererek onları kendisinin yegane yaratıcı olduğu hususunda ikna etmeyi hedeflemiştir diyebiliriz.

وَاللّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لاَ يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً إِنَّ اللّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ En-Naḥl 16/70.

وَاللّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الْرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُواْ بِرَآدِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاء أَفَبِنِعْمَةِ اللّهِ يَجْحَدُونَ En-Naḥl 16/71.

وَاللّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجاً وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَاجِكُم بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ En-Naḥl 16/72.

وَاللّهُ أَخْرَجَكُم مِّن بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لاَ تَعْلَمُونَ شَيْئاً وَجَعَلَ لَكُمُ الْسَّمْعَ وَالأَبْصَارَ وَالأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ En-Naḥl 16/78.

---

478 Benzer bir değerlendirme için bkz: Derveze, *et-Tefsīru'l-Ḥadīṣ*, 4/19.

وَاللّهُ جَعَلَ لَكُم مِّن بُيُوتِكُمْ سَكَناً وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ الأَنْعَامِ بُيُوتاً تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثاً وَمَتَاعاً إِلَى حِينٍ. En-Naḥl 16/80.

وَاللّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلاَلاً وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْجِبَالِ أَكْنَاناً وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُم بَأْسَكُمْ كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ. En-Naḥl 16/81.

Bu āyetlerle Allāh, insanlara hayatlarındaki en önemsedikleri durumlardan örnekler vererek insan için böylesine mühim işleri/nimetleri dahi sadece kendisinin yapabileceğine dikkat çekmektedir. Ardından sunulan bunca nimeti tefekkür sonucu inanmaktan başka makul bir yol kalmayacağı gerekçesiyle hala inanmaya yanaşmayanları uyarmaya, kınamaya hatta azarlamaya devam etmekte ve azapla tehdit etmektedir. Şimdi insan hayatındaki önem arzeden bazı durumları zikreden bu āyetleri incelemeye devam edelim.

Allāh'ın nimetleri saymakla bitmez.[479] Sūrenin 70. āyetine göre O'nun bir nimeti de insanı yaratmasıdır. Yine insanı bir müddet sonra öldürmesi de bir nimettir. Zira bazısını elden ayaktan düşüp hiçbir şey bilmez hale gelinceye kadar yaşatır ki ölmenin de bir nimet olduğu anlaşılabilsin. Bu arada Allāh zamanın geçmesinin insan üzerindeki bu yok edici etkisine rağmen Allāh'ın zamanla değişime ve zafiyete uğrayan insanlar ya da diğer yaratılmışlar gibi olmadığına da dikkat çekmiş olabilir.[480]

Bir sonraki āyet, muhatapları olan müşriklerin zenginlerine, sahip oldukları mülkü yani zenginlik nimetini Allāh'ın verdiğini, fakirleri de yine

---

479 En-Naḥl 16/18. Bu āyetin bir benzeri İbrāhīn sūresi 34. āyettir. Bu iki āyeti karşılaştırmalı bir şekilde analiz eden Ramazan Şahan'ın iligli çalışmasının önemli tespitler içerdiğini düşünüyoruz: Ramazan Şahan, "İbrāhīm Sūresi 34 ile en-Naḥl Sūresi 18. Āyetlerin Tefsir ve Belağat Yönünden Değerlendirilmesi", *CÜİFD*, Cilt: XIX, Sayı: 1 (Haziran 2015), ss. 315-346.

480 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/251.

O'nun fakir kıldığını hatırlatmaktadır. Ancak muhataplar, köleleri ile sahip oldukları maddi varlığı paylaşarak onlarla aynı seviyeye gelmek istemezler. Halbuki köleler de kendileri gibi insandırlar. Fakat köleleri bu konuda bile kendilerine denk görmeyen bu müşrikler varlıksal olarak Allāh ile aynı seviyede olmayan, küçücük bir nimeti bile vermeye gücü bulunmayan putları Allāh'a denk görebiliyorlar. İşte Allāh bu āyetlerle yaratanın, öldürenin ve rızık verenin kendisi olduğunu aslında bilmekte olan ama bilmemezlikten gelen müşriklere, bu işlerin hiç birini yapamadığı halde putları Allāh'a denk görerek sayılan nimetlere nankörlük etmiş olduklarını beyan etmekte, onları bu yanlıştan döndürmek için hatalarının farkına varmalarını beklemektedir. Ayrıca kanaatimizce burada Allāh, müşriklerin, aynı varlıksal seviyede olmalarına rağmen, köleleri kendilerine denk tutmaktan hoşlanmadıkları, buna karşılık Allāh'ı kendisine asla denk olamayacak hiç bir işe yaramayan putlarla bir tutmaktan çekinmedikleri için eleştirmekte, bu tavrın bir çelişki olduğunu açıklamaktadır. İlaveten kendisine değer verdikleri Allāh'a, kendilerine yakışmadığını düşündükleri halleri nasıl yakıştırdıklarını şaşkınlıkla dile getirmekte, böyle yaparak tenakuza düştüklerini söylemektedir. Bu durumun bir benzeri müşriklerin melekleri Allāh'a kız evlat olarak nisbetinin eleştirildiği 57. āyette de görmekteyiz. Orada da Allāh müşrikleri sahip olmaktan utandıkları kız evlada O'nun sahip olabileceğini düşünmeleri sebebiyle eleştirmiştir. Çünkü müşrikler 'bir kızın oldu' denilince üzüntü ve utançtan dolayı kapkara kesilirlerken, melekleri 'Allāh'ın kızı' sayabilmekteydiler.[481]

Sūrenin 72. āyetinde insanların başka bir insana, hatta çoluk çocuk edinmeye muhtaç olduklarını bilen Allāh'ın onlara bu konulardaki nimetleri hatırlatılmaktadır. Buna göre insan için kendi cinsinden bir eş yaratılması, böylece

---

[481] Şaşkınlık belirten anlatım başlığında bu konu daha detaylı işlenecektir. Bkz. s. 259.

çocuklarının ve torunlarının var edilmesi ve daha nice güzellikler verilmesi جعل لكم/sizin için yaratılmıştır vurgusuyla Allāh'ın nimetleri arasında dile getirilmiştir. Sūrenin 78, 80 ve 81. āyetleriyle Allāh kendisine şükretmesi ve onu bir kabul etmesi için insana verdiği maddī nimetleri genel bir şekilde tekrar hatırlatmaktadır. Buna göre Allāh insanı annesinin karnından hiçbir şey bilmez küçücük bir varlık olarak dünya getirmiş, ona bilgi sahibi olabilmesi için gözler, kulaklar ve akıl nimetlerini vermiştir. Bu nimetlerden ötürü de insanın kendisine teşekkür etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu şükür beklentisinin halen dile getiriliyor olması kanaatimizce Allāh'ın muhataplarından hala ümidini kesmediğini göstermektedir.

Böylece sūrede Allāh'ın insanların faydasına sunduğu, insanın kendisine ve yaşam alanı olan kainata dair birtakım maddī nimetlerinin zikri sona ermiştir. Sonuç olarak bu nimetlerin sūrede sayılıyor olmasındaki temel amacı kısaca şöyle ifade edebiliriz:

Bu nimetler, müşrikler akıllarını ve kalplerini kullanarak üzerinde düşünsünler ve ibret alsınlar, böylece bunları yaratabilecek tek varlık olduğunu kavrayıp bu varlığın Allāh olduğunu hatırlasınlar ve Allāh'a hak ettiği saygıyı göstersinler, şükrü sadece O'na yapsınlar ve kulluğu O'na has kılsınlar diye dile getirilmiştir.

Son olarak sūrenin adını aldığı bal arısı nimetini, bal arısınına vahiy meselesini içinde yer aldığı āyet grubu ile birlikte özel olarak düşünmek istiyoruz.

Bal Arısına Vahiy:

وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ. En-Naḥl 16/68

ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلاً يَخْرُجُ مِن بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاء لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ

لآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ. En-Naḥl 16/69

Nimetler üst başlığını kaleme alırken ilgili āyetlerde söz konusu edilen nimetlerin, diğer insanlardan ziyade özellikle muhatap olunan Arapların faydalandıkları şeylerden bir kesit mahiyetinde olduklarını ifade etmiştik. Çünkü ancak bu şekilde muhatapların kendi elleriyle elde ettikleri/ürettikleri bu nimetleri, āyetlerde işaret edilen özellikleri açısından derinlemesine tahlil edebilmeleri ya da düşünebilmeleri mümkün olabilecekti. Bu vesileyle onların bütün bu incelikleri yaratabilen tek varlık olduğu hususunda düşünmeleri sağlanabilecekti. Şimdi sūrenin 68-69. āyetlerindeki bal nimeti özelinde bu durumu tarihte görmeye çalışalım.

Suudi Arabistan'da arıcılığın tarihi ile ilgili bilgiler, arıcılığın bu bölgede milattan önce 2000 yıllarına kadar uzandığını göstermektedir. Özellikle Ṭāʾif şehrinde arıcılığın yaygın olduğu dile getirilmiştir. Günümüzde de arıcılık bölgede varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Arabistan yüksek dağları sayesinde arıcılığa oldukça elverişli bir bölgedir. Özellikle hicaz dağları,[482] ʿAsīr dağları, Ṭāʾif, Bāḥa ve ʿAsīr bölgeleri ülkenin arıcılığa en elverişli yerleri arasındadır.[483]

Makrizī, ʿAbdulmelik b. Mervān'ın hacdan sonra Ṭāʾif'e uğradığını, orada nedġ[484] kokusunu alınca şehrin valisine şöyle dediğini aktarır: "Benim için benī şebābe dağlarından seḫāʾ ve nedġ balı arayın. O …den daha yeşil, …den daha beyazdır."[485]

---

482 Bu dağlar yemenden şama kadar uzanan arap bölgesinde balın en çok yoğun olduğu dağlardır. Oldukça büyük bir mekanı kapladıkları için (ḥāciz ṭabīʿī/doğal ayraç) ve Mekke, Medīne, Ṭāʾif, Cidde gibi hicaz şehirleri diye bilinen şehirlere uzantısı olduğu için bu adı almışlardır. Bkz: ʿAbdulazīz b. Saʿd el-Ḳarnī, *Tāriḫu Terbiyeti'n-Naḥl bi'l-Memleketi'l-ʿArabiyyeti's-Suʿūdiyye*, Zirāʿī İlimler Suʿūdī Cemʿiyyeti Yay., Riyāḍ 1432 s. 15. Ayrıca bkz: http://www.qpedia.org/topics/10248.html son erişim tarihi: 22.5.2018.

483 El-Ḳarnī, *Tāriḫu Terbiyeti'n-Naḥl*, s. 10-16.

484 Dağ sateri. Latince satureia montana adı ile bilinen beyaz çiçekli bir bitki türü.

485 Makrizī, *Naḥlu ʿİbari'n-Naḥl*, s. 40.

Bu rivāyetler bize Hz. Peygamber döneminde de Ṭāʾif'te arıcılık yapıldığını göstermektedir. O halde bu āyetlerin Ṭāʾif'ten ya da arıcılık yapılan diğer bölgelerden gelen ve arıcılıkta uzman bir ya da birden fazla arap kabilesine hitaben söylendiğini düşünebiliriz. Zira kanaatimizce Mekkeli müşrikler balın ne olduğunu, çeşitlerini ve renklerini bilseler de āyetteki detayları bilme ve bunlar üzerinde düşünerek ibret alabilme imkanına sahip değildirler. Hatta Mekkeli müşrikler bu kadar detayı dahi bilseler, arıcılık yapanlar kadar bu işe vakıf olamayacakları āşikardır. Dolayısıyla bu āyetlerin bu işte uzman olan kişilere söylenmiş olması daha muhtemel görünmektedir.[486] Böylece Allāh onları, zaten yapageldikleri iş üzerinde daha detaylı düşünmeye sevk ederek onlara uzman oldukları iş üzerinden kendisini ve yaratmaya gücü yeten tek varlık olduğunu (tevhidi) görme imkanı/fırsatı sunmuş olacaktır.

Bu çıkarımlardan hareketle şunu diyebiliriz: Allāh muhatabının özel durumuna ya da özelliklerine göre söz söylemiştir. Yani onlarla anlayacakları dilden konuşmuştur. Ticaretle uğraşan ya da demircilikte uzman olan birini arıcılık üzerinde düşünerek bundan ders çıkarmakla, arının muazzam bal üretme sürecinden ibret almakla, böylece tek tanrı, tek yaratıcı inancına ulaşmakla sorumlu tutmamıştır. Yani her sözün hitap ettiği bir özel muhatabı/muhatap kitlesi vardır diye düşünüyoruz.

Benzer bir bakış açısı ile yaklaştığımızda Ḳurʾān kıssaları için de şunu söyleyebiliriz: Her kıssanın Hz. Peygaber'in ya da sahabenin ya da müşriklerin hayatında bir izdüşümü olmalıdır. Kıssa anlatılırken muhatap Hz. Peygamber'se, o kısssadan Hz. Peygamber'in alacağı bir ders, bir öğüt, bir teselli yani bir çıkarım

---

486 El-Cābirī de āyetin muhataplarının arı yetiştiricisi arap kabileleri olduğu yorumunu yapmıştır. Bkz: el-Cābirī, *Tefhīmu'l-Ḳurʾān*, 2/293.

var demektir. O halde bu kıssanın Hz. Peygamber'in hayatındaki izdüşümünü sire kaynaklarından tespit edebiliriz.

Sonuç olarak sūrede bal arısına vahiyden bahsedilmesinin, muhatap kabile ya da kabileleri tevhide, yaratmaya muktedir tek varlık olduğu inancına ikna hedefinden başka bir amaç taşımadığını düşünüyoruz. Bu nedenle her ne kadar sūreye adını verse de bu konuyu sūrenin tālī konuları arasına koymayı tercih ettik.

İnsanın Mānevī İhtiyaçlarına Yönelik Nimetler:

İnsanın ontolojik olarak ruh ve bedenden oluştuğunu biraz evvel ifade etmiştik. Bu başlık altında da onun ruhsal yanının, yani manevī ihtiyaçlarının karşılanması için kendisine sunulan nimetleri sıralayabiliriz. O halde sūrede zikredilen bu yöndeki nimetleri[487] ilgili āyetleri inceleyerek görmeye çalışalım.

يُنَزِّلُ الْمَلآئِكَةَ بِالْرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنذِرُواْ أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنَاْ فَاتَّقُونِ En-Naḥl 16/2.

وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ .En-Naḥl 16/6

وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لاَ تَعْلَمُونَ .En-Naḥl 16/8

وَعَلَى اللهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَآئِرٌ وَلَوْ شَاء لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ .En-Naḥl 16/9

إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِالآخِرَةِ قُلُوبُهُم مُّنكِرَةٌ وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ .En-Naḥl 16/22

وَمَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلاَّ لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُواْ فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ .En-Naḥl 16/64

487 Bu nimetlerin zikredildiği en-Naḥl sūresi āyetleri şunlardır: 2,6,8,9,22,64,89,102,110.

Sūrenin henüz 2. āyetinde Allāh bütün varlıklardan üstün tuttuğu insan için, onun doğru yolu bulması ve bir daha doğruluktan sapmaması için vahyi ileten bir elçi gönderdiğini söylemektedir. İnsan için onu gerçek inanca ulaştıracak bir peygamber ve ilahi mesaj verilmesi en büyük nimetlerden biridir. Āyetin indiği dönem düşünüldüğünde Allāh'a inandıkları halde inançlarına şirk katarak doğru yoldan sapmış durumdaki müşriklere Allāh, inançlarını düzeltebilmeleri için bir elçiyi mesajlarıyla beraber göndermiştir. İşte bu manen muhtaç durumda olan müşrikler için büyük bir nimettir. Zaten Allāh 9. āyette doğru yolu gösterme işini üstlendiğini de ifade etmiştir.

Sūrenin 6. āyetinde bahsi geçen en'āmda/ deve, sığır ve koyunda, insanın manevi yönlerinden biri olan zevk alma duygusunu besleyen, tatmin eden dolayısıyla insana mutluluk veren bir özellik vardır. Öyle ki Allāh bu āyette, onların sahiplerinin onları akşam otlaktan getirirken ve sabah otlağa salarken apayrı bir görsel zevk aldıklarını açıkça dile getirmiştir.

İnsanın bir şeye inanması, yine onun manevi ihtiyaçlarından biridir. Sūrenin 9. āyeti ile, seçilecek inanç yolunun sadece bir tanesinin doğru olduğu, buna mukabil yanlış inanç yollarının ise birden çok olduğu beyan edilmiş ve doğru inancı, hakka götüren, kendisinde herhangi bir eğrilik bulunmayan doğru yolu[488] göstermenin de Allāh'a ait olduğu/düştüğü ifade edilmiştir.

Sūrenin 22. āyeti, söz konusu doğru yolun ne olduğunu açıklar nitelikedir. Buna göre özelde müşrik muhatapların genelde de tüm insanların ilahı tek bir ilahtır. Ayrıca āyet āhirete inanmayan dönemin müşriklerine ölümden sonra da bir hayat olduğunu söyleyerek doğru yolu/inancı açıklamaya devam etmiştir. Yanı sıra Allāh āyette müşriklerin āhirete ve tek Allāh'a kibirlerinden ötürü

---

488 Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil*, 2/215; eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/174, el-Beyḍavī, *Envâru't-Tenzīl*, 554.

inanamamadıklarını belirterek doğru inançtan kendilerini alıkoyan özelliklerini de onlara göstermiştir. Böylece Allāh, kanaatimizce müşrikleri ‘hatamız nerede’ diye düşünme zahmetinden de kurtararak onlara ayrı bir nimet daha sunmuş olmaktadır.

Sūrenin 64. āyetinde ise Hz. Peygamber’in ilahi bir kitapla birlikte gönderilmesinin insanın manevi bir ihtiyacı olan doğru inancı bulmasına yönelik bir nimet, bir rahmet olduğu ifade edilmiştir. Buna göre müşrik muhatapların karşı çıkıp reddettikleri[489] āhiret ve tek tanrı gibi inanç ilkelerini izah etmek üzere, içine düştükleri yanlışları kendilerine gösterip bunlardan kurtulmaları yani tevhide ulaşmaları için bir peygamberin bir kitapla gönderilmesi büyük bir nimettir. Yani Hz. Peygamber’e ve getirdiği dine inanan ya da inanmaya niyetli olanlar için[490] bir rahmet, bir nimettir.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيداً عَلَيْهِم مِّنْ أَنفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيداً عَلَى هَؤُلاء وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَاناً لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ. En-Naḥl 16/89.

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُواْ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ. En-Naḥl 16/102.

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِن بَعْدِ مَا فُتِنُواْ ثُمَّ جَاهَدُواْ وَصَبَرُواْ إِنَّ رَبَّكَ مِن بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ En-Naḥl 16/110.

Sūrenin 64. āyetinde inanmaya niyetli olanlar için Ḳurʾān’ın bir rahmet ve hidāyet kaynağı olduğu dile getirilerek onlara Ḳurʾān’ın bu özellikleriyle Allāh’ın bir nimeti olduğu söylenmişti. Sūrenin 89. ve 102. āyetlerinde de Allāh’a

---

489 Āyette geçen اخْتَلَفُواْ فِيهِ ibaresi, ihtilaf etmek yani farklı düşünmek anlamında değil خلفوا karşı çıkmak, reddetmek anlamındadır. Bkz: Öztürk, *Ḳurʾān-ı Kerīm Meāli*, s. 375, 289 nolu dipnot.

490 Öztürk, *Ḳurʾān-ı Kerīm Meāli*, s. 375.

içtenlikle teslimiyet gösteren, her türlü zorluklara rağmen sözlerinden dönmeyerek peygambere ve tevhide bağlı kalmaya devam eden müminlere, rahmet, hidāyet ve müjde olma özellikleriyle Ḳurʾān'ın Allāh'tan bir nimet olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca 102. āyette Ḳurʾān'ın bir beşer ürünü olduğu yönündeki müşriklerin inanış, iddia ya da düşüncelerinin de hatalı olduğu, doğrusunun ne olduğuyla birlikte açıklanmıştır. Müşriklere hatalarını göstermesi bakımından bu durumda yine onlar için bir nimet sayılabilir.

Sūrenin 110. āyeti, işkence gibi sebeplerle hicret etmek durumunda kalan ve Mekke'yi terk eden müslümanların, bu süreçteki gayret ve sabırlarından ötürü āhirette Allāh'ın affına ve rahmetine kavuşacakları bildirilmiştir. Böylece bu durumdaki insanlar, zorluklara göğüs germe hususunda motive edilmiş, Allāh tarafından desteklendikleri ve āhirette mutlu olacakları bildirildiği için manen rahatlamış ve güçlenmiş olacaklardır. Bu da Allāh'ın onlara nimetlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

2.2.2. Öneriler ve Yönlendirmeler

Sūrede karşımıza çıkan ikinci önemli konu, Allāh'ın Hz. Peygamber'i ve ona inananları, yaşamakta oldukları kendi tarihsel olgularında, özellikle müşriklerle ilişkilerinde nasıl tutum ve davranış içerisinde olmaları gerektiği yönünde bazı öneri, yönlendirme, destek, katkı ve beklentilerin dile getirilmesidir. Bu öneri, yönlendirme ve katkılar bazen yöntemsel düzeyde, bazen de psikolojik düzeyde olabilmektedir. Surede genel olarak yöntemsel ve psikolojik destek, yönlendirme ve önerilerin bir arada bulunduğu söylenebilir.

Sūrede Hz. Peygamber'e ve müslümanlara, müşriklerin yapıp ettikleri işlerden, türlü türlü zulümlerinden ötürü yaşadıkları zorluklara dayanmaları, imandan vazgeçmemeleri için sabır tavsiye edildiğini görmekteyiz. Bu sabır tavsiyesini, müşriklerle ilişkilerdeki yöntemsel öneri olarak değerlendiriyoruz.

Yanı sıra çektikleri onca zahmetin ve sabırlarının karşılığını en güzel şekilde alacaklarına, hayatlarının ileriki safhalarında da, āhiret hayatında da mutlu olacaklarına dair müjdeler verilerek teselli edildiklerini söyleyebiliriz. Bu teselli vurgusunu da müşriklerle ilişkilerde psikolojik destek olarak değerlendiriyoruz.

Şimdi sūredeki Hz. Peygamber ve müslümanların müşriklerle ilişkilerinde takınacakları tutumlara dair Allāh'ın öneri ve yönlendirmeleri çerçevesinde okunabilecek āyetleri inceleyebiliriz.

وَ الَّذِينَ هَاجَرُواْ فِي اللّهِ مِن بَعْدِ مَا ظُلِمُواْ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُواْ يَعْلَمُونَ.En-Naḥl 16/41

الَّذِينَ صَبَرُواْ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ .En-Naḥl 16/42

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِن بَعْدِ مَا فُتِنُواْ ثُمَّ جَاهَدُواْ وَصَبَرُواْ إِنَّ رَبَّكَ مِن بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ En-Naḥl 16/110.

Bu āyetlerde Hz. Peygamber özelinde müminlere hitap edilmiştir. Mekkeli müşrikler tarafından, İslām'dan dönmeleri için eziyet ve işkencelere maruz bırakılan ve bu yüzden Mekke'yi terk etmek zorunda kalan müslümanlar, Hz. Peygamber'in tavsiyesiyle hicret etmişlerdi. Evlerini, eşyalarını, akrabalarını ve doğup büyüdükleri vatanlarını terk edip bilmedikleri bir yere gitmek, her insana zor geleceği gibi onlara da ağır gelmişti. Allāh, daha sonra bu āyetleri göndererek bu durumda olanların dünyada da āhirette de güzellikler göreceklerini müjdelemiş, onları üzüntülerinden ötürü teselli etmiştir. Yine sūrenin 110, 119, 128. ayetleri gibi 'gün gelecek' vb. vurgular/anlamlar içeren āyetler de teselli içermektedir.

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُواْ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُواْ مِن بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُواْ إِنَّ رَبَّكَ مِن بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ En-Naḥl 16/119.

إِنَّ اللهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَواْ وَّالَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ .En-Naḥl 16/128

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُواْ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ .En-Naḥl 16/126

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلاَّ بِاللهِ وَلاَ تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلاَ تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ .En-Naḥl 16/127

Sūrenin 126. āyeti müminlere ceza vermeme hususunda sabrı tavsiyesi ederken, 127. āyeti ise Hz. Peygamber'e hitap ederek tebliğde sabırlı olması, söylenenlere kulak asmaması ve yapılan kötülüklere aldırmaması emredilmektedir.

Sūrede sabrı vurgulayan bir diğer āyet grubu ise 91-97. āyetlerdir. Sūrede müminlere, verdikleri sözleri ne olursa olsun tutmalarına, sözlerini yerine getirmek adına ellerinden geleni yapıp zorluklara karşı sabırlı olmalarına dair öneri ifadeleri içeren bu āyetler, sūrede sabır tavsiyesinin ya da Allāh'ın inananlardan sabır beklentisinin bir başka boyutunu ortaya koymaktadır.

وَ أَوْفُواْ بِعَهْدِ اللهِ إِذَا عَاهَدتُّمْ وَ لاَ تَنقُضُواْ الأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلاً إِنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ .En-Naḥl 16/91

وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِن بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَاثاً تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلاً بَيْنَكُمْ أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّةٍ إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللهُ بِهِ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ .En-Naḥl 16/92

وَلَوْ شَاء اللهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلكِن يُضِلُّ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ En-Naḥl 16/93.

وَ لاَ تَتَّخِذُواْ أَيْمَانَكُمْ دَخَلاً بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُواْ الْسُّوءَ بِمَا صَدَدتُّمْ عَن سَبِيلِ اللهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ .En-Naḥl 16/94

وَلاَ تَشْتَرُواْ بِعَهْدِ اللهِ ثَمَناً قَلِيلاً إِنَّمَا عِندَ اللهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ .En-Naḥl 16/95

مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ وَمَا عِندَ اللهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُواْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ .En-Naḥl 16/96

مَنْ عَمِلَ صَالِحاً مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ.En-Naḥl 16/97

Bu āyetlerin taşıdıkları konu bütünlüğü, onların grup halinde inmiş olabileceğini düşündürmektedir. Eṭ-Ṭaberī'nin aktardığına göre bu āyet Mekke'de İslam üzere kalacaklarına dair Hz. Peygamber'e biat eden kişilerin ya da grupların, Hz. Peygamber ve müslümanların sayıca ve madden güçsüzlüğünü, müşriklerin de çokluğunu ve zenginliğini bahane ederek sözlerinden dönmeleri/dönme ihtimalleri hakkında inmiştir.[491] İbn Hişām o dönemde müslüman olan kişilerin Hz. Peygamber'e (O'na ve islama bağlı kalmak üzere) biat ettiklerini yani söz verdiklerini ifade etmiştir. Yani o dönemde müslüman olmak, Hz. Peygamber'e biat etmek demektir.[492]

Bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki, Allāh, Mekke'de müslüman olan kişilerin Hz. Peygamber'e Allāh'ın adını vererek sapasağlam kıldıkları[493] (tevkīd) bağlılık sözlerini, her ne olusa olsun, tükenmesinde şüphe olmayan geçici dünya çıkarları için bozmamalarını öğütlemektedir. Zira onların dünyadaki malı ve mülkü geçicidir, ancak Allāh'ın āhirette kendilerine verecek oldukları ebedidir.[494] İşte Allāh, kadın ya da erkek her kim sözünde sebat eder, sabrederse ona karşılığını, yaptığı o işi en iyi yaptığı anı[495] (bi aḥseni) dikkate alarak vereceğini

---

491 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/281.

492 İbn Hişām, *es-Sīratu'n-Nebeviyye*, 1/58.

493 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/282.

494 En-Naḥl 16/96. Bu āyetle ilgili değerlendirmelerimiz söylemin biçimsel analizi - karşılaştırmacı anlatım başlığı altında yer almaktadır. Bkz.: s. 240.

495 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/289.

dile getirmiş, sözünde durmanın önemini ve neticesini/ecrini bu şekilde müslümanlara bildirmiştir. Allāh'ın adını vererek sapasağlam kıldıklarını sözlerinde durmayanların ise ipliğini sıkıca düğümleyip tekrar çözen kişi gibi tutarsız bir iş yapmış olacağını hatırlatmıştır. Allāh, bu davranışı, sadece kişinin sözünden cayarak kendisine zarar vermesi sebebiyle değil, aynı zamanda ona bakarak başka zayıf müslümanların da sözlerinden caymalarına sebep olabileceğinden ötürü tekrar tekrar eleştirmiş, yasaklamıştır.[496]

91-97 āyet grubu ile ilgili bu analiz bize, 106. āyetin buradaki ne olursa olsun İslām'dan dönmemek üzere verilen sözde kararlı olma, zorluklar karşısında sabırlı olma tavsiyesinin/emrinin bir istisnası ya da hafifletilmesi şeklinde bir beyan olabileceğini düşündürmüştür. Eğer durum böyleyse 91-97 āyet grubu 106. āyetten önce inmiş olmalıdır. Ancak eṭ-Ṭaberī'nin bu āyetin müşriklerin cahiliye döneminde yaptıkları anlaşmalar hakkında inmiş olmasını muhtemel görmesi,[497] bu düşüncemizin doğruluk ihtimalini zayıflatmakadır. Çünkü müşriklerin cahiliye döneminde yaptıkları anlaşmalar, kabileler arası yapılan anlaşmalar olmalıdır. Zira söz sahibi müşrik liderlerin 615 yılı öncesi İslām'a giren kişilerle anlaşma yapmış olması, ki çoğu köleydi, pek makul görünmemektedir. Zaten müşriklerin ya da Arap kabilelerinin yaptıkları anlaşmaları muhatabı olan kişi ya da kabileleri İslām'dan vazgeçirmek için bozdukları düşünüldüğünde, bu sözden cayma durumlarının, Mekkeli müşriklerin bu kabilelere bu konuda baskı uyguladığı zamana denk düştüğü varsayılabilir. Bu baskılar ise boykota yakın bir zaman diliminde gerçekleşmiştir.

Öte taraftan bu analizden şu sonuca da varabiliriz: Bu āyet grubundan daha evvel inmiş olan 106. āyette Allāh müslümanlara belki de sayılarının çok çok az

---

496 91-97 āyet grubunda beş sefer 'sözünüzde durun' ya da 'sözünüzü bozmayın' tarzında bu yasak dile getirilmiştir.

497 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/282.

olması sebebiyle böyle bir ruhsat vermişti. Ancak artık sayı çoğalınca, yakın süreçte de müşriklerle sıkı mücadeleye girme söz konusu olacaksa, bu süreçte müslümanların ne olursa olsun sabırlı olmaları tavsiye/emir edilmiş olabilir. Böylece 106. āyetteki ruhsat hükmünü yitirmiş/nesḫ edilmiş olacaktır. Ancak bu āyetin hükmünün nesḫ edildiğine dair kaynaklarımızda herhangi bir delile ulaşamadık. Bu da bu düşüncemizi zayıf kılabilecektir.

Sūrede sabır bağlamında ele alınabilecek son āyet grubu ise 125-128. āyetlerdir.

ادْعُ إِلِى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ. En-Naḥl 16/125.

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُواْ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ. En-Naḥl 16/126.

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلاَّ بِاللّهِ وَلاَ تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلاَ تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ. En-Naḥl 16/127.

إِنَّ اللّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَواْ وَّالَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ. En-Naḥl 16/128.

Bu āyet grubu Hz. Peygamber'e tebliğinde nasıl bir yol izlemesi gerektiğini göstermektedir.[498] Sūrenin indiği zaman ve buraya kadar sözü geçen bağlamı dikkate alındığında āyetin ilk kısmını şu şekilde anlayabiliriz:

Ey Peygamber! Müşrikleri Rabbinin şeriatına yani İslam'a (Allāh'ın yoluna) Ḳurʾān'la (hikmet),[499] onda anlattığımız bütün bu ibret dolu misallerle (el-mevʿiẓatu'l-ḥasene) çağırmaya devam et ve müşriklerin sana yaptıkları maddi-

---

498 Tebliğ kavramı ile ilgili detaylı bir analiz için bkz: Halis Albayrak, "Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi", TDV *İslam'ın Güncel Sunumu Sempozyumu*, Ankara 2007. Burada ayrıca davet kavramı ile ilgili teliğ ile karşılaştırmalı bir şekilde önemli değerlendirmeler ve tespitler yer almaktadır.

499 Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil*, 2/244.

manevi eziyetlere aldırmaksızın onlarla en etkikili (bi aḥseni)[500] şekilde mücadele et.[501]

Dini tebliğ eden Hz. Peygamber'dir. Ancak O bu görevini yaparken yalnız değildir. Karşılaşılan sıkıntıları yanındaki müminlerle beraber göğüslemektedir. Bu nedenle 126. āyette Allāh, müminlere hitap etmekte, kendilerine yapılanlara sabretmelerini öğütlemekte ancak illaki karşılık vereceklerse, kendilerine yapılanın benzeri ile cevap verebilecekleri belirterek cezalandırmada bir sınır çizmektedir. Yani ceza verirken bile aşırı gidilmemesini istemektedir. Fakat yine de sabredip karşılık vermemelerinin daha iyi olacağını belirtmektedir. Kanaatimizce Allāh'ın kendisi bile sūrenin neredeyse tamamında müşriklerin nankörlüklerini eleştirmesinin akabinde affa yönelik ifadeler kullanarak onları ikna etmeye gayret etmiştir. Dolayısıyla müslümanların da O'nu örnek alarak benzer bir sabrı ve affı göstermesini beklemektedir.

Sūrenin 127. āyeti ise direkt Hz. Peygamber'e hitap etmektedir. Buna göre Allāh, onun da müşriklerin kendisini yalanlamalarına, ona iftira atmalarına aldırıp üzülmemesini, kurdukları tuzaklar karşısında metin olmasını istemektedir.

Sūrenin son āyeti ile de Hz. Peygamber'i teselli etmekte, Allāh'ın elçisine inanan ve Allāh'ın yasakladıklarından sakınıp emirlerini en iyi, en güzel şekilde yerine getirmeye çalışan müminlerle beraber olduğunu hatırlatmaktadır.[502] Kanaatimizce āyet bu yönüyle sūrenin 90. āyetine de atıf yapar niteliktedir. Zira erken dönem tefsir kaynaklarında orada geçen adaletin tevhid, ihsanın da Allāh'ın emirleri olduğu; fahşānın isyan, emre itaatsizlik, yalan ve zina gibi günahlar,

---

500 Eṭ-Ṭaberī'den ilham alarak bu ibareye 'en etkili şekilde mücadele etmeyi sürdür' anlamını Hasan Elik vermiştir. Bkz. Elik, *Tevhit Mesajı*, s. 657.

501 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/321.

502 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/327.

bağyın da ‘insanlara eziyet etmek, zulm ve şirk’ olduğu belirtilmiştir.[503] Sūrenin içeriği ve indiği dönemde yaşananları düşündüğümüzde, bu olaylarla, bu kelimelere yüklenen bu anlamların ne kadar uyumlu olduğu görülecektir. Bu şekilde bir analiz yapınca görmekteyiz ki ‘şirk,’ nimetleri vermeyene teşekkür etmektir, nankörlüktür. Adalet, nimetleri verene teşekkür etmektir, tevhiddir. Fahşā, yasakları çiğnemektir, peygamberi yalanlamak, ona iftira atmaktır, Allāh’ın çizdiği sınırları aşmaktır. İhsan, Allāh’ın emirlerini ve isteklerini en güzel şekilde yapmaya çalışmaktır, şükrü nimetleri verene yapma insafını göstermektir, insanları affetmektir,[504] peygambere itaattir. Bağy, müşriklerin müslümanlara sırf inançlarından ötürü eziyet ve işkence etmeleridir, kibirlenerek hakikati görmemeye çalışmaktır.

Sūrenin de 90. āyetteki emirleri ve yasakları tekrar eder nitelikte ve āyetteki öngörülen prensiplerle yaşayanları müjdeler nitelikte sona ermesi, ince bir uyumun ve söylenenlerin bütünlüğünün bir göstergesi olabileceğini düşündürmektedir.

Değerlendirme:

Sūrenin muhatabına kazandırmak istediği temel hedefler, tevhid, nübüvvet ve āhiret olmak üzere inanç ilkeleridir. Bu ilkelerin kazanılması için araç olarak nimet ve sabır özelinde bazı konular ele alınmıştır. Bu noktada yaratma, nimet, şükür, adālet, sabır ve teselli sūrenin anahtar kavramları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Allah yaratma özelliğinin sadece kendisine ait olduğunu nimetler örnekliğinde vurgulamaktadır. Yanı sıra yaratma niteliğinin, tanrı olabilmek için

---

503 Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil*, 2/235; Ebū Muḥammed Sehl b. ʿAbdullāh et-Tusterī (283/896), *Tefsīru’t-Tusterī*, Dāru’l-Kutubi’l-ʿİlmiyye, Beyrūt 2002, s. 92; eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu’l-Beyān*, 17/279-280.

504 Muḳātil, *Tefsīru Muḳātil*, 2/235.

gerek şart olduğu, dolayısıyla bu sıfatı taşımayan hiçbir varlığın (putlar gibi) tanrı olamayacağı açıklanmıştır. Yaratma O'na ait ise şükür de O'na yapılmalıdır. İşte bu da adalettir. Yani hakkı hak sahibine vermektir.[505]

Sūrede nimet kavramı sadece 18. āyette geçmektedir. Nimetlerin sayılmasındaki gaye, onları kimin verdiğini hatırlatmaktan ibarettir. Böylece müşriklerin bir olan Allāh'a inanmaları gerektiği gösterilmektedir. Ayrıca inananların da verilen nimetlerden ötürü Allāh'a şükranlarını inanç ve amel düzeyinde, sözlü ve fīlī olarak göstermelerinin beklendiği hatırlatılmaktadır.

Sabır ise hem inancın korunması, dinden dönülmemesi hem de amelin devamlılığı bağlamında dile getirilmiştir.Yani inancına göre yaşamak uğruna azmetme, her türlü zorluğa katlanabilme gerekliliği vurgulanmıştır. Bu noktada bu beklenti sadece müslümanlara yönelik değil, dini tebliğ eden Hz. Peygamber'e de yöneliktir. O dahi içinde bulunduğu dünyevī zorluklar nedeniyle şüpheye düşmeksizin inancını kormakla, kendisine verilen tebliğ görevini sabırla yapmakla sorumludur. Bu noktada sūrenin 125 ilā 128. āyetlerinden hareketle el-Āmirī'nin konuyla ilgili sözlerini aktardıktan sonra Gürbüz Deniz'in yaptığı şu yorum oldukça dikkat çekicidir:

> "Āmirī'nin ifade ettiği bu hususta Hz. Peygamber de uyarılmıştır. Çünkü bir insan hak ve hakikat üzere olduğunu iddia ettiği halde dünyevilik hususunda hak ve hakikat üzere olmayanlardan daha az dünyeviliğe sahip bir durumda ise içinden; "Acaba benim üzerinde hareket ettiğim bu yol doğru değil midir?" şüphesi yaşayabilir. İşte Allāh bu hussusta şüpheye düşen veya düşebilecek durumda olan kullarına, cenneti hatırlatarak onların hak üzere sebatlarını teşvik etmektedir."[506]

---

[505] Ḳurʾān'da yaratılışla ilgili temel kavramları analiz eden dikkat çekici/önemli bir çalışma için bkz.: Şakir Kocabaş, *Ḳurʾān'da Yaratılış -Uzayların ve Maddenin Yaratılışı-*, Küre Yay., İstanbul 2017. Kanaatimizce bu eser, Ḳurʾān'ın nasıl bir kitap olduğu, Ḳurʾān üzerine incelemenin nasıl yapılabileceği ve Ḳurʾān'ın nasıl okunacağı hakkında metedolojik bir yaklaşım sunması yönüyle de önem arz etmektedir.

[506] Deniz, *İnsan*, s. 102-103.

Son olarak Allāh, dönemin şartlarına atıfla sıkıntı ve zorluklar karşısında kendisine inanan kullarından sabırlı hareket etmelerini beklemektedir. Hatta kendisi bile inkarcılara, nankörlere karşı bu tavrı benimsemiştir. Zira sūre genelinde Allāh'ın affedici sıfatları ön plana çıkmaktadır. O halde bu durumda sūrenin 128. āyetindeki takvā sabra, ihsān ise şükre delālet edebilir.

3. En-Naḥl Sūresi'nde Söylemin Biçimsel Analizi

Bu aşamada En-Naḥl sūresi özelinde Allāh'ın muhataplarına hitap tarzı, başka bir deyişle söylemin biçimleri incelenecektir. Buna üslup tasnifi de diyebiliriz. Böylece vahiy sürecinin En-Naḥl sūresi döneminde, Allāh'ın insanlar ile söylem düzlemindeki ilişki biçimi ve Allāh'ın insanoğluna bilfiil rehberliğinin ya da müdahalesinin nasıllığı görülmeye çalışılacaktır.[507] Ayrıca, özellikle vurgulamak isteriz ki, bu başlık altında hedefimiz sūrede mütekellimin muhataplarına hitabının biçimini incelemek olduğuna göre, hitabın muhatabının kim olduğu sorusunu net bir şekilde cevaplamamız gerekecektir.

Bilim dünyasında 20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle söylem analizi adı ile bir bilim dalı teşekkül etmeye başlamıştır. En öz ifadesiyle söylem analizi, dilin incelenmesidir.[508] Bir başka deyişle, kelimelerle inşanın nasıl yapıldığına dair bir çalışmadır.[509] Bu bilim dalının temelleri semantik ve hermenötiğe

---

507 Allāh'ın insanlarla iletişiminin nasıllığı/Allāh'ın nuzūl dönemindeki farklı davranış biçimleri hakkında bkz: Halis Albayrak, "Allāh'ın Nüzūl Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü'minin Ḳur'ān Anlaylşına Katacagı Boyut Üzerine", *II. Ḳur'ān Haftası Ḳur'ān Sempozyumu*, Fecr Yay., Ankara 1996.

508 Hilal Çelik, Halil Ekşi, "Söylem Analizi", *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi I*, no. 27 (2008): 99-117, s. 105.

509 Titus Hjelm, "Discourse Analysis", *The Routledge Handbook Of Research Methods In The Study Of Relıgıon*, Ed.: Michael Stausberg ve Steven Engler, Routledge Yay., Londra ve new York 2011 ss. 134-150, s. 134.

dayanmaktadır.[510] Özellikle toplum mühendisliği alanında, insanları idare etme ve yönlendirme özelinde varlığı ön plana çıkan bu bilim dalı, hangi ifadenin hangi amacı taşıdığına göre ifade tasnifleri önermektedir. Bu önermeler haliyle Ḳurʾān için birebir uygulanamayacaktır. Ancak bu tasnif denemeleri bize Ḳurʾān ifadelerini, Ḳurʾān'ın üslup, içerik vs. gibi kendi özelliklerini, tarihi bağlamlarını ve muhataplarını dikkate alarak yeni bir ifade tasnifi oluşturma fikri sunmuştur. Zira Ḳurʾān da muhatabı olan kişi ya da kişileri iyi ve erdemli olana yönlendirme hedefi taşımaktadır.

Yanı sıra belagat ilminin bir alt başlığı olan meānī ilminde Ḳurʾān ifadeleri, içerdikleri manalar ve dilsel kullanımları dikkate alınarak incelenmiş, āyetler temelde ihbārī ve inşāī olarak iki gruba ayrılmış, daha sonra bu gruplar detaylı başlıklara bölünmüştür. Bir nevi söylemin biçimsel analizi 20. yüzyılda ortaya çıkan söylem analizi ilminden çok önce meānī ilmi adı ile yapılmaya çalışılmıştır. Ancak meānī ilmi Ḳurʾān özelinde bir analizi amaç edinmişken, söylem analizi ilmi ise genel olarak her türlü söylemi analiz etmeyi hedeflemiştir. Biz ise bu çalışmada her iki ilimden de istifade ederek, āyetlerin biçimsel özelliklerini daha kolay çözümleyebilmek adına, āyetlerin muhataplarını tespit edip, tarihsel bağlamı öne çıkaracak şekilde ve özellikle anlamsal bağkurmayı/çıkarımı değil bizzat kullanılan ibareleri önceleyerek yeni bir ifade tasnifi oluşturmaya çalışmaktayız. Başka bir deyişle ifadelerin muhatabın durumuna göre nasıl şekillendiğini görebilmek için bir sistem kurabilmek istiyoruz. Buna göre muhtemel ifade tasnifi şu başlıkları içerebilir:

1. Bilgilendirici Anlatım
2. Karşılaştırmacı Anlatım
3. Benzetmeci Anlatım

---

[510] Çelik, Ekşi, "Söylem Analizi", s. 102-104.

4. Örnek Verici Anlatım
5. Öğütsel Anlatım
6. İbret Verici Anlatım
7. Müjdeleyici-Korkutucu / Özendirici-Sakındırıcı Anlatım
8. Sorularla Buldurucu / Zihin Tetikleyici Anlatım
9. Meydan Okuyucu Anlatım
10. Şaşkınlık Belirten Anlatım
11. Övücü Anlatım
12. Kınayıcı Anlatım
13. Diyalogsal Anlatım
14. Hitapsal Anlatım

Hedefimiz en-Naḥl sūresi āyetlerini teker teker hatta gereklilik halinde parça parça inceleyerek bu tasnifteki maddeler altında sunabilmektir. Tabiki bu maddeler, birbirleriyle ortak bazı özellikler taşıyabilir. Örneğin ibret verici bir anlatım ya da ifade aynı zamanda bir örnek verici anlatım olabilir. Zira bir örnek üzerinden ibret vermeyi hedeflenmiştir. Ancak biz ilgili ifadeleri, içerdikleri anlamların en önemli, en göze çarpan yönünü esas alarak bir ayrıma tabi tutmayı düşünüyoruz. Bununla beraber zaman zaman farklı anlatım gruplarında aynı āyeti vermemiz de mümkün hatta kaçınılmaz olabilecektir. Bu sunuşun, ilgili ifadelerin sūre içerisindeki yüzdelik oranlarınını içermesinin yanı sıra dilbilgisel gücünü, vurgusunu hatta arka planını ortaya koyabilecek bilgiler ve bağlantılar içeren bir sunuş olmasını planlıyoruz. Bu çerçevede sūrenin āyetlerini ifade kalıplarına göre tasnif etmeye ve ilgili ifade kalıbını en iyi yansıtan En-Naḥl sūresi āyet örnekleri ile incelemeye başlayabiliriz.

3.1. Bilgilendirici Anlatım

Bu ifadeler muḥkem, doğrudan hitap eden, yalın ifadelerdir. Temel inanç ifadeleri, tecrübī/deneysel/ampirik ifadeler, tarih, mantık ve hal ifadeleri de bu gruba dahil edilebilir.[511] O halde bu ifadeler zaman zaman teyid edici, vurgulayıcı, sakındırıcı, reddedici ya da tasvir edici haberleri içerebilir. Zamansal açıdan bakıldığında ise bu söylem biçimi hem geçmişe, hem āna hem de geleceğe dair haberler içerebilir.

Bu ifadeler içerisinde barındırdıkları bazı edat ya da harfler aracılığıyla vurguya sahip olabilir. Bu vurgunun derecesi de söz konusu amillerin (etken) sayısına ya da cinsine göre değişiklik gösterebilir. Aynı zamanda bu amillerin cümledeki konumu, ifadenin hangi hedefle (korkutma, vaad, yasaklama, sakındırma vs.) söylendiğini yani muhatabın zihnini nereye yönlendirdiğini, kısacası vurgunun hangi konuda yapıldığını işaret edebilir. Yine ifadedeki vurgular, muhatabın vahiy karşısındaki durumu hakkında da ipuçları verebilir. Örneğin hac vesilesiyle Mekke'ye gelmiş ve ilk defa vahye muhatap olacak birisi için yalın, muḥkem ve vurgusu az ifade biçimi kullanılırken, inkarda ısrarcı

---

511 Burada geçen ifade adlandırmaları için bkz: Şakir Kocabaş, *İfadelerin Gramatik Ayrımı*, Küre Yay., İstanbul 2017, s. 41-56. Kanaatimizce yazarın bu çalışmasında oluşturduğu ve dini içerikli cümlelerden örnekler de vererek açıklamaya çalıştığı ifade tasnifi, onun özellikle yapay zeka üzerinde çalışmalar yapması ile bağlantılıdır. Zira bu tasnifini açıklarken matematiksel ve mantıksal/önermesel denklemleri kullanması, tasnifini insan zihninin ya da bir robotun/bilgisayarın veya bir yapay zekanın işleyiş metoduna göre yaptığını düşündürmektedir….. Bu örnek bize, yazarın zihninde sanki şöyle bir düşüncenin olduğunu düşündürmüştür: "Ḳurʾān ifadeleri, muhatabı insan olduğuna göre, (yapay) zekanın işleyiş sistemi doğrultusunda incelenerek sınıflandırılabilir. Böylece ifadelerin vermek istediği asıl anlam ortaya çıkarılmış olur." Yazarın böyle bir fikri vardıysa ya da olmasa bile bu fikir üzerinde düşünülürse, belki de Ḳurʾān ifadelerinin muhtapta oluşturmak istediği anlam karşılığı yeni ve dikkat çekici bir yöntemle tespit edilebilir. Hatta bu çalışma düşünce dünyasında bilim-din çatışması bulunan kişilerin dahi dikkatini büyük oranda çekebilir.

olan bir muhatap için üst düzeyde vurguyu içeren ifade biçimleri kullanılabilir.

Bu özellikleriyle ‘bilgilendirici anlatım ifadelerini’ meānī ilminin ‘haber’ bölümü kapsamında değerlendirmek mümkün görünmektedir.

Bu çerçevede sūrenin āyetlerini bilgilendirici anlatım açısından vurgulu ve yalın (vurgusuz) olmak üzere iki başlık altında incelemeye başlayabiliriz.

3.1.1. Yalın Anlatım

Bu anlatım biçimi, söylenecek söz yani söylem hakkında şüphesi bulunmadığı bilinen muhatabın durumuna uygun ifadeler içeren biçimdir. Bu tarz ifadelerde vurguyu sağlayacak bir pekiştirme amiline ihtiyaç yoktur. Sadece الذين gibi ism-i mevsūller içeren ifadeler bilgilendirici yalın ifadelerdir.

Sūrede bu ifade biçimini örnekleyecek pek çok āyet bulunmaktadır. İlah olmanın gerek şartı olarak yaratma kudretine sahip olmanın gerekliliği düşüncesini muhatabın zihninde uyandırabilmek için, Allāh’ın kainatta yaptıklarını anlatan āyetlerde (en-Naḥl sūresi 3 ilā 23. āyetler, 65 ilā 81. āyetler) bu ifade biçimine örnekler bulunmaktadır. Şimdi konuyu zihinlerde netleştirebilmek adına, bu örneklerden yalın anlatımı en açık şekilde görebileceğimiz birkaçını analiz etmek istiyoruz.

En-Naḥl 16/3.

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ

Bu cümlede herhangi bir pekiştirme amili kullanılmamıştır. Bu durum bize muhatabın sözün içeriğini kabul ettiğine ya da edeceğine dair

bir şüphe olmadığını işaret etmektedir. Zaten āyetin muhatabı olan müşrikler ve bu duruma şahit olan dönemin insanları Allāh'ın varlığına inanan kimselerdi. Onlara yeri ve göğü kimin yarattığı, bu ikisinin sahibinin kim olduğu sorulduğunda onların cevaben 'Allāh'tır' dedikleri bilinmektedir.[512] Dolayısıyla muhatabın zihninde, ilah olabilmenin bir şartı olarak yer ve göğü yaratabilme yetisinin var olma gerekliliğine dair bir bilinçaltının oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir.

En-Naḥl 16/10-11.

هُوَ الَّذِي اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ. يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ.

Buradaki ilk āyette ism-i mevsūl kullanıldığı görülmektedir. birbirine bağlı bu iki āyette Allāh'ın kim olduğuna dair bir tarif ya da Allāh'ın neler yapıyor olduğuna dair bilgilendirme söz konusudur. Her ne kadar isim cümlesi başlı başına bir vurgu ifade ediyor olsa da ilk āyette ve ikinci āyetin ilk cümlesinde ayrıca bir pekiştirme amili kullanılmamıştır. Bu da bir önceki örnekte olduğu gibi bize, muhatabın sözün içeriği hakkında bir şüphesinin olmadığını göstermektedir/işaret etmektedir.

Āyetlerde anlatılanlardan, hayvancılık ve tarımla uğraşan Ṭāʾif, Medīne ve o dönemin diğer bölgelerinde yaşayan, hac maksadıyla ya da Hz. Peygamber'i işitip onunla görüşmek maksadıyla gelen arap kabilelerine hitap edildiği düşünülebilir. Çünkü Mekkeliler ticaretle uğraşmaktaydılar ve insanlara asıl uğraşları üzerinden örnekler vererek bir konuyu açıklamak daha kolay ve hızlı olacak ve daha olumlu sonuçlar

512 El-ʿAnkebūt 29/61; Luḳmān 31/25; ez-Zumer 39/38; ez-Zuḫruf 43/9.

doğuracaktır. bu āyetlerin muhatabının Mekkeye dışardan gelen arap kabileleri olması ifadelerde pekiştirme amili kullanılmaması ile de desteklenebilir. Zira ilk defa peygamberle görüşecek ve vahye muhatap olacak insanların bir arayış içinde olduğu, peygamber ve söyledikleri hakkında doğrunun ne olduğunu bulma çabasında olduğu düşünülünce, onların inkar ya da kabul noktasında nötr olduklarını söyleyebiliriz. O halde bu durumdaki muhataba ilk etapta şüpheleri izale etme yönü bulunan bir pekiştirme ibaresi ya da aracı kullanmaya gerek olmamalıdır.

Benzer bir durumla, Allāh'ın bal arısına ilhamından bahseden sūrenin 68 ve 69. āyetlerinde de karşılaşmaktayız.

En-Naḥl 16/68-69

وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذِيْ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوْتًا وَمِنَ الشَّجَرِوَمِمَّا يَعْرِشُوْنَۙ.ثُمَّ كُلِيْ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِيْ سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًاۗ يَخْرُجُ مِنْۢبُطُوْنِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ اَلْوَانُهٗ فِيْهِ شِفَاۤءٌ لِّلنَّاسِۗ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِّقَوْمٍ يَّتَفَكَّرُوْنَ

Bu āyetlerin muhatabının da arıcılıkla uğraşan arap kabileleri olması muhtemeldir. Zira onlar bu işin inceliklerine vakıftırlar ve onlar āyetlerde bahsedilen işlerin ne denli zor, girift ve hassas ölçülerle dolu olduğunu daha iyi bilebilirler. Dolayısıyla bu bahsedilenleri arıya ilham edenin Allāh olduğunun söylenmesi, muhatabı Allāh'ın yaratıcı kudreti konusunda kolaylıkla ve ivedilikle hatta şüphe bırakmayacak bir şekilde ikna edebilecektir. Ancak bu āyetlerin muhatabı bu işleri bilmeyen sıradan bir kimse (Mekkeli bir müşrik) kabul edilirse, söz konusu ikna etkisi, gücünü yitirebilecektir. Çünkü ilk grubun konu ile bilgisi, ikincisi ile çok farklı boyutlara sahiptir. Örneğin ilk grup konuya hakka'l-yakīn

mesabesindeyken diğeri (konuyla ilgili bazı bilgiler duyduğunu varsayarsak) belki de ilme'l-yak'īn diye nitelenebilir.

En-Naḥl 16/22.

اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ

Bu āyette iki cümle vardır. Takip fā'sı ile başlayan cümle, āhirete inanmayan kimseleri betimlemekte, tarif etmektedir. Āyetin başındaki 'Sizin tanrınız tek tanrıdır.' anlamındaki isim cümlesi ise herhangi bir pekiştirme āmili içermemektedir. 3. āyetten bu āyete kadar ilah olabilecek tanrının yaratma kudretine sahip olması gerektiği ve böyle bir tanrının ancak tek olabileceği bunun da Allāh olduğu mesajı, kainatta Allāh'ın yaptıkları delil gösterilerek verilmeye çalışılmıştır. Bu anlatımlarda çeşitli şekillerde (inne ile, haberin mübtedaya takdim edilmesi ile..) vurgular da bulunmaktadır. O halde 'Sizin tanrınız tek tanrıdır.' sözü, bu āyete kadar sunulan pek çok delilin artık inkarcıları bile iknada yeterli olduğu varsayımı ile inkarcı kimseler/muhatap, inkar etmeyen kimseler/muhataplar gibi kabul edilerek pekiştirme amili olmaksızın söylenmiştir.[513]

3.1.2. Vurgulu Anlatım

Bu anlatım biçimi, söylenecek söz yani söylem hakkında ya da onun içerdiği hüküm hakkında muhatabın şüphesinin bulunabileceği düşüncesiyle onun durumuna uygun ifadeler içeren biçimdir. Bu tarz ifadelerde vurguyu sağlayacak bir pekiştirme amiline ihtiyaç

---

513 Bu ifade biçimi, meānī ilminde 'haber cümlesinin durumunun değişmesi' başlığı altında incelemiştir. Bkz: Cüneyt Eren, M. Vecih Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebī Sanatlar – Belāgat*, Sütun Yay., İzmir 2006, s. 59-60.

duyulmaktadır. Bu pekiştirme genellikle إن ile sağlanmaktadır. Şāyet muhatabın söylemi kesinlikle inkar edeceği, söylemle kesinlikle mücadele edeceği öngörülüyorsa ya da muhatap ilk olarak yalın ifadeye, sonrasında bir vurgulu ifadeye rağmen hala inkarda ısrar ediyorsa o zaman bu ifadelerde vurguyu sağlayacak birden fazla pekiştirme amiline ihtiyaç duyulacaktır. Buna ifadede vurgunun ihtiyaç gereği kademeli artışı da denebilir. Bu amiller şunlardır: İnne (إن), başlangış lāmı (ل), emmā şart edatı (أمّا), sin harfi (س), kad edatı (قد), kasem harfleri (ب، و، ت), tekid nūnları (نّ) ve zāid harfler (ألا، ها).

Sūrede bu anlatım biçimini içeren pek çok āyetle karşılaşmaktayız. Bu durum sūrenin indiğini dönem (615-622) dikkate alındığında kolaylıkla açıklanabilir. Zira müslümanlara işkencelerin hat safhaya ulaştığı, Habeşistan hicretlerinin yaşandığı, arap kabileleri ile görüşmelerin yapıldığı, müslümanlara karşı boykotun gerçekleştiği o dönemde bir yandan islamın ne olduğunu öğrenmeye gelen arap kabileleriyle bir yandan da inkarda ısrar eden ve yeni muhatapların zihnini bulandırmaya çalışan Mekkeli müşriklerle mücadele söz konusuydu. Onlar, Hz. Peygamber'i yalancılıkla, iftirayla, Ḳurʾān'ı kendisinin uydurduğu ya da bir başkasından öğrendiği iddiasıyla itham ediyorlardı. İşte bu şartlar altında ve bu ithamlarda bulunan muhataba daha vurgulu, daha etkili ifade biçimleri ile seslenmek/cevap vermek gerekiyordu. Bu konuyu işleyen sūrenin 98 ilā 105. āyetleri söz konusu vurgulu ifade biçimlerine örnek gösterilebilir.

En-Naḥl 16/103-105.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِيٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ. اِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ. اِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ

103. āyetin ilk cümlesi iki adet pekiştirme amili ile başlamaktadır. Bu ifade biçimi Allāh'ın, müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı söylediklerinden haberdar olduğunu kesin bir şekilde dillendirmektedir. Ayrıca müşriklerin ithamlarına aklī/mantıklı bir delil sunarak cevap vermektedir. Diğer iki āyet ise inne pekiştirme edatı ile başlamakta ve müşriklerin bu tutumlarının āhirette mutlaka cezalandırılacağı bilgisi muhataba kesin bir biçimde iletilmektedir. Yanı sıra bu āyetlerde Allāh'ın ceza verecek olduğu müşriklere, cezayı hak etme gerekçelerinin de bildirilmesi dikkat çekicidir. Buna göre onlar cezayı iftirada bulundukları ve yalancı oldukları için hak etmektedirler. Allāh'ın gerekçeli cevabı, bize bir yandan muhataplarını cezayı hak etttiklerine ikna etme fikrinin olduğunu düşündürmekte, diğer yandan da muhatapların yanlışlarının farkına varıp onlara bu yanlıştan dönmeleri için fırsat verdiğini düşündürmektedir. O halde Allāh vahiy sürecinin bu aşamasında, inkarda ısrarcı Mekkeli müşriklerden hala umudunu kesmemiştir ve onlara hala inanmaları için mühlet tanımaktadır diyebiliriz.

En-Naḥl 16/25, 59.

لِيَحْمِلُوا اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ. يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ اَيُمْسِكُهُ عَلٰى هُونٍ اَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ اَلَا سَاءَ مَايَحْكُمُونَ

25. āyet, 24-29 āyet grubu içerisinde yer almaktadır. Burada Allāh müşriklere Ḳurʾān hakkında soru sorulduğunda onun eskilerin masallarından başka bir şey olmadığını söylediklerini dile getiriyor. Sūrenin indiği dönem ve sūrenin içeriği dikkate alındığında Ḳurʾān hakkında Mekkeli müşriklere sorular soranların Mekke'ye dışarıdan gelen arap kabileleri olduğu düşünülebilir. Mekkeli müşrikler de verdikleri olumsuz cevaplarla soruyu soranları Ḳurʾān'a inanmaktan alıkoymaktadırlar. Bu nedenle 25. āyet Mekkeli müşriklerin kendi günahları yanında onların da günahlarından pay alacaklarını ve bu payın ne kadar da ağır bir yük olduğunu pekiştirme amili kullanarak dile getirmektedir. Ayrıca bu āyet grubu, Derveze'nin tabiriyle öncesindeki āyetlerle bağlı olup, kınama ve uyarı hücumunu devam ettirmektedir. Āyetlerin hedefleri arasında da Mekkeli müşriklerin kalplerinde korku, dehşet ve pişmanlık uyandırarak onları bu tavırlarından vazgeçirmeye zorlama vardır.[514] Paragrafın buraya kadarki kısmında, āyetin muhatabının Mekkeli müşrikler olduğunu zımnen söylemiş olduk. Ancak bu hitabın Mekkeli müşriklerin hepsine değil, özellikle onların liderlerine olduğunu düşünmekteyiz. Zira Mekke'ye dışarıdan gelen arap kabilelerini, yani onların liderlerini Mekkeli müşriklerin liderleri karşılamataydı. Söz konusu soruları da kabile liderleri Mekkeli müşriklerin liderlerine sormakta ve onlarla görüşmekteydirler. Dolayısıyla āyetin muhatabının özel olarak Mekkeli müşriklerin liderleri olduğunu söylemek makul görünmektedir. Derveze de āyetteki '…saptırdıklarının günahlarının bir kısmını….' ibaresinden hareketle

---

514 Derveze, *et-Tefsīru'l-Ḥadīṣ*, 4/24.

aynı kanaate ulaşmış, āyetteki hitabın özel olarak kafirlerin liderlerine yönelik olduğunu dile getirmiştir.[515]

59. āyet, 57-64 āyet grubu içerisinde yer almaktadır. Burada Allāh, müşriklerin bazı ibadet ve inançlarının ne kadar yanlış olduğunu vurgulamakta ve onların da bu yanlışlarını görüp bundan vazgeçmelerini beklemektedir. Bu yanlışın başında Allāh'a kız evlat isnad etmeleri gelmektedir. Allāh onlara, bir tanrının asla çocuğunun olmayacağını 56. āyette söylemektedir. 57. āyet ise müşriklere adeta bir sitem içermektedir. Zira Allāh, kendinize bile yakıştıramadığınız şeyleri tanrınıza mı yakıştırıyorsunuz diye onların tavırlarını, zihinlerindeki tanrı-insan ilişkisinin keyfiyetini kınamaktadır. Yani Allāh, onların, çocuk sahibi olmaktan münezzeh olan Allāh'a çocuk isnad etmelerini öncelikli olarak kınamaktadır. ikinci olaraksa kız çocuklarını diri diri gömmelerini kınamaktadır. Şu halde, tek başına 59. āyet değil de 57-64 āyet grubu topluca düşünüldüğünde, Allāh, 59. āyette لَا pekiştime edatı ile onların 'Allāh hakkında verdikleri hükmün' ne kadar yanlış ve kötü olduğunu vurgulamaktadır diyebiliriz.[516] Zaten 60. āyet de vurgunun bu yönde olduğunu göstermektedir. Zira āyet āhirete inanmayaların kötü sıfatları hakkettiğini, Allāh'ın ise en yüce sıfatlara layık ve sahip olduğu dile getirilmektedir. Bu āyet grubu dikkate alındığında, 60. āyetteki bu sıfatlar kendini göstermektedir. El-Beyḍāvī bu sıfatları şu şekilde açıklamıştır:

> "Āhirete inanmayanlar için; ölüme mahkumiyetten dolayı neslin devamı için çocuğa muhtaç olmak, üstün görerek erkek çocuklarını tercih etmek, kız

---

515 Derveze, *et-Tefsīru'l-Ḥadīş*, 4/24.

516 El-Beyḍāvī'nin tercihi de bu yöndedir. Bkz: el-Beyḍāvī, *Envāru't-Tenzīl*, 2/580.

çocuklarını kerih görmek, geçim korkusuyla onları diri diri toprağa gömmek gibi kötü sıfatlar vardır. Allāh ise buna mukabil, vācibu'l-vucūd olmak, mutlak ğına, yani hiçbir şeye ihtiyacı bulunmamak, sınırsız cömert olmak, yaratıkların sıfatlarınadan müznezzeh olmak gibi sıfatlara sahiptir."[517]

Sūrenin genelinde, özellikle 1-90 āyetleri arasında tevhidin ve gerçek tanrının kim olduğu ya da olabileceği yani 'Allāh'ın kimliği'nin açıklanmasının 59. āyetteki vurguyla ilgili bu düşüncemizi doğruladığı kanaatindeyiz.

Sūrede vurgulu anlatıma örnek olarak daha pek çok āyet zikredilebilir. Biz burada Allāh'ın sıfatlarını öne çıkaran, gerçek tanrının nasıl niteliklere sahip olduğunu müşrik muhataba ve durumun şahitlerine vurgulayan āyetlerden birkaçını, pekiştirmeyi nasıl yaptıkları yönüyle inceleyerek yetinmenin vurgulu anlatımı açıklama adına yeterli olacağını düşünüyoruz.

وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (En-Naḥl 16/7.)

وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللهِ لَا تُحْصُوهَا اِنَّ اللهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (En-Naḥl 16/18.)

لَا جَرَمَ اَنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ لَا يُحِبُّالْمُسْتَكْبِرِينَ (En-Naḥl 16/23.)

اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِي اَنْفُسِهِمْ فَاَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلٰى اِنَّ اللهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (En-Naḥl 16/28.)

اَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلٰى تَخَوُّفٍ فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (En-Naḥl 16/47.)

وَاللهُ خَلَقَكُم ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَايَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا اِنَّ اللهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (En-Naḥl 16/70.)

---

517 El-Beyḍāvī, *Envāru't-Tenzīl*, 2/581.

فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (En-Naḥl 16/74.)

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ اَوْهُوَ اَقْرَبُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

(En-Naḥl 16/77.)

وَاَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ اِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْاَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْجَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ

مَا تَفْعَلُونَ (En-Naḥl 16/91.)

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ

رَحِيمٌ (En-Naḥl 16/110.)

اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ

غَفُورٌ رَحِيمٌ (En-Naḥl 16/115.)

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ

رَحِيمٌ (En-Naḥl 16/119.)

اِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ

يَخْتَلِفُونَ (En-Naḥl 16/124.)

اُدْعُ اِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ

عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (En-Naḥl 16/125.)

اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (En-Naḥl 16/128.)

Yukarıdaki āyetlerde sūrenin tamamındaki ‘innAllāhe/inne rabbeke … (le)……’ ibareleri bir araya gertirilmiştir. Bu cümlelerde Allāh’ın,

tanrı ya da başka konulara dair haddini aşanlara karşı tutumundan bahsedilmektedir. Görüldüğü üzere sūrenin neredeyse tamamında Allāh hakkında, kainat hakkında, bireysel ya da toplumsal ilişkiler hakkında haddini aşan kimselere karşı Allāh'ın Raūf, Gafūr, Rahīm gibi müşfik sıfatları/isimleri hatırlatılmaktadır. Bu sıfat/isimlerin öne çıkarılması bize Allāh'ın Mekkeli müşriklerden hala ümidini kesmediğini, özellikle Ḳurʾān ve Hz. Peygamber hakkında yeni araştırma/soruşturma yapan arap kabilelerine dair yumuşak yüzlü olduğunu ve peygamber ile müslümanlara karşı onların yanında olduğunu bildiren destek ve güç verici, teselli edici bir tutum içerisinde olduğunu düşündürmektedir.[518]

Bununla beraber Allāh kadīr sıfatı/ismi ile herşeye gücü yeteceğini bildirerek muhataplarını tehdit ettiği konularda gerçekçi ve muktedir olduğunu beyan etmekte; alīm sıfatı/ismi ile muhataplarının gizli açık yaptıkları herşeyden haberdar olduğunu bildirmekte; hakīm sıfatı/ismi ile hem her türlü ihtilafın detayını, sebeplerini bildiğini ve āhirette bu çatışmayı gidereceğini bildirmekte; özellikle de davette Hz. Peygamber'e öğrettiği metodun, her ne kadar kendisi ve müslümanlar için zor olsa da, haklı bir gerekçesinin olduğunu bildirmekte; nihāyetinde her türlü zorluğa rağmen sabreden müslümanlarla ve elçisiyle beraber olduğunu, onlara yardımını esirgemeyeceğini hatırlatmaktadır. Bu hatırlatma ve bildirimler, bir ya da birden fazla pekiştirme amili kullanılarak yapılmıştır. Böylece ifadelerin gücü ve vurgusu ile muhatabın zihninde konuyla alakalı şüpheler giderilmeye çalışılmış, inananların ise azmi ve sabrı artırılmıştır.

---

518 Bu noktada el-Cābirī sūrede hitabın tamamen arap kabilelerine yönelik olduğunu, mekkeli müşriklerin ise artık davete icabet etmelerinden Allāh'ın ümidini kestiğini dile getirmiştir. Bkz: el-Cābirī, *Fehmu'l-Ḳurʾān*, 2/292.

Bu āyetlere binaen Allāh'ın müşriklerden hala ümidini kesmediğine dair yorumumuz, āyetlerin ve sūrenin tarihlendirilmesini ele aldığımız birinci bölümde dile getirdiğimiz sūrenin Mekke'nin sonunda indiğini ifade eden kabulün hatalı olduğunu göstermektedir. Zira Mekke'nin son dönemlerinde artık müşriklerden neredeyse tamamen ümit kesilmişti ve müslümanların tek kurtuluş çaresi olarak sadece hicret kalmıştı. O halde bu durum sūrenin 615-620 yılları arasında mı yoksa 615-622 yılları arasında mı indiğine dair tereddüdümüzü bir nebze daha netleşttirmektedir. Dolayısıyla sūrenin 615-620 yılları arasında inmiş olma ihtimalini daha güçlü görmeye başladığımızı söyleyebiliriz.

Bir ara açıklama mahiyetinde olan yukarıdaki paragrafın ardından burada söz konusu ifadelerdeki vurgunun nasıllığını görebilmek adına 47. āyeti örnek olarak ele almak istiyoruz.

En-Naḥl 16/47.

اَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلٰى تَخَوُّفٍۗ فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ

Bu āyet, 45-47 āyet grubu içerisinde yer almaktadır. Burada Allāh, şirkte ısrar ederek müslümanlara işkence ve zulüm yapmaya devam eden, belki de boykotu uygulayan Mekkeli müşriklere hitap etmekte, onları başlarına gönderebileceği çeşitli sıkıntılarla - azap da denilebilir - korkutmaktadır. Eṭ-Ṭaberī de Ḳatāde'den rivāyetle 45. āyetteki 'mekeru's-seyyiʾāt' ibaresinden kastın şirk koşanlar olduğunu, zira āyetin müşriklere bir tehdid mahiyetinde olduğunu belirtmiştir.[519] 47. āyetteki inne rabbekum … ifadesi ile ise Allāh, onları hemen helak etmek, yerin dibine geçirmek yerine, iman etme ihtimallerini göz önüne alarak onlar ölünceye ya da çeşitli yönlerden yavaş yavaş onların varlık,

519

güç ve nüfuzlarını azaltmak sūretiyle onlara mühlet vermektedir. Bu ifade de inne pekiştime amilinden sonra haberin de te'yid lāmı alması, Allāh'ın gerçekten müşrikleri, her ne kadar kötülük yaparlarsa yapsınlar, tevbe etmeleri ve hallerini düzeltmeleri halinde kesinlikle affedeceğini vurgulamaktadır. O halde Allāh, Habeş hicreti öncesi müslüman olan kölelere şiddetli işkenceler yapan, boykota hatta boykot bitimine kadar müslümanlara karşı bu ve benzeri işkence ve tuzaklarını sürdüren müşrikleri, bunca kötülüklerine rağmen, hatta ve hatta kendisine şirk koşmalarına rağmen, tevbe etmeleri halinde affedeceğini kesin bir üslupla dile getirmiştir diyebiliriz. Demek ki/Belki de, müşriklerin zihninde, biz bu kadar kötülük yaptıktan sonra Muḥammed'in Rabbi bizi affetmez diye bir düşünce vardı ki Allāh bu düşünceyi kafalarından silmek adına bu seviyede bir üslupla, çifte vurgu içeren bir ifadeyi tercih etmiştir.

3.2. Karşılaştırmacı Anlatım

Bu ifadeler, bir ya da birden çok durumun, bir ya da birden çok başka durumlarla kıyasını içerir. O halde bu ifadelerde karşılaştırma eylemini yapanın dışında en az iki unsurun varlığı aranmalıdır. Bunlar da birbirileriyle karşılaştırılan iki kişi, iki olay, iki durum vsdir. Ayrıca bu anlatımda daha çok zıtlıklar ön plana çıkmaktadır. Karşılaştırma yapılmasında esas amaç, muhatabın zihniyet dönüşümüne yardımcı olmaktır. Böylece kendi halini dışardan bir bakış açısıyla görebilecek ve kendini doğruya yönlendirmek için bir fırsat yakalayabilecektir.

Sūrede bu özellikleri taşıyan pek çok āyet vardır. Bunlar genel olarak Allāh ile O'na ortak koşulan sözde ilahlar arasındaki kıyası konu edinmektedir.

'تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ' ibaresini içeren āyetler (en-Naḥl 16/1, 3) Allāh'ın, müşriklerin O'na ortak koştukları diğer varlıklardan yüce olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla bu āyetlerle Allāh'ın her açıdan diğer sözde tanrılardan üstün olduğu ifade edilmiştir. 1. āyette bu ibare genel bir anlam taşımaktadır ve özellikle müşriklerin şu şu nitelendirmesinden yücedir demek zordur. Ancak 3. āyetteki ibare ile, āyetin içeriği dikkate alındığında, özellikle Allāh'ın yaratma kudreti açısından kendisine ortak koşulan her türlü şeyden üstün tutulduğunu söyleyebiliriz. O halde buradaki karşılaştırma, Allāh'ın dilediğini yaratmaya muktedir olduğu, diğer varlıkların ise böyle bir güce sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bu yönde bir karşılaştırma sūrenin "Siz hiç düşünme misiniz? Bütün bunları yaratan Allāh ile bir şey yaratmaya gücü yetmeyen putlar bir olur mu hiç?" mealindeki 17. āyetinde ve "Oysa müşriklerin Allāh'ın yanı sıra (tanrı edinip) ibadet ettikleri putlar hiçbir şey yaratamazlar, zaten onlar kendileri yaratılmış şeylerdir." mealindeki 20. āyetinde açık lafızlarla yapılmaktadır.

'سُبْحَانَهُ' ibaresini içeren āyetler (en-Naḥl 16/1, 57), Allāh'ın, müşriklerin O'na ortak koştukları şeylerden münezzeh olduğunu dile getirmektedir. 1. āyette bu ibare genel olarak her şeyi kapsarken 57. āyette ise özellikle ona müşriklerin kız çocuğu isnadı yapmalarına dair kullanılmıştır.

Sūrede, Allāh ile O'na müşriklerin ortak koştukları diğer şeyler arasındaki bir diğer karşılaştırma, bilgi/ilim yönünden yapılmıştır. Bu karşılaştırmada ana fikir, Allāh'ın büyük-küçük her şeyin bilgisene sahip olmasına karşın, O'na ortak koşulanların herhangi bir şeyden haberdar olmadıkları yönündedir. Örneğin "Onlar ölüdürler, diri değildirler. Ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."[520] mealindeki 21. āyet, Allāh'a ortak koşulan varlıkların daha kendilerinin bile ne zaman diriltileceklerini bilmediklerini dile getirmektedir. Dolayısıyla kendileri hakkında bile bilinmesi gerekenleri bilemeyenlerin Allāh ile ilim yönünden kıyası mümkün olmayacaktır. Bu açıklamayla Allāh, muhatabının zihnini açmakta, O'nu Allāh'a ortak koşmanın mantıksız olduğuna dair düşündürmektedir.

İlim yönünden bir karşılaştırma da, 74. āyette Allāh ile müşrikler arasında yapılmaktadır. Buna göre müşrikler Allāh ile diğer ilahları arasında benzerlik kurma çabalarının neticesinde dünya ve āhirette nelerle karşılaşacaklarını bilmemektedirler. Ancak Allāh hepsini bilmektedir. İşte bu nedenle sūre genelinde Allāh ısrarla, bazen umut vererek bazen korkutarak bazen de mücadele ederek müşriklere uyarılarda bulunmaktadır.

28 ile 32. āyetler, meleklerin, müşrikler ile inançlarına şirk karıştırmayan muttakīlerin canlarını nasıl alacaklarına dair bir

---

520 Bu āyet çalışmamızda kullandığımız mealde şu şekilde çevrilmiştir: "Üstelik onlar diri değil, cansız varlıklardır. (Bir gün gelip diriltilecekler ve sizinle yüzleştirileceklerdir, fakat) onlar diriltilecekleri zamandan bile habersizdirler." Bu meale göre āyette bahsi geçen ortak koşulan şeyler putlar olarak kabul edilmiştir. Ancak biz 176-177. sayfalarda yaptığımız değerlendirme neticesinde bunların maddi olarak putlara değil, temsil ettikleri kişilere işaret ettiği kanaatine varmıştık. Bu nedenle ilgili āyete burada söz konusu kanaatimize göre bir anlam vermeyi tercih ettik.

karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırma ile müşriklerin kendileri için çizilen ölüm sahnesinden dehşete kapılmaları ve böylece şirkten arınmaları için bir fırsat yakalamaları beklenirken, muttakilerin ise kendileri için belirlenen ölüm sahnesinden hoşnut olmaları ve her türlü zorluğa rağmen imanlarında sebat etmeleri için motive olmaları hedeflenmiştir.

Kibirleri yüzünden şirkte ısrar edenleri şirkten sakındırmak, müminleri de doğru tercihleri için tebrik etmek ve imanda sebat etmelerini teşvik etmek için yapılan bir diğer karşılaştırma 29 ile 30. āyetlerde görülmektedir. Buna göre 29. āyette ‘فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ’ ibaresiyle mütekebbir müşriklerin āhiretteki ebedi kalacakları yerler en kötü yer olarak nitelendirilmekte, 30. āyetteki ‘وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ’ ibaresiyle ise muttakilerin āhirette ebedi kalacakları yerleri en güzel yerler olarak nitelendirilmektedir.

En-Naḥl 16/35.

وَقَالَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهٖ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَآ اٰبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهٖ مِنْ شَيْءٍۗ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْۚ

Bu āyette müşriklerin ‘Eğer Allāh dilesydi, biz de babalarımız da O’ndan başka bir varlığa tapmaz, O’nun haram kılmadığı bir şeyi haram kılmazdık.’ iddiaları/sözleri, ‘Onlardan önce yaşayan kavimler de böyle yapmışlardı.’ denilerek mukayese edilmiştir. Böylece Mekkeli müşriklere, onlarınkine benzer sözleri söyleyen ve benzer işleri işleyenlerin sonu hatırlatılmış, yanlışlarından dönmeleri için ikna edilmeye çalışılmıştır.

En-Naḥl 16/96.

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Bu āyette Allāh ile insan, sahip oldukları şeylerin tükenip tükenmeyeceği yönüyle karşılaştırılmıştır.

Āyet, içerisinde bulunudğu 91-97 āyet grubu ile birlikte düşünülmelidir. Taberi bu āyetin tefsirinde iki rivāyet aktarmıştır. Birinci rivāyete göre āyetler Kureyş müşriklerinin cahiliye devrinde yaptıkları bir antlaşma[521] hakkında inmiştir.[522]

Diğer rivāyete göre ise āyetler, Mekke'de İslam üzere kalacaklarına dair Hz. Pyegamber'e biat edip söz veren kişilerin ya da grupların, Hz. Peygamber ve müslümanların zayıflığını, müşriklerin de çokluğunu bahane ederek sözlerinden dönmeleri/dönme ihtimalleri hakkında inmiştir.[523]

Daha evvel de belirttiğimiz üzere[524] o dönemde müslüman olan kişiler Hz. Peygamber'e (O'na ve islama bağlı kalmak üzere) biat eder, söz verirlerdi. Yani müslüman olmak, Hz. Peygamber'e biat etmek demekti.[525] Dolayısıyla bu āyetler Hz. Peygamber'le teke tek anlaşma yapan, *ona ve islama bağlı kalma sözü* veren kişiler hakkında da inmiş olabileceği gibi akabeden önce Hz. Peygamber'le ona destek vermek üzere anlaşan başka kabileler hakkında da inmiş olabilir. Zira tek tek bu kişiler ya da kabileler, müşriklerin müslümanları iyice sıkıştırdığını

---

521 Derveze, bu anltlaşmadan maksadın Hz. Peygamber'in de hazır bulunduğu Ḥılfu'l-Fuḍūl olduğunu ifade etmiştir. Bkz: Derveze, *et-Tefsīru'l-Ḥadīs*, 4/62.

522 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/281-282.

523 Eṭ-Ṭaberī, *Cāmiʿu'l-Beyān*, 17/281.

524 Bkz: s. 145.

525 Bkz.: İbn Hişām, *Sīre*, 1/58.

gördüklerinde, kendi dünya çıkarları adına bu sözlerinden caymış ya da caymak istemiş olabilirler. İşte āyette yapılan karşılaştırma da tam bu noktada anlamını açığa vurmaktadır. Allāh Hz. Peygamber'e biat eden(ler)in böyle bir tercihe gidip, dünya nimetleri/çıkarları için āhiret nimetlerini terk etmelerinin neden yanlış olduğunu izah ederek kişi ya da kişileri böylesi bir hatadan alıkoymak istemektedir. Bu durumda Ṭaberī'nin aktardığı ikinci rivāyeti bağlama, sūrenin indiği dönemin şartlarına uygun olduğu gerekçesiyle daha isabetli bulduğumuzu ifade etmek isteriz.

3.3. Benzetmeci Anlatım

Bu ifadeler, aralarında kurulabilecek bir ya da birden çok ortak özellik sebebiyle bir unsurun bir başka unsura bezetilmesini içerir. Aralarındaki ortak özellik ya da benzerlik, ifadede açıkça dile getirilmeyebilir; 'örneğin' gibi bir kelime kullanılmayabilir; şu şuna benzer, şu şunun gibidir de denilmeyebilir, ancak anlam itibariyle bu bağ okuyucu tarafından kolaylıkla kurulabilecektir. Sūrenin 26. āyeti bu ifade biçimine örnek olarak gösterilebilir.

En-Naḥl 16/26.

قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ.

Burada, Mekkeli müşriklerden önce yaşayan inkarcıların yani daha önceki milletlerin de kendi peygamberlerine çeşitli tuzaklar kurdukları, Allāh'ın ise onların bu tuzaklarını boşa çıkardığı tuzak-bina benzetmesi ile Mekkeli müşrik muhataplara ve Hz. Peygamber ile

müslümanlara yani şahitlere bildirilmiştir. Burada müşriklerin kurdukları tuzaklar, yani kendilerine gelen hak dini geçersiz kılmak için başvurdukları her türlü hile, içine sığınılan (güya) sağlam binalara benzetilmiştir. Allāh da geçmiş kavimlerin peygamberlerine ve inananlara yönelik bütün hile ve düzenlerini, bir binayı yerle bir edercesine boşa çıkardığını bildirmiştir. Bu benzetmeye göre Mekkeli müşriklerin de tuzakları kendilerince, asla üstesinden gelinemeyecek kadar kuvvetliydi. Adeta sapasağlam görünen, kendilerini her türlü zorluk ve felaketten (fırtına, sel vs.) koruyan evleri ve inşa ettikleri binaları gibiydi. Halbuki Allāh'ın azabı onları, tam da en güvendikleri şeyleriyle, yani hiç hesap etmedikleri bir yerden yakalayıverecek, sapasağlam gördükleri binalarını tepe taklak edercesine, çatılarını başlarına geçirircesine tuzaklarını boşa çıkaracaktı. İşte bu benzetme ile Allāh, Mekkeli müşriklere kurdukları ve kuracakları tuzakların neticesinde neler olacağını benzetme yolu ile bildirmiştir. Öyle sanıyoruz ki bu bildirim sadece tuzağı Ḳurʾānları korkutmayı değil, aynı zamanda yapılanlardan ötürü üzülen peygamberi önceki peygamberler nezdinde; müslümanları da önceki inananlar nezdinde teselli ve sebata teşviki de içermektedir. Ayrıca āyetin başındaki 'ḳad' pekiştirme edatı benzetmeyi daha gerçekçi kılmakta, anlatılan hadisenin geçmişte kesinlikle gerçekleştiğini, şimdide gerçekleşebileceğini teyid etmekte ve olacaklar konusunda endişe ve şüpheleri bertaraf etmeye yardımcı olmaktadır.

3.4. Örnek Verici Anlatım

Bu ifadeler, bir durum ya da kişi ya da olayın muhataplara örnek almaları için anlatılma hedefindedir. Burada benzerlikler daha çok ön

plandadır. Yani siz de bunlara benzer işler yaparsanız siz de onlar gibi olursunuz denmektedir. Bu anlatım özelliğine sahip ifadelerde مَثَلًا، ك، ضَرَبَ اللهُ كمثل، مثلهم gibi ibareler kullanılabilir. Bu konu, daha çok Ḳurʾān İlimleri'nde *emṯālu'l-Ḳurʾān* başlığında incelenmektedir. şimdi sūrede bu anlatım örnek olabilecek āyetleri inceleyebiliriz.

En-Naḥl 16/75-76.

ضَرَبَ اللهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا ۖ هَلْ يَسْتَوٗنَ ۖ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ۚ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

وَضَرَبَ اللهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَا اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُ ۙ اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ ۖ هَلْ يَسْتَوِي هُوَ ۙ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ ۙ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

Her iki āyet açık bir şekilde örnel verici anlatımı temsil etmektedir. Zir her ikisinde de ضرب الله مثلا ibaresi kullanılmıştır.

İlk āyette Allāh, köle ile hür insanın maddi imkan açısından eşit olmadıkları örneği üzerinde müşriklerin düşünmelerini istemektedir. Nasıl ki hiçbir malı vs. olmayan bir köle ile bolca malı mülkü olan ve bunu dilediği gibi kullanabilen bir insan bir tutulup eş kabul edilemezse, bunun gibi herşeye sahip olan, insanların bile sahip olduklarını kendilerine veren, gerçek zengin Allāh ile hiçbir şey yapmaya, yaratmaya vs gücü olmayan bir put ya da o putun temsil ettiği insan, melek de bir tutulup eş kabul edilemez. O halde āyet bu örnek ile müşriklere, Allāh'a ortak koştuğunuz/eş kabul ettiğiniz şeylere şükran gösterileri yapmamalarını, teşekkürlerini asıl hak eden tanrıya yapmaları

gerektiğini, bunun da en temelde O'nu bir kabul etmekle olacağını hatırlatmıştır. Gerçekten de o dönemde müşrikler Allāh'a ortak koştukları şeylerin önüne kendi yiyeceklerinin en güzellerini koyar ve böylece onlara teşekkür ettiklerini düşünürlerdi. Allāh da onların akıllarını kullanarak doğru teşekkürün nasıl olacağını bulabilmeleri için onlara her yönüyle net bir şekilde anlayabilecekleri bir örnekle hitap etmiştir.

76. āyette verilen örnek de benzer bir mahiyettedir. Buna göre sahibine yük olmaktan başka bir işe yaramayan dilsiz bir köle ile konuşkan, girişken, zeki, adaleti emredip hayırlı işlerde bulunabilen bir kimseyi eşit tutmak nasıl mümkün değilse müşriklerin ortak koştukları varlıklar ile Allāh'ı eşit tutmak da mümkün değildir. Böylesi bir eşitleme ise, ilk āyetin sonuna atfen ancak cahillikten/bilmezlikten kaynaklanır. Sonuç olarak bu āyetler müşriklere içine düştükleri çelişkileri gösterme, bunda ısrarcı olanları da kınama hedefindedir diyebiliriz.

En-Naḥl 16/92. İpliğini sımsıkı bağlayan kadın örneği.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًاۗ تَتَّخِذُونَاَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ هِيَ اَرْبٰى

مِنْ اُمَّةٍۗ اِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللّٰهُ بِهٖۗ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

Bu āyette örnek verici anlatımı işaret eden كالتي ibaresi yer almaktadır. Āyette hitap, Hz. Peygamber'e gelip biat eden, müslüman olduklarını dile getiren kişi ya da kişilere yöneliktir. Allāh onlara, dönemin zor şartlarında endişeye kapılıp cazip gelen dünya menfaatlerini tercih ederek Allāh'ın adını anıp verdikleri sözü bozmamaları için bir uyarıda bulunmaktadır. Allāh'ın adını anarak söz vermenin, ipliğini sımsıkı bağlayıp sonradan gevşeten kadın örneği ile anlatılması, zihinlerde durumun vehametini canlandırmaya yönelik kabul edilebilir.

Es-Suyūṭī örnek olarak verilen bu kadının Sêʿīde el-Esedī olduğunu rivāyet etmektedir. Buna göre o Mekke'de bilinen bir kimseydi. Delirdiği düşünülen bu kadın lif ve saçları toplar biriktirir sonra da onları bozmaya, dağıtmaya çalışırdı. Āyet de kalbine tevhidi yerleştirip, müsllümanların sayısının azlığından endişe ederek tekrar kalplerini küfre açmaya meyledeceklerin durumunu bu kadının garip haline benzeterek onları bu niyetlerinden alıkoymayı hedeflemiştir.[526] Bu āyetin üslūbu benzetmeci anlatıma da dahil edilebilir.

En-Naḥl 16/112. Allāh'ın verdiği şu misal üzerinde bir düşünün!

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ اٰمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

Bu āyette de açıkça ضرب الله مثلا ibaresinin kullanılması, āyetin ifade biçimini örnek verici anlatıma dahil etmemizi gerektirmiştir.

Āyetteki karyeden maksadın Mekke olduğu düşünülmüştür. İbn Keṯīr'in aktardığına göre[527] āyette bahsi geçen kıtlık, Mekkeli müşriklerin kendilerine rızıkları her yerden (gelen hacı kafileleri vesilesiyle vs…) bolca geliyorken bundan sonra yaşadıkları kıtlıktır. Bu kıtlık onların Hz. Peygamber'e karşı gelmeleri ve onu yalanlayarak ellerinden gelen her türlü kötülüğü yapmalarından kaynaklanmıştır. Hz. Peygamber de zulümlerinden ve inatlarından ötürü, Hz. Yūsuf'un halkına verilen yedi kıtlık senesi gibi kıtlık yaşamaları için onlara beddua etmişti. Böylece onlara öyle bir sene isabet etmişti ki sāhib oldukları her şey tükenmiş, hatta kana bulaştırmış oldukları deve yününü bile yemek

---

526 Es-Suyūṭī, *Lubābu'n-Nuḳūl*, s. 132.

527 İbn Keṯīr, *Tefsīru'l-Ḳurʾāni'l-ʿAẓīm*, 4/608.

zorunda kalmışlardı. Buna göre Hz. Peygamber daha Mekke'deyken müşrikler için beddua etmiş ve onlara kıtlık isabet etmişti. Mekke'nin ileri gelenleri de Hz. Peygamber'e gelip yalvarmışlar, azabın üzerlerinden kaldırılması için dua etmesini, artık onları rahat bırakacaklarını ifade etmişlerdi. İbn ʿAbbās'ın rivāyeti bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Peygamber Kureyşe beddua etti, senelerini Yusuf'un kıtlık seneleri gibi yapmasını, Allāh'tan istedi. Kuraklık isabet etti ve kıtlık başladı. Ebū Süfyān peygambere gelerek şöyle dedi: "Sıla-i Rahīm adına yemin olsun, Allāh'ın seni alemlere rahmet olarak gönderdiğini iddia etmiyor musun? evet dedi. O da: Babaları kılıçla, çocukları da açlıkla öldürdün. Allāh'a dua et de bizden bu kuraklığı ve kıtlığı kaldırsın. Dua etti ve bu kalktı.""[528]

Bu rivāyette anlatılanlar bize ikna edici ve makul gelmemekedir. Birincisi Hz. Peygamber, Ṭāʾif'te taşlandığında ve Cebrāʾīl kendisine ne isterse yapmak üzere geldiğini, dilerse şu dağı tepelerine indirip hepsini helak edebileceğini söylediğinde bile beddua etmeyen, belki onların nesillerinden Allāh'a iman eden çıkar diye cevap veren bir peygamberin böyle bir beddua etmesi aklımıza yatmamaktadır. Yanı sıra Hz. peygamber beddua etmiş olsaydı, boykot gibi bir hadise bu kadar uzun devam eder miydi? henüz baştan beddua ederdi ve hiçbir sıkıntı çekilmezdi. Bu nedenle ilgili rivāyet bizi tatmin etmemektedir. Mekke tarihinde daha geriye gidersek, orada yerleşen, bolluk içinde yaşayan nice kavim, kendilerine gelen peygamberleri inkar ettikleri için āyette

---

528 Ebū Muḥammed el-Ḥuseyn b. Mesʿūd el-Beġavī (516/1122), *Meʿālimu't-Tenzīl*, Dāru Ṭaybe, b.y. 1997, 1-8, 5/425; Ebū ʿAbdillāh Muḥammed b. Aḥmed b. Ebī Bekr b. Ferḫ el-Ḫazrecī el-Ḳurṭubī (671/1273), *el-Cāmiʿ li Ahkāmi'l-Kurān*, thk: Aḥmed el-Berdūnī, İbrāhīm Etfeyş, Dāru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Ḳāhire 1964, 1-20, 12/143.

anlatıldığı gibi zorluklar yaşamışlardı. Kanaatimizce āyette anlatılanlar bunları kapsamaktadır. Yer yine Mekke'dir ancak zaman ve kişiler farklıdır.

Sonuç olarak āyette müşriklerin tavırları neticesinde geçmişte benzer kötülükleri yapan ve benzer tutumları sergileyen Mekke halkının nelerle karşılaştığı örnek olarak verilmektedir. Böylece şimdiki Mekke halkının da güçlerine aldanıp yaptıklarından ötürü başlarına bir şey gel(e)meyeceğini sanmamaları için ibret almaları amacıyla uyarılmakta olduklarını düşünüyoruz.

3.5. Öğütsel Anlatım

Bu ifadeler tavsiye bildirir, bir talep, beklenti içerir. Dolayısıyla dilek kipi kullanılan ya da لعلكم gibi ibareler içeren kullanımlar öğüt verici ifadeler olabilir. Bu yönde değerlenirilebilecek sūrenin āyetleri şunlardır: 14, 44, 78, 81, 90. Yanı sıra āyette direk 'öğüt verme' anlamına gelen وعظ، نصح gibi ibareler de kullanılabilir.

En-Naḥl 16/14

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا ۖ وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

Bu āyette Allāh insanların denizden nasıl istifade ettikleri dile getirerek, 'وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ' ibaresindeki fiilin istek kipinde gelmesiyle bu nimetlerden istifade edilmesi için gayret edilmesini teşvik etmekte ve

‘وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ’ ibaresiyle de bu nimetlerinden ötürü O’na teşekkür edilmesini öğütlemektedir.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Ḳurʾān’daki her لَعَلَّكُمْ ibaresi istek ya da beklenti ya da bir öğüt ifade etmeyip ‘için’ anlamına gelmektedir. Bu durumda her لَعَلَّكُمْ ibaresini gördüğümüz āyeti öğütsel āyet olarak nitelendirmemiz doğru olmayacaktır. Bu ibarenin hangi anlamı karşıladığı ise ancak bağlamdan çıkarılabilir. Örneğin yukarıdaki āyette ilgili ibare ‘olur ki, umulur ki, …sınız diye’ şeklinde tercüme etmek mümkündür. Ancak hemen sonrasındaki 15. āyette geçen aynı ibarenin için anlamını taşıdığı āyetin içeriğinden kolaylıkla çıkarılabilir.

وَاَلْقٰى فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَاَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَۙ

Bu āyete dair, ilgili ibareye yanlış anlam vermekten kaynaklandığını düşündüğümüz bazı yanlış tercümelerle karşılaşmaktayız.[529] Bu mütercimler ilgili ibareyi için yerine umulur ki şeklinde tercüme ettikleri için āyetin içeriğine dikkat edemeyerek hidāyeti bulma şeklinde hatalı tercümeler kaleme almışlardır. Diğer bazı meallerde de ilgili ibareye için yerine umulur ki anlamı verilse de āyetin geneli göz ardı edilmemiş ve hidāyet bulma yönünde bir anlam yerine yeryüzünde yolu bulma şeklinde doğru anlam verilmiştir.[530]

---

529 ‘Umulur ki hidāyete erersiniz.’ Bkz. Kadir Çelik Meali, http://kuranmeali.com/Ayetkarsilastirma.php?sure=16&ayet=15 Son Erişim: 30.5.2018.

530 ‘Olur ki doğru yolu bulursunuz.’ bkz. Ahmet Varol Meali; ‘Umulur ki doğru yolu bulursunuz.’ Ali Bulaç Meali; ‘tā ki, doğru yolu bulasınız.’ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen Meali. http://Ḳurʾānmeali.com/ĀyetKarsilastirma.php?sūre=16&āyet=15 Son Erişim: 15.5.2018.

En-Naḥl 16/90.

انَّ اللهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَآئِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

Görüldüğü gibi bu āyette hem öğüt anlamına gelen bir ibare hem de ibaresi birlikte kullanımıştır. Böylece anlam ‘Düşünüp tutasınız diye size böylece öğüt verir.’ şeklinde dilek bildiren öğütsel bir anlatımla dile getirilmiş olmaktadır.

Ayrıca emir fiili içeren āyetler de öğütsel anlatıma dahil edilebilir. Çünkü her emir, bir öğüttür. Ancak her öğüt bir emir değildir. Belki de emire, şiddetli öğüt diyebiliriz. Sūrenin 91. āyeti buna örnek olarak verilebilir.

وَاَوْفُوا بِعَهْدِ اللهِ اِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْاَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًاۚ اِنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ

3.6. İbret Verici Anlatım

Bu ifadeler, özellikle ان في ذلك لاية/لايات[531] ya da اَفَلَا تَذَكَّرُونَ[532] ya da إِنَّ لَكُمْ فِي .... لَعِبْرَةً ya da فَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا[533] ibarelerini içerirler. Burada maksat, muhatabın anlatılanları düşünüp onlardan ders çıkarmasını sağlamaktır.

En-Naḥl 16/11.

يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِۚ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

531 En-Naḥl 16/11, 12, 13, 65, 66, 67, 68-69, 79.

532 En-Naḥl 16/17.

533 En-Naḥl 16/36.

Görüldüğü gibi bu āyette açıkça ان في ذلك لاية ibaresi kullanılmıştır.

Bu durumda ‘Şüphesiz bütün bunlarda Allāh’ın birliğine ve kudretine işaret eden bir delil vardır; fakat bunu araştırıp iyice düşünenler anlar.’ şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. O halde bu āyet ve benzer ibareleri içeren diğer āyetler ibret verici anlatıma örnek olarak verilebilir.

En-Naḥl 16/17.

اَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ

Sūrede sadece bu āyette اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ibaresi geçmektedir. Buna göre anlam ‘Siz hiç düşünmez misiniz?’ şeklinde olmaktadır. Kullanılan bu ibare bize āyetin ibret verici bir anlatıma sahip olduğunu göstermektedir.

En-Naḥl 16/36.

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ

Sūrede bu ibareyi içeren yegane āyet budur. Burada anlam ‘Şimdi siz yeryüzünde gezip dolaşın, peygamberleri yalanlayanların sonlarının nasıl olduğunu araştırıp görün.’ şeklinde olmaktadır. Böylece müşrikler için, geçmiş kimselerin yaptıklarından dolayı nelerle karşılaştıklarını görüp onlardan ibret alma imkanı sağlanmış olacaktır. Dolayısıyla bu ve bezneri ibareleri içeren āyetlerin ibret verici anlatıma sahip olduklarını düşünüyoruz.

En-Naḥl 16/66.

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِن بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَناً خَالِصاً سَآئِغاً لِلشَّارِبِينَ

Sūrede sadece bu āyette إِنَّ لَكُمْ فِي .... لَعِبْرَةً ibaresi yer almaktadır. Bu ibare ile cümle ‘Sizin için deve, sığır, koyun ve keçi gibi hayvanlarda da ibret alacağınız şeyler vardır.’ şeklinde bir anlama sahip olmaktadır. Kullanılan bu ibare muhatabı yönledirilen şeyler üzerinde düşünmeye sevk etmektedir. O halde bu ve benzeri ibareler bize āyetin ibret verici bir anlatıma sahip olduğunu göstermektedir.

3.7. Müjdeleyici/Özendirici - Korkutucu/Sakındırıcı Anlatım

3.7.1. Müjdeleyici/Özendirici Anlatım

Sūrede inananları, Mekkeli müşriklerin baskı, zulüm ve işkencelerine karşı sabırlı duranlara ve her türlü hile ve tuzağa rağmen sabırla davete devam eden Hz. Peygamber’e gelecekte dünyada ve ahirette güzelliklerle karşılaşacakları müjdelenmektedir. Bu müjde içerikli anlatımda fiilin önüne سوف ،س gibi gelecek zaman ekleri getirilebilir. Ayrıca يوم القيامة ،يوم gibi gün gelecek anlamında ya da في الآخرة gibi gelecek ifade eden ibareler ya da بشرى gibi müjdeyi ifade edecek ibareler kullanılabilir. Yanı sıra لنجزين ibaresi, iyiliğin karşılığının verilmesi anlamında müjdeleme amaçlı kullanılabilir.

En-Naḥl 16/96.

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Bu āyette وَلَنَجْزِيَنَّ ibaresi kullanılarak müşriklerin baskı ve zulümlerine sabreden, yine Hz. Peygamber’e verdikleri iman sözüne

sadakatte sabırlı olan müminlerin ahirette yaptıklarının karşılığını, o işi en iyi yaptıkları ana göre alacakları müjdelenmiştir.

Ayrıca ثم إن ربك للذين ile başlayıp من بعد ذلك، من بعدها ile devam eden ve Allāh'ın affını ve rahmetini ifade eden ibarelerle biten āyetler müjde hedefindedirler. Sūrenin aşağıdaki 110. ve 119. āyetleri buna örnek olarak verilebilir.

En-Naḥl 16/110.

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوٓا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

En-Naḥl 16/119.

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوٓءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوٓا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

Görüldüğü gibi bu āyetlerde az önce zikredilen ibareler geçmektedir. Bu kullanım, ilgili işleri yapanlara Allāh'ın affını ve sevgisini müjdelemektedir.

3.7.2. Korkutucu/Sakındırıcı Anlatım

Sūrede şirkte, şükrü Allāh'ın dışındaki varlıklara yapmada, kötülükte, müminlere eziyette ısrarcı olan, kibirlerinden ötürü bir türlü hakkı kabul edemeyen müşriklere gelecekte dünyada ve ahirette kötülüklerle karşılaşacakları bildirilmekte, bazı örnekler durumlar tasvir edilerek korkutulmaktadırlar. Bu korkutma ya da sakındırma içerikli anlatımda fiilin önüne سوف ،س gibi gelecek zaman ekleri getirilebilir. Ayrıca يوم القيامة ،يوم gibi gün gelecek anlamında ya da في الآخرة، في االدنيا gibi gelecek ifade eden ibareler ya da اتقوا الله gibi sakındırmayı ifade edecek

ibareler kullanılabilir. Özellikle sakındırma ifade eden anlatımlarda ‘Allāh’ın yapılan her şeyi bildiğine ya da özellikle onların yapıp ettiklerini bildiğine’[534] dair ya da ‘Allāh’ın şöyle şöyle yapanları sevmediğine’ dair vurgular, ibareler yer alabilir. Ayrıca لتسئلن gibi sorguya çekilmeyi ifade eden ibareler[535] de bu anlatımı gösterebilir.

En-Naḥl 16/23.

لاَ جَرَمَ اَنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ

Sūrenin 23. āyeti yukarıda zikredilen ibarelerin bazısını bir arada içermektedir. Āyette لا جرم أنّ vurgusu ile güçlendirilmiş,[536] korkutmayı ya da yaptıkları yanlışlardan müşrikleri sakındırmayı hedefleyen bir anlatım kullanıldığı görülmektedir. Yanı sıra ‘Allāh’ın onların gizli açık yaptıkları her şeyi bildiğini gösteren açık bir cümle kullanılmıştır. Bu da yine muhatabın içine sağlam bir korku, endişe yerleştirecektir. Son olarak āyette Allāh’ın kibirlenenleri sevmediği ifade edilerek kibirden sakınılması gerektiği Allāh’ın o işten hoşlanmadığı, dolayısıyla o işi yapanlardan da hoşlanmayacağı mesajıyla/gerekçesiyle belirtilmiştir.

En-Naḥl 16/84-86. وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ.

534 Sūrenin 19, 23, 28 ve 91. āyetlerinde müşrikleri korkutma ve sakındırma amaçlı bu anlamı veren ibareler vardır.

535 56. ve 93. āyetlerinde müşrikleri korkutma ve sakındırma amaçlı bu anlamı veren لتسئلن ibaresi vardır.

536 Aynı vurgu kullanılarak muhatabı korkutma amaçlı bir söylem sūrenin 109. āyetinde de mevcuttur.

وَاِذَا رَاَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ. وَاِذَا رَاَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا

هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَۚ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَۚ

En-Naḥl 16/89.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلٰى هَٰٓؤُلَآءِۚ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ

تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَۚ.

Sūrenin 84. ve 89. āyetlerinde يوم ibaresiyle müşriklerin gelecekte yani burada özel olarak ahirette hallerinin nasıl olacağı tasvir edilmiştir. 85. ve 86. āyetlerde de و اذا harfi ile başlanması yine 84. āyetteki يوم ibaresine atfı sağlamıştır. Bu durumda و اذا ibaresinin de kullanılması, kullanıldığı bağlama göre sakındırmayı ya da müjdelemeyi ifade edebilir. burada ise sakındırmayı ifade etmektedir.

3.8. Sorularla Buldurucu / Zihin Tetikleyici Anlatım

Bu ifadeler soru kalıbıyla gelmektedir. Genellikle ا ،هل soru edatları içerirler. Burada maksat, muhatabın kendisine sorulan sorularla hakikati bulmasına yardımcı olmaktır. Başka bir deyişle muhatabın aklını, zihnini, hedeflenen dönüşümü sağlayabilmek üzere harekete geçirmektir. Bu edatları içeren sorular bazen gerçekten sorulan hakkında bilgi almayı yani tasavvur ve tasdiği hedefleyebilirken bazen şaşkınlığı, kınamayı, azarlamayı, alay etmeyi, övmeyi, eşit görmeyi, isbatı, teşviği vs. amaçlayabilir. Bu ikisinin dışındaki soru edatları ise özellikle tasavvur için kullanılır. Bunlar şu edatlardır: ما، ماذا ne(dir), من kim(dir),

أيّ hangi/hangisi, كم kaç, كيف nasıl, أين nerede/nereye, أنى nasıl/nerede/nereden, أيان ne zaman, ne zaman/ne zaman….sa. Bu çerçevede sūrede soru ifadesi olabilecek āyetler ise şunlardır: 17, 24, 27, 30, 36, 45-47, 48, 52, 59, 71-73, 75, 76, 79.

En-Naḥl 16/17.

اَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُۗ اَفَلَا تَذَكَّرُوْنَ

17: Siz hiç düşünmez misiniz? Bütün bunları yaratan Allāh ile bir şey yaratmaya gücü yetmeyen putlar bir olur mu hiç?

Bu āyette aynı soru edatı kullanarak oluşturulan iki çeşit soru görmekteyiz. Birincisi istifhām-ı inkārīye örnektir. Burada amaç bir şeyin öyle olmayacağını soru yoluyla muhataba kabul ettirmek, başka bir deyişle, soru sorma yoluyla muhatabın yanlış davranışını yine muhātabın kendisinine sorgulatmaktır. Dolayısıyla bu āyette de Alah, yaratan ile yaratmaya muktedir olmayan iki varlığın birbirine denk olamayacağını soru yoluyla ifade etmiş olmaktadır. Sūrenin 52, 75 ve 76. āyetlerinde de bu soru tarzı kullanılmıştır.

Āyetin ikinci kısmındaki soru ile de amaç muhatabın tavrını ya da düşüncesini kınamak, muhatabın bir önceki sorulan soruyu hatta öncesindeki āyetlerde anlatılanları düşünerek ibret almasını sağlamaktır.

En-Naḥl 16/24.

وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ مَاذَآ اَنْزَلَ رَبُّكُمْۙ قَالُوْٓا اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَۙ

24: Bu inkarcılara, “Rabbinizin indirdiği şey nedir?” diye sorulduğunda (alay ederek), “Eski kavimlerin masallarıdır.” derler.

Bu āyette ماذا soru edatı kullanılarak muhatabın konuyla ilgili düşüncesi öğrenilmek istenmiştir. İfadenin kendisinde tasavvur edinme bilgi alma dışında bir kınamayı, azarlamayı içeren vurgu da bulunmamaktadır. Aynı soru tarzı sūrenin 30. āyetinde de bulunmaktadır.

En-Naḥl 16/79.

اَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاۤءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا اللّٰهُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُوْنَ

Bu āyette أ soru edatı olumsuzluk ifade eden لم harfi ile bereber kullanımıştır. Böylece muhatabın yaptığı işin yanlışlığı vurgulanmış, muhatabın durumu tekrar gözden geçirmesi için zihninde bir fikir uyandırılmaya çalışılmıştır. Benzer bir soru tarzı sūrenin 48. āyetinde de mevcuttur.

3.9. Meydan Okuyucu Anlatım

Bu ifadeler, muhatabın bir itirazına ya da iddiasına cevap niteliği taşıyan ifadelerdir. بلى ibaresini içerebilirler. Aynı zamanda iddiasında ve āyetleri inkarda ısrarcı olan muhataba karşı tehdit unsuru da içerebilirler. Bu tehdit ya da söylenen işin gerçekleşeceğinin kesin olduğu ifade edilirken birden fazla pekiştirme amili de kullanılabilir. Bu çerçevede sūrede meydan okuyucu anlatıma örnek olarak şu āyetler zikredilebilir: 37, 38, 40, 45-46, 55, 61.

En-Naḥl 16/37.

اِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰىهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِيْ مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِيْنَ

37: Onlara (hidāyete erme konusunda) yardım edecek hiç kimse de yoktur.

Bu āyette ‘Onlara (hidāyete erme konusunda) yardım edecek hiç kimse de yoktur.’ anlamında kullanılan وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ibaresi, muhataba bu konuda destek bulamayacağına dair bir meydan okuma içermektedir. O halde مَا لَهُمْ مِنْ ibaresi içeren āyetler bu anlatım çeşidi açısından incelenebilir.

En-Naḥl 16/38.

وَاَقْسَمُوا بِاللهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْۙ لَا يَبْعَثُ اللهُ مَنْ يَمُوتُۜ بَلٰى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَۙ

Bu āyette بلى ibaresi kullanılmıştır. Müşriklerin ölenlerin tekrar diriltilmelerinin mümkün olmadığı yönündeki inanç ve iddialarına sert bir dille cevap verilmiş ve bunun mümkün olduğu ve Allāh’ın onları kesinlikle tekrar diriltileceği dile getirilmiştir. Bunu neden yapacağı yani gerekçesini de bir sonraki āyette açıklamıştır. 40. āyette ise istediği şeyi yapmaya sadece bir sözünün bile yeteceği vurgulu ifadelerle dile getirilerek müşriklere adeta meydan okumuştur.

En-Naḥl 16/45-46.

اَفَاَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّاٰتِ اَنْ يَخْسِفَ اللهُ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَۙ. اَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَۙ

Bu āyetlerde Allāh Hz. Peygamber’e tuzak kuranların ilahi cezaya uğrayacakları dile getirilmiştir. 46. āyetin son ibaresi ile de onlara meydan okuyarak, bu cezanın gelmesine asla engel olamayacakları açıkça zikredilmiştir.

En-Naḥl 16/55.

لِيَكْفُرُوا بِمَآ اٰتَيْنَاهُمْۜ فَتَمَتَّعُواْ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ

Bu āyette ‘yakında gerçeği öğreneceksiniz.’ anlamında ibaresi kullanılmıştır. Dikkat edilirse burada pekiştirme amillerinden takip fāsı ile سوف yer almaktadır. Bu da söz konusu tehdidin gerçekleşecek olduğunu vurgulamakta, tehdit edercesine muhataba meydan okumaktadır.

En-Naḥl 16/61.

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَآبَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاِذَا جَاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

Bu āyette muhatapların yaptıkları yanlışlarda ötürü hemen cezalandırılmadığı ancak ölüm gelip çattığında da bundan bir anlığına bile uzak duramayacakları, kurtulma imkanlarının olmadığı meydan okuyucu bir üsupla dile getirilmiştir. Adeta ölüme engel olmaya ne kadar çalışırsanız çalışın buna gücünüz yetmez denilmektedir.

3.10. Şaşkınlık Belirten Anlatım

Bu ifadelerde, yapılan onca açıklamaya ve delile rağmen inkarda ısrarcı olan muhatabın takındığı tavırların şaşkınlık verici olduğu, aklını kullanan bir insanın böyle yapmasının imkansızlığı dile getirilmektedir. Şaşkınlık belirten ifadelerde olay anlatıldıktan sonra سبحانه ibaresinin yer aldığını ya da soru sorma yolu ile yapılan işin hayret verici olduğunun belirtildiğini görebiliyoruz.

En-Naḥl 16/57.

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُۥ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ

Bu āyet, içinde bulunduğu 57-64 āyet grubu ile birlikte düşünülmelidir. özetle burada mevzu müşriklerin Allāh'a kız isnad etmeleri anlatılmaktadır. Kanaatimizce Allāh'ın burada şaştığı konu, müşriklerin kendileri için hoş görmedikleri bir şeyi, doğru ya da yanlış bir yolla inandıkları tanrı için hoş görmeleridir. Bu nedenle āyette açıkça سبحانه ibaresiyle adeta 'Hāşā! Olacak şey mi bu?!' denilmektedir.

71. āyetteki اَفَبِنِعْمَةِ اللهِ يَجْحَدُونَ sorusu ve 72. āyetteki اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللهِ هُمْ يَكْفُرُونَۙ sorusu da bu anlatıma örnek olarak düşünülebilir.

3.11. Övücü Anlatım

Bu ifadeler, anlatılan durumun güzelliğini, Allāh katında kıymetini ve övgüye değer olduğunu vurgular. Bunun için نِعْمَ ibaresi kullanılabilir. Sūrede bunu temsil eden bir āyet bulunmaktadır.

En-Naḥl 16/30.

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَآ اَنْزَلَ رَبُّكُمْۜ قَالُوا خَيْرًاۜ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌۜ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌۜ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَۙ

Görüldüğü üzere bu āyette dünyada iyi işler yapanların hem dünyada hem de āhirette iyiliklerle karşılaşacağı anlatılmaktadır. Ayrıca işkence ve baskı altında olan dönemin müminlerine, sabretmeleri ve peygambere itaat etmek üzere verdikleri sözlerine sadık kalmaları neticesinde nelerle ödüllendirilecekleri vurgulanmakta, āhirette içinde bulunacakları durum da 'ne kadar güzel yer' denilerek övülmektedir.

3.12. Kınayıcı Anlatım

Bu ifadelerde muhatabı yaptıklarından ötürü kınama söz konusudur. Bu kınamayı sağlamak için بئس، ساء gibi bazı ibareler, اَفَغَيْرَ اللهِ تَتَّقُونَ gibi soru cümleleri ya da gibi onların halini tasvir edici/niteleyici وَاَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ gibi cümleler kullanılabilir.

En-Naḥl 16/25.

لِيَحْمِلُوٓا اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِۙ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍۜ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ

Bu āyette Mekke müşriklerin ileri gelenleri, diğer insanları ya da Mekke dışından gelen diğer arap kabilelerini şirke yönlendirmeleri, Hz. Peygamber'in davasından alıkoymaya çalışmaları sebebiyle onların günahlarından da pay alacak olmaları yüzünden اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ 'Ne kötü birşeydir bu yüklendikleri!' ibaresiyle kınanmaktadırlar.

Buna benzer bir kınama ibaresi sūrenin 59. āyetinde de yer almaktadır.

En-Naḥl 16/29.

فَادْخُلُوٓا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَاۜ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ

Bu āyette müşriklerin kibir sıfatları öne çıkarılmış, büyüklük taslayarak Allāh'ın tek ilah olduğu ve Hz. Peygamber'in O'nun elçisi olduğu gerçeğini inkar etmeleri kınanmış, bu yüzden āhirette varacakları yerin ne kadar kötü bir yer olduğu بئس ibaresiyle vurgulanmıştır.

En-Naḥl 16/52.

وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًاۜ اَفَغَيْرَ اللهِ تَتَّقُونَ

Bu āyette müşriklerin Allāh'tan başka tanrılar edinip Allāh'tan korkarcasına onlardan da korkmaları ya da Allāh'ı tazim edercesine onları tazim etmeleri اَفَغَيْرَ اللهِ تَتَّقُونَ 'Allāh'tan başka bir varlıktan korkmak size yaraşır mı?' soru cümlesiyle kınanmıştır.

En-Naḥl 16/108.

أُوْلَٰٓئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

106-111 āyet grubu içerisinde düşünebileceğimiz bu āyette Allāh, dünya hayatını āhirete tercih eden mürtedleri, onların hakikati görmekten aciz olma yani gaflette olma sıfatlarını dile getirerek kınamaktadır. Müşriklerin başka yönlerini öne çıkararak yapılan benzer bir kınama sūrenin 75 (بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ), 83 (وَاَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ) ve 105. (وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ) āyetlerinde de görülmektedir.

3.13. Diyalogsal Anlatım

Bu anlatım tarzında karşıllıklı konuşmaların bulunması gerekir. Bu diyalog soru cevap şeklinde olabileceği gibi karşılıklı görüş beyanı şeklinde de olabilir. Sūrenin 28. āyeti buna örnek olarak gösterilmeye müsaittir.

En-Naḥl 16/28.

اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِي اَنْفُسِهِمْۖ فَاَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوٓءٍۭ بَلٰٓى اِنَّ اللهَ عَلِيمٌۢ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

Bu āyette meleklerin ölüm anında müşriklerin canlarını nasıl aldıkları anlatılmaktadır. Ölümleri esnasında yaşadıkları zorluktan hatta işkenceden ötürü müşrikler meleklere kötü bir şey yapmadıklarını dile

getirmekte onlar da cevaben tam aksine, onların söz konusu kötülükleri (şirk, nankörlük…) yaptıklarını söylemektedirler.

En-Naḥl 16/86.

وَاِذَا رَاَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَۚ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَۚ

Bu āyette müşriklerin āhirette ‘Rabbimiz! İşte şunlar bizim Seni bırakıp tapındığımız (bizi yoldan çıkaran suç) ortaklarımız!’ diyerek Allāh’a seslenişleri ve bu iddialarına putların ‘(Sizin bize tapmanıza dair bizim hiçbir istek ve etkimiz olmadı), siz yalancıların ta kendisiniz.’ şeklinde cevap verişleri diyalogsal bir anlatımla dile getirilmiştir.

3.14. Hitapsal Anlatım / Nida ve Seslenme İfadeleri

Alimler, Ḳurʾān’daki hitap şekillerinin adedi konusunda farklı fikirler beyan etmişlerdir. Örneğin ez-Zerkeşī (794/1392), *el-Burhān*’da Ḳurʾān’daki hitāp şekillerinin kırk civarında olduğunu belirterek, onlardan otuz üç tanesi hakkında örnekler eşliğinde bilgiler vermiştir.[537] Es-Suyūṭi (911/1505) ise, *el-İtḳān*’da İbnu’l-Ḳayyim el-Cevzī (751/1350)’nin *en-Nefīs* adlı eserinde Ḳurʾān’da on beş hitāp şeklinden bahsettiğini, bazı ālimlerin ise bu sayıyı otuzun üzerine çıkardığını dile getirmiştir. Bunun yanı sıra Es-Suyūṭī, Ḳurʾān’daki hitāpları genel olarak şu üç başıkta toplayanların da olduğunu belirtmiştir. ‘Sadece Peygamber (s.a.v.)’e has olan hitāplar’, ‘Peygamber (s.a.v.) dışındakilere has olan hitāplar’ ve ‘Hem Peygamber’e hem de onun dışındakilere has olan

537 Ez-Zerkeşī, *el-Burhān*, 2/217-253.

hitāplar.’[538] Öyle görünüyor ki söz konusu hitaplar daha ziyade içerikten hareketle oluşturulmuş ve bu rakamlara ulaşmıştır. Ancak bu tasnif, hitapların içerdikleri nidā ibarelerinin çeşitliliği üzerinden yapılmamıştır. Biz ise burada sūre genelinde hitapsal anlatımı, kullanılan nidā ibareleri çerçevesinde analiz etmeyi düşünüyoruz.

Nida, konuşanın muhatabından kendisine yönelmesini istemesidir. Bu ifadelerde muhataba açıkça sesleniş ibareleri bulunmalıdır. Bu ibareler aslında ‘çağırıyorum’ anlamına gelen hazfedilmiş ادعو fiilinin yerine kullanılırlar. Arapçada sekiz tane olan bu ibareler şunlardır: [539]أ، أيْ، وَا، آيْ، هَيَا، أيَا، آ، يَا.

Sūre genelinde yaptğımız inceleme neticesinde, sūrede bu ibarelerden herhangi birini içeren hiçbir āyet olmadığını tespit etmiş bulunuyoruz. Sūrede bu yönde bir āyetin olmaması, kanaatimizce diğer sūreler için bu analizin yapılmasına engel teşkil edecek bir durum değildir. Karşılaştığımız bu tabloda aklımıza şu not gelmektedir: “Bir lafız, hiçbir nidā harfi kullanılmadığı halde nidā manası taşıyabilir. Böyle ifadelerde nidā kelimeye yapılan vurgu ile olur. Yavrum!, Canım!, Birader! bakar mısın! gibi.”[540] Ḳurʾān özelinde düşündüğümüzde bu kelimeler şunlar olabilir: Rabbim!, Rabbimiz! Senin Rabbin!, Sizin Rabbiniz!. Örneğin sūrenin 86. āyetinde Rabbimiz! ifadesini görebilmekteyiz.

---

538 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 2/562-568; Ḳurʾān’daki hitaplarla ilgili bir inceleme için bkz: Abdulmutalip Arpa, “Ḳurʾān’da Bir Hitap Şekli: İki Kişilik Tek Kişiye Hitap”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, sayı: 30, s. 105-118.

539 Eren & Uzunoğlu, *Belāgat,* s. 89.

540 Eren & Uzunoğlu,, *Belāgat,* s. 91.

En-Naḥl 16/86.

وَاِذَا رَاَ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْا شُرَكَاۤءَهُمْ قَالُوْا رَبَّنَا هٰٓؤُلَاۤءِ شُرَكَاۤؤُنَا الَّذِيْنَ كُنَّا نَدْعُوْا مِنْ دُوْنِكَۚ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ لَكٰذِبُوْنَۚ

Görüldüğü üzere āyette müşriklerin āhiret günü Allāh'a hitap ederek bir izahta bulunma çabaları dile getirilmektedir. Burada kullandıkları ربنا Rabbimiz! kelimesi de nidā anlamı taşımaktadır. Ayrıca āyette diyalogsal anlatım tarzının da kullanılması, bu kelimenin nidā anlamı taşıdığını desteklemektedir.

Sūrenin 7. ve 47. āyetlerinde de Sizin Rabbiniz! ibaresine örnekler görmekteyiz. Burada nidā hem müminlere hem de müşriklere olabileceği gibi özellikle sūre başından buraya kadar şirkten dolayı eleştirilen müşrikleri konu edinmesinden ötürü sadece müşriklere de olabilir.

Sūrenin 110, 119, 124 ve 125. āyetlerinde de Senin Rabbin! ibaresini görmekteyiz. Buralarda hitap direk Hz. Peygamber'edir.

Yanı sıra sūrenin 125. ve 127. āyetlerinde olduğu gibi bazı emir fiilleri de nidā anlamı taşıyabilir. Zira buralarda Hz. Peygamber'e bir şey yapması emredilmektedir. Örnek olarak 127. āyeti inceleyelim.

En-Naḥl 16/127.

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِيْ ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُوْنَ

Burada Hz. Peygamber'e, kendsine kurulan tuzaklardan dolayı üzülmemesi mevcut şartlarda sabırlı olması emredilmektedir. Dolayısıyla emir ifade eden واصبر ve ولا تك fiillerinde Hz. Peygamber'e yönelik bir nidā özelliği olduğu söylenebilir.

	İfade Kalıpları	İlgili Āyetler
1.	Bilgilendirici Anlatım	1-16, 18, 19 İnne (إنّ) içerenler 7, 11, 12, 13, 18, 23, 27, 28, 31, 37, 38, 40, 44, 47, 51, 65, 66, 67, 69, 70, 74, 75, 77, 79, 82, 86, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 109, 110, 111, 112-114, 115, 116, 117, 119, 120-122, 124, 125, 128.
2.	Karşılaştırmacı Anlatım	1, 2, 17, 35, 43, 63, 71-72, 75, 76, 118.
3.	Benzetmeci Anlatım	26.
4.	Örnek Verici Anlatım	112, 36, 42, 53-55, 60, 92, 108, 112-114.
5.	Öğütsel	43, 11,12,13, 14, 33, 35, 36, 41, 43, 78, 79.
6.	İbret Verici Anlatım	66, 63, 90, 98, 112-114, 125.
7.	Müjdeleyici-Korkutucu / Özendirici-Sakındırıcı Anlatım	2, 36, 43-46, 51, 52, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 91, 99, 100, 106, 110, 116, 119, 126-128.
8.	Sorularla Buldurucu / Zihin Tetikleyici Anlatım	17, 24, 27 , 30, 33, 45, 48, 52, 59, 71, 72, 75, 76, 79.
9.	Meydan Okuyucu Anlatım	37, 38, 39, 40, 45-47, 55, 61.

10.	Şaşkınlık Belirten Anlatım	57, 71, 72.
11.	Övücü Anlatım	30.
12.	Kınayıcı Anlatım	4, 25, 29, 52, 57, 59, 75, 83, 105, 108.
13.	Diyalogsal Anlatım	28, 86.
14.	Hitapsal Anlatım / Nidā ve Seslenme İfadeleri	7, 47, 110, 119, 124, 125, 127.

SONUÇ

Bu araştırmada en-Naḥl Sūresi özelinde Ḳurʾān'ın sūre bazlı analizine yönelik yeni bir yöntem geliştirilmeye ve bir şablon oluşturulmaya çalışılmıştır. Buradaki temel gaye, ayetleri ilk muhataplarının nasıl anladıklarını ortaya koyabilmek, böylece ayetlerin içerdikleri öz mesajı görebilmektir. Bu maksatla ilk olarak en-Naḥl Sūresi'nin indirildiği tarihi sürecin belirlenmesi, surenin ayetlerinin indirildikleri muhtemel tarihlerin tespiti, ardından sūredeki söylemin içeriksel ve biçimsel analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede vardığımız sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. En-Naḥl Sūresi 615 yılı Recep ayından önce ʿAmmār b. Yāsir hadisesinin akabinde inmeye başlamış ve hicretten evvel tamamlanmıştır. Sūrenin inişinin muhtemel tarih aralığı 615-622 hatta bir ihtimal 615-620 olarak belirlenmiştir.
2. Çalışmanın ikinci bölümündeki incelemeler, sūrenin genelinde hakim olan üslūbun teşvik, uyarı, hatırlatma, af vurgusu şeklinde olduğunu ortaya koymuştur. Buradan hareketle Allāh'ın Mekkeli müşriklerden henüz ümidini kesmediği kanaatine ulaşılmıştır. Bu nedenle sūrenin inişinin hicret kararından önce tamamlandığını yani tamamının mekkī olduğunu söyleyebiliriz.
3. Ulaşılan bu sonuçlar, sūrenin Mekke'nin son döneminde indiği genel kabulü ve semāī ya da kıyāsī yolla oluşturulan sūrelerin nuzūl tertiplerinden elde edilen en-Naḥl sūresinin 621-625 tarih aralığında nāzil olduğu verisinin sağlıklı olmadığını göstermektedir.
4. Bu hatalı görüşler, kanaatimizce sūrelerin nuzūl sıralarına dair hazırlanan listelerin sūrelerin bitiş/kapanış tarihlerini esas almalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle sūrelerin inmeye başlamaları esas alınarak yapılacak bir nuzūl tertibi listesine de ihtiyaç vardır. Böylece sūrelerin başlangıç ve bitişlerini gösteren listeler ile bu ve benzeri yanlış görüşler/veriler

ortadan kaldırılmış olacak ve āyetlerin tarihlendirilme çalışmaları daha sağlıklı sonuçlar verebilecektir.

5. Tefsir ve Ḳur'ān ilimleri literatüründe āyetlerin tarihlendirimesine katkı sunacak yeteri kadar veri bulunmamaktadır. Ayrıca bütün āyetler için de birer sebeb-i nuzūl bilgisi aktarılmış değildir. Bu durum āyetlerin ne zaman indiklerinin belirlenmesinde zorluklarla karşılaşılmasına neden olmuştur. Bu nedenle sīre kaynakları ile birlikte yapılacak Ḳur'ān ve tefsir okumalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Böylece āyetler için āyet-vākıā uyumu gözetilerek kurgusal bir sebeb-i nuzūl bilgisi/ortamı tasarlanmasının, başka bir deyişle nuzūl hikayeleri oluşturulmasının, āyetlerin mesajının, özünün daha doğru tespit edilmesine yardımcı olabileceği görülmüştür.
6. En-Naḥl sūresi, elde edilen verilere göre bir bütün halinde inmiş değildir. Tarihlendirmesi yapılabilen āyetler içerisinde sūrenin ilk inen āyeti 106. āyettir. Sūrenin son inen āyetinin hangisi olduğuna dair ise bir veriye ulaşılamamıştır.
7. Sūrenin bütün āyetleri tarihlendirilemediği için āyetler iniş sıralarına göre dizilememiştir. Ancak sūrede tarihleri yaklaşık olarak da olsa tespit edilebilen āyetler ilk bölümün sonunda bir tabloyla verilmiştir. Buna göre sūrede şu 13 āyet tarihlendirilebilmiştir: 106, 90, 1, 41-42, 95-97, 101-102, 103, 110, 126.
8. Sūrelerin ve āyetlerin tarihlendirilmesini, böylece ilk muhatapların ve onların anlamalarının tespitini hedefleyen, geliştirmeye çalıştırdığımız yöntemimizin, en-Naḥl sūresi özelinde başarılı sonuçlar verdiği görülmüştür. Bu nedenle, yapılacak değerlendirme ve eleştirilerle daha da geliştirilebilecek bu yöntemin, diğer sūreler için de uygulanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu uygulama, bir proje şemsiye altında izlenecek ya da müstakil yapılacak lisansüstü tezlerle gerçekleştirilebilir.

9. Āyetlerin indiriliş tarihlerinin belirlenmesinde varsa sebeb-i nuzūl rivāyetlerinin sened ve metin açısından analiz edilmesi önemli katkılar sağlamıştır. Bu durum, mevcut bütün sebeb-i nuzūl rivāyetleri için aynı analizin yapılması sonucu āyetlerin indirilişiyle ilgili daha net tarihlere ulaşılabileceğini göstermiştir.
10. Surenin āyetleri ile ilgili, sahabeden nakledilen rivāyetlerin, genel olarak onların, karşılaştıkları olaylar ile āyetler arasında bağ kurduklarını göstermektedir. Bunlar onların sebeb-i nuzūl değerlendirmeleridir. Başka bir ifadeyle kurgusal sebeb-i nuzūl inşalarıdır. Bir de gerçek sebeb-i nuzūl rivayetleri vardır. Bu durum, bu ikisini ayırt etmeksizin, her ikisini de aynı kabul ederek inceleme yapan bir araştırmacının, ayetlerin indiriliş tarihlerini hatalı belirlenmesine sebep olabilecektir. Bu nedenle ilgili rivāyetlerin sened ve metin tahlillerinin örneklendiği şekilde yapılması, bu problemin çözülmesine önemli katkılar sağlayacaktır.
11. Sūrenin temel konuları, Ḳurʾānʾın temel konularından olan tevhid, nübüvvet ve āhirettir. Tālī konuları ise merkezī konuların kavranması ve kabul edilmesi için araç olarak kullanılan ‘nimetlerin zikri’ ile sabır ve tesellī vurgusu içeren ‘yöntemsel ve psikolojik öneri ve yönlendirmeler’dir. Ancak bu konuların işlenmesi ile verilmek istenen asıl mesaj, inançla ilgili temel konulardır.
12. Allāh’ın hayvanlarla iletişim biçimini bir yönüyle gösteren bal arısı örneğindeki bal ve bal arısı, nimet olarak değerlendirildiğinde, sūre için, *en-Niʿām* adının daha isabetli olduğu düşüncesine ulaşılmıştır.
13. Sūreler, Allāh’ın sıfatlarından hangisi ya da hangilerini temsil ediyor ya da ortaya koyuyor sorusuna cevap arayan bir çalışma yapılabilir. Bu çerçevede en-Naḥl sūresinin Allāh’ın en-Naʿīm sıfatını temsil ettiğini söyleyebiliriz.

14. Yapılan içerik analizi sūrenin anahtar kavramlarının yaratma, nimet, şükür, adālet, sabır ve teselli olduğunu ortaya çıkarmıştır.

15. Sūreye göre yaratma, tanrı olabilmenin gerek şartıdır. Nimetleri yaratan varlık ise şükrü hak edendir. O halde hakkı hak sahibe vermek gerekir ki bu da adālettir. Allāh kullarından bu adāleti göstermelerini beklemektedir. Bu da putlardan uzaklaşıp bir olan Allāh'a yönelmeyi zorunlu kılacaktır. Dolayısıyla adālet tevhiddir.

16. Sūrede müminlere ve Hz. Peygamber'e sabır tavsiye edilmiştir. Bu sabır, inancın her koşulda korunması ve inancına göre davranmak için çaba gösterilmesi, üzerine düşen görevlerin en güzel şekilde yapılması adına azmedilmesi, yılmadan uğraşılması bağlamında dile getirilmiştir. Buna göre sabır tavsiyesinin muhatabı müslümanlar ise, onlardan beklenen Allah'a ve Hz. Peygamber'e verdikleri bağlılık sözlerine/biatlarına sadık kalmak için müşriklerin onlara yaptıkları işkencelere vs katlanmalarıdır. Zaman zaman ölümle burun buruna gelenler ise, o durumdan kurtulmak için dilleri ile şirk içerikli sözler söyleyebilirler. Yine de buna bile sabretmek, azīmettir. Bu sabır, söze bağlılığı/irtidād etmemeyi, gerektiğinde her şeyini bırakıp hicret edebilmeyi ve bu uğurda ölümü bile göze alabilmeyi kapsamaktadır.

Sabrın muhatabı Hz. Peygamber ise, ondan beklenen de, davasından asla şüpheye düşmemesi, yaşadığı zorlukların normal olduğunu görmesi ve tebliğ görevini bıkmadan, usanmadan en güzel şekilde, muhatabın seviyesine uygun yöntemlerle, ısrarla yerine getirmeye çalışmasıdır.

17. Sūrede son olarak söylemin biçimsel yönü yani üslūbu incelenmiştir. Buna göre sūrede kullanılan anlatım tarzları 14 başlık altında değerlendirilmiştir. Böylece Allāh'ın vahiy sürecinde muhatapları ile söylem düzlemindeki ilişki

biçimi ve Allāh'ın insanoğluna bilfiil rehberliğinin ya da müdahalesinin nasıllığı görülmeye çalışılmıştır.

18. Sūrede hākim olan söylem biçimi, iknādır. Çalışmada tasnif yapılarak adları konulmaya çalışılan anlatım tarzlarındaki temel/ortak gaye de budur.

19. Sūrede Allāh'ın, kendisi, nübüvvet, āhiret vs ile ilgili müşriklerin iddialarının asılsız olduğunu kanıtlamak yani müşrikleri ikna etmek için onları sukūnetle yönlendirdiği görülmüştür. Örneğin 'zikr ehline sorun' ibaresiyle, onları konu hakkında daha önce kendilerine peygamber gönderilen Yahudi ve Hristiyanların Tevrat ve İncil'i bilenlerine sormaları için yönlendirmiştir.

20. Sūrede öne çıkan Allāh'ın sıfatları özellikle el-Ġafūr, er-Raḥīm, er-Raūf gibi müşfik sıfatlarıdır. Bunların öne çıkarılması bize, Allāh'ın Mekkeli müşriklerden hala ümidini kesmediğini, özellikle Ḳurʾān ve Hz. Peygamber hakkında yeni araştırma yapan Arap kabilelerine karşı yumuşak yüzlü olduğunu ve kendisine inananlar ile peygamberinin her daim yanlarında olduğunu bildiren destek ve güç verici, teselli edici bir tutum içerisinde olduğunu düşündürmüştür.

21. Sūrede öne çıkan Allāh'ın diğer sıfatları ise el-Kadīr, el-Hakīm, el-Alīm sıfatlarıdır. Bunlarla Allāh, herşeye gücünün yeteceğini bildirerek muhataplarını tehdit ettiği konularda gerçekçi ve muktedir olduğunu beyan etmekte, muhataplarının gizli açık yaptıkları herşeyden haberdar olduğunu öğretmektedir.

22. Sūrede Allāh'ın öğretici özelliği dikkat çekmiştir. O, Hz. Peygamber'e, peygamberlik görevini nasıl yapması gerektiğini öğretmiştir. Demek ki Hz. Peygamber de bu süreçte bir eğitim ve yönlendirme içerisindedir. Allāh, aynı şekilde peygamberinin ve müminlerin, karşılaştıkları durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini de kendilerine öğretmiştir.

23. Sūrede tespit edilen Allāh'ın muhatapları ile ilişki yönleri şunlardır:

- Allāh'ın insanlardan bir beklentisi vardır. Bu beklenti onların inanç ve amelde/yaşantılarında ādil olmalarıdır. Yani tevhide sarılıp ellerinden gelenin en iyisini yapmaya gayret ederek, inançlarının gereği gibi yaşamaya çalışmalarıdır.
- Allāh, dediklerini/tehdidini ve müjdesini yerine getirmeye gücü yetendir. Ancak müşriklere yaptıkları hadsizliklere rağmen hala merhameti, şefkati ve affı ile muamele etmeyi yani sabrı tercih etmiştir. Müminlere ve elçisine de aynı şekilde davranmalarını tavsiye etmiştir.
- Allāh, müminlerin her daim yanındadır. Hatalarını, gerçeği anlamaları ve kabul edip af dilemeleri, hak yol için çaba göstermeleri karşılığında affedeceğini vurgulayarak, onları bekleyen gelecekteki güzel günleri müjdeleyerek onları teselli ve teşvik etmiştir.
- Allāh, elçisine, müminlere ve müşriklere yol gösterici, öğretici bir tutum sergilemiştir.
- Allāh muhatabının özel durumuna ya da özelliklerine göre söz söylemiştir. Onlarla anlayacakları dilden konuşmuştur. Yani her sözün hitap ettiği bir özel muhatabı/muhatap kitlesi vardır.

24. Her sözün muhatapta bir karşılığı, etkisi ya da muhataptan bir beklentisi olduğu gibi, Ḳurʾān kıssalarının da Hz. Peygamber'in ya da sahabenin ya da müşriklerin hayatında izdüşümleri vardır. Kıssalar anlatılırken örneğin muhatap Hz. Peygamber'se, o kısssadan Hz. Peygamber'in alacağı bir ders, bir öğüt, bir teselli yani bir çıkarım var demektir. Bu izdüşümlerin gerçeğe uygun bir şekilde tespiti, kıssaların tefsir, siyer ve hadis kaynaklarıyla eş zamanlı olarak Yahudi ve Hristiyan kaynaklarıyla hatta Orta Doğu'nun Bābil, Mısır

gibi kadīm medeniyetlerinin tarih kaynaklarıyla birlikte okunması ve değerlendirilmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

25. Çalışma neticesinde en-Naḥl sūresinin tanıtımı bazı değişikliklere uğramıştır. Buna göre yeni tanıtım şu şekilde yapılabilir:

"En-Naḥl sūresi Mekke'de 615-622 yılları arasında parça parça nāzil olmuştur. Sūrenin bütün āyetleri mekkīdir/bazı āyetlerinin Medīne'de indiğine dair aktarılan rivāyetler gerçeği yansıtmamaktadır. Sūre adını 68. āyetinde geçen *en-naḥl / bal arısı* kelimesinden almıştır. Sūreye ayrıca, Allāh'ın yaratma kudretini ortaya koyan kāinattaki nimetlerine temas edildiği için *en-niʿām / nimetler* sūresi de denmektedir. Bu adlandırma içeriğin başlığa yansıtılması yönüyle daha kapsayıcıdır. Zira bal ya da bal arısı bu nimetlerden sadece biridir. Sūre iki bölümden oluşmaktadır. İlk 90 āyet tevhid, nübüvvet, vahiy, āhiret gibi inanç ilkelerini, son 38 āyet ise bu ilkelerin gerektirdiği şekilde amel etmeyi yani yaşamayı dile getirmektedir. Sūrede söz konusu inanç ilkeleri aklī çıkarımlar ve kevnī delillerle ispat edilmiş ve muhatap kitle ikna edilmeye çalışılmıştır. Sonrasında artık bu inanç esaslarının bilindiği ve anlaşıldığı kabulüyle, bu esasların gereğine göre hareket etme vurgusu yapılmış, aksi tavır sergileyenlerin akıbeti açıklanmış ve onlara uyarılarda bulunulmuş, sosyal, ahlākī, hukūkī yönlendirmelere yer verilmiştir. Kısaca sūre vahiy sürecinin zor ve sıkıntılı dönemlerinde muhatapları ikna, özelde müminleri ve Hz. Peygamber'i teşvik ve teselli, şirkte ısrar eden müşrikleri ise tehdit hedeflerini gerçekleştirebilmeye yönelik ifadeler içermektedir. Sūrenin anahtar kavramları yaratma, nimet, şükür, adālet ve sabırdır. Sūre 128 āyetten oluşmakta ve mushaf tertibine göre 16. sırada bulunmaktadır. Sūrenin fāsılası ر، م، ن harfleridir."

BİBLİYOGRAFYA

Abdel Haleem, M.A.S., "How to Read the Qur'an: Sūrat al-Ḥadīd (Q. 57)", *Journal of Qur'anic Studies,* 10: 2 (2008), ss. 124-130.

El-Albānī, Muḥammed Nāṣiru'd-Dīn el-ʿHāc Nūḥ el-Albānī (1420/1999), *Silsiletu'l-Eḥādīṯ eḍ-Ḍaʿīfe ve'l-Mevdūʿa ve Eseruhā es-Seyyiʾu fī'l-Umme*, Dāru'l-Meʿārif, Riyāḍ 1412/1992.

Albayrak, Halis, *Ḳurʾān'ın Bütünlüğü Üzerine - Ḳurʾān'ın Ḳurʾān'la Tefsiri-*, Şûle Yayınları, İstanbul 2009.

……, "Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi", TDV *İslam'ın Güncel Sunumu Sempozyumu*, Ankara 2007.

……, "Allāh'ın Nüzūl Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Müʾminin Ḳurʾān Anlaylşına Katacagı Boyut Üzerine", *II. Ḳurʾān Haftası Ḳurʾān Sempozyumu*, Fecr Yay., Ankara 1996.

Ālūsi, Ebū's-Senā Şehābuddīn Mahmūd b. Abdillāh b. Mahmūd (1270/1854), *Rūhu'l-Meānī fī Tefsīri'l-Ḳurʾāni'l-Azīm ve's-Seb'i'l-Mesānī*, Dāru İḥyāʾi't-Turāṯi'l-ʿArabī, Beyrūt t.y..

Arpa, Abdulmutalip, "Ḳurʾān'da Bir Hitap Şekli: İki Kişilik Tek Kişiye Hitap", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, sayı: 30, ss. 105-118.

El-ʿAsḳalānī, Şihābuddīn Aḥmed b. ʿAlī b. Ḥacer el-ʿAsḳalānī (852/1449), *Tehẕību't-Tehẕīb*, Dāru'l-Fikr, Ḳāhire 1404/1984.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş yay., İstanbul 1987.

Aydüz, Davut, *Ḥucurāt Sūresi Tefsiri*, İstanbul 2006.

El-Baġdādī, Ebū Bekr el-Ḫaṭīb Aḥmed b. ʿAlī b. Ṣābit Ḫaṭīb el-Baġdādī (463/1071), *Tārīḫu Baġdād ev Medīneti's-Selām,* Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt t.y..

Bazergan, Mehdi (1907-1995), *Kurʾān'ın Nuzūl Süreci*, Fecr Yay., 1998.

El-Becelī, Ebu'ḍ-Ḍureys (294/907), *Feḍāʾilu'l-Ḳur'ān*, Dāru'lk-Fikr, Dimeşḳ 1987, s. 33-34.

El-Beġavī, Ebū Muḥammed el-Ḥuseyn b. Mesʿūd el-Beġavī (516/1122), *Meʿālimu't-Tenzīl*, Dāru Ṭaybe, b.y. 1997, 1-8.

Bell, Richard (1371/1952), *The Qur'ān*, I, ss. 1-336; II, ss. 353-687.

El-Beyhaḳī, Ebū Bekr Aḥmed b. el-Ḥuseyn b. ʿAlī el-Beyhaḳī (458/), *Delāilu'n-Nubuvve*, thk.: ʿAbdulmuʿṭī Ḳalʿacī, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 1405.

Birışık, Abdulhamit, "Kur'an: II. Tarihi", *DİA,* 2002, 26/385.

Blachère, Régis (1900-1973), *Le Coran*, I-II, Librairie Orientale et Americaine, Paris 1949-1950.

El-Cābirī, Muḥammed Ābid el-Cābirī (1431/2010), *Fehmu'l-Ḳurʾāni'l-Ḥakīm -et-Tefsīru'l-Vāḍiḥ Ḥasebe Tertībi'n-Nuzūl-*, Matbaatu Dāri'n-Neşri'l-Mağribiyye, Fas 2008.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usūlü*, TDV Yay., Ankara 1997.

Coşkun, Muhammed, *Ḳurʾān Yorumunda Sīret-Nuzūl İlişkisi*, Fikir Yay., İstanbul 2014.

Çalışkan, Hatice Merve, *Mīlādī 615 Yılında İnen Āyetler,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

Çelik, Ahmet, "Ḳurʾān'da 'Tevhīd' Kavramının Semantik Alanları", *Atatürk Üniversitesi İlāhiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 17 (2002), ss. 127-150.

……, Ahmet, "Ḳurʾān'da 'Tevhīd'e Delālet Eden Semantik Alanlar", *EKEV Akademi Dergisi*, c. 3, sayı 2, (2001), s. 121-137.

Çelik, Hilal, Halil Ekşi, "Söylem Analizi", *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi I*, no. 27 (2008): ss. 99-117.

Çetin, Abdurrahman, "Nesih" md., *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, 32/580.

Çonkor Burhan, *Boykot Döneminde Nāzil Olan Sūrelerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016.

Demirci, Muhsin, *Lokman Sūresi ve Ahlākī Öğütler*, İstanbul 2001.

Deniz, Gürbüz, *Anlam ve Varlık Boyutuyla İnsan*, DİB Yay., Ankara 2015, ss. 96-106.

Derveze, Muḥammed ʿİzzet Derveze (1404/1984), *et-Tefsīru'l-Hadīṯ*, Dāru İḥyāiʾl-Kutubi'l-ʿArabiyye, Ḳāhire 1383.

Draz, Abdullah, *en-Nebeʾu'l-ʿAẓīm*, New York 1984; Mahmood Ayyoub, *The Quran and Its Interpreters*, New York 1992. (Baḳara ve Āl-i ʿImrān sūresini içermektedir.)

Duman, M. Zeki, *Beş Sūrenin Tefsiri*, Ankara 1999.

Ebū Zeyd, Naṣr Ḥāmid Ebū Zeyd, *İlāhī Hitabın Tabiatı*: *Metin Anlayışımız ve Ḳurʾān İlimleri Üzerine*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitābiyāt Yay., Ankara 2001.

Efendioğlu, Mehmet, "Ṣuheyb b. Sinān" md., *DİA*, 37/476.

Elik, Hasan, Muḥammed Coşkun, *Tevhit Mesajı - Özlü Ḳurʾān Tefsīri-*, İFAV Yay., İstanbul 2015.

Eren, Cüneyt, M. Vecih Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebī Sanatlar – Belāgat*, Sütun Yay., İzmir 2006.

Erten, Mevlüt, *İslam Tefsir Geleneğinde Öznellik*, Araştırma Yay., Ankara 2011.

……., *Nass-Yorum İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013.

Fayda, Mustafa, "ʿAbdullāh b. Saʿd b. Ebū Serh" md., *DİA*, TDV Yay., 1/130.

……., "ʿAmmār b. Yāsir" md., *DİA*, III/75.

……., "Bilāl-i Ḥabeşī" md. , *DİA*, VI/152.

El-Ġazzālī, Ebū Ḥāmid (505/1111), *el-Ḳisṭāsu'l-Musteḳīm*, thk.: Victor Chelhot, Dāru'l-Meşriḳ, Beyrūt 1983.

Gökkır, Bilal, *Meryem Sūresi Tefsiri (Metin ve Yorum İncelemesi)*, Fecr Yay., Ankara 2012.

Göksu, Mustafa, *Naḥl Sūresinin Konulu Tefsir Çalışması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Konya 2017.

Gözeler, Esra, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, Kuramer Yay., İstanbul 2016.

Gül, Ali Rıza, "Ḳurʾān Āyetlerini Tarihlendirmede Nuzūl Sebeplerinin Rolü", *Dīnī Araştırmalar Dergisi*, c.7 ss. 191-220.

….., "Ḳurʾān Āyetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü", *Dīnī Araştırmalar Dergisi*, c.7 ss. 191-220.

El-Ḥalebī, Ebū'l-Ferec Nūruddīn ʿAlī b. İbrāhīm b. Aḥmed el-Ḥalebī (1044/1635), *es-Sīratu'l-Ḥalebiyye fī Sīrati'l-Emīn el-Me'mūn*, Dāru'l-Maʿrife, Beyrūt 1400/1990.

El-Ḥārisī, Mācid b. ʿAbdulʿazīz b. Saīd el-Ḥārisī, *et-Tenāsuḳu'l-Mevḍūʿī fī sūrati'n-Naḥl*, Ummu'l-Kurā Üniversitesi Davet ve Usūlu'd-dīn Fakültesi Ḳurʾān ve Sünnet Kürsüsü Tefsir ve Ḳurʾān İlimleri Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mekke 1432/2011.

Hirschfeld, Hartwig (1854-1954), *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, Royal Aisatic Society, Londra 1902.

El-Ḫāzin, ʿAlā'uddīn ʿAlī b. Muḥammed b. İbrāhīm el-Baġdādī el-Ḫāzin (741/1341), *Lubānu't-Teʾvīl fī Meʿānī et-Tenzīl*, Dāru'l-Fikr, Beyrūt 1399/1979.

Hjelm, Titus, "Discourse Analysis", *The Routledge Handbook Of Research Methods In The Study Of Relıgıon*, Ed.: Michael Stausberg ve Steven Engler, Routledge Yay., Londra ve new York 2011 ss. 134-150.

Horst, Heribert, "eṭ-Ṭaberī'nin Ḳurʾān Tefsirindeki Rivāyetler", çev.: Sabri Çap, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 16 Sayı 1, ss. 309-328.

İbn ʿĀşūr, Muḥammed eṭ-Ṭāhir b. Muḥammed b. Muḥammed eṭ-Ṭāhir b. ʿĀşūr et-Tūnusī (1393/1973), *et-Taḥrīr ve't-Tenvīr*, ed-Dāru't-Tūnusiyye, Tūnus 1984.

İbn Ḥanbel, Ebū ʿAbdillāh Aḥmed b. Muḥammed eş-Şeybānī Aḥmed b. Ḥanbel (241/855), *Musnedu'l-İmām Aḥmed b. Ḥanbel*, Muessesetu Ḳurṭuba, Ḳāhire t.y..

İbn Hişām, Ebū Muḥammed Cemaluddīn ʿAbdulmelik b. Hişām (213/828), *es-Sīratu'n-Nebeviyye*, thk: Ṭāhā ʿAbdurra'ūf Sa'd, Dāru'l-Cīl, Beyrūt 1411/1991.

İbn İsḥāḳ, Ebū ʿAbdillāh Muḥammed b. İsḥāḳ b. Yesār İbn İsḥāḳ (150/767), es-*Sīretu'n-Nebeviyye*, by., ty..

İbn Keṯīr, Ebu'l-Fidā' İsmāʿīl b. ʿUmer b. Keṯīr el-Ḳuraşī ed-Dimeşḳī (774/1373), *Tefsīru'l-Ḳurʾāni'l-ʿAẓīm*, thk: Sāmī b. Muḥammed Selāme, Dāru Ṭaybe, b.y. 1999.

İbn Selāme, Ebū'l-Ḳāsim Hibetullāh b. Selāme b. Naṣr Hibetullah İbn Selāme (410/1019), *en-Nāsiḫ ve'l-Mensūḫ fī'l-Ḳurʾāni'l-Kerīm,* Muṣṭafā el-Ḥalebī Matbaāsı, Ḳāhire 1383/1967.

İbn ʿAṭiyye, Ebū Muḥammed ʿAbdulḥaḳ b. Ġālib İbn ʿAṭiyye el-Endelūsī (541/1147), *el-Muḥarraru'l-Vecīz fī Tefsīri'l-Kitābi'l-ʿAzīz*, thk.: ʿAbdusselām ʿAbduşşāfī Muḥammed, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 1413/1993.

İbnu'l-Cevzī, Ebū'l-Ferec Cemāluddīn ʿAbdurraḥmān b. ʿAlī b. Muḥammed Baġdādī İbnu'l-Cevzī (597/1201), *Zādu'l-Mesīr fī ʿİlmi't-Tefsīr*, el-Mektebu'l-İslāmī, Beyrūt 1404/1983.

İbnu'n-Nedīm, İbnu'n-Nedīm (385/995), *el-Fihrist,* Dârü'l-Ma'rife, Beyrūt 1978.

El-İṣfehānī, Ebu'l-Ḳāsim Ḥuseyn b. Muḥammed b. Mufaḍḍal Râġib el-İṣfehānī (425/1033), *Müfredât - Ḳurrʾān Kavramları Sözlüğü-*,

çev.: Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, Yarın Yay., İstanbul 2015.

Jeffery, Arthur (1892-1959), *Materials for the History of the Text of the Qur'an,* J. Brill, Leiden 1937.

……, *Muḳaddimetān fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān*, b.y., Mısır 1954.

El-Kāfiyeci, Muḥyiddīn Ebī ʿAbdillāh Muḥammed b. Suleymān el-Kāfiyeci el-Ḥanefī (879/1474), *Kitābu't-Teysīr fī Ḳavāʿidi ʿİlm'i-Tefsīr*, çev.: İsmail Cerrahoğlu, AÜİF Yayınları, Ankara ty..

Kalay, İdris, *İlāhī Hitābın Şekillenişi (Ḥacc, Muzzemmil ve Tevbe Sūreleri Örnekleri)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2006.

Kandemir, M. Yaşar, "Ḫabbāb b. Eret" md., *DİA*, 14/340.

……, M. Yaşar, "Oṯmān b. Maẓʿūn" md. *, DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, 33/470.

El-Ḳarnī, ʿAbdulazīz b. Saʿd el-Ḳarnī, *Tāriḫu Terbiyeti'n-Naḥl bi'l-Memleketi'l-ʿArabiyyeti's-Suʿūdiyye*, Zirāʿī İlimler Suʿūdī Cemʿiyyeti Yay., Riyāḍ 1432.

El-Ḳaṭṭān, Mennāʿu'l-Ḳaṭṭān (1925-1999), *Mebāḥiṯ fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān*, Mektebetu'l-Maʿārif, Riyāḍ t.y..

El-Ḳazvīnī, Ebū Yaʿlā el-Ḫalīl b. ʿAbdillāh b. Aḥmed el-Ḫalīlī el-Ḳazvīnī (446/1055), *el-İrşād fī Maʿrifeti ʿUlemāʾi'l-Ḥadīṯ*, thk.: Muḥammed Saʿīd ʿUmer İdrīs, Mektebetu'r-Ruşd, Riyāḍ 1409/1988.

Kırtay, Mehmet Faik, *Tevbe Sūresi Bağlamında Tebük Savaşının Müslümanlar Üzerindeki Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri*,

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2014.

Kilinçli, Sami, *Mekkī Sūrelerde Mümin Kimliğinin Oluşumu ve Gayrimüslimlerle İlişkileri*, Araştırma Yay., 2013.

Kocabaş, Şakir (1945-2006), *İfadelerin Gramatik Ayrımı*, Küre Yay., İstanbul 2017.

……., *Ḳurʾān'da Yaratılış -Uzayların ve Maddenin Yaratılışı-*, Küre Yay., İstanbul 2017.

Koç, Mehmet Akif, *İsnād Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (İbn Ebī Ḥātim (ö. 327/939)Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi)*, Kitābiyāt Yay., Ankara 2003.

El-Ḳurṭubī, Ebū ʿAbdillāh Muḥammed b. Aḥmed b. Ebī Bekr b. Ferḫ el-Ḫazrecī el-Ḳurṭubī (671/1273), *el-Cāmiʿ li Ahkāmi'l-Kurān*, thk: Aḥmed el-Berdūnī, İbrāhīm Etfeyş, Dāru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Ḳāhire 1964, 1-20.

……, *el-Cāmiʿu li Aḥkāmi'l-Ḳurʾān*, tsh: Hişām Semīr el-Buḫārī, Dāru ʿĀlemi'l-Kutub, Riyāḍ 2003/1423.

Lowry, Joseph E., "When Less is More: Law and Commandment in Sūrat al-Anʿām", *Journal of Qur'anic Studies,* 9:2 (2007), ss. 22-42.

El-Maḳrīzī, Taḳiyyuddīn Aḥmed b. ʿAlī (853/), *Naḥlu ʿİbari'n-Naḥl*, tah.: Aḥmed Sāyiḥ, es-Seyyid el-Cemīlī, Merkezu'l-Kitāb, Ḳāhire ty..

El-Māverdī, Ebu'l-Ḥasen ʿAlī b. Muḥammed b. Ḥabīb el-Māverdī (450/1058), *en-Nuket ve'l-ʿUyūn*, thk.: es-Seyyid b.

ʿAbdulmaḳsūd b. ʿAbdirraḥīm, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 1412/1992.

El-Mevdūdī, Ebū'l-Aʿlā el-Mevdūdī (1399/1979), *Tefhīmu'l-Ḳurʾān (Ḳurʾān'ın Anlamı ve Tefsiri),* ed. Ali Bulaç, trc. Muḥammed Ḫan Kayanī ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul ty., 1-7.

Mīs̱āḳ, Ḥasūnī Ṣulṭān, "Sūratu'n-Naḥl dirāseten ve savtiyyeten", *Mustansıriyye Üniversitesi İslamī Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı, 68, ss. 137-150.

El-Mizzī, Yūsuf b. eẕ-Ẕekī ʿAbdurraḥmān Ebu'l-Ḥaccāc el-Mizzī (742/1341), *Tehẕību'l-Kemāl fī ʿİlmi'r-Ricāl,* Muessesetu'r-Risāle, Beyrūt 1400/1980.

El-Muḥāsibī, el-Ḥāris(243/857), *el-ʿAḳl ve Fehmu'l-Ḳurʾān*, thk. Hüseyin Kuvvetli, Dârü'l-Fikr, İrbid 1982.

Muḳātil b. Suleymān, Ebū'l-Ḥasen Muḳātil b. Suleymān b. Beşīr (150/767), *Tefsīru Muḳātil b. Suleymān - Tefsīru'l-Kebīr*, thk.: Aḥmed Ferīd, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 1424/2003.

Muir, Sir William (1819-1905), *The Corân. Its Composition and Teaching and the Testimony it bears to the Holy Scriptures*, Society for Promoting Christian Knowledge, London 1896.

El-Munẓirī, Zekiyyudīn Ebū Muḥammed ʿAbdulʿaẓīm b. ʿAbdilḳavī el-Munẓirī, *et-Tekmile li Vefeyāti'n-Neḳale*, Muessesetu'r-Risāle, Beyrūt 1405/1984.

En-Neḥḥās, Ebū Caʿfer Aḥmed b. Muḥammed b. İsmāʿīl (338/950), *en-Nāsiḫ ve'l-Mensūḫ*, thk.: Muḥammed ʿAbdusselām Muḥammed, Mektebetu'l-Fellāḥ, Ḳuveyt 1408/1987.

……, *Meʿānī el-Ḳurʾāni'l-Kerīm*, thk. Muḥammed ʿAlī eṣ-Ṣābūnī, Ummu'l-Ḳurā Üniversitesi Yay., Mekke 1409/1989.

En-Nesāʾī, *Sunen*, Tevbetu'l-Murted, Hadis No: 4069. (7/107.)

Netton, Ian Richard, "Towards a Modern Tafsīr of Sūrat al-Kahf: Structure and Semiotics", *Journal of Qur'anic Studies,* 2:1 (2000), ss. 67-87.

Nöldeke, Theodor (1836-1930), "The Koran", *The Origins of the Koran*, ed. Ibn Warrāq, Prometheus Books, New York 1998, s. 36-63.

Özaktan, Fatih, *Enfāl ve Tevbe Sūreleri Bağlamında Siyerin Tefsirdeki Yeri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Özler, Mevlüt, "Tevhid", *DİA*, İstanbul 2012, XLI/19-20.

Öztürk, Mustafa, "Müteşābih Kavramı Bağlamında Tefsir Usūlü'nün (ʿUlūmü'l-Ḳurʾān) Māhiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", *Bilimnāme : Düşünce Platformu,* 2008/2, cilt: VI, sayı: 15, ss. 29-46.

……, Mustafa, *Ḳurʾān-ı Kerīm Meāli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Düşün Yay., İstanbul 2012.

Öztürk, Yener, "Hayır ve Şerri Özetleyici Muhtevasıyla Naḥl 90. Āyetin Düşündürdükleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 2005, c. IX, sayı 22, ss. 87-102.

Er-Rāzī, Ebū ʿAbdullāh Faḫruddīn Muḥammed b. ʿUmar Faḫruddīn er-Rāzī, (606/1209), *Mefātiḥu'l-Ġayb*, Dāru İḥyāiʾt-Turāṯi'l-ʿArabī, b.y. t.y., 1-32.

Robinson, Neal, “Mu’minūn Sūresi’nin Yapısı ve Tefsiri”, çev. İsmail Albayrak, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 / 2004 ss. 185-206.

Rodwell, John Medows (1808-1900), *The Koran*, Everyman’s Library, London 1963.

Es-Ṯaʿlebī, Ebū İsḥāḳ Aḥmed b. Muḥammed b. İbrāhīm es-Ṯaʿlebī (427/1035), e*l-Keşf ve’l-Beyān*, Dāru İḥyāi’t-Turāṯi’l-ʿArabī, Beyrūt 2002, 1-10.

Eṣ-Ṣāliḥ, Ṣubḥī eṣ-Ṣāliḥ (1407/1986), *Mebāḥiṯ fī ʿUlūmi’l-Ḳurʾān,* Dāru’l-ʿİlm li’l-Melāyīn, 12. baskı, Beyrūt 1981.

Serinsu, Ahmet Nedim Serinsu, *Ḳurʾān’ın Anlaşılmasında Esbāb-ı Nüzūl’ün Rolü*, Şule Yay., İstanbul 1994.

……., *Ḳurʾān ve Bağlam,* Şule Yay., Ankara 2008.

Sinanoğlu, Mustafa, “Şirk”, *DİA*, İstanbul, 39, s. 193-198.

Sipahioğlu, Abdülvahid Yakub, *Vahiy ve Muhasara - Boykot Dönemi Nāzil Olan Sūrelerin Tespiti*, Pınar Yay., İstanbul 2015.

Es-Suyūṭī, Ebū’l-Faḍl Celāluddīn ʿAbdurraḥmān b. Ebī Bekr es-Suyūṭī (911/1505), *el-İtḳān fī ʿʿUlūmi’l-Ḳurʾān*, Thk. Muḥammed Ebū’l-Faḍl İbrāhīm, el-Mektebetu’l-ʿAṣriyye, Beyrūt 2012.

……., *ed-Durru’l-Menṯūr fī’t-Tefsīri bi’l-Me’ṯūr*, thk.: ʿAbdullāh b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkī, Merkezu Ḥicr, Ḳāhire 1424/2004.

……., *Esmāʾu’l-Mudellisīn*, thk.: Maḥmūd Muḥammed Maḥmūd Ḥasen Neṣṣār, Dāru’l-Cīl, Beyrūt t.y..

……., *Lubābu’n-Nuḳūl fī Esbābi’n-Nuzūl*, Dāru İḥyāi’l-ʿUlūm, Beyrūt t.y..

Şahan, Ramazan, "İbrāhīm Sūresi 34 ile Naḥl Sūresi 18. Āyetlerin Tefsir ve Belāgat Yönünden Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, CÜİFD,* Haziran 2015, c. XIX, sayı, 1, ss. 315-346.

Şahin, Davut, "Ḳurʾān'da Genel Anlamlı Bir Kelime: Nimet", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 20*, Aralık 2016, ss. 207-234.

Eş-Şehristānī, Muḥammed b. ʿAbdilkerīm eş-Şehristānī (548/1144), *Mefātīḥu'l-Esrār ve Meṣābīḥu'l-Ebrār*, nşr. Muḥammed Āzerşeb, Tahran 1997.

Şener, Abdülkadir, Cemal Sofuoğlu ve Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur'ân ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*, TDV Yayınları İzmir, 2016.

Şimşek, M. Sait, *Ḳurʾān'ın Ana Konuları*, İstanbul 2001.

Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber (a.s.) Devri Kronolojisi (tahlil ve tenkit)*, İnsan Yay., İstanbul 2013.

Eṭ-Ṭaberī, Ebū Caʿfer İbn Cerīr Muḥammed b. Cerīr b. Yezīd eṭ-Ṭaberī (310/923), *Cāmiʿu'l-Beyān fī Teʾvīli'l-Ḳurʾān*, thk: Aḥmed Maḥmūd Şākir, Muessesetu'r-Risāle, b.y. 2000.

Ṭahmaz, ʿAbdulḥamīd Maḥmūd, *et-Tevḥīd ve'ş-Şukr fī Sūrati'n-Naḥl*, Dāru'l-Kalem, Şam 1415/1994.

Eṭ-Ṭayyār, *el-Muḥarrar fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān*, el-Cemʿiyyetu'l-Ḫayriyyetu li Taḥfīẓi'l-Ḳurʾāni'l-Kerīm, Cidde 2006.

……, *Maḳālāt fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān ve Usūli't-Tefsīr*, Ḳurʾān Araştırmaları Tefsir Merkezi Yay., Riyāḍ 2015.

Et-Tirmiẕī, *Sünen*, 5/299.

Et-Tusterī, Ebū Muḥammed Sehl b. ʿAbdullāh et-Tusterī (283/896), *Tefsīru'l-Tusterī*, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 2002.

Tülücü, Süleyman, "İmruülkays" md., *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, 22/237.

El-ʿUḳaylī, Caʿfer Muḥammed b. ʿAmr b. Mūsā b. Ḥammād el-ʿUḳaylī el-Mekkī (322/934), *Kitābu'ḍ-Ḍuʿafā' el-Kebīr*, thk.: ʿAbdulmuʿṭī Emīn Ḳalʿacī, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 1418/1998.

Usāme, ʿAbdulmelik İbrāhīm Oṯmān, *Ẓavāhiru Uslūbiyyetin ve Fenniyyetin fī Sūrati'n-Naḥl*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, en-Necāḥ el-Vaṭaniyye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü, 1422/2001.

Ünsal, Hadiye, *Erken Dönem Mekkī Sūrelerin Tahlili*, Ankara okulu Yay., Ankara 2015.

Ünver, Mustafa, *Tefsir Usūlünde Mekkī - Medenī İlmi,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998.

El-Vāḥidī, Ebū'l-Ḥasen ʿAlī b. Aḥmed b. Muḥammed en-Nisābūrī el-Vāḥidī (468/1076), *Esbābu Nuzūli'l-Ḳurʾān*, thk: Kemāl Besyūnī Zaġlūl, Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, Beyrūt 1411/1991.

Versteegh, Cornelis H. M. Versteegh, *Arabic Grammer and Quranic Exegesis in Early Islām*, E.J. Brill, Leiden-New York-Köln 1993, s. 43-45.

Watt, William Montgomery (1909-2006), "Table of suras with chronology," *Bell's Introduction to the Quran*, Edinburgh Üniversitesi Yay., Edinburgh 1970, ss. 205-212.

Weil, Gustav (1808-1889), "Kur'an", *Alman Oryantalizminde Kurʾān'a Bakış*, haz. ve trc. Hüseyin Yaşar, İzmir 2002, ss. 39-68.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Nübüvvet" md., *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, 33/279.

Yazır , Elmalılı Ḥamdi b. Nuʿmān Yazır (1361/1942), *Ḳurʾān-ı Kerīm ve Yüce Meāli*, sad.: Dücāne Cündioğlu, Merve Yay., İstanbul ty..

……., *Hak Dīnī Ḳurʾān Dili Tefsīri*, sad.: Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç ve Orhan Atalay, Akçağ Yay., Ankara 2015.

Yıldırım, Suat, *Fātiha ve Enʿām Sūresi Tefsiri*, İzmir 1993.

……., *Ḳurʾān'da Ulūhiyyet*, Işık Akademi Yay., İstanbul 2010.

Eẕ-Ẕehebī, Şemsuddīn Muḥammed b. Aḥmed b. Oṯmān eẕ-Ẕehebī (748/1348), *Siyeru Aʿlāmi'n-Nubelāʾ*, thk. Şuʿayb el-Arnavūṭ, Muessesetu'r-Risāle, Beyrūt 1985/1405.

……, *Tārīḫu'l-İslām ve Vefeyātu'l-Meşāhīri ve'l-Eʿlām*, thk. ʿUmar ʿAbdusselām Tedmurī, Dāru'l-Kitābi'l-ʿArabī, Beyrūt 1407/1987.

Ez-Zemaḫşerī, Ebū'l-Ḳāsim Cārullāh Maḥmūd b. ʿUmar b. Muḥammed ez-Zemaḫşerī (538/1144), *el-Keşşāf ʿan Ḥaḳāiḳi't-Tenzīl ve ʿUyūni'l-Eḳāvīl fī Vucūhi't-Teʾvīl,* thk.: ʿAbdurrezzāḳ el-Mehdī, Dāru İḥyāʾi't-Turāṯi'l-ʿArabī, Beyrūt ty..

Ez-Zerkeşī, *el-Burhān fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān*, thk. Muḥammed Ebu'l-Fadl İbrāhīm, Dāru İhyāi'l-Kutubi'l-Arabiyye Īsā el-Bābī el-Ḥalebī ve Şurakāuhū, Beyrūt 1957.

Ez-Zurḳānī, Muḥammed ʿAbdulazīm ez-Zurḳānī (1367/1948), *Menāhilu'l-ʿİrfān fī ʿUlūmi'l-Ḳurʾān,* Dāru İḥyā'i-Kutubi'l-ʿArabiyye, Ḳāhire 1362/1943.

? Anonim, *Tefsīr-i Sūre-i Naḥl,* Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi, nr. 42 Yu 9951/2, yazma, 784/1382, 1-5 vr..

http://kuranmeali.com/index.php Son Erişim: 28.5.2018

http://www.qpedia.org/topics/10248.html son erişim tarihi: 22.5.2018.

EK I - SENED TAHLİLLERİ

41 ve 42. Āyetlerdeki İsnadların İncelenmesi:

Ḳatāde Rivāyeti

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة

Ṭaberī Tefsīr'indeki en sık isnaddır. Bu isnad, 1. sūreden 21. sūreye kadar ve 28. sūreden 114. sūreye kadar yaklaşık 3060 yerde geçmektedir. Ḳatāde'den nakledilen rivāyetin Basra'lı tarikidir.

(Bkz.: Heribert Horst, "Ṭaberī'nin Ḳur'ān Tefsirindeki Rivāyetler", çev.: Sabri Çap, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 16 Sayı 1, ss. 309-328, s. 322.)

Bişr b. Muāz el-Akadī el-Basrī (240 küsür/?).

Tebeu't-tābiīnden sonraki nesildendir. Sika ve sadūk olarak nitelendirilmiştir.

Bkz.: el- Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 4/146-147; el-Askalānī (852/1449), *Tehzību't-Tehzīb*, 1/401.

Yezīd b. Zurey' el-Ayşī el-Basrī (182/798).

Tebeu't-Tābīndendir. Saīd b. Ebī Aarūbenin en iyi talebelerindendir. Sadūk ve Sika olarak nitelenmiştir.

Bkz.: el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 32/124-129; el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 11/284-286.

Saīd b. Ebī Arūbe el-Basrī (125/743).

Tābiīnden olup Mihrān el-Adevī diye de bilinir. Benī Adī'dendir. İbn Muīn, en-Nesāī, Ebū Zur'a onu sika olarak nitelendirmiştir. Ancak sonraları aklının karıştığı da ilave edilmiştir.

Bkz.: el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 11/5-9; el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 4/56-57.

Ebū'l-Hattāb Ḳatāde b. Diāme b. Ḳatāde es-Sedūsī el-Basrī (117/735).

Tābiīnin ileri gelenlerindendir. Hadis alimlerince sika kabul edilmiştir.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 8/315-319; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 23/498-517.

<u>Dāvūd b. Ebī Hind Rivāyeti</u>

حدثني المثنى، قال: أخبرنا إسحاق، قال: ثنا عبد الرزاق، قال: ثنا جعفر بن سليمان، <u>عن داود بن أبي هند</u>

Dāvūd b. Ebī Hind'den önceki iki rāvī (sahabe ve tābiī) düşmüştür. Bu nedenle mu'dal bir hadistir.

(Senedinde iki ya da daha fazla rāvīsi düşen hadislere mu'dal denir. Bkz: Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş yay., İstanbul 1987, s. 105.)

İbn ʿAbbās Rivāyeti-Aile İsnādı

حدثني محمد بن سعد، قال: ثني أبي، قال: ثني عمي، قال: ثني أبي، عن أبيه، عن ابن عباس

Aile isnādı adı verilen bu isnād Ṭaberī Tefsīr'inde, Ḳurʾān'ın bütün sūrelerinde 1.560 yerde geçmektedir.

(Bkz.: Heribert Horst, "Ṭaberī'nin Ḳurʾān Tefsirindeki Rivāyetler", s. 322.)

"İsnadda yer alan ravilerin güvenilirlikleriyle ilgili açık bir çekince konulmuştur. İsnadın İbn ʿAbbās'a en yakın ravisi Atıyye b. Sa'd'ın açıkça Şīa saflarında yer alması, diğer ravilerin de cerh edilme sebeblerinden olabilir. Çünkü Atıyye'den sonraki raviler, onun oğlu ve torunudurlar."

(Bkz.: Mehmet Akif Koç, İsnād Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (İbn Ebī Hātim (ö. 327/939)Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi), Kitābiyāt Yay., Ankara 2003, s. 66.)

Muḥammed b. Sa'd b. Muḥammed

b. el-Ḥasen b. Atıyye (?).

Hadiste esnek davranırdı. (el-Hatīb); Kendisinde bir beis yoktur. (ed-Dārakutnī).

Bkz.: el-Albānī (/1999), *Silsiletu'l-Ehādīs ed-Daīfe*,14/884.

Sa'd b. Muḥammed

b. el-Ḥasen (?).

Kendisinden (hadis) yazılmaya ehil olan kimselerden değildi.

Bkz.: el-Albānī (/1999), *Silsiletu'l-Ehādīs ed-Daīfe*,14/885.

el-Huseyn b. el-Ḥasen

b. Atıyye (201/817).

Zayıflığı noktasında ittifak edilmiştir. Hadisi zayıftır. (Ebū Hātim); Bir müddet Bağdat'ın eş-Şerkıyye bölgesinin kadılığını yaptı. Kadılığıda ve hadisi de zayıftı (İbnu Muīn).

Bkz.: ez-Zehebī (748/1348), *Siyeru A'lāmi'n-Nubelā*, 9/995-396; el-Albānī (/1999), *Silsiletu'l-Ehādīs ed-Daīfe*, 2/291.

el-Ḥasen b. Atıyye b. Sa'd

b. Cenāde el-Avfī (181/797).

Tābiīnin küçüklerinden sayılır. Hadisi zayıftır (Ebū Hātim) ve münkerdir (İbn Hıbbān). Kendisinden kutub-i sitte müelliflerinden Ebū Dāvūd sadece bir tane hadis rivāyet etmiştir. Diğerleri ondan bir haber aktarmamıştır.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 2/255; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 6/211-212.

Atıyye b. Sa'd b. Cenāde

el-Avfī (111/729).

Tābiīndendir. Zayıf ve mudellis olarak zikredilmiştir.

Bkz.: Ca'fer Muḥammed b. Amr b. Mūsā b. Hammād el-Ukaylī el-Mekkī (322/934), *Kitābu'd-Duafā' el-Kebīr*, tah.: Abdulmu'tī Emīn Kal'acī, Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrūt 1418/1998, 3/359; Es-Suyūtī, *el-İtḳān*, IV/896.

Abdullāh b. ʿAbbās b. Abdilmuttalib b. Hāşim b. Abdi Menāf el-Kuraşī (68/687-88).	Tercumānu'l-Ḳurʾān. Sahābidir. Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 5/242-245; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 15/155-163.

95, 96 ve 97. Āyetler:

Çalışmamızda bu āyetlerle ilgili incelenen rivāyetlerin senedleri bulunmadığından sened açısından herhangi bir inceleme yapılamamıştır.

106. Āyet:

İbn ʿAbbās Rivāyeti-Aile İsnādı

حدثني محمد بن سعد، قال: ثني أبي، قال: ثني عمى، قال: ثني أبي، عن أبيه، عن ابن عباس

Aile isnādı adı verilen bu isnād Ṭaberī Tefsīr'inde, Ḳurʾān'ın bütün sūrelerinde 1.560 yerde geçmektedir.

(Bkz.: Heribert Horst, "Ṭaberī'nin Ḳurʾān Tefsirindeki Rivāyetler", s. 322.)

"İsnadda yer alan ravilerin güvenilirlikleriyle ilgili açık bir çekince konulmuştur. İsnadın İbn ʿAbbās'a en yakın ravisi Atıyye b. Saʾd'ın açıkça Şīa saflarında yer alması, diğer ravilerin de cerh edilme sebeblerinden olabilir. Çünkü Atıyye'den sonraki raviler, onun oğlu ve torunudurlar."

(Bkz.: Mehmet Akif Koç, İsnād Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (İbn Ebī Hātim (ö. 327/939)Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi), Kitābiyāt Yay., Ankara 2003, s. 66.)

Ḳatāde Rivāyeti

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة

Ṭaberī Tefsīr'indeki en sık isnaddır. Bu isnad, 1. sūreden 21. sūreye kadar ve 28. sūreden 114. sūreye kadar yaklaşık 3060 yerde geçmektedir. Ḳatāde'den nakledilen rivāyetin Basra'lı tarikidir.

(Bkz.: Heribert Horst, "Ṭaberī'nin Ḳurʾān Tefsirindeki Rivāyetler", çev.: Sabri Çap, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 16 Sayı 1, ss. 309-328, s. 322.)

110. Āyet:

Katāde Rivāyeti

حدثنا بشر، قال: ثنا يزيد، قال: ثنا سعيد، عن قتادة

Mucāhid Rivāyeti

حدثني محمد بن عمرو، قال ثنا أبو عاصم، قال ثنا عيسى؛ وحدثني الحارث، قال ثنا الحسن، قال ثنا

ورقاء **جميعا** عن ابن أبي نجيح ، عن مجاهد

Rivāyetin senedinde tahvil bulunmaktadır. Oldukça sağlam rāvīlerden oluşan bu senedin ikinci rāvīsi İbn Ebī Necīh hakkında mudellis olduğuna ve hakkında tartışılabileceğine dair bir görüş vardır.

Muḥammed b. Amr b. el-ʿAbbās	Sika olduğu aktarılmıştır.
Ebū Bekr el-Bāhilī el-Basrī (249/).	Bkz.: Ebū Bekr el-Hatīb Ahmed b. Alī b. Sābit Hatīb el-Bağdādī (463/1071), *Tārīhu Bağdād ev Medīneti's-Selām*, Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrūt t.y., 3/127.
Ebū Āsım en-Nebīl el-Basrī (212/).	Tam adı ed-Dahhāk b. Mahled b. ed-Dahhāk b. Muslim b. ed-Dahhāk eş-Şeybānī'dir. Sikadır. (Osmān b. Saīd ed-Dārimī, Ahmed b. Abdullāl el-İclī) Sadūktur. (Ebū Hātim). VAllāhi onun gibisini görmüş değilim. (Ömer b. Şebeh) Bkz.: el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 13/281; el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 4/395-397.
Īsā b. Meymūn el-Ceraşī	
el-Mekkī ().	İbn Dāye diye bilinir. Tebeu't-Tābiīnin büyüklerindendir. Kendisine ait bir tefsiri olduğu rivāyet edilir. Sikadır. (İbnu'l-Medīnī, Ebū Hātim); Kendisinde bir sakınca/beis yoktur. (ʿAbbās ed-Dūrī); Mustakīmu'l-hadīs (İbn Hibbān). Ayrıca Tirmizī, Dārakutnī gibi hadis alimleri onu sika saymışlardır. Bkz.: el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 23/46-47; el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 8/211-212.
el-Hāris b. Muḥammed b.	
Ebī Usāme et-Temīmī ().	Sikadır. (el-İskāfī) Sadūktur. (ed-Dārakutnī); Zayıftır. (Ebū'l-Feth el-Ezdī ve İbn Hazm. Ancak Zehebī bunları eleştirmiş ve görüşlerini reddetmiştir.) Bkz.: Şemsuddīn Muḥammed b. Ahmed b. Osmān ez-Zehebī (748/1348), *Siyeru A'lāmi'n-Nubelā*, thk. Şuayb el-Arnavūt, Muessesetu'r-Risāle, Beyrūt 1985/1405, 13/388-389.

el-Ḥasen el-Esyeb (?).

Verkā' b. Ömer b. Kuleyb

el-Yeşkurī ().

Sikadır. (el-Kirmānī, Ebū Dāvūd); Yaḥyā b. Muīn demiştir ki benim için Verkā'nın İbn Ebī Necīh kanalıyla Mucāhidden aktardığı tefsir, Ḳatāde'nin tefsirinden evlādır.

Bkz.:; el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 11/100-102; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 30/433-437; ez-Zehebī, *Siyer*, 7/419-422.

Abdullāh b. Ebī Necīh Yesār

es-Sekafī (131/749).

Tābiīnin küçükleri ile çağdaştır. Sikadır. (en-Nesāī, Ebū Zur'a, İbn Hanbel); en-Nesāī'nin onu mudellis olarak zikrettiği de aktarılmıştır. Tartışılır. (Buhārī).

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 6/49-50.

Ebu'l-Haccāc Mucāhid b. Cebr

el-Mekkī el-Mahzūmī (103/721).

Tābiīnin önde gelenlerindendir. Kıraat ve tefsirde önderdir. Sikadır.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 10/38-41; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 27/228-235.

İbn İshāk Rivāyeti

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا سلمة، عن ابن إسحاق

Bu rivāyetin senedi oldukça sorunlu gözükmetedir. Zira seneddeki rāvīler hakkında pek çok olumsuz görüş dile getirilmiştir.

Muḥammed b. Humeyd b. Hayyān

et-Temīmī Ebū Abdillāh er-Rāzī ().

Münker haberleri çoktur. (Ya'kūb b. Şeybe); Rivāyetleri hakkında şüpheler vardır. (Buhārī); Rāvī olarak itibar edilmez. (Nesāī); Güvenilir değildir, mezhebi kötüdür. (Cūzecānī); Ondan rivāyet edilen herşeyden dolayı onu eleştirdik. (Ṣāliḥ b. Muḥammed el-Esedī)

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 9/111-115.

Ebū Abdillāh Seleme b. el-Fadl

el-Ebraş el-Ensārī (191/807).

Münker ve kabul edilmez rivāyetleri vardır. (Buhārī); Rivāyetlerine güvrenilmez. (Ebū Zur'a); Rāvī olarak güvenilir, kendisinden de rivāyet yazılabilir ancak rivāyetlerine itimat edilmez, ihticāca ehil değildir. (Ebū Hātim); Rivāyetleri zayıftır. (Nesāī); Sikadır (İbn Hibbān, İbn Sa'd)

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 4/135-136.

Ebū Abdillāh Muḥammed b. İshāk

b. Yesār b. Hıyār el-Muttalibī

el-Kureşī el-Medenī (151/768).

Tābiīnin küçüklerindendir. Hakkında en çok tartışma bulunan kişilerdendir. Kendisini çok ağır eleştirenler de olmuştur. Hatta Es-Suyūtī onu mudellis olarak anmıştır. Ancak buna rağmen sika kabul edenler de vardır. Örneğin: Sikadır.(İbn Hibbān); Sadūktur. (Ebū Zur'a ed-Dimeşkī, Ya'kūb b. Şeybe).

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 9/34-41; Es-Suyūtī (911/1505), *Esmāu'l-Mudellisīn*, s. 81. Ayrıca İbn İshāk hakkındaki görüşlere dair geniş bir değerlendirme ve İbn İshāk'ın diğer isnad grupları-zincirleri için. Bkz.: Koç, *İsnād Verileri*, s. 60-63.

İbn ʿAbbās Rivāyeti II

حدثنا أحمد بن منصور ، قال ثنا أبو أحمد الزبيري، قال ثنا محمد بن شريك، عن عمرو بن دينار، عن عكرمة، عن ابن عباس

Senedi sika rāvīlerden oluşan bu rivāyet oldukça güvenilir görünmektedir. Sadece senedin son rāvīsi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

Ahmed b. Mansūr () ???

Muḥammed b. Abdillāh b. ez-Zubeyr

Ebū Ahmed ez-Zubeyrī (203/?).

Tebeu't-tābiīnin küçüklerindendir. Sikadır. (İbn Maīn, el-İclī) Sadūktur. (Ebū Zur'a) Kenisinde bir sakınca yoktur. (en-Nesāī) Hadisleri kutub-i sittede aktarılmıştır.

Bkz.: ez-Zehebī (748/1348), *Siyeru A'lāmi'n-Nubelā*, 9/529-530.

Ebū Osmān Muḥammed b.

Şureyk el-Mekkī (168/).

Sikadır. (ed-Dārakutnī, İbn Maīn, Ebū Zur'a); Kendisinde bir beis yoktur. (Ebū Hātim, en-Nesāī).

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 9/197; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 25/369.

Ebū Muḥammed Amr b. Dīnār

el-Mekkī el-Cumahī (126/744).

Tābiīndendir. Sikadır, sebttir, imamdır. Kutub-i sittenin hepsinde kendisinden hadis aktarılmıştır.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 8/26-27; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 22/5-12.

Ebū Abdillāh ʿİkrime b. Abdillāh

el-Berberī el-Medenī (105/723).

Abdullāh b. ʿAbbās Basra valisi iken Husayn b. Ebu'l-Hur el-Anberī onu kendisine hediye etmiştir. Hakkında pek çok olumlu görüş bulunmaktadır. Sadece İmām Mālik, Muḥammed b. Sīrīn, Yaḥyā b. Saīd el-Ensārī gibi bazı kişilerin onun sika olmadığını ve ondan hadis alınamayacağını söyledikleri aktarılmıştır. Ancak bu görüş, esasen onun ilmi kişiliğinden ya da hıfzından dolayı değil, hāricīliğin görüşlerini beniseme gibi bazı fikirlerinden ötürü ileri

	sürülmüştür diye yorumlanmıştır. Bkz.: el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 20/264-284.
Abdullāh b. ʿAbbās b. Abdilmuttalib b. Hāşim b. Abdi Menāf el-Kuraşī (68/687-88).	Tercumānu'l-Ḳurʾān. Sahābidir. Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 5/242-245; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 15/155-163.

126,127 ve 128. Āyetler:

Ebū Hureyre Rivāyeti I:

أخبرنا إسماعيل بن إبراهيم الواعظ قال: حدثنا أبو العباس أحمد بن محمد بن عيسى الحافظ قال: حدثنا عبد الله بن محمد بن عبد العزيز قال: حدثنا يعقوب الوليد الكندي قال: حدثنا صالح المري قال: حدثنا سليمان التيمي عن أبي عثمان النهدي عن أبي هريرة

Rivāyette de yer alan rāvī Ṣāliḥ -İbn Beşīr el-Merī- hadis alimlerince zayıf görülmüş ve munkeru'l-hadīs olarak nitelenmiştir. Bu nedenle rivāyet oldukça zayıf kabul edilmiştir.

(Bkz.: İbn Keşīr, *Tefsīru'l-Ḳur'āni'l-Azīm*, 4/614.)

Ṣāliḥ b. Beşīr el-Murrī (172/).

Zayıftır. (İbn Muīn); Munkeru'l-hadistir. (Buhārī) bunlara benzer pek çok olumsuz sıfatla nitelenmiştir. Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 4/334-335; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 13/16-20.

Suleymān b. Tarhkān et-Teymī el-Kaysī (143/).

Tābiīndendir. Sikadır. (en-Nesāī, İbn Muīn); Öyle ki bir hadis rivāyet ettiği zaman (hayasından) rengi değişirdi. Ondan daha dürüstünü görmedim. (er-Rebī' b. Yaḥyā Şu'be'den aktarmıştır.).

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 4/176-177; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 12/5-13.

Ebū Osmān Abdurrahmān b. Mil b. Amr en-Nehdī (100/718-19).

İsminin Mil, Mel ve Mul şeklinde okunabileceği dile getirilmiştir. Hz. Peygamber döneminde müslüman olmuş ancak kendisiyle görüşememiştir. Sikadır. (İbn Sa'd, en-Nesāī, Ebū Zur'a, Ebū Hātim babasından naklen).

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 6/249-250; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 17/424-430.

Ebū Hureyre Abdurrahmān b. Sahr ed-Devsī el-Yemānī (58/678).

Sahabidir. Çok hadis rivāyet etmesiyle tanınmaktadır. Hadis alimlerince güvenilirliği sabittir.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 12/237-241; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 34/366-380.

Ebū Hureyre Rivāyeti II:

فقال الحافظ أبو بكر البزار: حدثنا الحسن بن يحيى، حدثنا عمرو بن عاصم، حدثنا صالح المري، عن سليمان التيمي، عن أبي عثمان، عن أبي هريرة،

Rivāyette de yer alan rāvī Ṣāliḥ -İbn Beşīr el-Merī- hadis alimlerince zayıf görülmüş ve munkeru'l-hadīs olarak nitelenmiştir. Bu nedenle rivāyet oldukça zayıf kabul edilmiştir.

(Bkz.: İbn Keşīr, *Tefsīru'l-Ḳur'āni'l-Azīm*, 4/614.)

el-Ḥasen b. Yaḥyā ().	???
Amr b. Āsım b. Sufyān b. Abdillāh b. Rebīa es-Sekafī (?).	Tābiīndendir. Sikadır. Bkz.: el-Askalānī, Tehzību't-Tehzīb, 8/51.
Ṣāliḥ b. Beşīr el-Murrī (172/).	Zayıftır. (İbn Muīn); Munkeru'l-hadistir. (Buhārī) bunlara benzer pek çok olumsuz sıfatla nitelenmiştir. Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 4/334-335; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 13/16-20.
Suleymān b. Tarhkān et-Teymī el-Kaysī (143/).	Tābiīndendir. Sikadır. (en-Nesāī, İbn Muīn); Öyle ki bir hadis rivāyet ettiği zaman (hayasından) rengi değişirdi. Ondan daha dürüstünü görmedim. (er-Rebī' b. Yaḥyā Şu'be'den aktarmıştır.). Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 4/176-177; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 12/5-13.
Ebū Osmān Abdurrahmān b. Mil b. Amr en-Nehdī (100/718-19).	İsminin Mil, Mel ve Mul şeklinde okunabileceği dile getirilmiştir. Hz. Peygamber döneminde müslüman olmuş ancak kendisiyle görüşememiştir. Sikadır. (İbn Sa'd, en-Nesāī, Ebū Zur'a, Ebū Hātim babasından naklen). Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 6/249-250; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 17/424-430.

Ebū Hureyre Abdurrahmān b. Sahr ed-Devsī el-Yemānī (58/678).	Sahabidir. Çok hadis rivāyet etmesiyle tanınmaktadır. Hadis alimlerince güvenilirliği sabittir. Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 12/237-241; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 34/366-380.

İbn ʿAbbās Rivāyeti:

أخبرنا أبو حسان المزكي قال: أخبرنا أبو العباس محمد بن إسحاق قال: حدثنا يحيى بن عبد الحميد الحماني قال: حدثنا قيس عن ابن أبي ليلى عن الحكم عن مقسم عن ابن عباس

Bu rivāyetin senedini el-Albānī İbn Ebī Leylā'dan itibaren peşpeşe üç zayıf rāvīyi (el-Hakem ve Muksim) barındırdığı için *senedi zayıf* olarak nitelendirmiştir.

(Bkz.: el-Albānī (/1999), *Silsiletu'l-Ehādīs ed-Daīfe*, 2/28.)

Yaḥyā b. Abdilhumeyd el-Himmānī (228/?).

Tebeu't-tābiīnin küçüklerindendir. Zayıftır. (el-Mevsılī, en-Nesāī). Kutub-i sitte müelliflerinden sadece İmām Muslim kendisinden hadis rivāyet etmiştir. İbn Muīn onu sika saymıştır ancak onun dışındakiler İbn Muīn'le aynı görüşte değillerdir. Kimisi ise oun hakkında konuşmamayı tercih etmiştir.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 11/213-218; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 31/419-434.

Kays b. er-Rabī' el-Esedī Ebū Muḥammed el-Kūfī (165-7/).

Tebeu't-tābiīnin büyüklerindendir. Hakkındaki görüşler oldukça çelişkili gözükmektedir. Sikadır, hadisi Ḥasendir diyenler olduğu gibi zayıftır diyenler de vardır. Ahmed b. Hanbel, Ebū Dāvūd (ondan sadece üç tane hadis rivāyet etmiştir) ve İbn Muīn onu yerenler arasındadır. İleri yaşlarda hafızasının zayıfladığı söylenmiştir.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 8/351-353; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 24/25-37.

Muḥammed b. Abdurrahmān İbn-i Ebī Leylā (148/?).

Tebeu't-tābiīnin büyüklerindendir. Hafızası kötüdür. Bu nedenle el-Albānī, onun bulunduğu senedleri zayıf saymıştır.

Bkz.: el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 24/622-626; el-Albānī (/1999), *Silsiletu'l-Ehādīs ed-Daīfe*,3/166.

el-Hakem b. Uteybe el-Kindī (113/).

Tābiīnin küçüklerindendir. Sika olduğuna dair bilgiler olmasına rağmen mudellis olduğuna dair bilgiler ağırlık kazanmıştır. Ayrıca Muksim b. Becra'dan herhangi bir şey iştimediğine dair bilgiler de aktarılmıştır.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 2/372-373; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 7/114-120.

Muksim b. Becra (101/).	Tābiīndendir. İbn-i Necde, Ebu'l-Kāsım da denir. Bir çok hadisi zayıftır. (İbn Sa'd). Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 10/256; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 28/461.
Abdullāh b. ʿAbbās b. Abdilmuttalib b. Hāşim b. Abdi Menāf el-Kuraşī (68/687-88).	Tercumānu'l-Ḳurʾān. Sahābidir. Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 5/242-245; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 15/155-163.

Ubeyy b. Ka'b Rivāyeti

حدثنا أبو عمار حدثنا الفضل بن موسى عن عيسى بن عبيد عن الربيع بن أنس عن أبي العالية قال حدثني أبي بن كعب

Bu sened biri sadūk diğerleri sika rāvīlerden oluşmaktadır ve oldukça güvenilirdir. Tirmizī, el-Hākim, ez-Zehebī ve el-Albānī de *senedi sahihtir* demişlerdir.

(Bkz.: el-Albānī (/1999), *Silsiletu'l-Ehādīs ed-Daīfe*, 2/29.)

el-Huseyn b. Hureys Ebū ʿAmmār

el-Huzā'ī el-Mervezī (244/).

Tebeu't-tābiīnden sonraki nesildendir. Rivāyetleri İbn Māce dışındaki kutub-i sitte müelliflerince aktarılmıştır. Sikadır. (en-Nesāī)

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 2/289; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 6/358-361.

el-Fadl b. Mūsā es-Sīnānī

Ebū Abdullāh el-Mervezī (192/?).

Tebeu't-tābiīnin küçüklerindendir.

Sikadır. (Buhārī, İbn Sa'd, İbn Maīn, İbn Hacer). Sebttir. (ez-Zehebī) Kutub-i sittede hadisleri aktarılmıştır.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 8/257-258; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 22/634.

Īsā b. Ubeyd b. Mālik

el-Kindī el-Mervezī (?).

Ubeydullāh ve Ebū'l-Munīb de denilir.

Tebeu't-tābiīndendir. Sadūktur. (İbn Hacer). Bir sakıncası yoktur. (Ebū Zur'a). Hakkında bir düşünmek gerekir. (ez-Zehebī, es-Selmānī'den nakletmiştir.) Ebū Dāvūd, Tirmizī ve en-Nesāī ondan hadis aktarmışlardır.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 8/197; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 22/634.

er-Rabī' b. Enes el-Bekrī (140/)

Tābiīnin küçüklerindendir. Sadūktur. (el-İclī, Ebū Hātim). Bir sakıncası yoktur. (en-Nesāī).

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 3/207; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 9/60-62.

Rafī' b. Mehrān Ebū'l-Āliye

er-Riyāhī el-Basrī (93/).

Tābiīnin büyüklerindendir. Sikadır. (İbn Maīn, Ebū Zur'a, Ebū Hātim) Ancak çoğu kere hadisleri irsāl ederek aktarmıştır. (İbn Hacer). Hadisleri kutub-i sittede aktarılmıştır.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 3/246-247; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 9/214-218.

Ubeyy b. Ka'b b. Kays el-Ensārī

el-Hazrecī (33/654)

Sahabedendir. Seyyidu'l-Kurrā, Ebū'l-Munzir ve Ebū't-Tufeyl diye de bilinirdi.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 1/164; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 2/262-273.

Atā' b. Yesār Rivāyeti:

حدثنا ابن حميد، قال: ثنا سلمة، عن محمد بن إسحاق، عن بعض أصحابه، عن عطاء بن يسار

Rivāyette yer alan rāvīlerden, hadis alimlerince ittifakla sika kabul edilen ilk rāvī Atā' b. Yesār dışındakiler hakkında pek çok olumsuz görüş dile getirilmiştir.

İbn Keşīr bu rivāyeti şu sözleriyle zayıf kabul etmiştir: "Bu(rivāyet) murseldir ve içerisinde isimlendirilmeyen mubhem bir kişi vardır. Başka bir tarīkle muttasıl olarak nakledilmiştir."

(Bkz.: İbn Keşīr, *Tefsīru'l-Ḳur'āni'l-Azīm*, 4/614; el-Albānī (/1999), *Silsiletu'l-Ehādīs ed-Daīfe*,2/26-27.)

el-Albānī ise İbn Keşīr'in işaret ettiği bu muttasıl rivāyetin de (yukarıda yer alan Ebū Hureyre I ve II rivāyetleri) zayıf olduğunu, gerekçesiyle birlikte söylemiştir.

(Bkz.: el-Albānī (/1999), *Silsiletu'l-Ehādīs ed-Daīfe*,2/28.)

Muḥammed b. Humeyd b. Hayyān

et-Temīmī Ebū Abdillāh er-Rāzī (?).

Münker haberleri çoktur. (Ya'kūb b. Şeybe); Rivāyetleri hakkında şüpheler vardır. (Buhārī); Rāvī olarak itibar edilmez. (Nesāī); Güvenilir değildir, mezhebi kötüdür. (Cūzecānī); Ondan rivāyet edilen herşeyden dolayı onu eleştirdik. (Ṣāliḥ b. Muḥammed el-Esedī)

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 9/111-115.

Ebū Abdillāh Seleme b. el-Fadl

el-Ebraş el-Ensārī (191/807).

Münker ve kabul edilmez rivāyetleri vardır. (Buhārī); Rivāyetlerine güvrenilmez. (Ebū Zur'a); Rāvī olarak güvenilir, kendisinden de rivāyet yazılabilir ancak rivāyetlerine itimat edilmez, ihticāca ehil değildir. (Ebū Hātim); Rivāyetleri zayıftır. (Nesāī); Sikadır (İbn Hibbān, İbn Sa'd)

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 4/135-136.

Ebū Abdillāh Muḥammed b. İshāk

b. Yesār b. Hıyār el-Muttalibī

el-Kureşī el-Medenī (151/768).

Tābiīnin küçüklerindendir. Hakkında en çok tartışma bulunan kişilerdendir. Kendisini çok ağır eleştirenler de olmuştur. Hatta Es-Suyūtī onu mudellis olarak anmıştır. Ancak buna rağmen sika kabul edenler de vardır. Örneğin: Sikadır.(İbn Hibbān); Sadūktur. (Ebū Zur'a ed-Dimeşkī, Ya'kūb b. Şeybe).

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 9/34-41; Es-Suyūtī (911/1505), *Esmāu'l-Mudellisīn*, s. 81. Ayrıca İbn İshāk hakkındaki görüşlere dair geniş bir değerlendirme ve İbn İshāk'ın diğer isnad grupları-zincirleri için. Bkz.: Koç, *İsnād Verileri*, s. 60-63.

???

Atā' b. Yesār el-Hilālī

el-Medenī (103/721).

Tābiīnin büyüklerindendir. İttifakla sikadır. (İbn Maīn, Ebū Zur'a, en-Nesāī, İbn Hibbān vd.) Pek çok rivāyeti kutub-i sittede yer almaktadır.

Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 7/194-195; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 20/125-127.

İbn ʿAbbās'ın Alī b. Ebī Ṭalḥa Tariki:

حدثنا عبد الله بن صالح، عن معاوية بن صالح، عن علي بن أبي طلحة.

Albānī'ye göre iki sebebe binaen bu sened zayıftır. Birincisi Alī b. Ebī Ṭalḥa'nın İbn ʿAbbās'ı görmemiş ve ondan herhangi bir hadis işitmemiş olmasıdır. İkincisi ise bizzat Alī b. Ebī Ṭalḥa ile ilgili söylenen sözlerdir. (Örneğin Ya'kūb b. Suleymān, hadisi zayıf ve münkerdir; Ahmed b. Hanbel, hoş olmayan işleri vardır; İbn Hacer, Sadūktur ama bazen hata eder gibi sözler.)

(Bkz.: el-Albānī (/1999), *Silsiletu'l-Ehādīs ed-Daīfe*,11/5.)

Mehmet Akif Koç, Albānī'nin ilk eleştiri sebebine, aslında bu durumun bizi İbn ʿAbbās'ın kendine ait bir tefsiri olduğu ve bunun da Alī b. Ebī Ṭalḥa'ya ulaştığı sonucuna götürebileceğini söyleyerek cevap vermiştir. Dolayısıyla Alī b. Ebī Ṭalḥa da bu yazılı kaynaktan rivāyetleri aktarmıştır.

(Bkz.: Mehmet Akif Koç, İsnād Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri (İbn Ebī Hātim (ö. 327/939)Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi), Kitābiyāt Yay., Ankara 2003, s. 64.)

Ebū Ṣāliḥ Abdullāh b. Ṣāliḥ b. Muḥammed b. Muslim el-Cuhenī (222/).	Kātibu'l-Leys diye tanınır. Sadūktur. (İbnu'l-Kattān, İbn Hacer); Hadisi Ḥasendir. (Ebū Zur'a); Sika değildir. (Nesāī); Hadisi oldukça münkerdir. (İbn Hibbān). Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 5/225-231; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 15/98-108.
Ebū Amr Muāviye b. Ṣāliḥ el-Hadramī (158/749).	Tebeu't-tābiīn neslinin büyüklerindendir. Sikadır. (Ahmed b. Hanbel, İbn Maīn, Nesāī, el-İclī, Ebū Zur'a); Hadisi doğrudur, Ḥasendir aancak onunla ihticāc edilmez. (Ebū Hātim). Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 7/298-299; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 20/490-493.
Alī b. Ebī Ṭalḥa Salim b. Muhārik el-Haşimi el-Valibi (143/760)	Tābiīnin küçüklerindendir. Sikadır (el-İclī). Sadūktur ama bazen hata eder. (İbn Hacer). Hoş olmayan İşleri vardır. (Ahmed b. Hanbel). Bir sakıncası yoktur (Nesāī). Bkz.: el-Askalānī, *Tehzību't-Tehzīb*, 10/189-191; el-Mizzī, *Tehzību'l-Kemāl*, 28/186-194.

EK II - RİSĀLETİN YILLARI İLE MİLĀDĪ YILLARIN DENKLİĞİ TABLOSU

Aylar / Risālet Yılları	Ramazan 30	Şevval 29	Zilkāde 30	Zulḥicce 29	Muharrem 30	Safer 29	Rabiu'l-evvel 30	Rabiu'l-ahir 29	Cemāziye'l-evvel 30	Cemāziye'l-ahir 29	Receb 30	Şaban 29
	609	609	609	609	27 Muharrem / 1 Ocak 610	610	610	610	610	610	610	610
1	610	610	610	610	610	8 safer / 1 Ocak 611	611	611	611	611	611	611
2	611	611	611	611	611	19 Safer / 1 Ocak 612	612	612	612	612	612	612
3	612	612	612	612	612	612	1 Rabiu'l-evvel / 1 Ocak 613	613	613	613	613	613
4	613	613	613	613	613	613	12 Rabiu'l-evvel / 1 Ocak 614	614	614	614	614	614
5	614	614	614	614	614	614	23 Rabiu'l-evvel / 1 Ocak 615	615	615	615	615	615
6	615	615	615	615	615	615	615	4 Rabiu'l-ahir / 1 Ocak 616	616	616	616	616
7	616	616	616	616	616	616	616	15 Rabiu'l-ahir / 1 Ocak 617	617	617	617	617
8	617	617	617	617	617	617	617	26 Rabiu'l-ahir / 1 Ocak 618	618	618	618	618

Aylar / Risālet Yılları	Ramazan 30	Şevval 29	Zilkāde 30	Ẕulḥicce 29	Muharrem 30	Safer 29	Rabiu'l-evvel 30	Rabiu'l-ahir 29	Cemāziye'l-evvel 30	Cemāziye'l-ahir 29	Receb 30	Şaban 29
9	618	618	618	618	618	618	618	618	8 C.evvel / 1 Ocak 619	619	619	619
10	619	619	619	619	619	619	619	619	19 C.evvel / 1 Ocak 620	620	620	620
11	620	620	620	620	620	620	620	620	30 C.evvel / 1 Ocak 621	621	621	621
12	621	621	621	621	621	621	621	621	621	11 C.ahir / 1 Ocak 622	622	622
13	622	622	622	622	622	26 Safer 9 Eylül 622 Hz. Peygamber' in Hicreti	622	622	622	22 C.ahir / 1 Ocak 623	623	623
14	623	623	623	623	623	623	623	623	623	623	4 Recep 1 Ocak 624	624

EK III - SŪRENİN YAPISI

1
- •İlāhī vaad mutlaka gerçekleşecek
  - Kıyāmet

2
- •Vahyin Amacı
  - Ḳur'ān'ın kaynağı sadece Allāh'tır.

3 23
- •Allāh'ın Birliğinin ve Yaratma Kudretinin Göstergeleri
  - Yaratma sıfatı, ilah olmak için gerek şarttır.

24 29
- •Kibirlerinden Ötürü Tevhidi Kabullenemeyenlerin Āhiretteki Durumları
  - Müşriklerin ileri gelenlerini şirke götüren sebep kibirli olmalarıdır.

30 34
- •Muttakīlerin yani Tevhidi Seçenlerin Āhiretteki Durumları

35 37
- •Şirk İnancının Allāh'a Atfedilmesi
  - Müşrikler, inançlarını Allāh'ın dilediğini bu nedenle engel olmadığını iddia ediyorlardı.

38 40
- •Āhiret Hayatı ve Tekrar Diriliş Haktır.
  - Müşrikler, hakkında ihtilaf ettikleri işlerin iç yüzünü āhirette görecekler.

41 42
- •Müjde: Habeş Muhacirlerine Müjde
  - Müşriklerin zulümlerine sabreden, Allāh için Habeşistan'a hicret edenler dünya ve Āhirette güzellikler görecekler.

43 44
- •Peygamberin Varlık Kategorisi
  - Müşriklerin melek peygamber isteklerine cevap: Peygamberler insandır.

45 47
- •Hesap Günü Hatırlatması
  - İnkarda ve zulümde ısrar eden müşrikler, yaptuklarının hesabını verecekler.

48 50
- •Varlıkların Allāh'a Secde Edişi
  - Ey Müşrikler! Var olan her şey Allāh'ı rabb kabul ediyor da size ne oluyor!

51 64
- •Meleklerin Allāh'ın Kızları Olduğu İddiası
- •Ey Müşrikler! Nasıl bir tanrı tasavvurunuz var ki hoşlanmadığınız şeyleri tanrınıza yakıştırabiliyorsunuz!

65 81
- •Tevhidin Göstergeleri: Nimetler
  - Müşriklerin nimeti veren asıl varlığı görememeleri ve nankörlük etmeleri

82
- •Görev Alanı ve Teselli
  - Ey peygamber! Sen tebliğle sorumlusun. İman etmeyenler için ve içinde bulunduğun zor şartlar için canını sıkma.

83 89
- •Tehdit , Kokutma ve Şahitlik
  - Hz. Peygamber'i yalanlayan inkarcıların āhiretteki halleri acınasıdır. Her ümmetin peygamberi o gün onların yaptıklarına şahit olacaklar.

90
- •Adalet Tevhiddir.
  - Teşekkürü nimeti verene yapmak, hakkı hak sahibine vermek adalettir. Ey Müşriker! Nimetlerin asıl sahibi Allāh'a kulluğu has kılmak adalettir.

91 97
- •Öneri ve Yönlendirmeler: Ahde Vefa.
  - Ey Müminler! İnancınıza bağlı, verdiğiniz yemine sadık kalın. Dünya çıkarları için biatınızı bozmayın.

98 99
- •Tevekkül Tevhhiddir.
  - Şeytan, Allāh'a tevekkül eden yani onu birleyen kişilere etki edemez. Onu inancından caydıramaz.

100 105
- •Ḳur'ān'ın Kaynağı
  - Ḳur'ān'ı Hz. Peygamber kendisi uydurmuyor ve onu O'na bir başka insan da öğretmiyor.

106 111
- •İnkar Ruhsatı/İnanca Bağlılık Vurgusu
  - Ey Müminler! ʿAmmār gibi zorda kalırsanız canınızı korumak adına dininizi inkar etmenize izin verilmiştir.

112 113
- •Nankörlüğün Neticesi
  - Ey Mekkeli Müşrikler! Size gelen peygamberi önceki milletler gibi inkar edip elinizdeki güzellikleri yitirmeyin.

114 119
- •Haram ve Helal Kılma Yetkisi Allāh'a Ait
  - Müşriklerin yahudilerden öğrenip Hz. Peygamber'e sordukları sorulara cevaplar.

120 124
- •Hz. İbrahim'in Dini
  - Müşriklerin iddia ettiği gibi Hz. İbrahim şirk ehli değildi. O hanif bir muvahhiddi. Ey Peygamber! Onun yolundan git.

125 128
- •Tebliğ, Davet Metodu
  - Ey Peygamber! Bıkmadan usanmadan görevini yapmaya devam et. Müminler de müşriklerein yaptıkları kötülüklere mümkün mertebe sabırlı olsunlar. Zira Allāh sizinle beraberdir.

EK IV - SŪREYE İLİŞKİN LİTERATÜR BİLGİSİ

Āyet Merkezli Çalışmalar

1. .., *Tefsir-i Sūre-i Naḥl,* Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi, nr. 42 Yu 9951/2, yazma, 784/1382, 1-5 vr..
2. Bereketzāde İsmāīl Hakkı, Necāib-i Ḳurʾāniyye (Sūre-i Naḥl 90), *Sebilü'r-Reşad (Sırāt-ı Müstakim)*, İstanbul 22 Kānūnisānī 1324, c. I, sayı 24, sf. 371-374.
3. Muḥammed Abduh, "Tefsīr-i Sūre-i Naḥl, 125", emeği geçen: Mehmed Akif Ersoy, *Sebilü'r-Reşad (Sırat-ı Müstakim)*, İstanbul 2 Ağustos 1328, c. I-VIII, sayı 24-206, sf. 453-454.
4. Aksekili Ahmed Hamdi, Sūre-i Nisā: 58, Sūre-i Naḥl: 90, Sūre-i Ḳaṣaṣ: 77, *Sebilu'r-Reşād (Sırāt-ı Mustakīm),* Ankara 6 Temmuz 1338, c. XX, sayı 508, sf. 158-159.
5. Yener Öztürk, "Hayır ve Şerri Özetleyici Muhtevasıyla Naḥl 90. Āyetin Düşündürdükleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 2005, c. IX, sayı 22, s. 87-102.
6. Debreli Vildān Fāik, "Naḥl Sūresinin 90. Āyetinin Tefsiri", Hz.: Mustafa Özel, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, c. X, sayı 2, s. 135-147.
7. Ramazan Şahan, "İbrāhīm Sūresi 34 ile Naḥl Sūresi 18. Āyetlerin Tefsir ve Belāgat Yönünden Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, CÜİFD,* Haziran 2015, c. XIX, Sayı, 1, Sayfa: 315-346.
8. Tuncay Erbaş, *Naḥl Sūresi 90. Āyetinin Tefsiri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, İstanbul 2004.

Konu Merkezli Çalışmalar

9. …, *Hicr ve Naḥl Sūreleri,* [y.y.] : Yazma, [t.y.] 34 vr. ; 22 cm. Osmānlıca (Bolulu Mehmed Bağışı.)
10. İbrāhim b. Hasan el-İşkodravī, *Tefsīru Sūreti'n-Naḥl*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 990, yazma, t.y., 1-14 vr..
11. ʿAbdulmunʿim Muḥammed Ḥafnī, *ʿĀlemu'n-Naḥl ve İʿcāzu'l- Ḳurʾāni'l-Kerīm*, [y.y., t.y.].

12. A. J. Halepota, "Islāmic Social Order", *Islāmic Studies*, 1975, c. XIV ss. 115-122.
13. Muḥammed Alī Binnebi, *Naḥlu'l-Asel fi'l-Ḳurʾān ve't-Tıb*, Merkezu'l-Ehrām, Kahire 1987.
14. Seyyid Cemīlī, *Aselu'n-Naḥl fi'l-Ḳurʾān ve's-Sunne*, Beyrut : Mektebetu'l-Hilāl, 1992.
15. Abdulhamīd Mahmūd Tahmaz, *et-Tevhīd ve'ş-şukr fī sūrati'n-Naḥl*, Dāru'l-Kalem, Şam1415/1994/ed-Daru'ş-Şāmiyye, Beyrut 1994.
16. Mahled b. Akl b. Necā el-Mutayrī, *Usūlu'l-Akīde fī Da'vi Sūreti'n-Naḥl*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İmām Muḥammed b. Suūd Üniversitesi, Riyād 1999.
(Bkz: M. Kāmil Yaşaroğlu, "Naḥl Sūresi" md., *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, 32/309. Bu eserin En-Naḥl Sūresi ile değil Neml Sūresi ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bkz.: http://www.tafsir.net/search?domain=quranic_db&page=207&query= Son erişim tarihi: 31.3.2015.)
17. Ahmed Nevfel, *Vasfu'l-Leben fī'l-Ḳurʾāni'l-Kerīm*, Tefsir ve Ḳurʾān Araştırmaları Merkezi, Riyad.
18. Mustafa Göksu, *Naḥl Sūresinin Konulu Tefsir Çalışması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Konya 2017.
19. Ahmed Nevfel, *en-Niam fī Sūrati'n-Naḥl*, Tefsir ve Ḳurʾān Araştırmaları Merkezi, Riyad.
20. Abdullah Sālim Selāme, *el-Munāsebeti beyne'l-favāsıli'l-Ḳurʾāniyyeti ve āyātihā (Dirāseten tatbīkiyyeten alā sūrati'l-hicri ve'n-naḥli ve'l-isrā')*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazze İslam Üniversitesi Usūlu'd-Dīn Fakültesi Tefsir ve Ḳurʾān İlimleri Bölümü, Gazze 1431/2010.
21. Mācid b. Abdulazīz b. Saīd el-Hārisī, *et-Tenāsuḳu'l-Mevḍūʿī fī sūrati'n-Naḥl*, Ummu'l-Kurā Üniversitesi Davet ve Usūlu'd-dīn Fakültesi Ḳurʾān ve Sünnet Kürsüsü Tefsir ve Ḳurʾān İlimleri Bilim Dalı, yayımlanmamış Doktora Tezi, Mekke 1432/2011.
22. Rabāb Hamd Selīm Ebū Amre, *el-Kadāyā el-akīdiyye fī sūrati'n-Naḥl*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazze İslam Üniversitesi Usūlu'd-Dīn Fakültesi İnanç ve Çağdaş Mezhepler Bölümü, Gazze 1434/2013.

Üslūp ve Ses Dizinine İlişkin Çalışmalar

23. Hatice bint Abdullah b. Hamd el-Hindī, *min Belāgati'l-Ḳurʾāni'l-Kerīm fī sūreti'n-Naḥl*, Külliyyetü'l-ādāb li'l-benāt, Riyad 1408/1988.
24. Mīsāk Hasūnī Sultān, "Sūratu'n-Naḥl dirāseten ve savtiyyeten", *Mustansıriyye Üniversitesi İslamī Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı, 68, s. 137-150.
25. Usāme Abdulmelik İbrāhīm Oṯmān, *Zavāhiru Uslūbiyyetin ve Fenniyyetin fī sūrati'n-Naḥl*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, en-Necāh el-Vataniyye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü, 1422/2001.
26. Nūr Diniye, *Esālību'l-istifhām fī sūrati'n-Naḥl (dirāseten tahlīliyyeten)*, Yayımlanmamış Lisans Tezi, Şerif Hidāyetullah İslam Üniversitesi İnsanī İlimler ve Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Cakarta 1431/2010.
27. Zeyn el-Efendī, *el-İstifhām fī sūrati'n-Naḥl (dirāseten tahlīliyyeten tedāvuliyyeten ef'ālu'l-kelām)*, Yayımlanmamış Lisans Tezi, Mevlana İbrāhīm İslam Üniversitesi Kültür ve İnsanī İlimler Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Malang 1432/2011.
28. İsrafil Balcı, *Vahyin Gölgesinde Siyer - Mekke Dönemi IV*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2018, ss. 46-63.

Sūrenin İniş Sebelerine İlişkin Yazılan Eserler

29. H. Tahsin Emiroğlu, *Esbāb-ı nuzūl: Ḳurʾān āyetlerinin iniş sebepleri ve tefsirleri (İbrāhim, Hicr, Naḥl, İsrā, Kehf sūreleri)*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2013, I-VII.
30. H. Tahsin Emiroğlu, *Esbāb-ı nuzūl : Ḳurʾān āyetlerinin iniş sebepleri ve tefsirleri : Naḥl, İsrāʾ, Kehf, Meryem, Tā Hā, Enbiyāʾ Sūreleri*, Mustafa Naci Gücüyener Matbaacılık, Konya 1974, I-VII.

EK V - LiSTELER TABLOSU

Muṣḥaf Tertībi / Sūre İsimleri / Yaygın Kabule Göre İniş Sıraları			Nuʿman b. Beşīr (11/633)[1]	ʿİkrime (12/634) ve Ḥasen b. Ebi'l-Ḥasen (110/728)[2]	ʿUṣmān b. ʿAffān (36/656)[3] (Yaygın Kabule Göre İniş Sıraları, Fatiha farkıyla)	ʿAlī b. Ebī Ṭālib (61/661)[4]	İbn ʿAbbās - I[5] (68/688) (Yaygın Kabule Göre İniş Sıraları)	İbn ʿAbbās - II (68/688)[6]	Cābir b. Zeyd (93/711-2)[7]	İbn ʿAbbās'tan naklen Mucāhid (103/721)[8]	Ḳatāde - I (117/735)[9]	Ḳatāde - II (117/735)[10]	ʿAlī b. Ebī Ṭalḥa (143/760)[11]	İbnu'l-Cevzī (597/1201)[12]	Gustav Weil (1307/1889)	John Medows Rodwell (1318/1900)	Theodor Nöldeke (1349/1930)	Sir William Muir (1350/1931)	Régis Blachère (1393/1973)	ʿİzzet Derveze (1404/1984)	William Montgomery Watt (1909-2006)	Muḥammed ʿĀbid el-Cābirī (1431/2010)
1	El-Fātiḥa	5	96	96	96	1	96	96	96		2	2	2	96	96	96	96	103	96 (1-5)	1	1	96
2	El-Baḳara	87	68	68	68	96	68	68	68		3	3	3	68	74	74	74	100	74 (1-7)	96	52	74 (1-10)
3	Āl-i ʿİmrān	89	73	73	73	68	73	93	73		4	4	4	73	73	73	111	99	106	68	53	111
4	En-Nisāʾ	92	74	74	74	73	74	73	74		5	5	5	74	26	93	106	94	93	73	56	81
5	El-Māʾide	112	111	111	1	74	111	74	1		9	8	8	111	106	94	108	91	94	74	69	87

---

1 İbnu'n-Nedīm, *el-Fihrist*, s. 37-8. Bu liste İbn Şihāb ez-Zuhrī (124/742) vasıtasıyla sahabeden Nuʿmān b. Beşīr'e dayanmaktadır. Listede medenī sūreler bulunmamaktadır.

2 Es-Suyūṭī'nin el-Beyḥaḳī'den naklettiği ʿİkrime ve Ḥasen b. Ebi'l-Ḥasen'e dayanan bu listede 82 sūre mekkī 29 sūre medenīdir. El-Beyḥaḳī bu rivayette 1/el-Fātiḥa, 7/el-ʾAʿraf ve 19/Meryem sūrelerinin eksik olduğunu ve bunların Mekke'de indiklerini söyler. Bkz.: Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/34-35. Rivāyetin senedi şu şekildedir:

قال البيحقي في زلائل النبوة : أنبأنا أبو عبدالله الحافظ، أخبرنا أبو محمد بن زياد العدل، حدثنا محمد بن إسحاق، حدثنا يعقوب بن إبراهيم الدورقيّ، حدثنا أحمد بن نصر بن مالك الخزاعيّ، حدثنا علي بن الحسين بن واقد، عن أبيه، حدثني يزيد النحويّ، عن عكرمة و الحسن بن أبي الحسن.

Aynı liste, eksik sūreleri de mekkīlere katılmak sūretiyle, 85 mekkī ve 29 medenī olacak şekilde İbn ʿAbbās'tan şu senedle aktarılmıştır: Bkz.: Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/ 35.

أخبرنا علي بن أحمد بن عبدان، أخبرنا أحمد بن عبيد الصفار، حدثنا محمد بن الفضل، حدثنا اسماعيل بن عبدالله بن زرارة الرقيّ، حدثنا عبدالعزيز بن عبدالرحمن القرشي، حدثنا خصيف عن مجاهد، عن ابن عباس.

3 Bkz.: ez-Zerkeşī, *el-Burhān*, I/193-194; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usūlü*, TDV Yay., Ankara 1997, s. 62, 86-97; Abdulhamit Birışık, "Kur'an: II. Tarihi", *DİA,* 2002, 26 /385.

4 Muḥammed b. ʿAbdilkerīm eş-Şehristānī (548/1144), *Mefātīḥu'l-Esrār ve Meṣābīḥu'l-Ebrār*, nşr. Muḥammed Āzerşeb, Tahran 1997, 1/128-139; Jeffery, *Muḳaddimetān*, s. 14-15. Listeye göre sūrelerin 84 tanesi mekkī, 28 tanesi medenīdir. Mekkī olan Tebbet ve medenī olan eş-Ṣaff sūreleri listede bulunmamaktadır. En-Necm sūresi ise medenī olarak yazılmıştır. Senedi: Şehristānī'nin Muḳātil b. Suleymān (150/867) yoluyla Hz. Ali'den naklettiği liste.

5 Es-Suyūṭī'nin İbnu'd-Dureys'ten naklettiği İbn ʿAbbās'a dayanan rivayet. Listeye göre sūrelerin 85'i mekkī 28'i medenīdir. Ayrıca listede sayılmasa da hemen öncesindeki cümlede el-Fātiḥa'nın da mekkī olduğu zikredilmektedir. Bkz. Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/36. Ayrıca Bkz.: Ebu'ḍ-Ḍureys el-Becelī, *Feḍāʾilu'l-Ḳur'ān*, s. 33-34. Rivāyetin senedi şu şekildedir:

قال ابن الضريس في فضائل القرآن: حدثنا محمد بن عبدالله بن أبي جعفر عباس، أنبأنا عمرو بن هارون، حدثنا عثمان بن عطاء الخراساني، عن أبيه، عن ابن عباس.

الضريس هو محمد بن أيوب بن يحيى بن الضريس البجلي ت 294 هـ. Bkz: *Teẕkiratu'l-Ḥuffāẓ*, 2/592.

Bu listenin yaygın görüş olduguna dair bkz. Becelī, *Feḍāʾilu'l-Ḳur'ān*, s. 33-34.eṭ-Ṭabāṭabāʾī, *İslam'da Ḳur'ān*, s. 124-128.

6 Jeffery, *Muḳaddimetān*, s. 8-9, 12. Listeye göre 83 sūre mekkī iken, el-Felaḳ, en-Nās, el-Vāḳiʿa, el-Muṭaffifīn yer almamakta, ayrıca 24 sūre medenī iken, el-Fetḥ, et-Tevbe, el-Māʾide ve eş-Ṣaff yer almamaktadır.

7 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/69.

8 Es-Suyūṭī listeyi Ebū Caʿfer en-Neḥḥās'ın *en-Nāsiḫ ve'l-Mensūḫ* adlı kitabından aktarıyor. Bkz.: Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/34. Listede sūreler iniş sırasına göre değil, mushaf tertibine göre mekkīdir ya da medenīdir diye zikredilmiştir.

9 Listede sadece Medenī sūreler sıralanmış, gerisi mekkīdir denmiştir. Bkz.: Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/37. Rivāyetin senedi şu şekildedir:

قال ابو بكر بن الانباري: حدثنا اسماعيل بن اسحاق القاضي، حدثنا حجاج بن منهال، أنبأنا هشام عن قتادة.

10 Listeye göre 27 sūre medenīdir. el-Muḥāsibī (234) dönemin son sūresi olan el-Māʿūn sūresinin yeri ve sırasında şüphe olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ḥāris el-Muḥāsibī, *el-ʿAḳl ve Fehmu'l-Ḳur'ān*, s. 395.

11 Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/36-37. Bu listede sadece medenī sıralaması bulunmakta, mekkīler ise bunların dışındakiler diye ifade edilmekte ve bunlara dair herhangi bir sıralama yer almamaktadır. Rivāyetin senedi şu şekildedir:

قال أبو عبيدة في فضائل القرآن: حدثنا عبدالله بن صالح و معاوية بن صالح، عن علي بن أبي طلحة.

12 İbnu'l-Cevzī (597/1201) 54/el-Ḳamer, 55/er-Raḥmān, 112/el-İḫlāṣ, 113/el-Felaḳ ve 114/en-Nās sūreleri ihtilaflı olmak üzere 85 sūrenin Mekkī; 29 sūrenin de Medenī olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca İbnu'l-Cevzī, Medenī sūreleri de birinci dönem ve ikinci dönem olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Aynı şekilde ez-Zerkeşī'nin verdiği tertipte 85 sūre Mekke'de; 29 sūre Medine'de nāzil olmuştur. (ez-Zerkeşī, *el-Burhān*, 1/193-194; İbnu'l-Cevzī, *Funūnu'l-Efnān fī ʿUyūni ʿUlūmi'l-Ḳur'ān*, thk. Ḥasen Ḍiyāuddin ʿIṭr, Dāru'l-Beşāʾiri'l-İslāmiyye, Beyrūt 1987, s.338.)

6	El-Enʿām	55	81	81	111	81	81	111	111		13	9	9	81	111	113	104	106	103	111	73	92
7	El-ʾAʿrāf	39	87	87	81	87	87	81	81		16	13	22	87	81	114	107	1	91	81	74	89
8	El-Enfāl	88	94	92	87	92	92	87	87		22	15	24	92	53	1	102	101	107	87	75	93
9	Et-Tevbe	113	103	89	92	89	89	92	92		24	16	33	89	15	109	105	102	86	92	77	94
10	Yūnus	51	89	93	89	93	93	89	89		33	24	والذين كفروا	93	68	112	92	104	95	89	78	103
11	Hūd	52	93	94	93	94	94	94	93		47	33	48	94	87	111	90	82	99	93	79	100
12	Yūsuf	53	92	103	94	103	103	103	94		48	47	57	103	92	108	94	92	101	94	82	108
13	Er-Raʿd	96	100	100	103	100	100	108	103		49	48	58	100	89	104	93	105	100	103	84	102
14	İbrāhīm	72	108	108	100	108	108	102	100		57	49	59	108	93	107	97	89	92	100	85	107
15	El-Ḥicr	54	102	102	108	102	102	107	108		55	57	60	102	94	102	86	90	82	108	86	109
16	En-Naḥl	70	107	107	102	107	107	105	102		58	58	الحواريين 61	107	103	92	91	93	87	102	87	105
17	El-İsrā’	50	109	109	107	109	109	106	107		59	60	64	109	100	68	80	94	80	107	88	113
18	El-Kehf	69	105	105	109	105	105	112	109		60	61	65	105	108	90	68	108	81	109	89	114
19	Meryem	44	112	113	105	113	113	53	105		61	62	66	113	102	105	87	96	84	105	90	112
20	Ṭā Hā	45	113	114	113	114	114	80	113		62	63	89	114	107	106	95	113	79	113	91	1
21	El-Enbiyāʾ	73	114	112	114	112	112	97	114		63	64	92	112	109	97	103	74	88	114	92	55
22	El-Ḥacc	103	53	53	112	80	53	22	112		64	4[13]	97	53	105	86	85	111	52	112	93	53
23	El-Muʾminūn	74	80	80	53	97	80	91	53		65	66	98	80	113	91	73	87	56	53	94	80
24	En-Nūr	102	97	97	80	91	97	85	80		66	98	99	97	114	80	101	97	59	80	95	91
25	El-FurḲān	42	91	91	97	85	91	95	97		الى رأس العشر	110	110	91	112	87	99	88	77	97	96	85
26	Eş-Şuʿarā’	47	85	85	91	95	85	106	91		99	112		85	80	95	82	80	78	91	97	95
27	En-Neml	48	95	95	85	106	95	101	85		110	107		95	97	103	81	81	75	85	99	106
28	El-Ḳaṣaṣ	49	106	106	95	101	106	75	95					106	91	85	53	84	60	95	103	101
29	El-ʿAnkebūt	85	101	101	106	75	101	104	106					101	85	101	84	86	97	106	106	99
30	Er-Rūm	84	75	75	101	104	75	77	101					75	90	99	100	110	53	101	36	75
31	Luḳmān	57	104	104	75	77	104	50	75					104	95	82	79	85	102	75	37	104
32	Es-Secde	75	77	77	104	50	77	90	104					77	101	81	77	83	96 (6-19)	104	38	77
33	El-Aḥzāb	90	50	50	77	90	50	86	77					50	75	84	78	78	70	77	43	50

[13] النساء القصرى.

34	Es-Sebeʾ	58	90	90	50	86	90	54	50					90	104	100	88	77	73	50	44	90
35	El-Fāṭir	44	55	86	90	54	86	38	90					86	77	79	89	76	76	90	50	68
36	Yā Sīn	41	72	54	86	38	54	7	86					54	86	77	75	75	83	86	51	86
37	Eṣ-Ṣāffāt	56	36	38	54	7	38	72	54					38	70	78	83	70	74 (8-56)	54	54	54
38	Ṣād	38	7	72	38	72	7	36	38					7	78	88	69	109	111	38	71	38
39	Ez-Zumer	59	25	36	7	36	72	25	7					72	79	89	51	107	108	7	83	7
40	El-Muʾmin	60	35	25	72	25	36	35	72					36	82	75	52	55	104	72	7	72
41	El-Fuṣṣilet	61	19	35	36	35	25	19	36					25	84	83	56	56	90	36	10	36
42	Eş-Şūrā	62	20	20	25	19	35	20	25					35	56	69	70	67	105	25	11	25
43	Ez-Zuḫruf	63	56	56	35	20	19	26	35					19	88	51	55	53	89	35	12	35
44	Ed-Duḫān	64	26	26	19	56	20	27	19					20	52	52	112	32	85	19	13	19
45	El-Cāṯiye	65	27	27	20	26	56	28	20					56	69	56	109	39	92	20	14	20
46	El-Aḥḳāf	66	28	28	56	27	26	17	56					27	83	53	113	73	109	56	15	56
47	Muḥammed	95	17	17	26	28	27	10	26					28	99	70	114	79	1	26	17	26
48	El-Fetḥ	111	11	10[14]	27	17	28	11	27					17	1	55	1	54	93	27	19	27
49	El-Ḥucurāt	106	12	11	28	10	17	12	28					10	51	54	54	34	114	28	25	28
50	Ḳāf	34	10	12	17	11	10	15	17					11	36	37	37	31	51	17	26	10
51	Ez-Zāriyāt	67	15	15	10	12	11	6	10					12	50	71	71	69	54	10	27	11
52	Eṭ-Ṭūr	76	37	6	11	15	12	37	11					15	54	76	76	68	68	11	30	12
53	En-Necm	23	31	37	12	6	15	31	12					6	44	44	44	41	37	12	35	15
54	El-Ḳamer	37	23	31	15	37	6	34	15					37	19	50	50	71	71	15	39	6
55	Er-Raḥmān	97	34	34	6	31	37	39	6					31	20	20	20	52	44	6	40	37
56	El-Vāḳiʿa	46	21	39	37	34	31	40	37					34	21	26	26	50	50	37	42	31
57	El-Ḥadīd	94	37	40	31	39	34	41	31					39	23	15	15	45	20	31	45	34
58	El-Mucādele	105	40	41	34	40	39	42	34					40	25	19	19	44	26	34	46	39
59	El-Ḥaşr	101	41	42	39	41	40	43	39					41	67	38	38	37	15	39	67	40
60	El-Mumteḥine	91	47	43	40	42	41	44	40					42	37	36	36	30	19	40	16[15]	41
61	Eṣ-Ṣāf	109	43	44	41	43	42	45	41					43	38	43	43	26	38	41	18	42
62	El-Cumuʿa	110	44	45	42	44	43	46	43					44	43	72	72	15	36	42	20	43
63	El-Munāfiḳūn	104	45	46	43	45	44	51	44					45	71	67	67	51	43	43	21	44

[14] El-Beyhaḳī التاسعة ‘dan kastın Yūnus sūresi olduğunu söylemiştir. Bkz: Es-Suyūṭī, *el-İtḳān*, 1/35.
[15] Bir kısmı.

64	Et-Teġābun	108	46	51	44	46	45	88	45					46	55	23	23	46	72	44	23	45
65	Eṭ-Ṭalāḳ	99	51	88	45	51	46	18	46					51	76	21	21	72	67	45	28	46
66	Et-Taḥrīm	107	88	18	46	88	51	16	51					88	7	25	25	35	23	46	29[16]	71
67	El-Mulk	77	18	16	51	18	88	71	88					18	72	17	17	36	21	51	31	51
68	El-Ḳalem	2	6	71	88	16	18	14	18					16	35	27	27	19	25	88	32	88
69	El-Ḥāḳḳa	78	16	14	18	71	16	55	42					71	27	18	18	18	27	18	41	76
70	El-Meʿāric	79	71	21	16	14	71	21	32					14	28	32	32	27	18	16	55	18
71	Nūḥ	71	14	23	71	21	14	23	21					21	17	41	41	42	32	71	68	16
72	El-Cinn	40	32	32	14	23	21	32	16 (1- 40)					23	10	45	45	40	4	14	70	14
73	El-Muzzemmil	3	52	52	21	32	23	13	71					32	11	16	16	38	45	21	72	21
74	El-Muddeṯṯir	4	67	67	23	52	32	52	52					52	12	30	30	25	17	23	76	23
75	El-Ḳiyāme	31	69	69	32	67	52	67	23					67	6	11	11	20	16	32	80	32
76	El-İnsān	98	70	70	52	69	67	69	67					69	31	14	14	43	30	52	81	52
77	El-Murselāt	33	78	78	67	70	69	70	69					70	34	12	12	12	11	67	100	67
78	En-Nebeʾ	80	79	79	69	78	70	78	70					78	39	40	40	11	14	69	101	69
79	En-Nāziʿāt	81	82	82	70	79	78	79	78					79	40	28	28	10	12	70	102	70
80	ʿAbese	24	84	84	78	82	79	82	79					82	32	39	39	14	40	78	104	78
81	Et-Tekvīr	7	30	30	79	30	82	84	82					84	42	29	29	6	28	79	105	79
82	El-İnfiṭār	82	29	29	82	29	84	30	84					2	45	31	31	64	39	82	107 (1-3)	82
83	El-Muṭaffifīn	86	83	83	84	83	30	29	30					8	46	42	42	28	29	84	108	84
84	El-İnşiḳāḳ	83	54	2	30	84	29	2	29					3	18	10	10	23	42	30	109	73
85	El-Burūc	27	86	8	29	2	83	8	83					33	16	34	34	22	10	29	111	13
86	Eṭ-Ṭāriḳ	36		3	83	8	2	3	2					60	14	35	35	21	34	83	112	17
87	El-ʾAʿlā	8		33	2	3	8	33	3					4	41	7	7	17	35	13	113	30
88	El-Ġāşiye	68		60	8	33	3	60	8					99	30	46	46	16	7	22	114	29
89	El-Fecr	10		4	3	60	33	4	33					57	29	6	6	13	46	55	2	83
90	El-Beled	35		99	33	4	60	99	5					47	13	13	13	29	6	76	3	22
91	Eş-Şems	26		57	60	99	4	57	60					13	64	2	2	7	13	99	4	2
92	El-Leyl	9		47	4	57	99	47	4					55	2	98	98	113	2	2	5	97
93	Eḍ-Ḍuḥā	11		13	99	47	57	13	99					76	98	64	64	114	98	8	6	8
94	El-İnşirāḥ	12		55	57	13	47	55	57					65	62	62	62	98	64	3	8	3

[16] Kısmen.

95	Et-Tīn	28		76	47	55	13	76	47					98	65	8	8	2	62	59	9	33
96	El-ʿAlaḳ	1		65	13	76	55	65	13					59	22	47	47	3	8	62	16[17]	60
97	El-Ḳadr	25		98	55	65	76	98	55					110	4	3	3	8	47	33	22	4
98	El-Beyyine	100		59	76	98	65	59	76					24	8	61	61	47	3	4	24	57
99	Ez-Zilzāl	93		110	65	59	98	110	65					22	47	57	57	62	61	47	29[18]	47
100	El-ʿĀdiyāt	14		24	98	110	59	24	98					63	57	4	4	5	57	65	33	65
101	El-Ḳāriʿa	30		22	59	24	110	22	59					58	3	65	65	59	4	98	34	98
102	Et-Tekāṯur	16		63	24	22	24	63	110					49	59	59	59	4	65	24	47	59
103	El-ʿAṣr	13		58	22	63	22	58	24					66	24	33	33	58	59	63	48	24
104	El-Humeze	32		49	63	58	63	49	22					61	63	63	63	65	33	58	49	63
105	El-Fīl	19		66	58	49	58	66	63					62	33	24	24	63	63	49	57	58
106	El-Ḳurayş	29		62	49	66	49	62	58					64	48	58	58	24	24	66	58	49
107	El-Māʿūn	17		64	66	62	66	64	49					48	110	22	22	33	58	64	59	66
108	El-Kevṯer	15		61	64	64	62		66					9	61	48	48	57	22	61	60	64
109	El-Kāfirūn	18		48	61	48	64		62					5	60	66	66	61	48	48	61	61
110	En-Naṣr	114		5	62	5	61		64						58	60	60	48	66	5	62	62
111	Tebbet	6		9	48	9	48		61						49	110	110	60	60	60	63	48
112	El-İḫlāṣ	22			5	53	5		48						66	49	49	66	105	57	64	5
113	El-Felaḳ	20			9		9		9						9	9	9	49	49	9	65	9
114	En-Nās	21			110										5	5	5	9	9	10	66	110
115																			5		98	
116																					107 (4-7)	
117																					110	

[17] Bir kısmı.
[18] Kısmen.

HERHANGİ BİR SŪRE SIRALAMASI YAPMAYIP SŪRELERİ ya da ĀYETLERİ SADECE VAHİY SÜRECİ DÖNEMLERİ İÇERİSİNDE ZİKREDEN LİSTELER

Ömer Rıza Doğrul (1371/1952) *Tanrı Buyruğu-Kur'ān-I Kerīm'in Tercume Ve Tefsīri*, İnkılap Ve Aka Basımevi, İstanbul, 1995, 1/9-11. Doğrul'un Bu Sıralaması, **Mevlānā Muḥammed ʿAlī**'nin sıralaması ile aynıdır. Bkz.: *The Holy Qur'an with English Translation and Commentary*, Ohio 2002, s. 27, (Giriş).	**Mekkī Sūreler:** **I. Mekke devrinin ilk 5 yılında inen sūreler:** El-ʿAlaḳ-96, (1-5), el-Fātiḥa-1, el-İsrāʾ-17, el-Kehf-18, Meryem-19, Ṭā Hā-20, el-Enbiyāʾ-21, el-Ḳāf-50, ez-Zāriyāt-51, eṭ-Ṭūr-52, en-Necm-53, el-Ḳamer-54, er-Raḥmān-55, el-Vāḳiʿa- 56, el-Mulk-67, el-Ḳalem-68, el-Ḥāḳḳa-69, el-Meʿāric-70, Nūḥ-71, el-Cinn-72, el-Muzzemmil-73, el-Muddeṯṯir-74, el-Ḳiyāme-75, el-İnsān-76, el-Murselāt-77, en-Nebeʾ-78, en-Nāziʿāt-79, ʿAbese-80, et-Tekvīr-81, el-İnfiṭār-82, el-Muṭaffifīn-83, el-İnşiḳāḳ-84, el-Burūc-85, eṭ-Ṭāriḳ-86, el-ʾAʿlā-87, el-Ġāşiye-88, el-Fecr-89, el-Beled-90, eş-Şems-91, el-Leyl-92, eḍ-Ḍuḥā-93, el-İnşirāḥ-94, et-Tīn-95, El-ʿAlaḳ-96, el-Ḳadr-97, el-Beyyine-98, ez-Zilzāl-99, el-ʿĀdiyāt-100, el-Ḳāriʿa-101, et-Tekāşur-102, el-ʿAṣr-103, el-Humeze-104, el-Fīl-105, el-Ḳurayş-106, el-Māʿūn-107, el-Kevṯer-108, el-Kāfirūn-109, el-Mesed-111, el-İḫlāṣ-112, el-Felāḳ-113, en-Nās-114. **II. Mekke devrinin 5. ve 10. seneleri arasında inen sūreler:** El-ʿAnkebūt-29, er-Rūm-30, Luḳmān-31, es-Secde-32, es-Sebeʾ-34, el-Fāṭir-35, Yā Sīn-36, eṣ-Ṣāffāt-37, Ṣād-38, ez-Zumer-39, el-Muʾmin-40, el-Fuṣṣilet-41 (veya es-Secde), eş-Şūrā-42, ez-Zuḫruf-43, ed-Duḫān-44, el-Cāṯiye-45, el-ʾAḥḳāf-46. **III. Mekkī devrinin son 3 yılında inen sūreler:** El-Enʿām-6, el-ʾAʿrāf-7, Yūnus-10, Hūd-11, Yūsuf-12, er-Raʿd-13, İbrāhīm-14, el-Ḥicr-15, en-Naḥl-16, el-Ḥacc-22, el-Muʾminūn-23, el-Furḳān-25, eş-Şuʿarāʾ-26, en-Neml-27, el-Ḳaṣaṣ-28. **Medenī Sūreler:** **Hicretin ilk iki senesi nāzil olan sūreler:** el-Baḳara-2, el-Enfāl-8, Muḥammed-47, eş-Şaff-61, el-Cumuʿa-62, et-Teġābun-64. **Hicretin üçüncü ve dördüncü yıllarında üç sūre nāzil olan sūreler:** Āl-i ʿİmrān-3, el-Mucādele-58, el-Ḥaşr-59. **Hicretin beşinci ile sekizinci seneleri arasında olan sūreler:** en-Nisāʾ-4, el-Māʾide-5, en-Nūr-24, el-ʾAḥzāb-33, el-Fetḥ-48, el-Ḥadīd-57, el-Mumteḥine-60, el-Munāfiḳūn-63, eṭ-Ṭalāḳ-65. **Hicretin dokuzuncu ve onuncu yıllarında nāzil olan sūreler: et**-Tevbe-9, el-Ḥucurāt-49, et-Taḥrīm-66, en-Naṣr-110.
Hartwig Hirschfeld (1373/1954) Hartwig Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, (London: Royal Aisatic Society, 1902), s. 143.	**Mekkī Āyetler** **I. İlk İlān:** [96: 1-5]121 **II. Teyid Edici Vahiyler:** [**87**; **68**: 1-33; 112; **69**: 40-52; **26**: 221-228; **52**: 29-49; **74**: 1-30, 35-55; **73**: 1-14; **76**; **94**; **96**: 6-19; **111**; **104**; **79**: 15-26; **53**: 1-18, 24-62; **93**: 1-8; **109**] 122 **III. Hitabī Vahiyler:** [**81**; **82**; **84**; **99**; **80**; **86**; **75**; **83**; **88**; **79**: 1-14; **77**; **69**:1-39; **78**; **56**; **52**: 1-28; **70**; **100**; **101**; **106**; **107**; **108**; **90**; **92**; **91**; **105**; **102**; **97**; **98**; **89**; **72**; **85**: 1-8, 12-22; **103**; **95**]123 **IV.Öyküsel Vahiyler:** [**68**: 34-52; **51**; **26**: 1-220; **54**; **37**; **44**; **38**; **27**: 1-59; **28**; **15**; **18**; **12**; **19**; **43**: 25-89; **21**; **14**; **20**; **11**; **34**; **7**: 1-27, 57-155, 186-205; **17**: 1-8, 103-111; **73**: 15-19; **40**: 1-6, 24, 57; **29**: 13-42, **10**: 72-109;**23**: 23-52; **46**: 20-35; **5**: 23-38, 109-120; **2**: 200-210; **6**: 74-91; **1**]124 **V. Tasvīrī Vahiyler:** [**79**: 27-46; **71**; **55**; **50**; **45**; **42**; **41**; **35**; **32**; **67**; **25**: 1-63; **23**: 1-22, 53-118; **16**: 1-115; **43**: 1-24; **13**; **113**; **114**; **10**: 1-57, 58-71;**31**: 1-10, 19-34; **36**; **27**: 60-95; **30**; **39**; **22**: 1-13, 62-71; **40**: 7-23, 58-85;**2**: 158-162; **29**: 43-69; **17**: 87-102; **6**: 92-117]125 **VI. Teşrīʿī Vahiyler:** [**6**: 1-45, 46-73; **93**: 9-11; **25**: 64-72; **31**: 11-18; **7**:28-56; **29**: 1-12; **46**: 1-19; **17**: 9-86; **6**: 152-165; **9**: 129-130; **85**: 9-11]126 **Medenī Āyetler** [**2**: 1-19, 19-37, 38-58, 59; **5**: 71-88; **2**: 60-97, 98-115, 116-147, 163-184,211-223, 244-268, 269-281; **8**: 1-41, 42-76; **3**: 1-29, 30-75, 76-90; **47**; **3**:91-113 (?), 114-137, 139-200; **57**; **7**: 174-185; **59**; **61**; **62**; **16**: 116-128(?); **64**; 4: 1-45, 126-129, 46-72, 73-86; **2**: 148-157, 87-95; **5**: 56-63; **2**:282-284; **4**: 96-105, 106-125, 130-138 (?), 139, 140-145, 146-151, 152-175; **33**; **2**: 224-243 (?); **65**; **24**; **66**; **63**; **58**; **22**: 14-61, 72-78; **5**: 39-44; **2**:285-286; **48**: 18-28; **2**: 185-196, 196-199; **60**; **110**; **49**; **9**: 23-27, 38-73; **48**: 1-17; **9**: 74-94, 120-128, 95-119, 1-12, 36-37, 13-22, 28-35; **7**: 156-172; **5**: 1-4, 5-7, 8-14, 15-17, 109-120, 18-22, 45-55, 64-70, 89-104, 105-108 (?); **6**: 117-151 (?); **73**: 20 (?); **74**: 31-34 (?)]127 **İlave Edilmiş ve Belirsiz Olanlar** [**53**: 19-23; **3**: 138; **33**: 40; **47**: 2; **48**: 29; **61**: 6; **5**: 73 (?), 101 (?)]128
Richard Bell (1371/1952) Bell, *The Qur'ān*, I, ss. 1-336; II, ss. 353-687.	**Mekkī Āyetler** **51**: 1-6; **53**: 1-18; **69**; **73**: 1-19; **74**: 1-30, 35-40, 50-55; **80**: 1-32; **84**: 1-12,16-19, **86**: 1-14; **90**: 1-11, 17-20; **92**; **93**; **94**; **95**; **96**; **103**: 1-2; **4**: 84 (veya); **6**: 1-11, 12a-13-14a (?), 17, 18, 19-28, 35-38, 40-49, 56-66, 72-73, 74 (?), 80-82 (?), 84-90, 95-107, 108, 134-135, 137-141, 142-145, 155 (veya erken Medenī); **7**: 5-8 (?), 9-33, 36-34-35-37 (?), 50-51, 52, 53-54, 55-56, 179 (?), 186-187, 198-201 (?), 202-203 (erken Medenī), 204-205; **9**: 71 (?); 10: 7-11 (?), 12-15, 16-18, 19-20, 21 (?), 22 (?), 23-25 (?), 32-37, 38-46, 47-48, 49-58, 59-61, 62-66-63-64-65, 67-68, 69-71, 94, 101-103-102 (Medenī?); **11**: 10-14, 15-17, 20-26b-21a-22a-21b-22b-26a, 27-35, 37-36, 38-42, 43-51, 52-63, 64-71, 85-98; **12**: 3-1-2vd; **13**: 7, 9-12, 13-16, 17, 18, 19-22-24-20-21-25, 26 (?), 27-28, 33-34, 35-37-39-41-42; **15**: 16-24, 26-27, 78-79; **16**: 3-9, 10-16, 20-22, 17-19, 50-52 (?), 53-57 (?), 58-62, 67-71, 63-66, 76-89, 72-83, 92-99; **17**: 1, 9-16, 23-42, 47-52-53-54-48-49-50-51 (?), 58-60-59, 61-62, 63-65, 67-68-66 (erken Medenī), 69-74; **18**: 9-11 (?), 45-47 (?), 48-49 (?), 50-51 (?), 59-81 (?), 99-101 (?), 102 (?), 107-108 (?); **19**: 65-66 (erken Medenī), 74-79 (?), 80-83 (?), 84-90, 91-98 (?); **20**: 128-132; **21**: 26-30, 34-36, 37-38-39-42-40-41, 43-44 (?), 46-4 (?); **22**: 43 (?); **23**: 12-16, 17-22, 80-82; **25**: 32, 47-54, 55-61, 62-63 (?); **26**: 192-197; 210-220; **27**: 7-14, 73-77, 89-92, 93-95; **28**: 57, 62-64 (veya erken Medenī), 65-67 (?), 71-73 (?); **29**: 18-20 (?), 54-55-53 (?), 61-63-65 (veya erken Medenī), 66-67; **30**: 5-7 (?),

	10-15, 32-34, 39-41, 47-50, 53; **31**: 5-6, 9-10, 11-12, 27-31, 32-34 (?); **32**: 9-14, 26 (?), 27 (?), 28-30 (?); **34**: 10-13, 14-18; **35**: 19-21; **36**; **37**; **38**; **39**: 24 (veya erken Medenī); **40**: 1-6, 15-23, 59-70 (?), 71-76 (?), 77-85 (?); **41**; **42**: 50-53; **43**: 2-4, 15-17, 18-29 (?), 81-89 (?); **44**; **45**: 2-4 (?), 10 (?), 11-12 (?), 19 (?); **46**: 20-27; **51**: 7-9 (?), 56-58; **52**; **54**; **55**; **56**: 1-9, 26-33, 40-45, 46- 56, 57-73; **67**: 5-12; **68**: 1-9, 17-43, 44-45, 46-52; **70**; **71**: 5-19; 27-29 (?); **72**; **75**: 1-19, 31-40; **76**: 1-22, 23-26 (?), 29-31; **77**: 1-13; **78**: 6-16, 17-41; **79**: 1-14; **80**: 33-42; **81**; **82**; **83**: 1-5, 7, 8-9, 18, 19-21; **87**; **88**; **89**; **91**; **97**; **99**; **100**; **101**; **104**; **105**; **106**; **109**; **113**; **114**; **2**: 21-22 (veya); **7**: 57-62, 63- 70, 71-77, 78-82, 83-91, 99-100, 189-192 (veya erken Medenī), 193-197; 13: 8, 29-32, 36-38-40-43(?); **14**: 48-51 (erken Medenī); **15**: 6-15, 25, 28- 48, 49-50, 51-77, 80-84, 85-86 (erken Medenī), 87-93, 94-99; **17**: 55-57 (veya erken Medenī); **19**: 67-73; 20: 133-135 (?); **21**: 1-10, 19-20, 21-25, 31-33, 52-73 (?), 74-75 (?), 77-77 (?), 78-82 (?), 83-84 (?), 85-86 (?), 87- 88 (?), 89-90 (?), 91-94 (?), 104-106; **23**: 114-117a (erken Medenī); **25**: 1-4 (veya erken Medenī), 8-9-11-10, 1-17 (?), 22, 23-26, 27-28, 29-31, 34-36-35 (?), 37-42, 43-44 (veya erken Medenī), 45-46, 64-77 (veya erken Medenī); **30**: 54-57; **32**: 15-22 (veya erken Medenī); **34**: 30-32 (veya erken Medenī), 33-37 (veya erken Medenī), 42-45 (veya erken Medenī), 50- 54; **43**: 45-56, 60-62 (veya erken Medenī); **45**: 23-25 (veya erken Medenī), 26-36 (veya erken Medenī); **46**: 9-13 (veya erken Medenī), 18-19, 32-35 (veya erken Medenī); **50**; **51**: 10-14 (?), 15-19, 20-23, 47-51;**53**: 19-26, 34-56 (?), 27, 57-58; **75**: 20-30 (veya erken Medenī); **77**: 14-50 (veya erken Medenī); **79**: 15-26, 27-33, 42-46; **86**: 15-17; **103**: 3 (veya erken Medenī). **Medenī Āyetler** **1**; **2**; **3**; **4**; **5**; **6**: 12b, 14b, 15, 16 (?), 33-34, 39, 50-55, 67-71 (?), 75-79, 83, 91 (?), 92-94, 109-113, 114a, 115-120, 114b, 119, 122, 121, 123-124, 126-127, 125, 128 (?), 129, 130, 131, 136, 132-133, 146-148, 149-151, 152-153, 154, 156-159, 160-165; **7**: 1-4, 38-40b-41a-39-40a, 41b-42a-44-42b-45-46-47-43-48-49, 92-94 (?), 95-98 (?), 101-133, 134-155, 157-158-156, 159-160a, 160b-163a-163c-163b-166a-163d-164-165-166b-167-168, 171-172-173-169-170 (?), 177 (?), 178 (?), 174, 175, 176, 180 (?), 181-185; **8**; **9**; **10**: 1-6, 29-31, 72-74, 75, 76-93, 95-100, 104-108-105-106-107 (?); **11**: 1-4, 5-9 (?), 18-19, 72-84, 99-101 (?), 102-104, 105-111, 112-120, 121-123 (?); **13**: 1-6; **14**; **15**: 1-5; **16**: 1-2, 23-26, 27-30-31-24-28-29-32-35-33-34-36, 37-39, 40-42, 45-46, 43-44, 47-49, 90-91, 100-102 (geç Mekkī), 103, 104, 105 (geç Mekkī), 106, 107, 108-110, 113-114, 115-118, 127-128b, 111-112, 119-120, 121-124, 125-126-128a; **17**: 2-8, 19-22(?), 17-18-22, 43 (erken Medenī?), 44-46, 75-79 (?), 80-83(?), 84-86 (?),87-89 (?), 90-95(?), 96-101 (?), 102 (?); **18**: 1-8, 12-20a, 20b-25, 26-30,31-42, 43-44-52-53-55-57-58, 82-97, 103-106, 109(?), 110(?); **19**: 1-15, 16-37, 38-41, 42-51, 52-58, 59-64; **20**: 1-127; **21**: 11-18, 45 (?), 49-51,95-103, 107-112; **22**; **23**: 1-11, 23-31, 32-43, 44-50 (?), 51-79, 83-85, 86-91 (?), 92-94, 95-100, 101-102, 103-113, 117b-118; **24**; **25**: 5-7, 18-21,33; **26**; **27**; **28**; **29**; **30**: 1-4, 8-9, 16-26, 27-31, 35-36, 37, 42-44, 45, 46,51-52, 58-60; **31**: 1-8, 13-14, 15-18, 19-20, 21-26; **32**: 1-8, 23-25; **33**; **34**:1-9, 19-20, 21-22 (?), 23-29, 38, 39-41 (?); **35**: 1-18, 22-24, 25-29, 30-35,36-39, 40-45; **36**: 46-47, 53-54; **37**: 48-59, 100-107; **39**; **40**: 7-14, 24-58;**41**: 18-22 (?), 25-28, 52 (?), 53-54 (?); **42**; **43**: 5-14, 30-44, 57-66, 67-78,79-80; **45**: 1, 5-9, 13-14, 15-18, 20-21, 22; **46**: 1-8, 14-17, 28-32; **47**; **48**;**49**; **51**: 24-37, 38-46, 52-55, 59-60; **53**: 28-32 (?), 33; **56**: 10-23, 34-39,74-96; **57**; **58**; **59**; **60**; **61**; **62**; **63**; **64**; **65**; **66**; **67**: 1-4, 13-17, 20-21; **68**:10-16; **71**: 1-4, 20-26; **73**: 20; **74**: 31-34, 41-49; **76**: 27-28 (?); **78**: 1-5;**79**: 34-41 (?); **83**: 6, 10-14, 15-17, 22-27, 28-36; **84**: 13-15; **85**; **90**: 12-16;**98**; **102**; **107**; **108**; **110**; **111**; **112**. **Tarihleri Belirsiz Olanlar** **2**: 184, 185, 190, 191; **4**: 52; **5**: 3b; **6**: 22, 23, 24; **9**: 65-69; **21**: 48; **33**: 69-71, 72-73; **34**: 46-48; **61**: 9-10; **67**: 10-12, 18-19, 22, 23-30; **84**: 20-25.
El-Mevdūdī (1399/1979)	**Mekkī Sūreler** **I. Birinci Dönem: (İlk 3 yıl):** El-ʿAlaḳ (1-5), el-Muddeṯṯir (1-7), el-İnsān, el-Fātiḥa, el-Ḳalem, el-Mesed, et-Tekvīr, el-ʿĀlā, el-Leyl, eḍ-Ḍuḥā, el-İnşirāḥ, el-ʿAṣr, el-ʿĀdiyāt, el-Kevṯer, et-Tekāṯur, el-Fil, el-Ḳurayş, el-Felaḳ, en-Nās, el-İḫlāṣ, ʿAbese, el-Ḳadr, eş-Şems, et-Tīn, el-Ḳāriʿa, ez-Zilzāl, el-Ḳiyāme, el-Humeze, el-Murselāt, el-Ġāşiye, Nūḥ, el-Mulk, el-Ḥāḳḳa, el-Meʿāric, en-Nebeʾ, en-Nāziʿāt, el-İnfiṭār, el-İnşiḳāḳ, el-Muṭaffifīn. **II. İkinci Dönem: (4. ve 5. yıllar):** Er-Raḥmān, el-Muzzemmil (1-19), El-ʿAlaḳ (6-19), el-Muddeṯṯir (8-56), eṭ-Ṭāriḳ, Ḳāf, ez-Zāriyāt, el-Kāfirūn, es-Sebeʾ, el-Fecr, Ṣād, eṭ-Ṭūr. **III. Üçüncü Dönem: (5. ve 10. yıllar):** El-Burūc, el-Beled, el-Ḳamer, en-Necm, el-Cinn, Yā Sīn, el-Furḳān, el-Fāṭir, Meryem, Ṭā Hā, el-Vāḳiʿa, eş-Şuʿarāʾ, en-Neml, el-Ḳaṣaṣ, eş-Ṣāffāt, Luḳmān, ez-Zumer, el-Muʾmin, el-Fuṣṣilet, eş-Şūrā, ez-Zuḫruf, ed-Duḫān, el-Cāṯiye, el-Kehf, el-Enbiyāʾ, el-Muʾminūn, es-Secde, er-Rūm, el-ʿAnkebūt. **IV. Dördüncü Dönem: (10. ve 13. yıllar):** El-ʾAḥḳāf, en-Naḥl, İbrāhīm, el-ʾAʿrāf, el-İsrāʾ, Yūnus, Hūd, Yūsuf, er-Raʿd, el-Ḥicr, el-Enʿām, el-Ḥacc (1-24. ayetler).

EK VI - TEKLİF EDİLEN SŪRE ANALİZ ŞABLONU

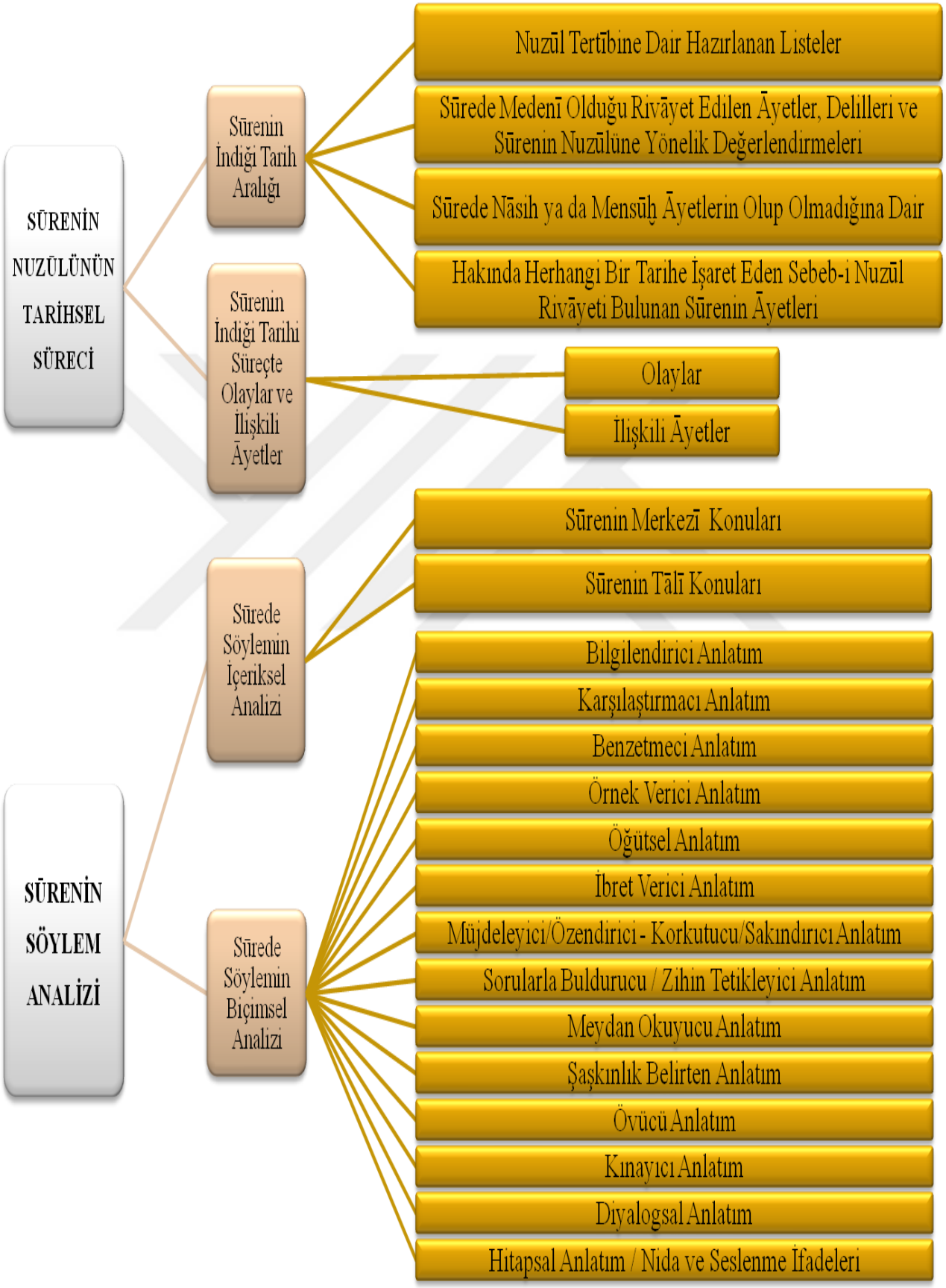

ÖZET

Yücel, Hasan, Naḥl Sūresi'nin İçeriksel ve Biçimsel Analizi, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK, 334 s.

Çalışma giriş, iki bölüm, sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Birinci bölüm Ḳurʾān'ın bir sūresi özelinde (Naḥl Sūresi) sūre ve āyetlerin tarihlendirilmesine dair bir yöntem denemesi içermektedir. Bu yöntem āyetlerle ilgili sebeb-i nuzūl rivāyetlerinin sened ve metin incelemesini önermektedir. Böylece ilgili rivāyetler arasında bir tercih söz konusu olabilmektedir. Anlatılan olayın siyer kaynaklarından tespiti ile āyetin hangi tarihte indiği en azından muhtemel olarak belirlenebilmiştir. Ardından āyetlerle ilgili tarih bilgisi içeren tüm rivāyetler değerlendirilmiştir. Yine sūrelerin nuzūl sıralamasına yönelik listeler de sūrenin iniş aralığını göstermesi bakımından incelenmiştir. Neticede sūrenin indiği tarih aralığının 615-622 yılları arası olduğu tespit edilmiştir.

İkinci bölümde ise sūredeki söylemin içeriksel ve biçimsel analizi yapılmıştır. Birinci bölümde tespit edilen tarihlerndirmeler ve olaylarla bağ kurmalar sayesinde burada āyetlerin muhataplarının kim olduğu görülebilmiştir. Vahiy sürecinde Allāh'ın muhatapları ile iletişiminin nasıllığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Neticede bu yöntem denemesinin sūre analizinde başarılı sonuçlar verdiği ve diğer sūrelere de uygulanmasının yararlı olacağı kanaatine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Naḥl, Tarihlendirme, Söylem, Analiz.

ABSTRACT

Yucel, Hasan, The Content and Structural Analysis of Sūrat al-Naḥl, PhD, Advisor: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK, 334 p.

The study consists of an introduction, two parts, a conclusion and addition part. The first part contains a test of a method of dating the verses and sūrahs in a specimen of the Sūrat al-Naḥl. This method suggests the examination of narratives related to the verses. Thus, there can be a preference between the related narratives. It was at least probable that the date on which the verse was descended was at least as likely to be determined by the determination of the source of the described event. Then all the narrations containing the history of the verses were evaluated. The lists for the ordering of the surahs are also examined in order to show the revelation interval. As a result, it has been revealed that the date interval of Sūrat al-Naḥl is between 615 and 622 years after christ.

In the second part, a contentual and formal analysis of the discourse of the sūrah has been made. In the first chapter, it is possible to see who the addressees of the verses are related to by establishing links with events and events. In the revelation process, it was attempted to reveal the communication of Allāh's interlocutors. As a result, it has been concluded that this method gives a successful result in the analysis of time and that it is useful and necessary to apply it to other sūrahs.

Keywords: Naḥl, Dating, Discourse, Analysis.